

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

OLE WIDDING

MARKFÆLLESSKAB
OG LANDSKIFTE

STUDIER OVER
LOLLANDSKE MARKBØGER
1681 og 1682

KØBENHAVN
BIANCO LUNOS BOGTRYKKERI
1949

Denne Afhandling er af det filosofiske Fakultet ved Københavns Universitet antaget til offentlig at forsvares for den filosofiske Doktorgrad.

København, den 14. Juni 1948.

LOUIS HJELMSLEV
h. a. dec.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Indholdsfortegnelse.....	3
Forord.....	5
Indledning.....	9
Vigtigste Kilder.....	9
Markordning.....	14
Gærder.....	16
Rotationen.....	19
Kap. I. Sognebeskrivelser.....	22
Musse Herred.....	22
Fuglse Herred.....	71
Enkelte Byer i Sønder Herred.....	104
Enkelte Byer i Nørre Herred.....	108
Kap. II. Organisation.....	113
Jorden	
Vangene.....	113
Engene.....	118
Fællede.....	119
Skovene.....	122
Inndeling.....	124
Grænser og Skel.....	124
Vangelag.....	131
Fællesskab.....	135
Ejerlav.....	144
Kap. III. Markordning og Bebyggelse.....	145
Størrelsesforhold.....	145
Adelby og Aflæggerby.....	150
-torp.....	153
-by.....	157
-balle.....	158
-bølle.....	160
Sognet.....	163
Ekskurs: Ordet Ævred.....	166

Kap. IV. Markordning og Landskifte	170
Indledning	170
Former for Landskifte	172
Reguleret Landskifte	172
Landskiftet i Godsted	176
Uregelmæssigt Landskifte	180
Landskiftet i Bursø	191
Landskiftet i Døllefjælde	199
Tofter og Byanlæg	209
Tofterne	209
Landskifte og Landgilde	214
Byer med reguleret Landskifte	214
Rebning	233
Uregelmæssigt Landskifte	237
Delingsprincippet	245
Slutning	251
Kildefortegnelse	253
Litteraturforkortelser	254
Vigtigste Aarstal	256
Forkortelser	257
Fortegnelse over Figurer og Plancher	257
Navneliste	258
Ord- og Sagregister	265
Summary	269

FORORD

Forarbejderne til den Undersøgelse, der her lægges frem, har med Afbrydelser strakt sig over flere Aar. Udgangspunktet var et Forsøg paa at bestemme Indflydelsen af det udvidede Fællesskab, Overdrevs- og Byfællesskab, paa Forløbet af de Grænser, der skærer det lolland-falsterske Dialektomraade. Den Iagttagelse, at der i en Fremstilling af Bebyggelseshistorien ikke kan ses bort fra Byfællesskabet, blev bestemmende for en Del af denne Undersøgelse.

De vigtigste Aktstykker, der hjalp til at fastslaa Udbredelsen af Byfællesskabet, var Markbøger, Indberetninger 1759 og Udskiftningskort. Andre Arkivalier er brugt til Supplering, for saa vidt de kunde inddrages uden vidtløftig Tolkning. Arbejdet med Kortene viste sig at være saa stort, at den topografiske Sammenstilling af Materialet fra Markbøgerne og fra Kortene kun blev gennemført i de to østlige Herreder, Fuglse og Musse.

Det Afhængighedsforhold, der viste sig at bestaa mellem Markfællesskab og Landskifte, førte naturligt til den anden Hoveddel af Undersøgelsen, en Udredning af Formerne for Landskifte.

Studiet af vore Markbøger er endnu paa sit første Trin. Det har i høj Grad vanskeliggjort Undersøgelsen, at der manglede Sammenligningsmateriale fra andre Egne. Et endnu større Stof maa udforskes, før der kan uddrages sammenfattende, historiske Resultater, og Forholdet mellem Jordfordeling og Beskatning bringes i et klart Lys. Men Studiet er ført ind i en Bane, der lover stor Fremgang for Kendskabet til vort Lands middelalderlige Historie og til dets Bebyggelseshistorie.

Ved den Metode, der her er fulgt, er den historiske Detailundersøgelse skudt til Side til Fordel for en Gennemgang af det samlede Materiale med det Maal at rubricere de enkelte Elementer i deres Sammenhæng for derved at bestemme Betingelserne for deres Opkomst. Der er lagt ret stor Vægt paa at beskrive de konstitutive Elementer i kulturgeografisk Sammenhæng for at vinde Overblik over Betingelserne for en Forvandling. Den filologiske Undersøgelse af det karakteristiske og stedbundne Ordforraad bygger paa Sammenhængen mellem Benævnelse og Kulturform. Fremstillingen af Detaillerne er undertiden gjort noget bred for at undgaa den Fare at undervurdere den komplicerede Natur ved Fænomenerne og indføre for enkle Formler for Forvandlingens Forløb. Hovedvægten er dog lagt paa Topografien og paa Analysen af Byens Organisation og ikke paa Bebyggelseshistorien, saaledes er den erhvervsgeografiske og den geologiske Behandling udeladt, og den kvantitative er svundet ind til en Omtale af Gaardtallet i forskellige Perioder (det første Tal, der nævnes, er hentet fra Henrik Pedersens Tabelværk, hvor der er afvejet derfra, er der i de enkelte Tilfælde givet Grunde hvorfor). I den deskriptive Del er de institutionelle Forhold kun omtalt, naar det skønnedes, at de gav Oplysninger om Kulturlandskabet.

Den filologiske Del af Undersøgelsen er præget af Skepsis mod den Retning, der har villet lægge historiske Realiteter af almindelig Karakter ind i Resultater, der er vundet ved sproglige Slutninger, snart af formhistorisk og snart af sprogfilosofisk Art. Den konstruktive Formfilologi har ført Etymologien paa Afveje ved at ophæve Grænserne i Tid og Rum for saavel Form som Betydning og alligevel operere med en Tidsfølge. Specielt ved Ordforraad, der er knyttet til historiske Epoker, har Følgerne heraf vist sig at være skæbnesvangre. Den lydhistoriske Sprogbetragtning, der støtter sig til Rekonstruktioner paa rent formel Basis, kan ikke være decisiv. Den kan føre til Opstilling af en Række Muligheder, men oplyser kun sjældent om Nedarvning og Laan.

Her er Beskrivelsen af de lydige Vilkaar skudt til Side til Fordel for en Beskrivelse af de Vilkaar, der har været bestemmende for, at et givet Ord har kunnet opstaa og holde sig som Bærer af et eller

flere Begreber. Ordhistorien bliver paa denne Maade ikke blot et Supplement eller et Korrektiv til den formhistoriske Etymologi, saadan som Ord- og Sagforskningen blev det. Grundsynet er et andet. Det er ikke Maalet at efterspore et Ords oprindelige lydige Struktur eller at konstruere dets Grundbetydning. Disse to Idealstørrelser er uden Interesse. Det er Maalet at klarlægge den sproglige og saglige Situation ved Dannelsen af Ordet eller ved Opkomsten af den givne Betydning eller med andre Ord saa vidt muligt at søge de sproglige og saglige Forudsætninger, der har været til Stede for en given Benævnelse, og som gjorde, at en Benævnelse konstitueredes i Sproget. Det er derved ikke en sproglig Undersøgelse i traditionel Forstand. Dens Emne er de tre Forudsætninger, der er for Ordet som Bærer af en given Betydning. 1° Forudsætningen for at der paa dette Sted i Begrebsverdenen findes en Glose eller en Benævnelse. 2° Forudsætningen for Valget af Benævnelse eller i denne Forbindelse den saglige Forudsætning, dvs. de ydre Vilkaar, der har tilskyndet til at bruge netop den Glose, der er valgt. 3° den sproglige Forudsætning eller det Grundlag, hvorpaa Benævnelsen er skabt, det være sig ved Afledning, ved Sammensætning eller paa anden Maade. Hovedvægten er i denne Afhandling lagt paa den første og anden.

Denne Skepsis mod Formfilologien rammer ogsaa Stednavneforskningen, naar den arbejder med Tolkning af Stednavne ud fra det givne Ordforraad og de givne Ordbetydninger uden en ledsagende historisk-topografisk Undersøgelse, der sigter paa at udrede Navnenes Stilling i det Samfund, der har skabt dem. Naar man søger Benævnelsesgrundlaget, vil man erkende, at Størrelsesgrupperingen af Navneledene kun kan blive et Led i en Arbejdsmetode, saa sikkert som man ikke kan begrunde Valget af f. Eks. Navneledet -bølle i nogle Byer og -torp i andre dermed, at Byerne paa -bølle viser sig gennemsnitligt at have større Tilliggende end Byerne paa -torp. Det filologiske Maal skulde være at klargøre den Brug, der i Navnegivningen er gjort af en given Ordgruppe i en given Egn. Parolen har længe været den, at Stednavnet skal oplyse Stedets Historie. Her hyldes snarere den modsatte Mening, at Historien skal oplyse Stednavnet. Det er i hvert Fald mit Haab, at denne Undersøgelse viser

det lønnende i at lægge Undersøgelsen af det yngre Bebyggelsesnavnestof og til Dels ogsaa Marknavnestoffet saaledes til Rette, at der kastes Lys over de Vilkaar, der var bestemmende ved Valget af Navneled.

Til Slut bringer jeg min bedste Tak til Udvalget for Folkemaals Bestyrelse, som udvirkede, at jeg fik nogle Maaneders Orlov til Arkivstudier, og til den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, der ved en Bevilling til Fotografering af Kort har gjort det muligt for mig at sætte saa meget ind paa Udlæsning af Kort, som Opgaven krævede. Endvidere takker jeg Personalet paa Rigsarkivet og i Matrikulsarkivet. Jeg retter en særlig Tak til Arkivar Ewens i Matrikulsarkivet for Orientering i Arkivets Serier af Kort og Arkivalier og for mange nyttige Vink ved Udlæsningen af Kortene. For Hjælp ved Korrekturen og Verificeringen takker jeg stud. mag. Knud Henning Rasmussen.

Endvidere takker jeg baade den afgaaede Redaktør af dette Tidsskrift, Professor, Dr. phil. Johs. Brøndsted og den nuværende Redaktør, Overinspektør, Dr. phil. Therkel Mathiassen, fordi de ved at give Afhandlingen Plads i Tidsskriftet har muliggjort dens Fremkomst.

Gentofte, Januar 1947.

OLE WIDDING.

INDLEDNING

Vigtigste Kilder.

Studiet af de danske Landsbysamfunds Historie paa Grundlag af Markbøgerne fra 1680erne er endnu i sin Vorden. Det fik først Perspektiv efter Henrik Larsens grundlæggende Analyser fra 1918¹ uddybet af Svend Aakjærs historiske Udredninger paa Grundlag af sentmiddelalderlige Kilder². Samtidig førte Henrik Pedersen Udforskningen af Mbb i nærmere Kontakt med Rigshistorien ved tabellariske og statistiske Bearbejdelser af Matriklen. Henrik Larsen har senere i talrige Afhandlinger foretaget Egnundersøgelser paa Basis af Mbb uden at bringe væsentligt nye Synspunkter frem, Forsøget paa at knytte Markbogsstudierne til Arkæologien³ virker ikke overbevisende. Ogsaa de fleste af de paa Lolland og Falster forekommende Tilfælde af Byfællesskab og Overdrevsfællesskab findes kort omtalt⁴; men Beskrivelsen er ikke udtømmende, og Forhold, der har fundamental Betydning for Bebyggelseshistorien og for Afgrænsningen af Fællesskabet, er ikke inddraget. Derfor har Materialet her maattet samles fra Grunden af.

For de danske Matrikler, deres Tilblivelse og Arkivering, er der gjort Rede af Gunnar Knudsen⁵, men »den gyldne Rulles« Betydning for vort Lands Historie med dens Oplysninger om Marker, Marknavne, Rotation, Agrenes Størrelsesforhold, Engjord og Forslætter,

---

¹ Aarb. 1918: 177—293.

² Skivebogen 1919—1922; Fjends Hrds Selvejrbønder HT 9. R. II: 27—77.

³ FoN IV: 89—146.

⁴ Fællesskabet paa Lolland-Falster I—II i LF 1929 og 1930.

⁵ FoN II: 1 ff. Mbb findes nu i RA.

Græsning, Skovparter og Gærdsel, for at nævne de Emner, der vedkommer Agrarhistorikeren, er endnu ikke slaaet fast i sit fulde Omfang. Henrik Pedersen naaede ikke at skrive den sammenfattende Tekst til sit store Tabelværk¹.

Ved et Arbejde som dette, der tager Hovedmassen af sit Materiale fra Mb, er det nødvendigt at prøve dens Værdi som Kilde. Vi er der ret ilde stedd. Dog er der to Arter af Oplysninger af dem, der anvendes her, som lader sig kontrollere. Der er først Mb.s Navnestof. Det kontrolleres ved Hjælp af Indberetninger fra Præsterne² og af Udsiftningskortene. Skov- og Græsningsprotokollernes Oplysninger om Marker hidrører fra en Ottemandskommission og er uafhængige af Maaleprotokollerne. Som Regel er de mere bundet af stedlig Tradition end Mbb. Maaleprotokollerne er m. H. t. Overlevering af Navne meget forskellige. I nogle Sogne findes der et rigt Navnestof, hvor selv Agergrupper i de enkelte Skifter er særskilt benævnt, i andre er Udførelsen som i Hb 1690 med Nævnelse af hvert enkelt Skiftes Tilgrænsninger (Sædinge, Vantore o. fl.), i atter andre er Navneforraadet fattigt, ja Skifterne synes at være udstyret med blot beskrirende Navne, i enkelte Mbb endog kun med Nummer. Hb viser, at der ikke var Forskel i Navnegivningen, det maa derfor tilskrives forskellig Omhu ved Opmaalingen eller forskellig Rettesnor. Navnestoffet stammer ikke blot fra Optegnelse ved Maalingen, men ogsaa fra de Lister, Præsterne havde udarbejdet til Hjælp for Landmaaleren³, og som denne ofte korrigerende henviser til. De maa have omfattet Agertal, Engbund og Mandtal⁴.

¹ Jfr. Forord og Indledning til Henrik Pedersen: De danske Landbrug.

² Hb 1690. Indberetninger efter den kgl. Methode udg. paa Københavns Slot 1690. Kirkers og Præsters Jord. LAS.

³ Henrik Pedersen: De danske Landbrug. Indl.: 18* omtaler dem som Kopier af Præstens Tiendeboøger. Instruksen findes: 29*.

⁴ Burso Om. Skifte Nr. 14, Agrene Nr. 15—17 »findes ikke paa Præstens Fortegnelse«. Vestenskov S:n, Vesternæs By »4 Agre som ikke af Præsten er angiven«. St. Karleby »6 Mænd som Præsten har tilskrevet Enge, men deres Engepletter ere ikke saa store, at de kan takseres for $\frac{1}{32}$ Læs«. Undertiden har Listen ikke været ført à jour, saaledes i St. Løjtofte »i Skelldernis Skift. . . har Præsten opskreven. . . Thiurland, i gamle Dage har det været pløjet, mens nu bruges det for Eng af Aarsag, det er ganske udygtig til Ploueland«. Holeby: »RL og RCs Ejendomsgd kaldes i Præstens Mandtal JPs Ødegd«.

Til Trods for at Hb 1690 er en Præsteindberetning, hvor Præst og Degns Tilliggende opregnes med Bestemmelse af Plads i Mark og Skifte, afviger den i nogle Sogne stærkt fra Mb. I Hb 1690 kan der findes et ganske stort Forraad af Navne paa Skifter, som Mb ikke kender. Grunden kan være den, at Mb har udstyret Skifterne med beskrivende Navne, fordi de ikke har erfaret rettere hos Bønderne¹, andre Steder mangler der Navne baade ved Sammenligning med Mb og Kort. Det maa forstaas saadan, at Mb ikke overalt opregner Agrene efter Skifterne. Den var baseret paa Maaling og ikke paa at give Enkelthederne i deres naturlige Sammenhæng. Derfor kunde mindre Skifter slaas sammen under een Maaling, naar de laa belejligt for, ja selv større Skifter, naar de dannede den rette Figur².

Den anden Prøvsten paa Mb.s Paalidelighed er de dobbelte Oplysninger. Det er tilsyneladende en Regel, som er søgt overholdt, at der i hver større Landsby har arbejdet to Landmaalere, som uafhængigt af hinanden giver Oplysninger om 1° Antallet af Bymarker, 2° disse Markers Navne og Afgrøde i Maaleaaret, 3° Rotationen. Herunder falder de direkte Oplysninger om Byfællesskab efter Instruksen.³ Som Regel stemmer de to Landmaalers Oplysninger overens, men der kan være Divergenser paa alle de her nævnte Punkter, Forskelle der ikke kan bero paa, at Maalingen har fundet Sted til forskellig Tid paa Aaret. Ogsaa imellem Mb og Græsprot. findes der Modsigelser angaaende Byfællesskab, men muligt er det, at den udlignes ved Forskellen paa Jordfællesskab, som Mb registrerede, og Græsningsfællesskab, som det maatte blive Græsprot.s Sag at føre til Bogs.

Retningen af hvert Agerskifte er angivet i Mb. Hvor Udskiftningskortene har Pile, der viser Pløjeretningen for Skifterne, skulde man

---

¹ Landmaalerne mødte paa Steder Mistro og Ulyst til at hjælpe; »kunde idag ikke maale for Bøndernes Forsmilighed« (Utterslev). Under de Forhold maa man ikke overvurdere Betydningen af Oplæsningen af Maaleprot. for Bymændene.

² Om Kritik af Maalingen se G. Knudsen: FoN II: 27 og Nyholm i Tidsskr. for Opmaaling og Matrikelsvæsen II (1895—1901): 179 ff, der citerer Rothes sønderlemmende, men sikkert uretfærdige Dom.

³ Ordlyden findes i Henrik Pedersen: De danske Landbrug: 26*.

kunne kontrollere Mbb paa et af de uvæsentlige Punkter. Men da kun faa Mbb opererer med mere end de fire Verdenshjørner, bliver Tvivlsmaalene for mange til, at der kan etableres en effektiv Kontrol. I solskiftede Byer findes saaledes Maalereetninger, der er forkerte efter Rækkefølgen i Serien af Brugere.

Mange af de Detailler, der er brugt i det følgende, er taget med Reservation. Gode Korrektiver for vort Emne er Udskiftningskort, som indtegner Marknavne, og 1759-Indberetningerne. For at forstaa, hvordan der kunde opstaa Usikkerhed med Hensyn til Antallet af Vange (dvs. Bymarker lagt sammen efter Rotationen), er her samlet de vigtigste af de Vanskeligheder, som Landmaaleren mødte. 1° Hvor Vængerne var mange i Tal, var det ikke paa Forhaand givet, om de indførte et Led i Rotationen, eller om de fulgtes med Vangene. 2° Hvor flere Marker var i samtidig Drift, kunde Landmaaleren sætte Tallet af Marker lig med Tallet af Vange og fik altsaa for mange Led i Rotationskæden. 3° Hvor der under Trevangsbrug fandtes Ærte- og Vikkemarker, var det uvist, om de udgjorde en særlig Vang eller kun en indhegnet Mark i Vangen. 4° Hvor der var femaarig Rotation, var det uvist, om de to Bymarker fulgtes eller udgjorde hver sit Led i Rotationen. Oplysningerne kontrolleres, hvor der under en eller anden Form var Dyrkningstvang mellem flere Byer, fra Nabobyer.

Uoverensstemmelser med Hensyn til Markernes Navne og Afgrøde lader sig saa godt som alle udligne ved Hjælp af Kort eller ved de mellembys Relationer. Dog findes der Eksempler paa, at en By var interesseret i Nabobyens Marker, ogsaa hvor de ikke stemte sammen i Rotation. Her var Byen faktisk delagtig i to Rotationskæder.

En større Hindring for at opbygge en ensartet Karakteristik møder man i Forskellen i Markbøgernes Indretning. Fra nogle Byer findes Maaleprotokollen bevaret, saa man faar et Billede af Byjorden, Mark for Mark, Skifte for Skifte og Ager for Ager. I andre Byer er det samme Materiale bevaret, men den enkelte Mands Andel er uddraget og beregnet i Ekstrakten. Da Agrene som Regel er nummereret, kan man arbejde sig tilbage til Maaleprotokollen og saaledes naa til at

undersøge Landskiftet. Værre er det, at ikke faa af Mbb fra Syd-lolland er fra Maalingen i 1681¹. Maaleprotokollerne fra det Aar ligner Ekstrakter, men Agrene er ikke nummereret, saa her kan Landskiftet ikke konstateres med Sikkerhed.

Af de Kilder, der tjener til at sigte Materialet fra Mb, maa B 1759 nævnes i første Række for sine positive Oplysninger om Fællesskabsforholdene ca. 80 Aar efter, at Maalingen havde fundet Sted². Dog indskrænkes dens Værdi paa forskellig Maade. Den dækker ikke hele Omraadet, i Musse Hrd. er der kun spredte og i Sdr. Hrd. næsten ingen Byer oplyst, og den er ikke uden Tolkningsvanskeligheder, da Besvarelserne — trods skematisk Opstilling — er faldet højst forskelligt ud. Den ene giver skematiske Svar præget af konservativ Aand³, den anden giver fyldige Oplysninger om Hederne og agiterer for Udskiftningen af Fælledeerne⁴, den tredje har omstændelige Oplysninger om Markfællesskab og Udejerskab⁵.

Det gælder om disse Indberetninger og om »Forklaringerne 1784«, at deres Meddelelser om Fællesskab maa tages med Forbehold. De er tilbøjelige til at sætte Udejerskab paa Linje med Fællesskab, ja selv Vangelag bliver indberegnet, skønt Spørgeskemaet krævede Sondring.

J 1568 er brugt for dens Oplysninger om Antallet af Gaarde⁶. Thorsens Udgave er ikke brugt, dels er den ikke fejlfri, dels giver den ikke Tallene i Musse Herred By for By som Originalen. Den Sondring mellem Hel- og Halvgaarde, der findes her, har stor Betydning for Agrarhistorien.

¹ jfr. Henrik Larsen Aarb. 1918: 178.

² Kommissionen til Landvæsenets Fremtarv og Nytte ^{26/11} 1757—67. Afd. 3 1757—60 Indkomne Betænkninger over Spørgsmaal til Landvæsenets Fremtarv og Nytte, i Henhold til Kommissionens Cirkulære af 3. Decbr. 1757. B. Lolland-Falster og Fyen. RA.

³ B a IV Christiansholms Gods.

⁴ B a VI Juellinge.

⁵ B a VIII Baroniet Wintersborg.

⁶ Lolland-Falster Stift-Jordebøger, Herredsbøger og Dokumenter vedr. Gejstligheden og Kirkens Indtægter m. m. Lolland 1568—1717. Registre for Musse og Fuglse Herreder. I.A.S. Udgivet i HT 8. R. IV: 198 ff.

Markordning.

Den Markordning, der fandtes paa Lolland, da Mbb blev optegnet i 1681—82, havde i sine Hovedtræk det almindelige midt- og vest-europæiske Tilsnit. I Landsbysamfundene raadede Fællesskabet i Agerjord, Græsning og Eng, undertiden ogsaa i Skov. Kun sjældent fandtes — især i Skovegnene — Enestegaarde, der var uden for Fællesskab, mens Hovedgaardene som Regel var uden for Fællesskab. Landsbyerne laa i Klynger omgivet af deres Marker og den faste Græsning, der var under Hegn. Hvis Fælleden laa saadan, at Kvæget maatte gennem Vangen for at naa den, var der en hegnet Fægang. Hvor den faste Græsning manglede, var al Græsning i den hvilende Mark. Markerne var ikke alle i aarlig Brug. For ikke at udpine Jorden lod man Dyrkningen veksle efter en tre-, fire- eller femaarig Turnus. Det er Hovedlinierne, i Byundersøgelserne vil man finde mange Varianter.

Deltagerne i et Fællesskab var som Regel Bomændene i en By. I vort Omraade findes der Undtagelser fra den Regel, som spiller en stor Rolle. De rene Linier sløres ved Forekomsten af Udejere, baade indensogns og udensogns, og af Fællesskab mellem flere Byer. Det sidste er kaldt Markfællesskab eller Byfællesskab til Forskel fra den fælles Dyrkning af Bymarkerne, som modsætningsvis er kaldt alternerende Fællesskab. Forekomsten af baade Udejere og Byfællesskab er særligt hyppig i vort Omraade¹, og det er et Led i denne Undersøgelse at finde Aarsagen hertil.

Der forekommer i de fleste Bymarker Agre, som laa til udenbys Mænd. Derfor opregnes i Ekstrakterne efter Bymændene de Udejere, som ejede Jord i Marken. Der findes paa samme Maade Udejere i Eng og Skov. Det kan ikke afgøres ud fra det gennemgaaede Materiale, om Udejere bestemmes i Forhold til Byen eller, hvor flere Byer er fælles om Jorden, i Forhold til Ejerlavet². Begge Muligheder antydes

¹ Henrik Larsen: Aarb. 1918: 226. Om Byfællesskab i Sønderjylland Fink: Udsk. Sdrj: 134f. Jfr. ogsaa Pfeifer 1928: 39 og H. N. A. Jensen: Angeln 1844: 69, 356.

² Feilberg: Ordbog over jyske Almuesmaal *Udejer* 'de som bor fjærnere, i andre Byer, og ejer Markstykker i Sognet'. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog, IV: 551 og V: 1107 'Udenbysmand, der har Del i Byens Mark'. Her er Mb.s Benævnelse bibeholdt, ogsaa hvor Ordet dækker over Fæstere.

i det eneste Sogn, hvor Ekstrakten omfatter hele Ejerlavet (Ll. Lindet, Birket S:n). Det sidste er det rimeligste til Trods for, at Udejere ofte i Mbb er varieret »Mænd af andre Byer«.

Hvor der er Tale om Ejendomsforhold, kan det tænkes at være et Levn fra en Tid med mere udstrakt Fællesskab, større Ejerlav eller færre Markeskel og er i saa Fald af samme Art som de ikke faa Enklaver af Nabosogne, der stadig findes i lollandske Sogne¹, eller det er Pletter, der er erhvervet ved Køb² eller givet som Medgift³.

Til denne Undersøgelse har det været nok at søge at drage en Skillelinie mellem Fællesskab og Udejerskab. Her melder sig Vanskeligheder paa forskellig Maade. Ganske vist giver Mb direkte Oplysning om Fællesskab, men det viser sig kun at være, naar Agrene laa i Flæng under samme Hegn, saa de kunde maales sammen. Hvis derimod to Byers Agre laa i Flæng, og den ene af Byerne havde en i Sædskiye tilsvarende Særmark, regnes der i Mb med Udejere. Det kan føre til Tvivlsmaal, hvor i sidste Instans et Skøn over Tallet af de gensidige Udejere og en Undersøgelse af Fællesskiaternes Beliggenhed i Forhold til Hegn eller Skel maa afgøre Sagen.

Mb giver ikke direkte Oplysninger om Gærder, kun Marktallet anføres i 1682-Maalingerne; i Forbigaaende kan de være nævnt, hvor Agrenes Forløb er bestemt i Forhold dertil, og indirekte ved, at Stenterne ofte har givet Stof til Marknavne. Konduktørerne maa have maalt fra Byen og ud til Gærderne eller omvendt, og hvor Gærder ikke fandtes, saa langt som Byens Interesser rakte efter Bøndernes Anvisning og Præsternes Lister. At denne Grænse ikke altid var selvindlysende findes omtalt nogle Gange. Den Konduktør, der maalte i Tryhus Nm. maalte 87 Agre til Tryhus og skriver saa »Noch den halve Del af Brydebølle Nymark, som Konduktør A. A. har maalt den anden halve Del, og, endog der ikke findes nogen Skel der imellem, har han dog ladt den halve Del staa tilbage umaalt — og findes dog af Brydebølle Jord der iblandt —, som Kond. H. K. maalte og findes nu her efter indført til Tryhus Nørretoftemark, efter-

¹ F. Eks. Fuglse, Krønge, Ll. Løjtofte, Horslunde.

² Som udtalt i Mb fra Døllefjælde, jfr. JL II, 21.

³ Eks. hos Fink: Uds. Sdrj: 133 og Fodn. 1.

som de begge er i Aar saæt med Byg«. Skellet mellem de to Bymarker kan ikke have haft synligt Udtryk, men har levet i den stedlige Tradition. Dog kunde der raade Tvivl, hvor den ene Landmaaler skulde holde op og den anden tage ved, da de to Byers Fang greb ind over hinanden. Trods det siger Mb intet om Fællesskab.

Gærder.

Da Mb ikke giver hverken de almindelige eller de specielle Oplysninger om Hegningen, maa de søges dels i Lovens Bestemmelser, dels i Traditionen, der oplyser den lokale Udformning.

Med Retten til en Gaards Part af Fællesjorden fulgte Pligten til at tage Del i den aarlige Hegning. Landskabslovene taler dels om Indhegning af Jord fra Fællesjorden, dels om de adskillende Hegn, men de Muligheder for Trætte, der gennemgaaes, giver ikke Indblik i Hegningsordningen. DL 3-13-31 ff bygger i det hele paa Landskabslovene. Særjord skulde indhegnes af Ejeren, ingen maatte hegne i Fællesjorden uden Lodsejernes Samtykke. Med Hensyn til Yderskel dekreterede DL i Samklang med JL halvt Hegn til hver By, den tilsvarende Bestemmelse i SkL krævede, at den By, der havde Kornmarken, skulde hegne. I EL gives ikke Regler for dette Tilfælde i Hegningsbestemmelserne II, 70. 72. 73. Efter JL skulde Hegningspligten paalignes efter Bol (III, 57), senere efter *gullz wirthning* (III, 58)¹, hvorfor Bestemmelserne om at rebe Gærde. Hvilken Bestemmelse, der var gældende i vort Omraade før DL, kendes ikke.

Den store Strømkæntring i Lovgivning om Hegning kom først i det 18. Aarh. Endnu Forordningen ²²/₁₂ 1720 var i den gamle Aand. Først i de Forordninger, der skulde forberede Ophævelsen af Fællesskabet, mærkes en anden Tone². Der blev indført Ændringer, der har Betydning for Forstaaelsen af en Del af det Kortmateriale, der er anvendt. Det var herefter enhver tilladt at hegne sin samlede Lod, og hvis Hegnet indgik i andres Hegningssystem, skulde de bidrage efter Kvota. I de fælles Overdrev kunde hver By faa sin Del udskilt,

¹ Jfr. Poul Johs. Jørgensen: Dansk Rethshistorie (1940): 179, 258.

² Forordninger ²⁹/₁₂ 1758 (Sjælland, Amager, Møen), ²⁹/₁₂ 1759 (Lolland-Falster, Fyen) og ⁸/₃ 1760 samt ²⁸/₇ 1769 og ²³/₄ 1781. Mandix: Haandbog i den danske Landvæsensret² 1813 II: 240 ff. Hans Jensen: Dansk Jordpolitik 1757—1919 I: 37 samt 83 og 108, 248 f.

og Hegningspligten fordeles paa de interesserede Byer. Efter Forordning 1769 blev der sat en Frist paa fire Aar til Udskiftning af Overdrevene. I Fællesmarkerne kunde der indføres Hegn efter Reglen hver By halvt Hegn, hvis Hartkornsmajoriteten stemte for.

For at raade Bod paa den Mangel paa Hegningsmateriale, der var raadende overalt¹, kom i 90erne Forskrifter om, hvilke Hegn der kunde anses for lovlige, hvor der samtidig blev slaaet til Lyd for de faste Hegn, især Stengærder² og Jordvolde med dobbelt Grøft plantet med levende Hegn. Paa de undersøgte Kort ses det sidste Skel meget anvendt i Yderskel, hvor ældre bugtede Markeskel er rettet ud eller ny Skel lagt fast.

Vi kender fra Hoveriefetterretningerne³, hvordan Hegningen af Herregaardenes Gærder var fordelt mellem de hoverigørende Bønder⁴. Der maa have eksisteret en lignende vedtægtsmæssig Fordeling af Hegningsbyrden i Landsbyen under Fællesskabet, saaledes at hver Gaard har haft sin visse Del af Byens samlede Hegn at tage Vare paa. Arkivalisk Materiale, der oplyser disse Hegningsforhold, kender jeg ikke.

Den Hegningspligt, der paahvilede den enkelte, stod i Relation til Størrelsen af Gaardens Agerjord⁵, og denne Deling har saaledes bidraget til at fastholde Mindet om Forskydninger i den enkelte Gaards Størrelsesklasse i Forhold til Byens øvrige Gaarde⁶.

Den bedste Kilde til Kundskab om Gærderne og den Pasning, de krævede under Fællesskabet, er »Vider og Vedtægter«. Bestemmelserne deri gælder den Hegning af de forskellige Vange, som Byen maatte kræve til Sikkerhed for Afgroderne. Det gør, at de er ret stereotype. Hovedformaalet var, at holde Kvæget fra Kornet, saa snart det var i Vækst, derfor giver Vedtægterne Tiden for Hegning og Gaardgang

¹ Den kommer til Orde i »Indberetninger om Forbedringer i Landvæsenet og Fællesskabets Ophævelse 1773—1809« E. Aalholm m. fl. Amter RA.

² Stengærder blev anbefalet for at skaane Underskoven allerede i kgl. Forordning 17/8 1695 og atter i Skov-Forordningen 28/1 1733 Artikel 20.

³ Hoveriefetterretninger i Henh. t. Plakat 24/6 1791. 5 Laaland og Falster.

⁴ Hans H. Fusing: Herremand og Fæstebonde (1942): 233.

⁵ DL 3-13-34; cf. Rødby Vedtægt (1742) se Haugner: Loll. V (1928): 113.

⁶ »Decimanterne i Horslunde var efter den gamle Provstebog 150, men siden regnet for 148, eftersom 2 Jorder var lagt under hver sin Gaard, hvorfor de og havde deres dobbelte Gærder mod de andre« Hb 1690 Loll. Nr. Hrd. LAS.

(Gærdesyn) i de enkelte Byer¹. Men ogsaa her er det forgæves at søge Oplysninger om de enkelte Byers Hegningsordning, som den havde udviklet sig, hvor flere Byer hegnede efter fælles Overenskomst. Dertil mangler, saa vidt jeg ved, arkivalisk Materiale, naar undtages Udskiftningskort, der ikke er rensat. For at klargøre sig Byernes indbyrdes Stilling kan man sammenholde Mb.s Oplysninger om Markordning og Rotation med topografiske Forhold, men der hvor Mb ikke stemmer med Kortene, er vi ladt i Stikken.

Der blev hegnet af Hensyn til Kvæget, Overdrevene skulde være hegnet mod de besaaede Vange, og den Vang, der laa til Udlæg, hvor Kvæget gik i Ævred, skulde være hegnet mod Kornvangene. Ogsaa Haver og Vænger kunde være hegnet. Det var de færreste Steder, at Byens Skov eller skovløbne Jord gav Gærdsel nok til at hegne de tusind Favne Gærde, som selv smaa Ejerlav maatte præstere. Byerne paa det skovfattige Syd- og Vestlolland maatte købe Gærdsel. For at økonomisere blev Gærdeparten delt i en provisorisk Del hegnet med Pileris og en permanent Del ind mod Skove, Fæveje og Moser. I disse Yderskel blev der brugt Tjørneris stoppet ned mellem to Rækker af Stavre eller vundet ind i en Række.

Indretningen af det faste Gærde, som nu er ude af Brug, er beskrevet af Trojel². Det kaldtes *Brudgærde*³ og efter en singular østlollandsk Opgivelse, der stemmer med en Opgivelse af Junge fra Nordsjælland *Vasegærde*⁴, til Forskel fra Risgærdet eller Vindegærdet, der blev taget op.

¹ Herom Haff: Die dänischen Gemeinderechte II: 70 ff.

² F. W. Trojel: Fuldstændig Afhandling om alle Slags Indhegninger (Kbh. 1784): 161 ff. Ogsaa Hugo Matthiessen: Det gamle Land (1942): 126 f.

³ J. Jørgensen: Loll. Ordbog Sp. 63. Molbeck: Dial.-Lexikon: 54. Stavingen efter den lollandske Udtale, efter fynsk Udtale skrives *Brogærde*. Antagelig er det et *Bråd-gærde*, jfr. Säve-Gustavson: Gotländsk Ordbok: 96 *bråttun* og Rep. II 7457 (1493) *Volshawe brodhe gorde* (jfr. dog S. 129 Fodn. 6), Rep. II 9867 (1503), Rep. II 8096 (1496) *inden wonghenbrodhen*, samt Rep. II 10.675 (1506) *det Gærde og brodhe*.

⁴ J. Junge: Den nordsjæll. Landalmues Characteer² (1844): 357; Rietz: Svenskt Dialekt-Lexikon 798 b (Halland). Om Vasegærder se Mårten Sjöbeck: Skånska Gärdesgårdar Rig 1925: 90. Sjöbeck kender kun Benævnelsen fra Linné. Denne Overlevering kan tyde paa, at Vasegærde er en forholdsvis moderne, teknisk Term, der kun pletvis er nedfældet i Traditionen. Jfr. Kalkar IV, 750, *Vase* '(Ris)knippe', 'Vej'.

Hvis hver By skulde hegne efter sine Skel eller hegne det dyrkede Areal mod det omgivende Overdrev, gav det cirkulære Hegningslinier. Hvor en Bys dyrkede Areal gik direkte mod Nabobyens dyrkede Areal, var der Mulighed for at spare det Gærde, der skulde adskille de to Marker. Byerne kunde lægge Markerne sammen i een Vang, saa der kun blev Strækningen fra Byen til Skellet et hegne, forudsat at de to Marker var paa samme Trin i Rotationen. Det gav radiale Hegningslinier. I Udlægsaaret laa en saadan Vang tilfælles for begge Byers Kvæg, hvorfor den Form for Fællesskab er benævnt Ævredsfællesskab¹, men da Ordningen blev praktiseret ogsaa de Aar, Vangene var tilsaaet, foretrækkes her Navnet *Vangelag*².

Rotationen.

Rotationen er angivet i Mb for hver Mark som Regel samtidig med Markens Plads i Sædskiftet. Paa Østlolland var Reglen Trevangsbrug, paa Midtlolland Fire- og paa Vestlolland Femvangsbrug (se Fig. 1). Som Forholdene var paa Mb.s Tid, var Rotationen kun i ganske faa Tilfælde et indre Byanliggende paa Grund af Dyrkningstvung som Følge af Vangelag og Fællesskab. Med den Ordning var Afvigelser bedst mulige i Yderomraaderne, hvor der da ogsaa findes baade Tovangs- og Alsædebrug. Men ogsaa paa anden Maade kunde Baandene løsnest. I Skøvegne eller paa side Steder nær et Yderskel, hvor det var muligt at frahegne enkelte Skifter eller Vænger, kunde der afviges fra Byens Regel. Det kunde ske for at give Jorden længere Hviletid³, men ogsaa for at holde den i aarlig Brug⁴. I Trevangsbruget

¹ Fink: Udskift. Sdrj.: 137.

² Jfr. Udtrykket »Byer, som ligger i Vang med andre Byer og ingen Lukning haver imellem sig«. Bjerge og Søegaard: Danske Vider og Vedtægter I: 44 (Græsted Vide § 16), og de gængse Udtryk Vognlag, Plovlag og lægge i Lag. Åke Campbell: Skånska Bygder :48 og samme i Skånes Hembygds Förbunds Årsbok 1933: 11 ff.

³ Sløse By Nm.; Reersnæs (Østofte) flere Rud i Skoven blev dyrket et Par Aar i Træk, hvilede saa i 6 Aar; Vignæs Sm. et Vænge i Skoven »hviler i 7 Aar og bruges til Sæd hver 8. Aar«. Jorden til Søholt Hgd siges i Klageprotokollen (Nr. 1849) at ligge ude i 4 Aar efter 2 Aars Brug. Lignende er omtalt fra Falsters Nr. Hrd. af Henrik Pedersen: HT 8. R. I: 122 ff.

⁴ Ullerslev »RC. haver et Vænge paa *Torup* Banke, saaes aarlig og hviler intet«.

var Rotationen Rug og Hvede, Byg og Havre, Udlæg. Under Firevangsbrug blev der før Udlæg indskudt et Aar med Ærter og Havre, og under Femvangsbrug yderligere et Aar med Byg før Udlæg. Ved Trevangsbrug findes derfor ofte Vænger eller Dele af Markerne frahegnet til Bælgsæd og Havre.

Firevangsbruget er bevidnet fra Græshave Aar 1492¹; men Udvidelsen til fem Vange maa være af ny Dato; det ses af Hb 1571 fra Nr. Hrd., der i 6 Sogne af 12 nævner 4 Vange og ikke over 4 til noget Sogn, mens Hb 1690 i de samme Sogne har fem Vange. I Købelev S:n kan man følge denne Udvidelse, da det hedder om den ene Mark »denne Ll. Lammehavem. og den anden Lammehavem. var forhen een Mark, og Jorden til Købelev Sogn har hvilet hvert 4de Aar, mens nu hviler derfor hvert 5te Aar«. Udvidelsen, der var Bønderne imod, blev gennemført af Hensyn til Hvede- og Ærte dyrkningen, siger Henrik Pedersen², men det modsiges dog af det Faktum, at Rotationskæden blev udvidet med et Aar med Byg og Havre.

Hvordan er Udvidelsen fra tre til fire og fra fire til fem Vange sket? Ved at tage nybrudt Jord i Udmarken under Hegn eller ved Flytning af et enkelt Gærde eller ved en Nydeling af Vangene? I Vindeby kan man ved en Sammenligning mellem Hb 1571 og Hb 1690 paavise, at den anden Udvej har været brugt. Ved Hjælp af Skifternes Navne og Størrelsesangivelserne kan 23 af Byens Skifter sammenstilles. Det viser sig, at de tre Vange er omtrent uforandrede, et enkelt Skifte er flyttet fra Langagerm. til Møllem., men den fjerde er blevet delt. De Skifter, der i 1571 laa i Øm., laa i 1690 dels i Øm., dels i Kirkebjergsm., som er den nytilkomne Mark. Det er ikke lykkedes at finde Eksempler paa, at hele det dyrkede Areal er blevet nydelt, og ad anden Vej lader det sig godtgøre, at der ikke blev lagt Vægt paa at have Vange, der var gjort lige af Areal til Trods for de Svingninger i det aarlige Udbytte, der blev Følgen. Udvidelsen blev flere Steder lettet ved, at den Jord, der kom til at udgøre den ny Vang, i Forvejen var i Brug som Vænge eller Indlukke, før den gik ind som selvstændigt Led i Rotationen.

¹ Rep. II 7153.

² HT 8. R. I: 128 ff m. Henv.

I.
SOGNEBESKRIVELSER

Musse Herred.

1. VIGSNÆS SOGN

Der findes kun Sognebyen *Vignæs* (21 Brug, 1568 20 Birketjenere til Kallø Birk). Der maales i Mb tre Vange, mens Græsprot. regner Markerne til fire, Rotationen var treaarig¹. Vangene havde tilsammen 68 Agerskifter, 42 af dem indeholdt 20 Agre. Dette Delingstal svarer til Antallet af Gaarde, da Gd Nr. 21 i Modelbogen var Pgd, som ikke havde nævneværdig Jord, efter Hb 1690 blev den grundlagt paa en Gadehusplads, da Sognet blev gjort til Anneks til Taars².

Kortet (Orig. I opm. 1786, kop. 1807) viser nye Konturer og har ingen Marknavne, der kan have Betydning for en Sammenligning med Mb. Agerjorden laa ved Byen vestligt i Fanget, paa alle Sider omgivet af Skov. Der var saaledes intet Byfællesskab og ingen Udejere.

Det ses af Modelbogen, at Gaardene havde omtrent ensartet Jordtilliggende. Efter den gamle Matrikel var alle 20 Gde lige i Hrtk., hvad der stemmer med, at de var sat til samme Landgildeskyld. Denne Regelmæssighed i Byordningen skyldes, at Byjorden var delt efter Solskiftets Princip. Det maa uden Tvivl sættes i Forbindelse med, at Byens Gde alle var samlet under Kallø Birk, der var gammelt Krongods, som i 1509 regnedes til Nykøbing Regnskabslen³. Gaardenes Rækkefølge var nogenlunde konstant i Skifterne, men i Skifter,

---

¹ I Skoven ved Sm. laa flere Vænger, som ikke alle fulgte Rotationen. Et laa ude i 7 Aar og bar kun Sæd hvert 8.

² I 1532, se S. 230 Fodn. 1.

³ Rep. II R. 10.605, 10.954; H. Hjelholt: Falsters Hist. I: 27; jfr. Svend Aakjær VJb: 322.

hvor Agertallet ikke svarede til Antallet af Gde, fandtes Uregelmæssigheder; Pgd gik ikke ind i Ordningen, den havde sine Agre i Vænger. Byens Overdrev var paa Vignæs Skov med Kallø og Soesmarke.

2. MAJBØLLE SOGN

1. *Majbølle* havde tre Vange. De fleste Skifter indeholdt 35 (36—37) og i Vm. 38 Agre. Tallet 35 svarer til Modelbogens Gaardtal (incl. Pgd), mens en Kopi af den gamle Matrikel, der er indført i Mb, regner med 36 Helgaarde i Byen. Denne Forskel ophæves af Modelbogens Oplysning, at en øde Gaards Jord er beregnet under en anden af Fæstegaardene. Aar 1568 var der 35 Gde. De 28 Fæstegde til Kronen var i Matr. 1664 omtrent egaliseret. Den Regulering skal ses i Forbindelse med Reguleringen af Agerjorden efter Solskiftets Krav¹. De 38 Agre i Skifterne i Vm. fremkommer ved, at 3 Gde konstant havde to Agre ved Siden af hinanden, netop de tre Gde, der i Matr. 1664 havde større Hartkorn end de andre. En Sammenligning mellem Matr. 1664 og ældre Jordebøger viser, at det er de 3 Maalsgde, der fandtes i Byen².

Mb nævner intet om Fællesskab eller Udejere. Byen havde eget Overdrev, kaldet *Orne*. Om dets Grænser mod Rørbæk og Radsted se Rep. II 8861, cf. 10.350. Kortet (Orig. I opm. 1808) er uden Interesse for os. Den cirkulære Indhegning af Byens Tilliggende er yngre end Hegningsforholdene paa Kortet fra Soesmarke (s. d.).

2. *Hjelm* havde tre Vange og dertil flere Vænger, som ikke alle fulgte Omdriften. Ogsaa i denne Bys Vange er der umiskendelige Spor af en Regulering af Jordtildelingen i Form af Serier af Gaarde, der kan fortsættes fra et Skifte over i et andet. Disse Serier genfindes i Tofteskifterne. Agrene er dog ikke udmaalt i lige Bredder; men der

¹ Majbølle Birk (Rep. II 6560) var gammelt Kronelen, kom senere under Halsted Kloster og Nykøbing og fra 1582 under Aalholm Len, Trap IV: 187f; Erslev: D.: 103; Nykøbing Lens Regnskaber 1509: 27 v.

² Om Maalsgde se Kalkar og om de fynske Hans Knudsen i Fy. Aarb. I, 3 (1941): 479. Endvidere W. Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh. (1903): 292; C. A. Christensen: Med Lov skal Land bygges (1941): 312f. m. Henv.; Rønn Christensen: FoN XIV (1942): 138. — Det kan i denne Forbindelse nævnes, at Maalsgaarden i Bjærgby (Herredskirke S:n) havde Agre som de andre Gde i Byen.

er overholdt omtrentlige Proportioner fra Skifte til Skifte med klare Forskelle mellem Gaardene. Hartkornsansættelserne i Matr. 1664 viser da heller ikke Lighed mellem Gdene. J 1568 nævner 26 Bønder, der svarer til Gaardtallet hos Henrik Pedersen. Modelbogen derimod opstiller 27 Brug, hvoraf dog to er slaaet sammen »efterdi der vides ingen Forskel paa begge Gaardenes Jorder«.

Kortet (Orig. I opm. 1807) har de gamle Konturer, og Marknavnene svarer for en Del til Mb.s Navne. Efter Kortet laa Byens Vange omtrent indrammet af Skov og Strand, der var Risgærde i Yderskellet undtagen paa en Strækning, hvor et Aaløb dannede Skel imod en Majbøllemark. Det harmonerer ganske med, at der efter Mb hverken var Fællesskab eller Udejere. Byen havde eget Overdrev paa Skoven.

3. *Soesmarke* By havde tre Vange; ogsaa her har der fundet en Regulering af Agerskifterne Sted, saa 22 af 38 Skifter indeholdt 12 Agre, svarende til Gaardtallet i Byen. Her som i Vignæs er Agerskifterne reguleret efter Solskifteprincippet¹.

Afvigelser i Skifterne forekommer dog, hvor enkelte Gde havde to Agre Side om Side, eller hvor overskydende Agre førte med sig, at en Del af Rækkefølgen gentages. Byen er udskilt fra Taars S:n, hvornaar kan ikke siges for vist, i hvert Fald før 1489 (jfr. Rep. II R. 6500).

Kortet (Orig. I 1786, kop. 1807) viser ganske vist gamle Konturer, men er omtrent rensat for Navne undtagen i Skoven. Byens Sm. gik mod en Majbøllem. uden Skel, men da Sædsiftet ikke er oplyst ved disse Byer, kan man ikke naa videre end til at antage, at Paaløbet af Vangene blev udnyttet i Vangelag. Byen havde Overdrev paa Soesmarke Skov (jfr. Vignæs).

3. TAARS SOGN

I Taars S:n er der maalt fire Byer og 3 Gde. De nuværende Ejlerlav i Sognet er kun fire.

---

¹ Nyk. Lens Regnskaber 1509: 27 v nævner Sortzmadt. Birket var gammelt Kron-gods, Trap IV: 188; Erslev: D.: 28, 107.

1. *Taars By* (23 Gde, 1568 21 Bønder og 1 Gaardsæde) havde tre Vange. Agerfordelingen var uregelmæssig. Mb giver ikke ved Maalingen af Taars direkte Oplysninger om Fællesskab, men i dens Sm. fandtes Udejere fra Killerup (se der). Ogsaa Bramstoftegd og Fagerstedgd havde Agre deri.

2. *Killerup* (5 Gde, 1568 nævner 7 Ugedagstjenere, hvoraf en boede paa Bramstoftegd, 1589 7 Gde, HT II (1841): 158) siges at have tre Marker, der findes kun to maalt under Byen; om den tredje, Øm., hedder det, at den laa »i fellidtz« med Taars Bys Sm.

To Killerup Bymænd havde Agre i Rørbæk Bys Marker i Nabsognet (Sakskøbing Lds), 1 havde Agre i alle tre Vange, 1 havde enkelte Agre i to Vange. Det maa være dette udensogns Udejerskab, der hentydes til i Hb 1690, hvor Præsten forklarer, at 5 Decimanter af Killerup og Tuderød tiender til Sakskøbing Lds »af Alders Tid« for de Jorder af dette Sogns Marker, der var dem tillagt »af forrige Herskab eller Husbonde«.

3. Den nævnte *Tuderød (Taaderød)* By, der var nedlagt før Udskiftningen¹, var 4 Gde, der laa i Skoven. Trap (IV: 185) giver Tallet 5 Gde i 1664, antagelig fordi Bramstoftegd er talt med ligesom i en Ekstrakt af Matriklen indført i Mb. I 1568 var der 4 Birketjenere². Der maales ingen Marker til Tuderød, kun Vænger og »Indlukker«, der var i aarlig Brug, undtagen den ene Gaards Vænger, der laa til Hvile hvert tredje Aar. Iøvrigt havde Byen Agre i Rørbæk Bys Vange, saaledes ogsaa i 1598, da Gaardene havde Jord i Rørbæk Bys tre Marker³. Af de 5 Decimanter, der gav Tiende til Sakskøbing Lds, var de 3 fra Tuderød, de 3, der havde Agre i Nabsognet og Græsgang i Rørbæk Hestehave; den fjerde Gd indtog en Særstilling i det lille Samfund, ogsaa ved ikke at være lodtagen i en til Byen liggende fælles Engbund⁴. Byen skal have ligget paa Berritsgds Hovmark Nr. 7,

¹ Byen blev ikke nedlagt ved Udskiftningen som antaget i HT II (1841): 140 Fodnote.

² Nyk. Lens Regnskaber 1509: 27 v nævner Tuderød som Del af Vignæs Birk. Om dens Jordskyld se HT II (1841): 163.

³ HT II (1841): 148; Orebygaard Godsarkiv, nyt Nr. 95 og 97.

⁴ Jfr. HT II (1841): 150, der omtaler de 3 Gdes Kornpart i Myø-Skovs Hestehave (1623).

der i N. gik mod Kallø Bys Jorder, i S. mod Skovene *Bentoft* og *Kogangen*, der ligesom Marken hørte til Hovedgaardens upriviligerede Hrtk¹.

4. *Kallø By* havde seks Marker, der hørte sammen to og to, saa Rotationen var treaarig. En saadan Vangedeling træffes andre Steder paa Lolland, hvor det lader sig godtgøre, at den ikke blot beror paa topografiske Forhold². Byen havde i 1682 23 Brug, Henrik Pedersen 24 Gde, 1568 26 Bdr, hvoraf 12 var Birketjenere³ og 3 Ugedagstjenere. Har denne Spaltning Forbindelse med, at Byen havde seks Marker og to Overdrev?

En Analyse af Agerfordelingen giver et overraskende Resultat. Det viser sig, at Byens Gde deler sig i to Grupper, der var omtrent uden Forbindelse i Agerjord. Den ene omfattede de 9 Gde (Gruppe I), der i Modelbogen har Nr. 4—12, den anden de 14 andre Gde (Gruppe II, 1—3, 13—23, hvorunder er maalt en femtende Ødegd). Der forlyder intet om, at disse to Grupper dannede hver sit Ejerlav til Trods for, at de havde hver sit Sæt af Vange, de 14 *Klængemark*, *Hegnedemark* og *Hagsemark* efter Kortet S. og V. for Byen, de 9 Gde Nm., *Stensmark* og *Braarmark* efter Kortet N., Ø. og SØ. for Byen.

Denne Orden brydes dog paa forskellig Maade i de forskellige Marker. Saaledes laa i Nm. 4 Skifter til de 14 Gde, og i dem havde kun een Gd af de andre (Nr. 11) 4 Agre foruden sin Toft (7 Agre), 2 Skifter laa helt til hver sin Gd. Der var 19 Skifter i Nm. til de 9 Gde. men 4 Gde af Gruppe II, nemlig Gaardene Nr. 15—18, havde Agre i de 13 af disse Skifter. Denne Række forekommer ialt 19 Gange helt og 2 Gange halvt, kun 1 Gang havde en enkelt af Gaardene en Ager, og det er paafaldende, at Rækkefølgen er enten 18—17—16—15 eller omvendt (kun 1 Gang er 18 og 17 byttet om), uden at den er solbestemt:

¹ Arbejdsjournalen Nr. 47 (Musse Hrd.), Matr.ark. Navnet *Bentoft* kan derfor opfattes som den *Bonnetoft* (jfr. Balth. Christensen: Lollandsk Grammatik § 30), der nævnes i et Tingsvidne af 1623 (Orebygaard Godsarkiv, nyt Nr. 107) som Toft til en Tuderødgd.

² Knubbeløkke og Nøbbet. I Skovlænge er det ikke lykkedes at fastslaa Grunden til det dobbelte Sæt af Vange.

³ Kallø Birk var gammelt Krongods og gik i 1577 op i Aalholm Regnskabslen Trap IV: 185; Erslev D.: 28, 107.

I Skifter maalt fra S. og Ø. 18—15 8 Gg; fra N. og V. 15—18 2 Gg.
 - — — — S. og Ø. 15—18 5 Gg; — N. og V. 18—15 8 Gg.

Stensmark laa med sine 11 Skifter til Gruppe I, dog havde Gaardene 15—18 Agre i de 7 Skifter (hvoraf 1 Skifte helt). I alt findes Rækken 10 $\frac{1}{2}$ Gang uden Spor af Solregulering. *Braarmark* havde 12 Skifter foruden Vænger. Ogsaa her havde Gaardene 15—18 Agre i de 6 (lige) Skifter. Rækken findes 6 $\frac{1}{2}$ Gang, men i de 2 Skifter havde de her adskillige Agre samlet i Slader, hvad Gruppe I ikke havde. Rækken er ikke solreguleret.

Kløngemark havde 13 Skifter og laa til Gruppe II, kun i 4 Skifter fandtes enkelte Agre til Gaardene Nr. 4, 6, 9, 10 og 11 af Gruppe I. *Hegnedemark* havde kun 8 Skifter, kun i 4 Skifter fandtes nogle faa Agre til Gaardene Nr. 6, 10 og 11 af Gruppe I. *Hagsemark* havde 21 Skifter, hvori nogle Agre til Gaardene Nr. 6 og 10 af Gruppe I.

Sammenligner man med Kortet (Orig. I 1785, kop.) vil man finde, at Byen deler sig i 2 Klynger, antagelig det topografiske Udtryk for denne Byspaltning. Ser man paa Rækkefølgen af Gaardene i Markerne til Gruppe I, findes der umiskendelige Spor af Regulering; Gaardene findes i fast Rækkefølge i store Skifter flere Gange og i modsat Rækkefølge ved modsat Maaleretning. Her opfyldes Solskiftekravene. Andre Skifter viser Afvigelser. Skifterne er ikke reguleret i Agertal og Agrene ikke udloddet i lige Bredder. Antagelig svarer denne Gruppe til de 12 Birketjenere. I Gruppe II findes ikke den samme Regulering, omend der er Spor af en Ordning, hvor Gaardene deles i Grupper. Der kan ikke ses klare Linier undtagen for Gaardene Nr. 15—16—17--18. Denne Jordfordeling svarer ganske til, hvad der findes ved *Ornummebol*¹.

En nøjagtig Analyse af Forholdene i Gruppe I giver det Resultat, at den Serie, der udledes, ligesom i Knubbeløkke A ikke er ens i alle Marker. I Nm. findes en Serie paa 9 Gde (11 Gange), kun 4 Gange er den paa 13; men i Steensm. og Braarm. er Serien paa 13 (9 Gange), 4 Gange er den paa 14 og 1 Gang paa 15 og kun to Gange paa 9.

¹ Se herom Henrik Larsen: Aarb. 1918: 249 ff og 263. — Det er muligt, at det i VJb omtalte *Cnyttæsbøl* skal søges her. Efter Størrelsen (jfr. Svend Aakjær: VJb: 323) kan det næppe have betegnet en af disse Grupper.

Det maa tilføjes, at Serierne ikke er helt identiske, mindre Afvigelser i Form af Udbytninger kan forekomme; men stadigt tilbagevendende Forskelle i Udlodningen af Jorden til Gaardene vidner om, at Serien er planmæssig. De Gange Serien overskrider 9, er der visse Gde, der har Agre flere Gange i samme Skifte, hvorfor den længere Serie beror paa en ekstra Tildeling af Jord. Serien og de fire Gde 15—18 fra Gruppe II findes i modsat Orden i ganske de samme Skifter, hvad der kunde tyde paa, at Rækkefølgen er solbestemt.

Byen havde Græsning paa Skoven sammen med Vignæs og Soesmarke.

5. *Fagerstedgaard* havde tre Vænger i treaarig Rotation og desuden Agre i Taars Sm., hvori ogsaa Killerup havde Del, i Killerups to andre Vange og i en af Kallø Bys Vange.

6. *Bramstoftegaard* havde tre Vænger, der var delt op i Skifter og Agre. I det ene havde en Mand fra Taars en Ager, og desuden havde Gaarden en Del Agre i de samme Vange som Fagerstedgd. Begge Gde kan altsaa siges at have Forbindelse med Killerup¹. I 1592 kom Gaarden under Berritsgd², da var dens Jordskyld hele 5 1/2 Pund Byg, i Jb 1654 4 1/2 Pund Byg og 1 Fjerdings Smør³. Det er antagelig den Gd, der i VJb hedder *Bramsthorp*⁴. Ved Udskiftningen var Gden nedlagt. Dens Byggeplads saas endnu i Berritsgds Hovmark Nr. 8 (Bramstoftem.), der i Vest grænsede til Taars og i Syd til Killerup (Arbejdsjournalen).

7. *Berritsgaard* havde fire Marker i treaarig Rotation. Det hedder om den ene Mark, at den besaas aarlig »for Engens Skyld, mens Jorden er ikkun slet«. Marken kan altsaa ikke gaa ind i Rotationen, den maa hegnes og saas, for at Engbunden kan udnyttes. Marken er derfor i Græsprot. kun vurderet for Svins Olden og ikke for Høveders Græsning. Desuden havde Gaarden Agre i to Killerupvange og to Slader paa 16 og 30 Agre i Rørbæk Øm. (Sakskøbing Lds)⁵. Hoved-

¹ I 1591 var der Oldingegang paa Skellet mellem Bramstotte Fang og Killerup Fang. Orebygd Godsarkiv, nyt Nr. 78.

² HT II (1841): 161.

³ Efter Matr. 1664 sattes den i Hrtk. til 21 Tdr. 2 Skp.

⁴ Svend Aakjær: VJb.: 323.

⁵ I 1549 fik Berritsgd *Logelund* mod at indrømme Rørbæk »alle de andre Almindinge« (Orebygd Godsarkiv, nyt Nr. 8). I 1575 lod Berritsgd indstene og indstable Jord i en Rørbækmark (Orebygd Godsarkiv, nyt Nr. 28 og Herredstingsvidne 1591, nyt Nr. 81).

gaarden er vokset ud af en Landsby, *Bærith*, som den helt har opslugt¹; de sidste Gde blev brækket ned i Tiden mellem 1502 og 1551². — Overdrev til Sognet var dels paa Berritsskov for Tuderød, Killerup og Bramstoftegd, dels paa Rørbækskov for Berritsgd og tre fra Tuderød. Efter Hb 1690 laa Gaarden i Saksjøbing Lds, som Kilde paaberæbes Breve fra 1621³. Gaarden havde tillige Græsning paa Killerup Mm., som antagelig er den samme som Øm. i Mb.

Kort over det for Majbølle-Rørbæk-Killerup og Berritsgd fælles Overdrev findes i Matrikulsarkivet⁴. Kallø By havde som nævnt to Overdrev. Der er ikke mange Skove, der har afstedkommet saa seje Stridigheder som Skovene paa Guldborgland.

4. SAKSKØBING SOGN

1. *Saksjøbing* Købstad havde to smaa Vange i aarlig Brug.

2. *Rørbæk* (26 Gde, 1568 22 Bdr (og 2 Gaardsæder), hvoraf 3 til Kallø Birk og 3 til Majbølle Birk) havde tre Vange ikke uden Udejere (jfr. under Taars). Af Bymændene havde kun en Mand Agre i Radsted Vm., den eneste Mand i Byen, der var Tjener til Krænkerup. Mb nævner intet om Fællesskab. Kortet (Orig. I 1781, kop. 1807) viser, at *Strandmark* (= Mb Vm., 1682 Rug) gik mod Oreby Øm. (1682 Rug) uden Skel, og dens Mm. (1682 Udlæg) gik mod Taars-Killerup Fællesm. Om der paa Mb.s Tid var Vangelag lader sig ikke udsige, da Oplysninger om Sædsiftet mangler. Skellet fulgte Renden *Rødlandsbæk* (Hb 1690), der maa være den samme, som i 1581 kaldtes

¹ Der var ikke Skel mellem Rørbæk og Bærith »aldrig siden Verden blev begyndt«, Herredstingsvidne 1576 (Orebygd Godsarkiv, nyt Nr. 29).

² HT II (1841): 124 Fodn. 1—2.

³ Jfr. HT II (1841): 103f., 164 og Lebech i Hassø: Da. Slotte og Herregde II: 322. En Strid om Luciemade Eng skal have givet Stødet til, at Berritsgd regnedes til Taars.

⁴ Æ R 1777, rettet 1781 efter Højesteretsdom ¹¹/₁₁ 1781. Jfr. Rep. II 12.556. Skovskellet mellem Rørbæk og Majbølle fik kongelig Stadfæstelse ²⁶/₈ 1570 (Kanc. Brevb.), jfr. Orebygd Godsarkiv, nyt Nr. 16. Tuderød fik tilkendt 10 Reb ved Rebningen af Rørbæk Skov i 1582, selvom deres Rettighed ikke var bevist (HT II (1841): 140). Jfr. Dronning Sophies Kopibøger v. Sv. Thomsen 1937: 155, hvor det ¹⁹/₂ 1592 hedder, at Tuderød ingen Ret havde til de 10 Reb. Skoven skal være indsvoret og indredet af Biskop Carl og 16 Riddersmænd til Rørbæk og Berrit, Tuderøds Mænd er Udejere og ligger til Birket. Orebygd Godsarkiv nyt Nr. 95 ²⁵/₆ 1598 stadfæster, at de 10 Reb igen skal udlægges til Rørbæk og Berritsgd.

*Brødelandsbæk*¹. Den danner ogsaa Skel for den tredje Vang, Øm., hvori Berritsgd havde to Slader med Hovagre. Landskiftet i Byen var det uregelmæssige, hvad der maa ses i Forbindelse med de mange Lodsejere i Byen². Om Byens Overdrev se under Berritsgd. Skoven blev rebet i 1582³.

3. *Reersø* (11 Gde, 1568 9 Bdr, Rep. II 4417 omtaler (1479) 6 Gde) havde efter Mb tre Vange. Byen var tidligere delt i Store og Lille Reersø (1362)⁴, og baade Mb og Græsprot. omtaler Lille Reersøgd. Det hedder, at den havde al sin Jord og Græsgang fælles med Store Reersø. Byspaltningen gav sig altsaa ikke Udtryk i Jordfordelingen paa Mb.s Tid. En Analyse af Mb viser, at Jordfordelingen er reguleret saadan, at Solskiftekravene nogenlunde blev opfyldt. Men Skifterne er ikke reguleret m. H. t. Agertal, sammenmaalte Agre var meget almindelige, og Agrene var ikke udloddet i lige Bredder i de forskellige Serier. Forskelle i Gaardstørrelse kendes dog ved de sammenliggende Agre paa Agertallet. Saaledes havde den Gd, der var sidst i Serien, stedse sammenliggende Agre og havde i næsten alle Serierne flere Agre end de øvrige Gde. Denne Agerfordeling stemmer med, at der ikke havde fundet nogen Egalisering Sted. Delingstallet er ikke helt klart paa Grund af forskellige Afvigelser, det svinger tiest mellem 10 og 13.

4. *Oreby* (18 Gde, 1568 19 Bdr og 4 Gaardsæder) havde tre Vange. I de fleste Skifter i de to Vange maales der i Mb 18 Agre, svarende til de 18 Brug, som Modelbogen nævner. Disse 18 Brug var alle lige i Hrtk. i den gamle Matrikel. I disse to Vange er Agrene fordelt efter Solskiftets Krav. I den tredje Vang, Øm. havde ingen af de 7 Skifter 18 Agre. Denne Vang, der laa under Hegn med Rørbæk, havde uregelmæssig Agerfordeling i de fleste Skifter. Efter Antallet af Brug i 1568 at dømme er denne Regulering af ny Dato⁵. Bækken danner naturligt

¹ Molbech i HT II (1841): 143. *Brødelands Bro* omtales i Herredstingsvidne 27/6 1582 (Orebygd Godsarkiv, nyt Nr. 41).

² Se herom Svend Aakjær VJb: 323.

³ Molbech i HT II (1841): 140 ff; Orebygd Godsarkiv, nyt Nr. 37, 42—44. Revingen blev revideret og paakendt i 1587, HT II (1841): 145.

⁴ Trap IV: 183.

⁵ Af Henrik Larsen LF 1929: 23 sat i Forb. m. Orebygaards Udskilning af Fællesskabet.

Skel mod Taars og Mulighed for Vangelag. Byen havde Græsning paa Hovedgaardens Skov, *Stensore*.

5. *Orebygaard*¹ havde efter Mb fire Marker. Gaarden laa i den vestre Ende af Oreby Bygade, men var altsaa skilt ud af Fællesskab.

5. HUNSEBY SOGN

I Sognet maales 5 Byer (hvoraf Maglemer og Grimstrup i Fuglse Hrd) og 2 Gde. J 1568 nævner for hele Sognet 61 Bønder og 12 Bol; 1682 var der ialt 81 Brug.

Her som tiere, hvor der fandtes udstrakt Fællesskab, mangler Maaleprotokollen i Mb. Det ser ud, som om man for Overblikkets Skyld ved de store Fællesvange har holdt fast ved Ekstrakterne. De følgende Taloversigter er bygget dels over Ekstrakterne, dels over Modelbogen.

1. *Hunseby* (24 Gde) havde fire Marker og til Pgd to Vænger. Det siges om den ene Vang, at den saas aarlig ikke for sin Godheds Skyld, men »fordi Bønderne havde deres meste Engbund der, saa den derfor ikke kunde hvile«. Ved Engbund skal altsaa forstaas Eng til Højbjergning og ikke til Græsning (Tøjrebed).

Kun om den ene Mark hedder det i Mb, at den var Fællesvang for Hunseby, Skelstrup, Maglemer og Anderstrup. Trods det er Andelene i Mb stykket ud til hver enkelt af disse Byer undtagen den sidste, som om der havde været Grænser i Vangen og altsaa kun Ævredsfællesskab. Det er dog ikke rimeligt, eftersom Byerne indbyrdes var Udejere i de Marker, som Mb opdeler Vangen i. Saaledes var alle Gaardene i Anderstrup og Skelstrup og 5 fra Maglemer interesseret i den Del, der er maalt som Hunseby Sm., og i den Del, der er opført som Skelstrup Kim., havde 6 fra Hunseby, 3 fra Anderstrup og 1 fra Maglemer Agre. Og endelig var 12 fra Hunseby interesseret i den Del, der er opført som Maglemer Øm. Det skal tilføjes, at Græsningsandelene i denne Vang ikke er beregnet efter Byernes Størrelse, idet Anderstrup havde den forholdsvis største Andel (Anderstrup 15, Skelstrup og Hunseby hver 12 og Maglemer 3 Høveders Græsning).

¹ Hassø: Da. Slotte og Herregde II: 312 og 321.

I Hunseby Øm. havde kun 3 fra Anderstrup Andel og ialt kun 3 Agre. Udejerne her er fra Kraarup i Vaabensted S:n, 14 af de 16 Bømmænd i Byen havde Agre, der laa samlet i 3 Skifter af 23, som det dog ikke er lykkedes at stedfæste. Omvendt havde ogsaa Hunseby-mænd Agre i Kraarups Vange (s. d.). I Byens *Saltoftemark*¹ havde 7 Mand fra Maglemer Agre (14 Agre fordelt i 5 Skifter). I *Naversvange-mark* havde 3 Mand fra Kraarup i Nabsognet Agre foruden Vaabensted Kirke (9 Agre i et Skifte); ogsaa i Kraarup fandtes en Vang af dette Navn (s. d.). Byen havde sin Græsning paa Skoven med Strandby, Hadsagergd og (1784) Kraarup.

2. Til *Skelstrup* (13 Gde) blev der maalt tre Vange. Dens Kim. var en Del af Hunseby Fællesvang (s. d.), dens Lerskovsm. var i Fællesskab med Anderstrup (s. d.), den tredje *Sønderrismark* var Særmark med enkelte Udejere (fra Anderstrup 1 og fra Hunseby 3). Den sidste er lig med B 1759 *Maribomark*, som laa i Vangelag med Marker, der hørte til Maribo og Refshale.

3. *Maglemer* (22 Gde) havde fem Marker, hvoraf Øm. ogsaa laa til Hunseby. Under Maglemer er der maalt 14 Skifter, hvoraf 2 har Navn fælles med Skifter i Hunseby Sm. Ekstrakten opregner 14 Udejere, deraf 12 fra Hunseby. Disse 14 Udejere havde ialt 56 Agre fordelt paa 7 af de 14 Skifter, omvendt var Maglemers Andel i den Del, der er maalt som Hunseby Sm., kun 8 Agre til 4 forskellige Brugere fordelt paa 4 Skifter. I denne Fællesvang er Landskiftet uregelmæssigt. De øvrige Maglemermarker viser Regulering af Gdenes Rækkefølge efter Solskiftets Krav. Byens Græsning var i den store Fælleskov Merretskov². Byen laa ligesom Grimstrup i Fuglse Hrd., idet Herredsgrænsen fulgte Hunsaaen.

4. *Grimstrup* (7 Gde) havde tre Vange. Denne By hørte ikke med til Fællesskabet i Hunseby. 24 Skifter af 50 havde 7 eller 14 Agre, de viser sig at være delt efter Solskiftets Krav. De 7 Gde var alle

¹ Dette Navn giver Anledning til at fremhæve denne Marks centrale Beliggenhed imellem Hunseby Kirke og Maglemer By. Jfr. om Navnet Svend Aakjær: Danmarks Kultur ved Aar 1940 I: 189. Henrik Larsen hævder (Aarb. 1918: 276), at Konstellationen fire Marker i Trevangsbrug var typisk for Byer med Ornum.

² I 1784 var Skoven separeret, de interesserede 4 Byer og 2 Gde havde faaet hver sin Part (Forklaring 1784).

Tjenere til Maribo Kloster og var i den gamle Matrikel lige i Hrtk. De var ikke Udejere i Nabobyernes Vange, — dog siger Hb 1690, at de saaede i Maribo *Skaansmark*, — og ingen fremmede havde Agre i Byens Vange. Byens Græsning var paa Fællesskoven Merretskov (1784).

5. *Anderstrup* (11 Gde) havde efter Mb tre Vange, hvoraf Kim. var fælles med Hunseby. Dens *Lerskovsmark* findes i Mb delt mellem Anderstrup og Skelstrup, uden at der antydes Fællesskab, men i Græspot. gøres den til Fællesvang for de to Byer. Det kunde umiddelbart tages som Vidnesbyrd om Vangelag, men talrige Udejere gør det sandsynligt, at der var Fællesskab. Saaledes er der i den Del, der i Mb er ført op under Anderstrup, 12 Udejere fra Skelstrup, omvendt i den Del, der er ført op under Skelstrup, 11 Udejere fra Anderstrup. B 1759 røber, at Vangen fortsatte uden Gærde over i Forneby, Engestofte og Refshale Marker. Det maa være den Vang, der paa Kortet (Orig. I 1790 kop.) kaldes *Leerbeksmark*. I den tredje Vang, Øm. fandtes mange Udejere, fra Hunseby 12 (23 Agre), fra Skelstrup 5 (27 Agre), fra Vaabensted S:n og By 1 (2 Agre), fra Kraarup 6 (10 Agre) og fra Maglemer 1 (1 Ager). Øm. maa svare til B 1759 *Højemosemark*, som siges at vedkomme Byerne Anderstrup, Hunseby, Kraarup, Buderup og Forneby, der indrammer den, samt 3 fra Skelstrup; et lignende Tal fra Vaabensted havde nogle Tdr. Land. Kortet viser nye Linier og er uden Navne, men de topografiske Forhold viser klart Mulighederne for Fællesskab med Hunseby og Skelstrup samt Forbindelsen med Kraarup. Anderstrup havde altsaa ikke egne Marker uden Udejere. Til Trods for denne Stilling er Byen selvstændigt matrikuleret i Modelbogen. Det kan direkte udlæses af Herredskortet, at de to Torper Anderstrup-Skelstrup er lagt paa eller ved gammel Græsning (Skov). Til Forskel fra Skelstrup Bomænd er Anderstrupperne Udejere i Hunseby Øm., Kraarup Sm. og Forneby Nm.

6. *Strandby* (4 Brug, 1667 9 Bol¹) havde to Marker, men den ene var indtaget af Hovedgaardens Fællesskov og blev derfor i Matriklen

---

¹ Haugner Loll. VIII (1942): 249.

opført under Hovedgaarden. Den ene Mark blev brugt som tre Vange. Byen er nu nedlagt.

7. *Hadsagergaard* havde fem Vænger for sig i treaarig Omdrift og dertil Del i to Hunsebymarker, i den ene dog kun en enkelt Ager. Gaarden er matrikuleret under Hunseby.

8. *Aarsmarke* Hgd¹ (nu Knuthenborg) havde fire Marker i Trevangsbrug foruden Vænger.

6. VAABENSTED SOGN

Vaabensted Sogn rummede 5 Byer, 3 Enestegaarde, to Skovhuse og 1 Hovedgd. I 1568 taltes der i hele Sognet 62 Ugedagsmænd og Gadesæder(!) og 11 Herremændsbønder, 1682 var der ialt 60 Gde. Sognet giver Eksempel paa kompliceret Fællesskab, der minder om Forholdene i Nabosognet Hunseby². Visse Enkeltheder lader sig dog ikke helt klarlægge, bl. a. fordi Kortene svigter, da der fra samtlige Ejerlav med Undtagelse af Kraarup kun findes rensede Kopier.

1. *Vaabensted* (22 Gde) havde tre Vange. Sm. var fælles for Vaabensted og Buderup med Udejere fra Agerup. De to øvrige Vange, Vm. og Smedem., havde Fællesskab, den første med Buderup, den anden med Agerup. Kortet (Orig. I opm. 1800, kop.) viser nye Konturer og ikke de gamle Gærder. Byens Overdrev førte efter Forklaring 1784 over i Kraarup Overdrev³.

2. *Buderup* (4 Gde) havde som nævnt Fællesskab med Vaabensted i to Vange, den eneste, der maales i Mb til Byen, havde 5 Udejere fra Vaabensted og 1 fra Forneby og var en Part af den *Højemosemark*, der er omtalt som Vangelagsm. under Anderstrup, Hunseby S:n (jfr. u. Kraarup). Buderup minder om Anderstrup i Anlæg og Relationer.

3. I *Agerup* (6 Gde, Hb 1690 6 Gde men kun 1 ved Magt) maales tre Marker foruden Rud og Vænger i treaarig Rotation. Den ene,

¹ Om Gaarden og dens Vækst se Haugner (1942): 247 ff; samme hos Hassø: Da. Slotte og Herregd. II: 293 ff.

² Cf. LF 1929: 22.

³ I Provstebogen 1616—1725 citeres et Tingsvidne, der bekræfter, at Præst og Bønder i Vaabensted havde »Ildbrand og Gærdsel« paa Vaabensted og Kraarup Skov. LAS.

Gadevængeskifter, rummede kun 42 Agre, Resten af den Vang fandtes i 16 Skifter i den tilsvarende Vaabenstedm. (Smedem.). Endvidere kan efter Sædskiftet Agerup Vm. svare til Vaabensted Sm., hvad der topografisk set er godt Hold i. Ganske vist nævner hverken Mb eller Græsprot., som Henrik Larsen¹ følger, Fællesskab, men i de 5 Skifter, der er maalt som Agerup Vm., havde 10 Mand fra Vaabensted Agre foruden Malterupgd. Den Mulighed, at de mange Udejere fra Vaabensted kunde skyldes de mange Ødegaarde i Agerup, maa skydes til Side, da det i saa Fald vilde være urimeligt at tilskrive Ødegaardene saa mange Agre i de to Vaabenstedvange, hvor alle 6 Gde havde Agre. I den tredje havde de intet. Kortet (Orig. I 1808) har Agerupgd som Enestegd, hvis Lod er helt inddiget.

4. *Kraarup* (16 Gde) havde tre Vange. Byen var uden Forbindelse med Fællesskabet i Vaabensted S:n og utvetydigt knyttet til Nabo-sognet Hunseby. Saaledes havde i Sm. (1682 Udlæg som Hunseby Øm.) 12 Mand fra Hunseby Agre i 8 Skifter, 6 Mand fra Anderstrup i 2 Skifter og kun 1 fra Vaabensted og 1 fra Forneby (Engestofte S:n.). Der var fælles Marknavne i Kraarup Sm. og Hunseby Øm., hvor 14 fra Kraarup havde Agre og Engbund. Ifølge B 1759 var endvidere Buderup og Skelstrup impliceret i dette Vangelag.

I Naversvang (1682 Rug som Hunseby Naversvang), der efter Kortet (Orig. I opm. 1780, kop. 1808) laa N. for Byen, havde foruden de 16 Kraarupmænd 14 Mand fra Hunseby Agre og 20 Mand Engbund og dertil kun Vaabensted Kirke. Der var i hvert Fald Vangelag mellem de to Byer, men de mange gensidige Udejere tyder paa, at der har været Fællesskab.

Den tredje Vang, Øm., laa til Kraarup alene, kun Vaabensted Kirke havde nogle Agre. Efter Sædskiftet kunde den ikke have Forbindelse med nogen tilstødende Vaabenstedm. og næppe heller med tilsvarende Hunseby-Anderstrupmarker paa samme Trin i Rotationen.

Det ses, at Kraarup hegningsmæssigt hører til Hunseby, som Byen antagelig havde Fællesskab med. Kraarup havde ogsaa Skov og Overdrev fælles med Strandby og Hunseby. Det er saa usædvanligt, at en

¹ Cf. LF 1929: 22.

Torphy udelukkende er knyttet til Nabosognets Fællesfang, at det ikke virker overraskende, naar det i Hb siges, at Kraarup er lagt fra Hunseby til Vaabensted S:n¹. I den gamle Matrikel er alle 16 Bomænd lige i Hrtk., uden at den historiske Forudsætning herfor er mig bekendt, antagelig har Byen været Del af Nielstrup Birk². Agerskifterne er ikke tilsvarende reguleret, men paa den anden Side er Landskiftet ikke det uregelmæssige. Der findes Agerskifter, hvor Rækkefølgen helt er afpasset efter Solskifteprincippet, i andre er der Afvigelser.

5. *Malterupgaard*, som Birkefogeden dyrkede, havde sine Agre dels i de tre Vaabenstedvange, ogsaa i den Part der maales som Agerup Vm., og dels i Vænger. Dens Græsning var paa Vaabensted Skov. Det ses af ældre Kort, at Gaarden ligger i Skoven. Det er derfor sandsynligt, at Navnet er forvansket af Malterud. Herunder maales i Mb de to Skovhuse *Kikop* og *Fandens Øjesten*, der hver havde en Stump Jord.

6. *Lejrupgaard* havde Part i to Vaabenstedvange Sm. og Smedem. og i Agerup Vm., i begge de førstnævnte maales et Skifte *Lejrup Tofter*. Dertil havde den et Vænge, der gik ind i den treaarige Rotation. Gaardens Græsning var i Vaabensted Mark og Skov. Gaarden er nu nedlagt.

7. *Trudstolpegaard*³ havde tre Vange for sig og kun et Vænge paa Vaabensted Mark og ingen Græsningsfællesskab med dette Sogn. Gaarden laa i Skoven paa Sogneskallet mod Slemminge og hørte under Nørregd i Slemminge S:n.

8. *Kragevig* Husmænd (1682 9 Gde!) havde kun ganske lidt Jord, der var i stadig Brug. Jorden laa under Nielstrup Hgd, og Husene kan ikke opføres som selvstændigt Ejerlav.

9. *Nielstrup Hovedgaard* havde fire Marker i tre Vange for sig. Gaarden ligger i Skovegn og havde Skovene som Enemærke. Det ene,

¹ »men maa være længe siden og ej i Mands Minde«. Antagelig er en Markskelsforretning mellem Hunseby og Kraarup fra 1457 (Rep. II R. 797) blevet til i Forbindelse hermed.

² Efter Indsendte Jbb 1660—62 var der 15 Gde, hvoraf 3 var øde, der hørte under Nielstrup, og alle svarede samme Landgilde.

³ 1326 *Truestrop*, Dipl. Danicum 2. R. 9 Nr. 345.

Nye Enemærke, havde før ligget til Vaabensted (Græsprot.). Antagelig er det den Del, der er skilt fra Vaabensted Skov efter Rettertingsdom 1608¹.

7. ENGESTOFTE SOGN

Engestofte Sogn havde Byerne Engestofte, Forneby og Olstrup med 10, 8 og 3 Gde (svarende til 1568 21 Bdr i hele Sognet) samt Hovedgaarden Engestofte.

1. *Engestofte* havde tre Marker uden Udejere. De 9 Brugere, alle Tjenere til Engestoftegd, var gjort lige i Hrtk. i den gamle Matrikel, den 10. havde meget lavere Hrtk. og havde da ogsaa kun faa Agre, »den Jord som Engestoftegd har forundt Birte Kandestøbers (i Maribo) paa Livstid«. Hertil svarer, at der i fem Skifter var 9 Agre, og at disse og enkelte andre Agerskifter viser en Rækkefølge, der opfylder Kravene ved Solskifte².

Kortet Orig. I oplyser lidet, mere kan skimtes paa Kortet Ældste Orig. R. 2 (1782), der til Dels viser de gamle Konturer, men ikke har Skellene. Paa Grundlag deraf kan man antage, at Byen havde Vangelag med Forneby, idet dens *Lerskovsmark* (1682 Rug) stødte op til Forneby Sm., der i Græsprot. kaldes *Lerskovsmark* (1682 Rug). Paa den anden Side gik Marken mod Refshale *Lerskovsmark*, der ogsaa gik ind i Vangelaget (1682 Rug), og denne Kæde forlængedes ved, at ogsaa Anderstrup-Skelstrup *Lerskovsmark* var under samme Hegn (1682 Rug). *Nørreskovsmark* Ø. for Byen havde Byg som den dertil stødende Forneby Øm. Sandsynligvis har den tredje Mark haft Vangelag med Olstrup. I Forklaring 1784 hedder det, at den var tilfælles med Engestoftegd. og Olstrup.

2. *Forneby* havde tre Vange, der nævnes intet om Fællesskab. Der findes enkelte Udejere i alle tre Vange, i Sm. 1 Ager til en Mand fra Skelstrup (Hunseby S:n) og 1 til en fra Engestofte, i Øm. Pgd i Vaabensted og 1 Mand fra Engestofte, i Nørrem. 2 fra Vaabensted og 5 fra Anderstrup, alt i 2 Skifter, der omtrentlig lader sig lokalisere

¹ Secher: Rettertingsdomme II: 201. Kanc. Brevb. 11/6, 1559 omtaler Skel mellem Nielstrup og Vaabensted Skove.

² Om Byen og dens Gde: Svend Aakjær VJb: 325. Det ser efter Oplysningerne der ud til, at Reguleringen har fundet Sted efter 1496.

ved Hjælp af Kortet (Udskiftningskort Rulle 1, 1817) til ganske nær Sognegrænsen; omvendt var ingen Fornebymænd Udejere i Anderstrupmarker, men en enkelt Mand havde Agre i Vaabensted Sm., i Buderup Højemosem. og i Kraarup Sm., hvor der ogsaa var Udejere fra Anderstrup. Anderstrup Øm. og Forneby Nm. grænsede sammen paa et Stykke og fulgtes i Sædskiftet. Der kan derfor med ret stor Sikkerhed dekretes Vangelag. Det udvides til Buderup *Højemosemark* og Kraarup Sm., (begge i 1682 Udlæg), hvad der fremgaar af Kortet Orig. I (uden Aar), der viser de gamle Konturer. Forløbet af Gærderne fra før Udskiftningen gav et klart Eksempel paa et radiært Hegningssystem. Saaledes ramte det Risgærde, der skilte mellem *Ellemosemark* og *Nørreskovsmark*, den tilgrænsende Engestoftemark netop i den Grønvej, der strakte sig hele Vejen fra Skellet ind til Engestofte By, og som maa have været Skellet mellem dens *Lerskovs-* og *Nørreskovsmark*. Det Risgærde, der skilte mellem Forneby *Højemosemark* og *Lille-Marken*, fortsatte i Vaabensted og dannede Skel mellem to Buderupmarker, men hinsides Sogneskillet svigter Kortmaterialet.

Fornebymatriklen viser ikke den Regulering, som fandtes i Engestofte, omend alle Bømandene var Tjenere til Engestoftegd, og Indsendte Jbb 1660 viser ulige Afgifter for Gdene.

3. *Olstrup* havde tre Vange uden Udejere. Byen ligner Engestofte deri, at alle 3 Gaarde var lige i Hrtk. i den gamle Matrikel og svarede samme Landgilde efter Indsendte Jbb. 1660. Der har ogsaa fundet en Regulering Sted af Agerjorden, dog opfyldes ikke Solskiftekravene, og Agrene er ikke udloddet i lige Bredder.

Kortet (Orig. I opm. 1800) viser en anden Markordning end i Mb, og da der kun er indført faa Navne, er en Rekonstruktion umulig. Konturerne er nye, og der er Risgærder i alle Yderskellene; under Engestofte er dog omtalt Muligheden for Vangelag.

4. *Engestofte Hovedgaard*¹ havde fire Marker i treaarig Rotation. Det kan antages, at den Ordning, der findes i Sognebyen, skal sættes i Forbindelse med Hovedgaardens Udskiftning af Fællesskabet (jfr. *Orebygd*).

¹ Hassø: Da. Slotte og Herregde II: 305 ff.

8. MARIBO SOGN

1. *Refshale* (6 Gde, Hb 1690 6 Bdr, som har 8 Jorder) havde tre Marker. Der nævnes ingen Udejere og oplyses intet om Fællesskab. Den ene laa i Vangelag med Engestofte *Lerskovsmark* (se der). Der findes Skifter i Vangene, hvor Gaardene havde Agre efter Solskifteprincippet, i andre findes der en Regulering, som ikke ganske opfylder Kravene ved Solskifte. Byen havde allerede i 1620 6 Gde, der var gjort lige i Landgildeydelse¹.

2. Under *Maribo Kloster* er der maalt seks Marker, det er dels Marker, der hørte til Maribo Bys Borgere, dels Klosterets Ladegaardsjorder, der siden 1612 (Hb) blev brugt af Byens Borgere. I den ene Mark (*Bøgeskovs-Marken*) havde Erikstrup By (Østofte S:n) 4 Ager-skifter kaldet *Vibeholm*, der havde Solskifte². I 1693 omtales den afpælede Del af Bøgeskovsoverdrev fra den yderste Skelsten ved *Pudserød Have* (jfr. A. Kall Rasmussen: Musse Hrd. I: 212) og indtil *Raadmandsvængegærdet*³.

9. NYSTED SOGN

1. *Nysted* havde fire Marker, hvoraf de tre gik ind i en treaarig Rotation, den fjerde, *Klostermarken*, var i aarlig Brug. Det var Kronejord, som Byen havde faaet tilstaaet mod en aarlig Byskat (Rep. II R. 11.496). Det er en Slags Ekstrakt, der er bevaret, hvor hver enkelt Borgers Anpart i Markerne opregnes, derfor er Skifterne ikke specificeret, og vi vinder ikke anden Oplysning om Markerne end Navnene. Byen havde Overdrev paa *Bækkeskov*⁴.

2. *Vantore* (25 Brug, 1568 20 Bdr), der var delt i Ø. og V. Vantore, siges at have fire Marker, Øm., Vm., Nm. og Sm. i Trevangsbrug. Efter Græsprot. laa Vm. til de 8 Vester Vantoremænd alene, ligesom de var fælles om en Have, — en anden Have laa til 16 af Østerbymændene.

¹ Se Svend Aakjær VJb: 324.

² Jfr. Haugner: Loll. VIII (1942): 285; N. Holtse LF 1943: 66 og om den nu forsvundne By *Skæmyng* (VJb) Haugner: Loll. VI (1937): 202 ff.

³ Kr. Skøder III 1693 ²³/₁₂.

⁴ Jfr. Fr. I.s da. Reg. ¹⁰/₁ 1528; Kanc. Brevb. ¹/₈ 1553, ¹⁴/₉ 1559.

Om V. Vantore Sm. hedder det, at den næsten laa indgærdet med Ø. Vantore Sm., men Skellet var klart, og der var ikke gensidige Udejere, altsaa en Art Vangelag mellem Bydelene. Skulde man støtte sig til Mb.s direkte Oplysninger, maatte man antage, at Nm. var Fællesvang. Men en Analyse viser, at de første 14 Skifter laa til V. Vantore alene, de resterende 6 til Ø. Vantore. Skellet imellem de to er den sidste Ager i Sk. Nr. 14 *Skellenes Ager*, altsaa samme Ordning mellem de to Bydele som fandtes i Sm.; Øm. laa til Ø. Vantore.

Analysen afslører, at den største Del af Skifterne i Ø. Vantore var reguleret, saa der fandtes omtrent ensartet Rækkefølge af Brugerne. De fleste Skifter opfylder Kravene ved Solskifte, omend Retningsangivelserne for Agrenes Forløb ved en Del af Skifterne ikke passer med Serien af Gde. Skifterne var ikke fast reguleret m. H. t. Agertal, men Agrene var udloddet efter Gaardstørrelse. Det viser sig, at 5 Ødegde var fordelt paa 10 andre Gde, og Afgifterne var tilskrevet disse Gde i den gamle Matrikel, hvad der vistnok har tilsløret en Egalisering. Det Tal, som Skifterne var delt efter, var i Øm. 7 Gange (i 6 Skifter) 25, dvs. 21 Gde, hvoraf de 4 gentages, i to Skifter var det 21. I andre Skifter, hvor Inddelingen ikke er sket efter Tallene 21 og 25, findes der Stumper af Serien, og kun et større Skifte er uden Regel. I Sm. var Serien som i Øm., men udvidet med to Gde. Her var Serien nemlig 8 Gange (i 5 Skifter) 27, dvs. 23 Gde, hvoraf de 4 gentages, og dobbelt til to Gde. I de øvrige 6 Skifter i Sm. fandtes Brudstykker af den samme Serie afpasset efter Solskiftekravene undtagen i *Østre Tofter* og delvis i *Søndre Tofter*. I de to Tofteskifter er Maaleretningen angivet til det modsatte af, hvad man skulde vente. I Nm. synes Serien at svare til den, der er fundet i Sm., og her passer Tofteskiftet med Solskiftekravet. De 5 Ødegde i Byen er fordelt paa 10 Brugere med hver en halv Ager, hvorfor det egentlige Delingstal, hvor Serien er 25 eller 27, maa have været 22, og hvor Serien er 21, maa det have været 19.

I V. Vantore fandtes der ogsaa en Regulering i Agerskifterne, som faldt lidt forskelligt ud i de tre Marker. I Sm. og Nm., som var under Hegn med Ø. Vantores Marker, fandtes en Deling af de 8 Brugere i to Grupper, desuden var der i nogle Skifter i Sm. en Regulering af

Udlodningen, som dog ikke opfylder Solskiftekravene. Den samme genfindes enkelte Gange i Vm. (Skifte Nr. 2 og i Nr. 3 2 Gange). Denne Gruppdeling minder om Bolskifte.

Hvad der har skabt denne Tvedeling af Byen, er mig ubekendt. Det er muligt, at Kronen, der efter VJb havde Part i Byen¹, kun har ejet en Del deraf. Forholdene frister til Sammenligning med Avnede (Sdr. Hrd.), hvor Kronen ogsaa havde Jord efter VJb, og som var delt i Ø. og V. Avnede. Men begge disse Byer havde uregelmæssigt Landskifte.

Der var ikke Fællesskab med tilgrænsende Sogne, men ifl. B 1759 gik to af Vangene mod Nystedvange uden Gærde eller Grøft, dog vidste man »rene Markeskel«. Mb nævner dog Gærde mellem V. Vantore Vm. og en Nystedmark. Hele Byen havde Græsning paa *Bækkeskov* og *Strudsvig* (se Kettinge).

3. *Taagense* By (14 Brug, 1568 17 Bdr) havde tre Vange for sig uden Fællesskab. Jorden er solskiftet. Delingstallet er tilsyneladende 21, da det Antal Agre — eller 20, 22 — er maalt i 20 af de 38 Skifter; men det ses af Udlodningsbredderne, at Agrene til de 4 Ødegde i Byen var delt ud til 8 Brugere, hvorfor disse Agre kun havde ca. halv Bredde. Derfor kan det egentlige Udlodningstal i Byen sættes til 17. Skifterne var ikke alle reguleret m. H. t. Agertal, hvad der giver en Del Uregelmæssigheder. De kan dog ogsaa hidrøre fra, at ikke alle 21 Brug var af samme Størrelse. Ifølge Modelbogen var der flere Halvgde og en Gaardsæde. Gaardene var da heller ikke egaliseret i Matr. 1664. Det skyldes antagelig ogsaa den Kendsgerning, at de øde Gde allerede da var fordelt paa de 8 andre. Byen havde Overdrev paa *Bækkeskov* og *Strudsvig* med Vantore.

4. *Aalholm Slot*² havde fire Marker i Trevangsbrug og Græsning paa Skove og Enemærker.

10. RADSTED SOGN

1. *Radsted* havde tre Marker i treaarig Rotation, desuden adskillige Vænger og en Mark *Maglemestofter*, der fulgte en af Hovedmar-

¹ Se Svend Aakjær: VJb: 335 ff.

² Chr. Axel Jensen hos Hassø: Da. Slotte og Herregde II: 356.

kerne, og hvori kun 19 var lodtagne. Byen var tvedelt, men de to Dele, Radsted Østerby og Radsted Nørreby, var iøvrigt organiseret som en Enhed. Byanlægget kan minde om Hunseby-Maglemer, og det paafaldende, at Navnet Maglemer findes begge Steder, maa antages at have Forbindelse med Bydelingen. Byen havde 44 Gde. I 1568 var der 46 Gde, hvoraf 37 Ugedagsmænd til Krænkerup, altsaa en af de største lollandske Landsbyer. Der er ingen direkte Oplysninger om Fællesskab og kun faa Udejere, ligesom Radstedbønder kun i faa Tilfælde havde Agre uden for Byens Vange (2 i Langet Vm., 1 i Krungerup Lundem. og 1 i Rørbæk Øm.). Kortet 1798 (Foto i Matr. ark.) viser, at Radsted S:n ligner Hillested ved at have et stort Antal Vænger ud mod Periferien, mens Agerjorden laa centralt i Sognet, omtrent helt omgivet af Skov, Eng og Mose. Undtaget er en kort Strækning i Vest ved Aflæggerbyen Langet, hvis Agre naaede ud til Sognegrænsen, mens de andre Aflæggerbyer laa kilet ind i Skoven eller Fælleden. Denne var fælles for Radsted, Krungerup og Pommerstofte. Om dens Grænse mod Hjælm jfr. Rep. II R. 1490 og 12.743 især.

2. *Krungerup* (9 Gde, 1568 9 Bdr og 1 Gaardsæde) siges at have tre Marker. Der maales i Mb kun to under Krungerup, den tredje findes som en Del af Radsted Nm., hvor det i Mb hedder, at Maalingen er begyndt ved Krungerup, og det første Skifte hedder *Torpe Jord*. Denne Form for Fællesskab er her kaldt internt Fællesskab. Krungerup havde i Nm. 203 Agre fordelt i 10 af 28 Skifter i det alternerende Fællesskab med uregelmæssigt Landskifte. Kortet 1798 viser direkte Vej med Hegn mellem Adelby og Torp. Det skulde give Mulighed for Fællesskab i to Marker. Men Hegningen paa Kortet viser, at kun *Hestehavemark* og Nm., som Marken kaldes ved Krungerup, var under Hegn sammen, og det stemmer ganske med Mb, hvor Nm., der ifl. enkelte fælles Marknavne maa være identisk med Kortets Hestehavem., netop er Fællesmarken. Den havde det Sædskifte, der manglede i Krungerups Marker. Byens øvrige Andel i Radstedmarkerne var ringe. Dog havde alle Gaardene 120 Agre i 8 Skifter i Radsted Korsm. S. for Krungerup, saa muligvis er den ogsaa at regne for en Fællesmark,

blot var den ikke under Hegn med den tilsvarende Krungerupm. (Lundem.), der laa N. for Byen.

3. *Langet* (6 Gde, 1568 2 Bdr) havde tre Vange for sig. Der oplyses intet om Fællesskab. Der var Mulighed for Vangelag med Rørbæk (Saksk. Lds), idet *Langet Vm.* (1682 Byg) paa en lille Strækning gik mod Rørbæk Øm. (1682 Byg) i den Del af *Langet By*, der laa i Saksjøbing Lds (Orig. I). De gamle Linier ses paa Kortet (Orig. I) over Rørbæk.

4. *Pugemosestofte* (3 Gde, ikke nævnt 1568) havde tre Marker for sig. Rækkefølgen af Gdene er ret regelmæssig, men opfylder ikke Solskiftekravene, og Agrene er ikke udloddet i lige Bredder. Kortet 1798 viser Byen som et Nybrud paa Fælleden.

5. Mb nævner *Teglgaarden* for fem Vænger i treaarig Rotation. Gaardens Beliggenhed kan ses af Kortet. Derimod er *Hesselskougaard*, der nævnes for sig i Jbb, ikke selvstændigt matrikuleret.

6. *Krænkerup Hovedgd*¹ havde otte smaa Marker i treaarig Rotation, deriblandt er to *Hydesmarker*, der svarer til det nuværende Ejerlav *Hydeskovs Marker* til *Krænkerup*. Hb 1690 siger, at Byen (5 Gde) i 1625 blev nedlagt og Avlingen lagt under Hovedgaarden. 1562 blev der beordret »Oldengang« for at fastlægge Skellet mellem *Krænkerup Enemærke* og *Fang* og *Flintinge Fang* og Skellet mellem *Geltoftegd* og *Flintinge*². I 1598 blev en Strid om Hgd.s Grænse i Syd mod *Kartofte*, *Fjælde*, *Døllefjælde* og *Rykkerup Byers Fang* indanket for *Kongens Retterting*³. Den omstridte Jord laa hen som Græsning, og det var *Byernes Brugsret* med *Rive*, *Le* og *Skovhug*, der gjorde, at Hgd. ikke fik Hævd paa Jorden. Hgd. har tilsyneladende haft bedre Held med Udvidelsen af sit Areal i Vest. Den vestligste Mark hed *Lille Rersømark*. Den skød sig som en Kile ind i Nabsognet imellem *Slemminge Overdrev* og *Reersømark*, saa *Sognegrænsen* her danner en umotiveret Bugtning. Navn og Beliggenhed synes at vise, at Jorden er lagt til Gaarden fra *Lille Reersø*.

¹ Hassø: Da. Slotte og Herregde II: 332 ff.

² Kanc. Brevb. ²¹/₁₁ 1562.

³ Secher: RD I: 220.

I Marknavnene paa Radsted Bys Jord nævnes to Torper, *Broerup* bag Hesleskoven i sydvestre Hjørne op mod Sognegrænsen (= Mb *Broerup*, to Skifter i Vm.¹) og *Tolstrup Jord* yderst i sydøstre Hjørne af Byjorden ved Krungerup (= Mb *Throelsted*), der i Indsendte Jbb 1660—62 tilskrives to Gde. Paa Vidensk. Selskabs Kort er Navnet knyttet til den Gaardklynge, der ligger V. for Nørre Radsted ved Vejen til Nørre Langet. Det kan godtgøres, at de to Gde er indført i Matr. 1688 som Nr. 1 og 2 i Radsted.

11. TOREBY SOGN

Sognet, der er Øens største, omfattede 10 Byer og 3 Hovedgde.

1—2. De nu forsvundne Byer *Korsemarke* (2 Gde, 1568 2 Gde) og *Povlstrup* (2 Gde og 2 Huse med Jord, 1568 4 Ugedagsmænd) havde tre Vange, hvoraf to Fællesvange ogsaa laa til Nagelsti By, ligesom en Mand i Grænge By havde nogle Lodder deri². Korsemarke havde sin egen Græsning, Povlstrup er ikke særskilt opført i Græsprøt.

3. Til *Sundby* (2 Gde og 19 Huse med Jord, efter Modelbogen regnes der med en hel og fire kvarte Fæstegde, 1568 6 Bol og en Færgemand) er der i Mb kun maalt Vænger i aarlig Brug, Byen havde desuden Del i Nagelstis Toftemarker. Hermed stemmer det, at Byen i 1496 siges at ligge i Toreby Mark (Rep. II R. 8251).

4—6. Ved *Toreby - Grænge - Nagelsti* giver Mb ikke direkte Oplysninger om Fællesskab; det er vanskeligt at udlede, da der kun findes Ekstrakt til Grænge By. Til *Toreby* (48 Gde, 1568 42 Bdr, hvoraf 19 Birketjenere) maales der tre Vange foruden to Toftemarker, til *Nagelsti* (23 Gde, 1568 21 Bdr, deraf 11 Birketjenere) tre Toftemarker som Sundby havde Del i, Resten af Byens Jord laa i de tre Torebyvange. Til *Grænge* (18 Gde, 1568 15 Bdr og 2 Bol) er der maalt tre Vange og fire Toftemarker.

¹ Det er antagelig den Jord, der i Eline Gøyes Jb: 98 skrives »*Borup* Jord liggendes udi Radsted Fang« (1483), og som i Kr. Sk. ²⁰/₄ 1564 skrives *Brordrup* og siges at ligge til en Gd i Radsted. Efter Indsendte Jbb 1660—62 svarede 2 Gde i Radsted (Modelbogens Nr. 10 og 13) Afgift af *Brorupmark*. De 127 Agre i Mb.s to Broerupskifter var delt mellem 14 af Byens Gde.

² Se om Markordningen Side 142.

Her kommer Kortene til god Gavn. Toreby-Nagelsti er et Ejerlav (Orig. I kop. 1807) og kan i Byanlæg minde om Hunseby-Maglemer. Der var tre Vange, Fællesvangene imellem Skovene i N. og Aaen i S. adskilt ved nogenlunde parallelle Risgærder, der gik fra Toftemark til Toftemark ved de to Byer i hver Side af Fanget. Vest for Toreby laa kun en smal Strimmel Toftjord. Disse *Vestertofter* gik uden Skel imod Grænge *Møllemark* (= Mb Øm.), efter Mb fulgtes de to i Sædskifte og efter B 1759 laa denne Øm. i Fællig baade i Agerjord og i Eng med Toreby, og Byerne havde deres Agre i Flæng, altsaa Fællesskab trods det naturlige Skel, *Sandbæks Rende*. Grænge Bymænd havde ogsaa Del i de Torebyvange, der var Fællesvange for Toreby og Nagelsti. Omvendt hørte i Grænge Sm. efter Ekstrakten ialt 8 Agre i 6 Skifter til Toreby. Grænge Bys Vm. stødte mod Krungerup Bys Mark (Radsted S:n), men Skellet var markeret med Pæle og Sten (1759), saa der var kun Tale om Vangelag. Paa Kortet ses det, at Fællesgræsningen med Krungerup By var i Vange, der var ryddet i Skoven, saa Vangelaget kan være et Levn af Fællesgræsning.

I Græsning havde Byerne Fællesskab paa Skovene langs Guldborgsund sammen med Hjælm og Radsted-Krungerup, Skellet var en Grøft¹. De enkelte Toreby-Byers Parter var afskilt med Skelpæle belagt med Kampesten. Grænge havde desuden en Part paa Flintinge Skov (1759).

7. *Flintinge* (39 Gde, 1568 33 Bdr og 1 Bol, hvori 9 Ugedagsmænd, Ll. Fuglsang 2 Ugedagsmænd) havde fire Marker i Trevangsbrug. Byens Agerjord var helt kringosat med Skov og uden Forbindelse med Nabobyer. Skifterne var inddelt med reguleret Rækkefølge efter Delingstallet 47. Byen havde Fællesgræsning i to Skove, *Sønderskov* (se Sløsserup) og *Byskov*. Den sidste omtales i 1601 som fælles, uskiftet og urebet².

8. *Birket* (4 Gde, 1568 3 Bdr) havde tre Vange med 30 smaa Skifter, hvoraf de 17 havde 4 eller 8 Agre. Rækkefølgen af Gdene er reguleret efter Solskiftekravene og i Udlodningen af Agre er der

¹ Efter B 1759 blev den gravet, da Kongen ejede Fuglsang og Christiansholm Godser (1685—1725, jfr. Trap IV: 195).

² Secher: Rettertingsdomme I: 488.

stræbt efter Lighed, uden dog at Agrene stemmer overens i Bredde paa Alen. I 1552 var der fire egaliserede Gde, der hørte under Krænkerup¹. Byen er nedlagt, og Jorden er lagt under Rosenlund. Samme Skæbne var i 1637 (Trap IV: 194) overgaaet Landsbyen *Geltofte* (1552 8 Gde, 6 egaliserede og to, der antagelig er en delt Hgd², 1568 8 Bdr), en Afgift fra Rosenlund til Toreby Degn for Tab af Helmissemad fra den nedlagte By var allerede faldet bort i 1690 (Hb 1690).

9. *Rykkerup* (8 Gde, hvoriblandt en lille Kirkejord til Musse Kirke, 1568 og 1662 7 Bdr³) havde tre Vange. Kortet (Orig. I opm. 1815) synes trods delvis nye Konturer at godtgøre Muligheden for en Forbindelse med Rosenlund Hgd; men noget vist herom kan ikke udledes af Mb, hvor Vangenes Plads i Sædsiftet ikke er oplyst. Her er Landskiftet reguleret efter Solskiftekravene, og Enkeltagre var i Overvægt. Hvor Agertallet var større end Serien, var Agrene snart sammenmaalt til een Serie og snart udmaalt i 2 og 3 Serier. I Græsning havde Byen Fællesskab med Fjælde (se Døllefjælde). 1483 (Rep. II 5263) siges Byen at ligge i Døllefjælde Sogn.

10. *Sløsserup* (6 Gde, 1568 6 Bdr) havde tre Vange for sig. Kortet (Orig. I) viser et godt Eksempel paa en Skovby, hvis Jord var omtrent kringsat med Skov og Eng, kun Vangen i Syd gik direkte mod Frejlev Bys Jorder, uden at der dog var Vangelag. Byen viser det reneste Eksempel paa Rundhegning, der findes paa Lolland. Byen laa midt i Fanget omgivet af Agerjord, i en Bue udenom gaar Risgærder, der gør Skel ud mod Skoven og Engen, der var Fællesjord. Markerne var adskilt med Gærder, der straaledede ud fra Byen som Radier.

I Græsning mødte Sløsserup Skov Flintinge, Frejlev og Raage-lunde Skov, der var Skelsten og Pæle (1759) imellem Flintinge og Sløsserup Bys Part, lodtagne var desuden Frejlev, Raagelunde og Kettinge.

11—13. Hovedgaardene var *Rosenlund*, der havde tre Vange, der var fri af Fællesskab og vist ogsaa af Vangelag, Gaarden gaar tilbage

¹ Eline Gøyes Jb: 70.

² Eline Gøyes Jb: 70.

³ Svend Aakjær: VJb: 322.

til Geltoftegd og har opslugt Geltofte By¹, *Fuglsang*² med tre Vange for sig og *Prierskov* med tre Vange for sig. I Græsning var de uden Fællesskab.

12. KETTINGE SOGN

1—3. *Kettinge* (med *Vraagaard* 40 Gde, hvoraf 21 i *Kettinge*, 14 i *Raagelunde* og 4 i *Tokkerup*; *Svend Aakjær* regner *Tokkerup* med og sætter Tallet til 18, *Aalholm Lens Jb.* 1572 11 Bdr lige i *Hrtk.* plus en lille *Jord*; en *Regulering* i *Hrtk.* kan stadig anes i den gamle *Matr.*, 1568 27 Bdr i *Kettinge*, *Raagelunde* og *Tokkerup*) havde fem *Marker* i *Trevangsbrug*; det siges i *Mb.*, at *Byens Sm.* ogsaa laa til *Raagelunde By*, andre direkte *Oplysninger* om *Fællesskab* gives ikke. Imidlertid udgør de to *Byer* et *Ejerlav*, og endnu ved *Matrikuleringen* indgik ogsaa *Tokkerup* med sine 4 Gde deri; den er dog senere skilt ud. Dette *Forhold* er en *Indikation* for, at der var mere *udstrakt Fællesskab*, end *Mb.* udsiger. Der maales ikke *selvstændige Raagelundemarker*, *Byen* havde *fuldstændigt Fællesskab* med *Kettinge*, hvorimod *Tokkerup* havde sine *Agre* i fire egne *Marker* i *Trevangsbrug* og desuden *Agre* i *Kettinge Nm.* I *Alminder* i *Agerjorden* tilkom der hver *Mand* $\frac{1}{36}$, svarende til *Brugene* i *Kettinge* og *Raagelunde*. Der var den *Forskel* paa *Kettinge* og *Raagelunde*, at medens kun 1 af *Kettinges Bomænd* var *Udejer* i to *Laagerupvange* og *Pgd* i *Tokkerup Kim.*, havde 10 *Bomænd* i *Raagelunde Agre* i *Tokkerupmarker* (8 i *Vm.*, 3 i *Kim.*, og 3 i *Bukholmsm.*), og 6 havde *Agre* i *Vraagd Sm.* Disse *Enkeltheder* stemmer godt med de *topografiske Forhold*. Paa *Kortet* (1775, *Fot.* i *Matr.ark.*) ses det, at *Hegnet* om *Raagelunde Bygade* gik *umiddelbart videre* til *Tokkerup Bys Tofter*, hvorimod *Vraagd laa* imellem *Skoven* og *Raagelunde Bygade*, saa det *faldt naturligt*, at den havde to *Vange indhegnet* for sig. Den *tredje* var en *Slade* i den *store Vm.* Den *samme Markfordeling* fandtes paa *Mb.s Tid*. Den *omtalte Vm.* havde ogsaa *Forbindelse* med *Tokkerup Vm.*,

¹ *Svend Aakjær VJb.*: 322. Nævnes i *Eline Gøyes Jb.*: 93.

² *Henny Glarbo hos Hassø.* Da. *Slotte og Herregde II.*: 345 ff.

Fig. 2. Kettinge, Raagelunde og Tokkerup Byers Jorder 1775. Efter Foto i Matrikulsarkivet. Kortet omtales i Forklaring 1784 fra Christiansholm Hgd. Gaardene i S. havde langstrakte Tofter ud mod Engen, Gaadrækken i N. undtagen Præstegaarden havde kun Gaardsrum og Haveplads hegnat.

der laa som et mangelkanted Nybrud i *Baadeskov*¹, de to gik ud i eet og fulgtes derfor i Sædskifte, men trods de ovennævnte Udejere var der kun Tale om Vangelag. Dette Vangelag gjaldt ogsaa Nabosognet, Byerne Bregninge og Laagerup, idet Tokkerup Vm. (1682 Byg) gik mod Bregninge Øm. (1682 Byg) og Kettinge-Raagelunde Vm. (1682

¹ Nævnt som Fællesskov for 2 Kronetjenere i Raagelunde samt 4 udenbys Fæstebdr i Aalholm Amts Matr. 1662 i Formen *Baarschouff* (Svend Aakjær VJb: 321).

Byg) mod Laagerup Øm. og Kolkem. (1682 Byg). I begge Sogne findes i denne Vang Skovpuller, hvorfor det antagelig er en sent opdyrket Mark, hvor de enkelte Byers Andel ikke var udmaalt, og Sognegrænsen har været et svoret Skel.

Kettinge-Raagelunde Nm. strakte sig fra Byerne mod Frejlev Bys Marker. Kortet har her tegnet de nye Linier ind over de gamle, der viser Gærde mod Frejlev. Det strider mod B 1759, der siger, at de 3 Byer havde tre sammenstødende Marker, hvor Jorderne laa »i Flæng« uden Gærde eller Grøft. Dette Udtryk kan dog ikke antages at dække over andet end Udejere. Efter Mb havde 15 Mand i Frejlev Agre i Kettinge Nm. og Hollem. og 3 i Kettinge Sm. Landskiftet var uregelmæssigt, Kettinge og Raagelunde Bomænd havde Agre i Flæng, dog laa nogle Skifter i Nm. til Kettinge og en eller to Mand fra Raagelunde. *Byvangsagre* i Nm. synes at være opdelt med en omtrentlig Adskillelse af Kettinge og Raagelundes Lodder og Lighedeling af Agrene for Øje. Det hedder om disse Agre, at de ligger i Bol¹. Rækkefølgen er utvivlsomt forbilledlig, i omtrent modsat Orden findes den i Vm. i Skiftet *Bregningemark*. Der er altsaa ikke de Kendetegn i Landskiftet, som findes i Tilfælde af Bykløvning og Egalisering.

4. *Frejlev* (50 Brug, 1568 48 Bdr) havde tre Vange. Mb er dog ukomplet, der findes kun Maalinger til de to. Byen deltes efter Hb 1690 i Øster og Nørre Frejlev, men denne Deling har ikke sat sig Spor i Markordningen.

I Græsning havde Kettinge-Raagelunde og Vraagaard fælles Overdrev paa *Nørreskov* og *Bækkeskov*. Tokkerup havde eget Overdrev, der var den vestlige Del af *Nørreskov*, hvis østlige Del laa til Frejlev. Kettinge-Raagelunde og Vraagaard havde desuden Del i det store Overdrev *Bækkeskov*, hvor ogsaa Frejlev havde en Part, *Grønнис* kaldet². Det laa ogsaa til Byerne i Nysted Lds, der før 1572 hørte til Kettinge S:n, Vantore og Taagense.

¹ Ekstrakten begrunder med dette Udtryk, at der tilkommer hver Bomand $\frac{1}{36}$. Det samme siges om en Eng, af hvilken hver Bomand tilskrives $\frac{1}{36}$. Den samme Brug af Bol findes i Nøbbet (Horslunde S:n), hvor en Ager hedder *Otteski/tebol*, »fordi den bruges af 8 Mænd tillige og saa fremdeles omgaar«.

² Jfr. ogsaa Fr. I.s da. Reg. $\frac{10}{1}$ 1528, Kanc. Brevb. $\frac{1}{8}$ 1553, $\frac{14}{9}$ 1559.

13. BREGNINGE SOGN

I *Bregninge Sogn* fandtes 4 Byer. Direkte Oplysninger om Fællesskab findes ikke i Mb.

1. *Bregninge* (10 Gde, 1568 10 Bdr) havde tre Vange. Bomændene var Udejere i tre Underupvange, en Laagerupvang og i to Vange i Nabosognet Døllefjælde.

2. *Underup* (12 Gde, 1568 8 Bdr) havde fire Marker i treaarig Rotation. Her laa Anneksgaarden, tilhørende Præsten i Herridslev¹. Modelbogen nævner som et 13. Brug en Ødegd, som kun er $\frac{1}{4}$ Gaards Jord, der bruges af 2 Mand i Bregninge. Bymændene var Udejere i to Bregningevange og i tre Laagerupvange.

3—4. *Laagerup* (6 Gde, Henr. Pedersen 5, 1568 5 Bdr) og *Torup*² (4 Gde, 1568 2 Bdr) opføres sammen, de havde tre Vange i treaarig Rotation. Det ene Brug i Torup, der var en Ødejord til Nysted Kirke, blev brugt af en Gd i Laagerup, et andet, *Munkejorden* til Præstens Anneks, blev ligeledes dyrket fra Laagerup.

Fra Laagerup var der Udejere i tre Bregningevange og tre Underupvange og en Herridslevvang, fra Torup Udejere i de tre Bregningevange og i tre Underupvange.

Dette vidtløftige Udejerskab i Forbindelse med uregelmæssig Agerfordeling³ antyder Fællesskabsforhold, som er fortiet i Mb. Omfanget af Udejerskabet er udtrykt i følgende Skema, der har til Hensigt at

Antal Brug		Bregninge			Underup			Laagerup og Torup			Døle-	Lan-	Her.	Her.
		Vm.	Øm.	Nm.	Øm.	Kim.	Sm. og Nm.	Mm.	Øm.	Vm.	lef.	get	Øm.	Nm.
10	Bregninge ..	10	10	10	6	3	5	..	..	2	2	1	..	..
12	Underup ...	6	11	1	12	12	12	1	4	9	..	..	..	1
6	Laagerup ..	2	3	3	4	3	2	6	6	6	..	..	1	..
4	Torup	1	1	1	3	3	2	4	4	4	..	..	..	..

¹ Bregninge nu Anneks til Kettinge, førhen til Herridslev.

² Om Havnebønder i Torup-Laagerup-Bregninge efter Jb. 1642 se C. A. Christensen: »Med Lov skal Land bygges« (1941): 289.

³ Henr. Larsen: Aarb. 1918: 211.

vide det Antal Gde, der var delagtige i Nabobyernes Vange uden Hensyn til Antallet af Agre eller Arealerne.

Det skinner igennem, at Ekstraktens Inddeling skyldes Bestræbelser for at faa Vangene stillet op byvis, og paa Grundlag af Mb alene kan der kun gisnes om Fællesskab mellem Byerne ud fra Sædskiftet og de retningsbestemte Navne paa Vangene. Her kommer Kortene til god Gavn. Copikort over Laagerup By og Torpegaarden (1792, kop. af Hammond) og Kort over Breininge By (uden Aar) giver intet, de viser de nye Udskiftningslinier, men Orig. I (opm. 1792) er et værdifuldt Aktiv, der viser de gamle Konturer, og at hele Sognet er indtegnet, kan skyldes, at det har været et Ejerlav. Gærderne kan klart følges, og takket være mange Navne kan man umiddelbart sammenligne Kort og Mb. Ogsaa Forklaring 1784 røber, at der næsten ikke er rokket ved den gamle Ordning. Kun om en Bregningemark siges, at den var separeret »for faa Aar siden«. Det behøver blot at betyde, at der fandt Magelæg Sted, saa Jorden kunde frahegnes uden Udejere.

1) Kortets Møllem. Nord for Bregninge er lig med Mb.s Nm., som i 1682 bar Rug. Den kan ikke have haft Forbindelse med de Rugmarker, Mb opfører under de andre Byer, og Kortet har da heller ingen Marknavne fælles med dem, men nok med Bregn. Nm. Det giver derfor god Mening, at der kun er 4 Udejere i den Vang, som herefter maa antages at have været Særvang til Bregninge.

2) Kortets Øm. Ø. og S. for Bregninge og Laagerup er lig med Bregninge, Underup og Laagerup¹ Øm. i Mb, tre Marker, der i 1682 var saaet med Byg. Markernes Beliggenhed gør det klart, at de Markskel, man finder paa Kortet, kan svare til Markbogens, hvorefter de tre Marker har udgjort en stor Fællesvang. Udejerne var da ogsaa her særlig mange, som Oversigten viser.

3 a) Wudsm. paa Kortet V. for Bregninge By var ikke skilt med Gærde fra 3 b Nm. N. for Underup. 3 a var efter sin Beliggenhed og ud fra Marknavnene lig med Mb.s Bregn. Vm., dog hører et enkelt Skifte, der i Mb opføres under 3 a, efter Kortet til 3 b (Underup Nm.); ingen af de Navne, som Kortet har i 3 b, kan identificeres med Navne i Mb.s Underup Nm. Skellet imellem 3 a og 3 b er efter Kortet den

¹ Kun to Navne paa Kortet har Lighed m. Navne i Mb. Jfr. senere Nr. 7.

Grønvej, som den senere Ejerlavsdeling har fulgt. Denne Bregn. Vm. var i 1682 Udlægsmark ligesom de to Underupmarker, der fulgtes i Sædskiye (Sm. og Nm.), og ligesom Laagerup Vm. Var denne direkte Kontakt Udtryk for Fællesskab mellem Bregninge og Underup? Fra Bregninge var der 5 Udejere i Underup, fra Underup ingen i Bregninge Vm., fra Laagerup var der 3 Udejere i Bregninge Vm. og 2 i Underup Nm. Disse Tal bekræfter, hvad Navne-Modsætningen Vadsmark:Nm. antyder, at der var Vangelag og ikke Fællesskab.

4) Kortets Kirkem. har Marknavne, der svarer til Navnene i Underup Kim. i Mb (1682 Rug). Vangen var Særvang for Underup med 3 Udejere fra Bregninge og 6 fra Laagerup.

5a) Kortets Sm. S. for Underup By strakte sig helt til Laagerup og var ikke skilt med Gærde fra 5b Lokketsm. V. for Laagerup.

Underup Sm. havde samme Navn i Mb, og Lokketsm. svarer til Mb.s Laagerup Vm. Begge var i 1682 Udlægsmarker. Var der Fællesskab eller Vangelag? Det, at der paa Kortet kan paavises en Grønvej, som skiller de to Marker, bringer Forholdet mellem 3a og 3b i Minde. Antallet af Udejere (se Skemaet) gør det i Forbindelse med Navne- modsætningen sandsynligt, at der var Vangelag.

6) Melvangsm. S. for Laagerup var lig Mb.s Melvang, i 1682 Rugm. uden Forbindelse med de andre Byers Rugmarker. Der var ingen Udejere, altsaa en Særvang til Laagerup.

7) Kolkem. S. for Laagerup. Kortet viser intet Skel imellem Bregninge Øm. og Laagerup Kolkem. Enkelte Fællesnavne viser, at det er den Mark, der er maalt som Laagerup Øm. i Mb, og det kan altsaa slaaes fast, at Kolkem. var Laagerups Del af den store Fællesvang, Bregninge Øm. (se Nr. 2). Maaske skal det, at Marken S. for Laagerup har sit særlige Navn, tages som Bevis for, at Laagerup kun havde Vangelag med Bregninge-Underup Øm. Derpaa tyder i hvert Fald, at der ikke findes Udejere i denne Del.

Udredningerne her kan resumeres:

1. Nørrem. = Møllem. . . . . Særvang til Bregninge . . . . . Rug
2. Østerm. . . . . Fællesv. f. Bregn. og Underup By

3 a. Vadsm.	} Vangelag	{ Bregninge	} Udlæg
3 b. Nørrem.			
4. Kirkem.	Særvang til Underup		Rug
5 a. Sønderm.	} Vangelag	{ Underup	} Udlæg
5 b. Vesterm.			
6. Melvang	Særvang	Laagerup	Rug
7. Kolkem.	Fællesvang	Laagerup	Byg
	el. Vangelag.		

Det er den indensogns Organisation. Underup havde kun Grænsingen paa Vangene. Laagerup-Torup havde et lille Overdrev og Bregninge havde et Overdrev, der stødte mod Langet Skov i Døllefjælde S:n.

Hertil kommer Byernes Relationer til omliggende Sogne. Kortet viser de gamle Konturer med stiptet Skellinie paa Strækninger; denne Linie genfindes paa Kortet over Musse S:n (Æ. Orig. R. 2), hvor der gives Signaturforklaringen: »Skel, hvor der ingen Gærde findes«. Da Linierne ikke er rette, maa Landmaaleren som i andre Tilfælde af Vangelag have støttet sig til detaillerede Udsagn om Grænseskel eller Skelsten. De Strækninger, hvor Gærde mod Nabobyerne manglede, var i Vest, hvor Underup Kim. mødte Herridslev Nm. (begge Rug 1682), hvad der forklarer Marknavnet *Herridslev Slader* paa Bregningskortet, og i Nordvest, hvor den samme Mark mødte St. Musse Sm. (1682 Rug). Altsaa ogsaa i de udensogns Relationer stemmer Kort og Mb overens.

14. DØLLEFJÆLDE SOGN

1. *Døllefjælde* (17 Gde, 1568 14 Bdr) havde seks Marker, der laa i Trevangsbrug, den ene Vang var delt i tre, en anden i to Marker. Den ene Vang Øm. siges i Mb at ligge i Fælled med Langet Bys Vm.

Kortet (Koncept 1778 og med nye Konturer og den Jorddeling, der i flere Sogne gik forud for Udskiftningen¹ 1779) viser den samme

¹ Oplysninger herom faas i 1773—1809 Indberetninger om Forbedringer i Landvæsenet og Fællesskabets Ophævelse. E. Aalholm m. fl. Amter 1774—87 RA.

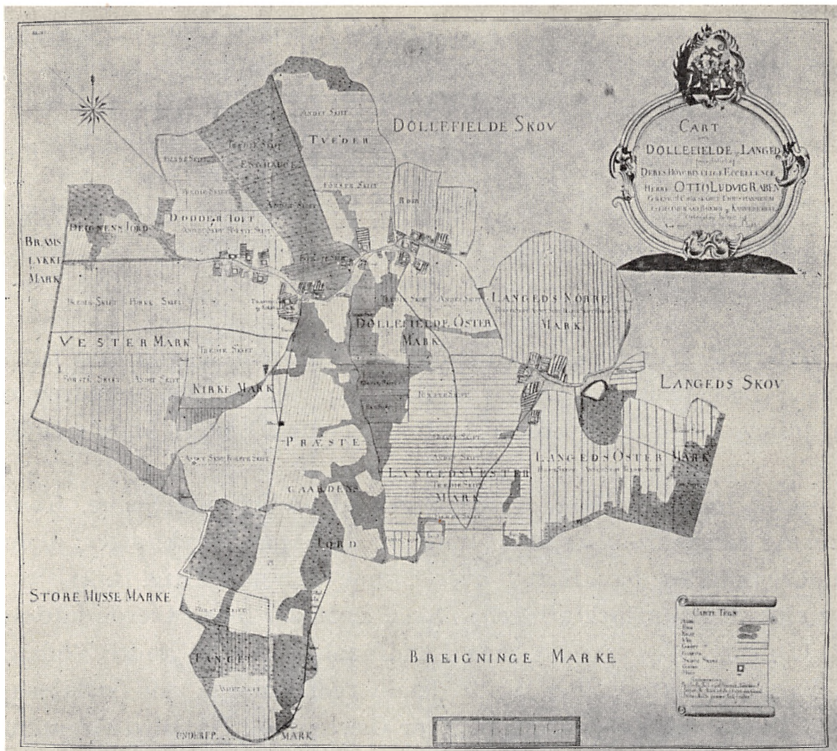

Fig. 3. Døllefjælde Bys Marker 1770. Efter Foto i Matrikulsarkivet. Kortet viser, hvordan Markerne blev delt ved den saakaldte Jorddeling.

Markinddeling og endvidere Skel uden Gærde i denne Fællesvang mod Nabsognet Bregninge og i Vm. mod St. Musse. Disse Byer havde altsaa Vangelag, og Sædskifterne var i 1682 saadan, at Muligheden for Vangelag ogsaa da var til Stede. Fællesvängen (1682 Rug) havde Vangelag med Bregninge Nm. (1682 Rug, B 1759 Mølle.) og Døllefjælde Vm. (Udlæg) med St. Musse Øm. (1682 Udlæg). I B 1759 omtales det første Forhold, der var ingen Gærder, men Markeskel vides. Landskiftet var uregelmæssigt, se herom Side 199 f.

2. *Langet* (6 Gde, Henr. Pedersen 7, 1568 5 Gde) havde tre Marker, hvoraf den ene laa i Fællesskab med Døllefjælde. Der var enkelte Udejere fra Bregninge S:n i S., en Mand havde 4 Agre i Øm., 7 Agre i Fællesmarken, en anden havde en enkelt Ager. Døllefjælde havde

Græsning paa *Æskemose* og paa Fællesskoven, hvor Langet havde sin egen Part. Efter B 1759 havde Byerne Fællesgræsning paa Døllefjælde og Langet Skov, der uden Skel gik over i Rykkerup Skov (Toreby S: n), hvor ogsaa Fjælde og Kartoffe havde deres Græsning. Det var Birket By forundt at drive Kvæg paa Skoven, omend Byen ikke havde Græsningsret der.

En særlig Interesse knytter sig til *Tostrup Fang*. Det er Jorden til den Gd, som Hertug Kristoffer i 1362¹ gav til Præstebordet. Hb 1690 giver en meget udførlig Beskrivelse. Det hedder at Jorden laa i store Stykker i de tre Døllefjældemm. Det var delt op i mindre Fang, hvoraf de tre største laa i Døllefj. Vm., som samlede Arealer paa 24 Td. Ld. I Sm. laa 18½ Td. Ld. og i Øm. (Tvedem. og Langet Øm.) 11 Td. Ld.

I Hb beskrives Skellene til de tre Sider. Sønden til er Underup Rende, vesten til er Musse Alminde og østen til Tostrup Mose. Det svarer til, hvad vi finder paa Kortet, hvor der endvidere i N. var stiptet Skel ind mod Døllefjælde Kim., der er lig med Vm., som Fanget efter Mb fulgte i Rotationen. Skellet var markeret ved en Grønvej.

Tostrup maa antages at have været lagt ud paa Skovjorden imellem Musse (*Blangskov* og *Taagelund*), Bregninge (*Blangskov*) og Døllefjælde (*Kaslunde* og *Taagelund*), hvor Torpet havde sine Marker for sig, dog den ene i Vangelag med Døllefjælde, og muligvis i Syd med Rydninger i Bregninge, hvor dog Renden dannede Skel. Foruden de samlede Slader i Fanget laa der altsaa Jord i store Stykker i Døllefjældemarkerne. Disse kan følges i Mb, hvor Pgd havde mange sammenliggende Agre. Pgd er ikke udskilt af Fællesskabet, saa hvis der ikke er sket Ændringer i Aarhundredernes Løb, skulde en Sammenligning mellem Hb og Mb vise en middelalderlig Hgds Tilliggende. Efter Hb er Arealet 54 Td. Ld., efter Mb 53 ½.

15. ØSTER ULSLEV SOGN

I *Øster Ulslev* Sogn fandtes kun Sognebyen (33 Brug, 1568 28 Gde og 3 Bol²), der efter Mb havde tre Vange for sig. Byen, der laa i den

¹ Ifl. Landmodevidne omtalt i Hb 1690; *ÆDA* V, 2: 834.

² Nogen Uklarhed m. H. t. Bolene. Modelbogen har 38 Brug, flere af dem er ganske smaa, Gaardsæder eller Huse med Jord.

nordlige Del af Sognet, havde sit Overdrev paa Fællesskoven ud mod Stranden. Tilsyneladende udgør Byen et sluttet Samfund, men det viser sig, at 20 Gde havde Agre i Øllebølle Øm. i Nabosognet V. Ulslev (1682 Rug) og 1 havde Agre i Herridslev Vm. Forbindelsen med Øllebølle bekræftes af Kortet (Orig. I 1791, kop. 1805), hvor de gamle Konturer kan følges bag de nye Ejerlavsgrenser, og Vm.s Grænser mod Øllebølle viser, at der ikke var Gærde. Paa den anden Led var efter Mb 1 Mand i V. Ulslev (Pgden) og 5 i Øllebølle Udejere i Ø. Ulslev Vm. (1682 Rug). Det er altsaa Vangelag med Udejere, som krydser et Sogneskel. Gærdernes Forløb viser, at dette Vangelagsomraade udvides til at omfatte Sløse Øm. (1682 Rug)¹. Saadan som Gærderne forløber paa Kortet, er dette Omraade adskilt fra den tilgrænsende Karlebyvang, men denne Ordning maa være af nyere Dato. Gærdet, der løber fra Ø. Ulslev By og Nord ud, peger lige mod Karleby (Godsted S:n) og har antagelig tidligere fortsat til den By. Derved blev Karleby *Hulebæksmark* (1682 Rug) inkluderet, og den gaar igen over i en Godstedm. af samme Navn.

I den anden Vang, *Kildemark*, var der ikke udensogns Forbindelse. Den tredje (Øm., 1682 Byg) gik uden Gærde mod Herridslev og Skaarup Vm. (begge Byg i 1682)². Dette Vangelagsomraade er omtalt under Herridslev.

Byens Græsning var dens Fællesskov og Overdrev sydligt i Sognets Fang, efter Kortet var der Hegn i Ø. mod Egholm og i V. mod Sandager, derimod synes der ikke at have været Hegn om Engene mod Ø. Denne Hegning er dog sikkert af nyere Dato.

16. VESTER ULSLEV SOGN

1—2. *V. Ulslev* (25 Gde, 1568 22 Bdr) havde fire Marker i Trevangsbrug; til *Øllebølle* (10 Gde³, 1568 7 Bdr og 2 Bol) maales tre Vange, og Mb, som kun har Ekstrakterne, nævner intet om Fællesskab; det antydes imidlertid af Kortene (Orig. I 1792, kop. 1805 og

¹ Saaledes ogsaa efter Forklaring 1784.

² Saaledes ogsaa efter Forklaring 1784.

³ Efter Ekstrakterne 9 Gde og 1 Gaardsæde. Om Havnebønder se C. A. Christensen: »Med Lov skal Land bygges« (1941): 290.

Udskiftningskort R. 1, Foto), hvor V. Ulslev Øm. og Øllebølle Kim. ligger under samme Hegn. Den Linie, der nu skiller de to Ejerlav, er da ogsaa snorret og skærer gennem de gamle Skifter. Det kunde forstaaes som Vangelag, men et stort Antal gensidige Udejere gør, at det er rimeligt at opfatte Forbindelsen som Fællesskab. Der var i Øllebølle 9 Mand, der havde Agre i V. Ulslev Øm. og i Sløsse 2. Omvendt 12 i V. Ulslev der havde Agre i Øllebølle Vm. Her skulde det i Ekstrakterne være forsømt at oplyse om Fællesskab. Sædskiftet er ikke oplyst for V. Ulslev, men Øllebølle Kim. (Mb Vm.) var Udlægsmark; det stemmer ikke med Sædskiftet i den Sløsssem., der grænser mod V. Ulslev, som ogsaa paa Kortet er skilt fra Sløsse Bys Jorder med Gærde i Sogneskillet. De øvrige V. Ulslevvange var indgærdet. I Vest udgøres Sogne- og Herredsskillet af et Mose-
drag.

Af Øllebølles to andre Vange indgaar dens Øm. i det Vangelag, der er omtalt under Ø. Ulslev, den tredje er indgærdet for sig. Landskiftet var uregelmæssigt i begge Byers Marker. Foruden et lille Overdrev, som V. Ulslev havde fælles med Sørup, Skottemarke og Flaarup, de to sidste i Fuglse Hrd., havde V. Ulslev og Øllebølle Overdrev paa Skoven i den sydlige Del af Sognets Fang.

3. *Handermelle* (4 Gde, 9 Huse med Jord, 1568 8 Bol, Hb 1690 gentager Klagen fra Provstebogen 1616—1725, at der blandt Sognets 66 Decimanter kun er 42 Helgde, de andre er Gaardsæder paa $\frac{1}{2}$ —1 Td. Skyld, som de i Sandager og Handermelle, som er 21) havde kun 1 Vang, men desuden adskillige Vænger. Kortene, der er de samme, som de under V. Ulslev omtalte, viser Byen som et nyt Anlæg i Skoven nær en Vig; den havde i 1792 tre Vange, alle indgærdet i Skoven. Byen havde Overdrev paa Skoven.

4. *Sløsse By* (11 Gde, 1568 9 Bdr og 1 Bol) havde tre Vange. Der findes Udejere i alle tre Vange, 4 Gde i Øllebølle havde 21 Agre i 13 forskellige Skifter, desuden havde V. Ulslev Pgd 1 Ager. Landskiftet var uregelmæssigt. Vangelaget med Øllebølle er omtalt der. Kortet (Orig. I 1798, kop. 1805) viser de nye Linier og ingen gamle Gærder. Ingen af de andre Vange synes at have haft Kontakt med Nabovange.

5. *Sørup* By (2 Gde, ikke nævnt i 1568) havde tre Vange; Udejer i den ene var Pgd i V. Ulslev. Sædskiftet er ikke oplyst, saa den Mulighed for Vangelag, som Kortet (Orig. I 1792) synes at antyde, kan ikke kontrolleres. Kortet viser os spredte Skifter i Skov og Mose.

6. *Sandager* By (9 Gde, 1568 1 Bonde og 7 Bol) havde kun to Vænger, der var i aarlig Brug, hvorfor Byen havde al sin Græsning paa Overdrevet. Kortet (Orig. I 1807) viser en spredt Bebyggelse, hvis Vange laa mellem Skov og Strand.

Forholdene i Øllebølle giver Anledning til en nøjere Udredning. Da der findes Udejere fra baade V. Ulslev og Ø. Ulslev spørger man, om det er et Levn, der illustrerer Forbindelsen mellem de to Sognebyer. Det viser sig, at af V. Ulslevs 26 Bomænd var følgende Udejere i Øllebølle:

I Øllebølle Vm.	12,	ialt 41 Agre i	8 Skifter
I — Øm.	7, — 30	— »	14 —
I — Skovm.	3, — 12	— »	6 —

Omvendt havde Øllebølles 10 Bomænd Agre i V. Ulslevs Marker som følger:

I V. Ulslev Øm. . . . . 9, ialt 71 Agre i 10 Skifter (fra Skifte Nr. 9—22, undt. 10, 16 og 18).

I — Sm.	3, — 5	— - 4	—
I — Strm.	1, — 3	— - 2	— og 1 Gd Engbund.

Af Ø. Ulslevs 38 Bomænd havde de 20 Agre i Øllebølle Øm., ialt 56 Agre i 8 Skifter (i Skifte Nr. 11—19). Omvendt havde 5 Mand fra Øllebølle Agre i Ø. Ulslevs Vm. Oplysende for Forholdet er det, at Mb og Hb 1690 nævner Skifter i Øllebølle Øm. af samme Navn som Skifter i Ø. Ulslev Vm. paa Kortet 1792, og at Hb 1690 under V. Ulslev nævner »Ø. Ulslev Mark ved Nørreled«. Det bliver saaledes evident, at Øllebølle dannede Bindeled mellem de to Ulslever; men det maa ikke forlede til vidtrækkende bebyggelseshistoriske Slutninger, da

ganske samme Ordning findes, hvor der ikke er Tale om Tvillingebyer.

17. HERRIDSLEV SOGN

1. *Herridslev* (30 Brug, rettere 31, da en af Gaardene brugte to Jorder, 1568 26 (27?) Bønder) havde efter Mb fire Marker i Trevangsbrug. Der gives ingen Oplysninger om Fællesskab, og der var ikke mange Udejere i de fire Marker, kun fra Skaarup 2 og fra Underup 3, der havde 21 Agre i Nm.-Sm., der fulgtes i Sædsifte, og fra Laagerup 1 med 2 Agre i Øm. og Ø. Ulslev Pgd, der havde 1 Ager i Vm. Omvendt var Bomændene Udejere i Skaarup Bys tre Vange, en enkelt i Ø. Ulslev og en i Laagerup. Byen havde eget Overdrev. Skovskellet mod Stubberup omtales 1496 (Rep. II R. 8227) og 1466 (ÆDA I (1854) :119).

2. Til *Skaarup* (7 Brug, hvoraf det ene dog sikkert kun er at regne for Gaardsæde, 1568 2 Bdr) maales der tre Vange, og der nævnes intet om Fællesskab. Byen havde intet Overdrev.

Ved Beliggenhed og Hegning — lige Hegn fra Adelby til Torp — minder de to Byer i Anlæg om Radsted-Krungerup, og Forholdet mellem Byerne var omtrent som der. Kortet (Foto i Matr.ark. uden Aar og uden Vignet) er vildledende, da det illustrerer Forholdet, som det blev, da hver By fik sine Vange, og Pgd fik sine Jorder udskiftet, saa de kom til at ligge som en Kile fra Byen til Sognegrænsen. Alt tyder paa, at der paa Mb.s Tid var Fællesskab mellem dem. Efter Mb havde Pgd sin Jord fordelt i alle fire Marker, endvidere stemmer Kort og Mb ikke m. H. t. Skifterne i Skaarups Vange. Det kan ved Hjælp af Marknavnene slaas fast, at Mb.s Øm. nærmest svarer til Kortets Nm. og Mb.s Nm. til Kortets *Birkemark*. Kortet viser ikke Skel mellem Herridslev Nm. og Skaarup Nm., det synes at være et Led i Byernes Organisation, der havde Hævd ogsaa paa Mb.s Tid, for Skaarup Øm. (= Kortets Nm.) havde i 1682 samme Sædart som Herridslev Nm. Her er altsaa i hvert Fald Vangelag; men da der endvidere var 11 Mand fra Herridslev, der havde Agre i Skaarups Øm. og omvendt 2 fra Skaarup, der havde Agre i Herridslev Nm., er der Mulighed for,

at der med den byvise Adskillelse i Mb indføres et fiktivt Skel, og at Vangen laa tilfælles for Byerne, dog altsaa med tilstræbt Deling af Skifterne af praktiske Hensyn. Et lignende Forhold findes mellem de to Byers Vestermarker, der fulgtes i Sædskifte, der var dog ingen Udejere fra Skaarup i Herridslev Vm., omvendt var Tallet 8. Ogsaa i Skaarup Nm. havde 8 fra Herridslev Agre.

Uden for Sognet havde Skaarup i Vest Forbindelse med Karleby i Godsted S:n. Efter Kortene var det Skaarup *Birkemark* (= Mb Nm., Udlæg), der var under Hegn med Karleby Nm. (1682 Udlæg). Endvidere gik Skaarup Vm. (1682 Byg og Havre) mod Karleby Øm. (1682 Byg og Havre) med en lille Snip og paa en større Strækning mod Ø. Ulslev Øm. (1682 Byg og Havre). Her viser Kortet over Ø. Ulslev (Orig. I 1791, kop. 1805) det ny Skel med dobbelt Grøft om Skeldiget, men bagved ses den gamle Ordning uden Skel ind mod Herridslev-Skaarup.

Endvidere er under Bregninge omtalt Vangelagsforbindelse mellem Herridslev-Skaarup Nm. og Underup og St. Musse Marker. Der viser sig altsaa at være Vangelag i alle Skaarups tre Vange.

3. *Stubberup* (16 Brug, 1568 15 Ugedagsbønder) havde tre Vange. Der var ikke Fællesskab, B 1759 nævner, at Byens Nm. var med i Herridslev-Underup-Laagerup-Torup Vangelaget. Det kan føres tilbage til Mb, hvor Nm. laa til Hvile ligesom de tilstødende Underup Sm. og Laagerup Vm.

4. *Egholm* (8 Brug, 1568 8 Bdr) havde kun to Vange, om en tredje siges det, at den saaes tillige med de to andre, dertil nogle Vænger, der ikke laa i Udlæg. De 4 Gde i Byen, der tjente til Højbygd, havde Overdrev, mens de fire Kronetjenere hverken havde Fæled eller Skov; dette forliges ilde med, at der ikke var nogen aarlig Hvilemark.

Landskiftet er reguleret i de to Marker, Øm. og Sm., hvor Rækkefølgen i de fleste Skifter overholder Kravene ved Solskifte. Overraskende nok er Delingstallet kun 6 eller Multipla deraf. Enkelte Skifter var uden for Reguleringen. De resterende to Gde i Byen havde alle deres Agre i den tredje Mark, Vm., der bestod af Vænger og Tofter.

Byen er senere nedlagt, og Jorden lagt under Gaarden Egholm¹.

¹ Jfr. Trap IV: 209.

18. MUSSE SOGN

1. *Store Musse* (med 4 Gde i Ll. Musse 22 Brug, hvoriblandt en Anneksgd efter Modelbogen dog kun 21 Gde, 1568 20 (21) Bdr og 1 Gaardsæde, hvoraf de 8 i Ll. Musse, Hb 1690 nævner 15 Gde og dertil 4 hele og 1 halv Gaardsæde) havde fem Marker fordelt i tre Vange. Mb oplyser intet om Fællesskab. Kortet Orig. I giver ingen Navne, de findes paa Kortet Æ. Orig. R. 2, som ogsaa paa en usædvanlig Maade udtrykker Relationer til Nabobyer (se Fig. 4).

St. Musse havde ifølge B 1759 Vangelag med Bregninge S:n, det kan føres tilbage til 1682, da dens Sm. gik mod Underup-Grønnegade Kim., og begge var Rugmarker (om dette Vangelag se Bregninge S:n), dens Øm. havde ifølge B 1759 Vangelag med Døllefjælde (-Langet)-Bregninge Byer, ogsaa det passer med Mb, hvor denne Øm. mødte Døllefjælde Vm. samt Tostrup Fang og Underup Nm., der alle var Udlægsmarker i 1682, og endelig havde ifølge B 1759 dens Sm. (∴ *Haslemark* syd for Byen) Vangelag med Skaarup og Karleby, ogsaa det Forhold stemmer med Mb, hvor Haslem. mødte Skaarup Nm. og Karleby Nm., tre Vange, der laa til Udlæg i 1682.

2. *Lille Musse* havde tre Marker for sig. Kortet (opm. 1806, kop. 1807) viser fire Marker. Det kan af Kortene ses, at den eneste direkte Kontakt mellem Store og Lille Musse var via Lille Musse Kim., der kan sættes lig med Mb.s Øm. efter fælles Marknavne at dømme. Den gik mod en Mark i St. Musse, ud fra Topografien snarest Mb.s Vm., som har Marknavne fælles med Ll. Musse Øm. (begge Marker 1682 Byg), saa det maa formodes, at der har været Vangelag imellem de to Byer. At det har afløst Fællesskab kunde maaske slutes af Navnet Kim. til Ll. Musse Øm., da Kirken ligger i St. Musse Vm.

Ifølge B 1759 havde Ll. Musse Vangelag med Ettehave og Hejrede Byer i *Sømarken*, Markskellet var en Rende. Der var i Mb en Mark af det Navn i Ettehave, Slemminge S:n (1682 Udlæg), men om den havde Forbindelse med Udlægsmarkerne i Hejrede (*Bønnedsmark* eller Mm.) og Ll. Musse (*Paaholmsmark*), kan jeg ikke afgøre.

Under Slemminge S:n oplyses det, at Byernes og Hgds Græsning var fælles med St. og Ø. Slemminge, samt Brandstolpe. Efter B 1759

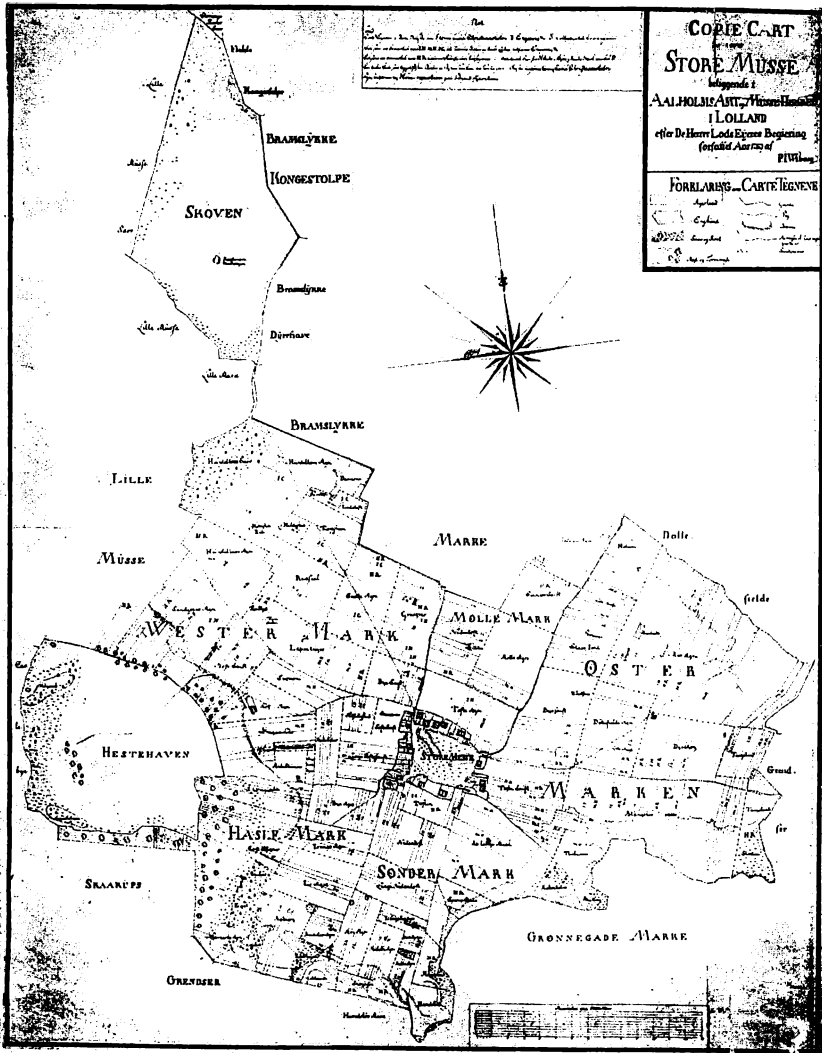

Fig. 4. Ældste Original Rulle 2, Store Musse Bys Marker 1789.

havde ogsaa Ettehave Lod heri, og efter Forklaring 1784 var Omraadet blevet delt i 1764.

3. *Bramsløkkegaard*¹ havde tre Marker og desuden en Slade paa

¹ Sv. Jørgensen hos Hassø: Da. Slotte og Herregde II: 350 ff.

13 Agre i St. Musse Øm. Der var stadig Fællesskab i Græsning imellem Hovedgaarden og St. Musse. Ved Arronderingen er Byen *Lille Bramsløkke*, der efter Hb 1690 havde 4 Gde, blevet nedlagt.

Der er flere Ting, der tyder paa, at der i Sognet har været *Ornum*. Musse er Herredsby¹, der findes Tvedelingen St. og Ll. Musse², og endelig findes Marknavnet *Salleagre*³. Ejendommelige Delinger indenfor St. Musse Ejerlav antydes af Brugsretten til Alminderne. To laa tilfælles for 7 Mand i St. Musse, en anden laa til hele Byen, men to Gde tog dobbelt imod de andre. Mens den sidste Bestemmelse røber Gaardsammenlægning, afspejler den første den Deling inden for Ejerlavet, som genfindes i Jordfordelingen. Det viser sig, at Byen falder i to Grupper. Gruppe I var de 7 Gde, der var fælles om Alminden, Modelbogens Nr. 4, 6, 7, 10, 16, 17 og 20, Gruppe II Resten af Gaardene. De har dels egne Marker, dels Agre under samme Hegn men i hver sine Skifter. Gruppe I havde for sig Hasselm. (undt. to Agre til Nr. 5), i Sm. 3 Skifter (undt. 1 Ager til Nr. 5) og i Vm. 3 Skifter (undt. 4 Agre til Nr. 8, 13, 14 og 18). Gruppe II havde for sig Øm. (undt. Agre til Nr. 17 og 4 Agre samlet til Nr. 16), der i Sædskifte svarede til Hasselm., Nm. (undt. Agre til Nr. 17), der fulgtes i Sædskifte med Sm., i Sm. to Skifter (undt. Agre til Nr. 17, 1 Ager til Nr. 16 og 1 Alminde til Gruppe I) og endelig i Vm. 8 Skifter (undt. Agre til Nr. 17, 7 Agre til Nr. 16, 2 Agre samlet til Nr. 6 og 13 Agre samlet til Nr. 4). Rækkefølgen er i den første af disse to Grupper reguleret saadan, at den fra S. og Ø. er 6, 17, 10, 20, 7, 4 og 16, og da Skifterne ikke er inddelt efter Tallet af Brugere, gentages Serien. Enkelte Uregelmæssigheder findes. I Gruppe II findes ingen saadan Regulering, der udskiller sig Nr. 21, Annekspræstegaarden, der har sin Jord bedre samlet end de øvrige Gde, og Nr. 9 og 8, der har de fleste Agre samlet, som det ses af omstaaende Skema over deres Agre.

Delingen er ret regelmæssig, idet 2 af de 3 Agre, som Gaardene havde sammen, laa til Nr. 9 og 1 til Nr. 8. Endvidere er Rækkefølgen

¹ Henrik Larsen: Aarb. 1918: 269 f.

² Samme Aarb. 1918: 280.

³ Jfr. samme Aarb. 1918: 281.

	Gd Nr. 9 + 8	Gd Nr. 8 alene	Gd Nr. 9 alene
Sm.	29	..	..
Nm.	3, 3, 5,	2, 2	..
Øm.	3, 10, 3, 20, 8, 14, 5, 3, 3	1, 5, 1, 1, 1, 1	2, 2
Vm.	42, 3, 3, 5, 5, 3, 3, 3, 5, 2, 3	1, 2, 2, 2	2

paa en Undtagelse nær afpasset efter Solskiftekravene, 9—8 i Skifter maalt fra Ø. og S. Det er utvivlsomt en delt Storgd, men da dens Jord har været delt i Byens tre Marker, kan det ikke være den, der udgjorde Sognets Ornum.

Den Jord, der hører til Gruppe I, var foruden *Haslemark SV.* for Byen, *Tofteskifte*, *Hyllestub* og *Kremmereskifte* i Vm., der findes paa Kortet umiddelbart N. for *Haslemark* og i Sm. *Huleagre*, *Paaløbere* og *Byagre*. De kan ikke stedfæstes med Sikkerhed. Antager man, at det var Skifterne ret Ø. for Haslem., hvor i hvert Fald *Byagre* maa have ligget, har Gruppe I haft et sammenhængende Areal, der kan have været Ornum¹.

19. FJÆLDE SOGN

1. I *Fjælde* (11 Gde, hvoribl. Annekspgd, 1568 11 Bdr) maales der fire Marker i treaarig Rotation foruden et Vænge og de østre Tofter, der benævnes Vænger, da de var hegnet særskilt, som det endnu ses paa Kortet 1786 (Foto i Matr.). Vi er her i en Skovegn, hvor der ikke var Mangel paa Gærdsel.

De to Marker, der fulgtes i Rotationen, var *Svarevadsmark* og *Kovadsmark*. Kort 1786 viser den første sydøst for Byen og paa Orig. I findes *Kaaves Marken* vest for Byen med Lokaliteten *Bjerg*et nordligst. Denne Lokalisering af Kovadsm. gør den Passus i Mb forstaaelig, hvori det hedder, at den sidste Ager i det sidste Skifte »vedkommer« den Konduktør, som maalte i Ll. Slemminge. Der har altsaa ikke været nogen Rettesnor for Konduktøren i Form af Gærde eller Hegn i Grænsen mellem de to Byers Jorder. Da der ikke fandtes Udejere fra Slemminge (der var af Udejere kun 2 fra Kartoffe med henholdsvis 8 og

¹ Den Mulighed foreligger, at det har været en Del af Jorden under Hovedgaarden.

1 Ager i et Skifte), kan man fastslaa, at der har været Vangelag og ikke Fællesskab. Hvilken Vang i Ll. Slemminge, der indgik i Vangelaget, maa afgøres ad topografisk Vej, da de Navne paa Markerne, som Kortet har, ikke stemmer med Mb.s, og da Skifterne ikke er indført paa Kortet. Det maa antages at være Slemminge *Laarskovsmark* (Kortet 1786), der maa være den samme som Mb.s *Blaaskovsmark*, da der maales et Skifte *Fielde bierre*, og da Udejere fra Fjelde er 2 med 7 Agre og fra Kartofte 1 med 2 Agre. Kontrollen ud fra Sædskiftet svigter, da det ikke findes oplyst ved Ll. Slemminge. Da det er Vangelag i Nybrud som f. Eks. ogsaa mellem Grænge og Krungerup, kan man intet slutte om Forholdet mellem Slemminge og Fjælde. De andre Vange til Fjælde By laa mellem Byen og Skoven og Engen i Skellet mod Bramsløkke Gds Marker i Syd. Mm. nævnes ogsaa i Mb, den anden *Kongstolpemark* er Mb.s *Skerlundsmark* (Græsprøt. *Kongs Stolpemark*), hvori et Skifte hedder *Konges Stolpe*. Det svarer til Hb 1690 *Kongstorpeagre*, hvor Anneksgaarden i Fjælde havde 10 Skp. Ld., efter Mb havde Anneksgaarden Ager Nr. 1—14. Dette Navn genfindes i Slemminge, i Hb 1690 siges, at ogsaa Pgd i Slemminge havde 10 Skp. Ld. I Mb er Navnet forvansket til *Kragge Stolpe* (St. Slemminge Skærlundsm.), hvor Præsten havde 11 Agre. Kortet 1786 viser *Præstehaven* særhegnet og *Kongstolpe* i det sø. Hjørne af Sognet direkte mod Fjælde. Der mangler ellers ganske Vidnesbyrd om et Torp svarende til de sjællandske Kongstrupper. Delingen af Jorden synes at bære Vidnesbyrd om, at Fjælde er udskilt fra Slemminge. Der er ikke paa Kortet tegnet Skel mod Slemminge, og Forklaring 1784 bekræfter, at to Fjældemarker savnede Markeskel mod Slemminge. Landskiftet er det uregelmæssige med enkelte klare Gaardgrupper.

2. *Kartofte* (12 Gde, 1568 12 Bdr) havde tre Vange. Der nævnes intet om Fællesskab, Kortet (1786, Foto i Matr.ark.) viser tre Marker med Skov paa alle Sider, dog var der enkelte Udejere fra Fjælde i Øm., og i Nm. havde en Mand tre Agre. Af Modelbogen ses det, at alle Gaardene, der var Tjenere til Rosenlund, var lige i Hartkorn. Men denne Egalisering har fundet Sted uden Regulering af Jorden.

I Græsning havde Kartofte Overdrev med Rykkerup (Toreby S:n) og Fjælde paa Skoven *Lille Ullet* (se Døllefjælde).

20. SLEMMINGE SOGN

Udredningen af Fællesskabsforholdene i dette Sogn¹ støder paa store Vanskeligheder, dels paa Grund af udviklede Bebyggelsesforhold, dels paa Grund af svigtende Oplysninger. Der findes i Mb kun Ekstrakterne bevaret og ingen direkte Oplysninger om Fællesskab. Alle Oplysningerne er derfor udledt af Ekstrakterne, af Kortet (kop. 1786), der kun har Navne paa Skifterne i en Del af Ejerlavene og ikke de gamle Skei, af en fyldig Indberetning i Hb 1690, samt af Indberetningen 1759.

1—3. *Store Slemminge* (i 1682 med Ll. Slemminge, *Brandstolpe* og *Østerby* 27 Gde, 1568 St. og Ll. Slemminge 9 og 6 Bdr, *Østerby* 5 og *Brandstolpe* 5, ialt 25) havde fire Marker i tre Vange.

4. Til *Lille Slemminge* regner Mb tre Vange.

5. *Udstolpe* (18 Gde, 1568 19 Bdr) tilskrives tre Vange.

6. *Hejrede* (6 Gde, 1568 8 Bdr) havde tre Vange.

7. *Ettehave* (2 Gde, 1568 2 Bdr) ligeledes tre Vange.

Af disse Byer havde *Brandstolpe* og *Østerby* ikke selvstændige Marker, al deres Jord havde de sammen med *Slemminge*, de er derfor at opfatte som Dele af St. *Slemminge* og som Aflæggerbyer af den. I Modelbogen er de da ogsaa som ved den sidste Matrikulering regnet til St. *Slemminge* Ejerlav. Kortet viser, at de to Byers Beliggenhed i Forhold til *Slemminge* var bestemt af de samme Faktorer, de laa Ø. og V. for Byen op mod Græsningen *Sønderskov* og under Hegn med den.

For at faa Rede paa Forbindelsen mellem de Vange, som Mb opererer med, er det nødvendigt at fastslaa deres topografiske Plads for at kontrollere Muligheden for Fællesskab og at bestemme Antallet af Udejere.

1. St. Slemminge 1) Sm.² Udejere fra Udst. 9 (i 8 Skifter), Nørregd., fra Ettehave 2.
2. — 2) Nm. Udejere fra Udst. 15 (60 Agre i 10 Skifter), fra Ll. Slemminge 2 (7 Agre i 2 Skifter).

¹ Henr. Larsen LF 1929: 21f.

² Heri Marknavne, der røber, at Kortets *Rhodem.* er indbefattet.

3. St. Slemminge 3) Skierlundsm. Græsprot. Stemmersm.¹. Paa Kortet Ø. for Byen. Kun til St. Slemminge.
4. — 4) Vester Mellembym., Græsprot. Vm. og Kirke-
toften. Paa Kortet V. for Byen. Udejere fra Udst.
15 i fire Skifter.
5. Udstolpe 1) Nm. Udejere fra St. Slemminge, Østerby, Brand-
stolpe 14 i 10 Skifter. I Græsprot. nævnt som Fæl-
lesvang.
6. — 2) Sm. Udejere fra St. Slemminge 8. I Græsprot.
nævnt som Fællesvang.
7. — 3) Vm. Udejere fra St. Slemminge 11 (52 Agre).
8. Ll. Slemminge 1) Sm. Udejere fra St. Slemminge 5, (14 Agre i 7
Skifter), fra Fjælde 2 (10 Agre i 3 Skifter). Om-
vendt havde 2 fra Ll. Slemminge Agre i to af
Fjælde Bys Vange. Maa være Kortets Skierlundsm.
9. — 2) Blaaskovsm. Græsprot. Øm. Udejere fra Fjælde
2 (7 Agre i 2 Skifter) fra Kartoffe 1 (2 Agre i 1
Skifte). Maa være Kortets Laarskovsm.
10. — 3) Nm. Udejere fra St. Slemminge 5 (24 Agre i
2 Skifter), Nørregd (i 3 Skifter 2 Agre + 2 Slader
paa 53 og 23 Agre). Maa være Kortets Møllem.

Nu har vi Græsprot.s Ord for, at Sm. og Nm. (Møllem.) i disse Byer, hvori Østerby og Brandstolpe er inkluderet, laa til fælles Græsning, og at der har været Markfællesskab og ikke blot Græsningsfællesskab, tyder de mange gensidige Udejere paa. Topografisk er det meget sandsynligt. Kortet er misvisende, for saa vidt som de udskiftede Nørregaardsmarker, de tre Hovmarker, tegnes som en Enklave i Nm., til Gengæld viser det klart, at adskillige Skifter i de to Fællesvange betød Indhug i Fællesskovene N. og S. for Bebyggelserne, og at der var Mulighed for Fællesskab mellem Udstolpe og St. Slemminge i Mellembym., hvad ogsaa Antallet af Udejere kunde tyde

¹ Det maa være den Mark, der i Hb 1690 hedder *Stindersm.* og der stedfæstes til »paa hin Side Østerby digt ved liddet«, altsaa Kortets *Stingsm.* I Mb er den maalt under *Skerlundsm.*, mens Hb opfører den sammen med Sm.

paa, det er dog ikke muligt at fastslaa. Derimod finder jeg en Bekræftelse paa Fællesskabet i Sm. og Nm. deri, at Hb 1690 under Slemminge Sm. opregner Skifter, der i Mb er indført dels under Slemminge, dels under Udstolpe Sm., og at den omtaler Nm. som Slemminge og Udstolpe Nm. og opregner Skifter, som i Mb findes under disse Byers Nm., samt et enkelt, som i Mb findes i Ll. Slemminge Nm.

Om Sm. hedder det endvidere i Græsprot., at den laa til fælles Græsning med Hejrede og Ettehave Byer, — naar tilsvarende siges om Nm., maa det tilbagevises af topografiske Grunde, Fejlen kan være opstaaet ved, at Gentagelsen i Græsprot. er gjort for omfattende. Var de to sidste Ejerlav ogsaa impliceret i Fællesskabet i Sm.? Ikke paa Mb.s Tid, Græsprot.s Ord maa for de to Byers Vedkommende tages som Vidnesbyrd om Vangelag, hvad Hb 1690 gør indlysende for Hejredes Vedkommende, naar den nævner en Ager i Slemminge Sm., der laa »fra Vejen til Hejrede Hyder«¹. Den Hejredevang, der indgaar i Vangelaget, var *Sækkevadsmark* (Kortet Orig. I 1784), der i Mb havde et Skifte, der »høyder² op til Slemminge«. De to Vange fulgtes da ogsaa i Rotationen.

Den skematiske Oversigt gør det indlysende, at der ved Matrikuleringen er blevet udjævnet et Skel ved, at Ll. Slemminge i Modelbogen er ført under St. Slemminge. Ll. Slemminge havde ikke som St. Slemminge Forbindelse med Udstolpe i Agerjord og var ene om at have Agre i Nabosognet Fjælde³, naar undtages Degnen i Østerby. De faa Udejere i to af Ll. Slemminge Bys Vange i Forbindelse med de topografiske Forhold gør, at der kan fastslaaes Vangelag⁴ i de to Vange, der havde Navne fælles. Matrikuleringen har her tilsløret de historiske Forhold. I Ll. Slemminge tredje Vang viser Kortet ikke Grænsen mod Fjælde By og Sogn. Orig. I har den nugældende snorrette Grænse-

¹ Om Hyder jfr. Fuglse-Krønge.

² Verbet *hyde* kan stadig høres i lollandsk Dialekt med Betydningen »støde op til, op imod«, J. Jørgensen: Loll. Ordbog. Paa Mb.s Tid maa det have været det tekniske Udtryk for, at to Vange grænsede sammen uden Gærde. Jfr. Rep. II R. 27/2 1497, hvor Marker grænser mod Skov.

³ Anneks til Slemminge i hvert Fald siden 1536 (Trap IV: 199).

⁴ Jfr. den ovenfor omtalte Deling, som Hb foretager.

linie, der skærer gennem Mark og Skov og røber sig som ny. Marken, der er ryddet i Skoven, maa have haft svoret Skel og altsaa Vangelag med Fjælde¹.

Naar de faa Oplysninger om Sædskite kombineres med det, der her er fundet om Fællesskab, kan det fastslaas, at Udstolpe Vm., der gik mod Olstrup Lillem., ikke havde Vangelag, og at St. Slemminge Stemmersm. og Skerlundsm. og Ll. Slemminge Skerlundsm. fulgtes i Sædskite, men ikke med den tilgrænsende Fjældem. Det er en udpræget Skovegn, og Byernes Placering i Forhold til Agerjorden viser, at Udstolpe maa være lagt paa Grænsen mellem Ind- og Udmark, hvad der er blevet bestemmende for Gadens Retning.

6. *Hejrede* havde efter Mb tre Vange for sig uden Fællesskab. Ved Hjælp af adskillige Navne paa Kortet (Orig. I opm. 1784) kan Vangene fra Mb lokaliseres. Herefter gik Sækkevadsm. mod Slemminge Sm., de to stemte overens i Sædskite. Kortet viser da ogsaa et Risgærde, der maa have fortsat i Slemminge Ejerlavet, men vi savner Midler til at følge Forløbet hinsides Byskellet. I Øst gik Vangen mod Ettehave. Efter B 1759 var der Vangelag mellem Hejrede-Ettehave-Ll. Musse (se under Musse S:n). I S. gik Vangen mod en Godstedm.; men der var ikke Forbindelse i Agerjord.

Byen laa i 1504 til Hejredegd²; men efter Mb laa al Jorden til seks Gde, hvoraf de fire havde 31—35 Tdr. Ld. og de to kun 17 Tdr. Ld. hver. Man kan af Agerbredderne se, at den ene Gd er delt i to, og man finder da ogsaa i Matr. 1664 fem egaliserede Gde. Landskiftet er reguleret efter Solskifteprincippet; men det er noget uregelmæssigt, fordi Delingstallet 6 eller 7 ikke passer med Gaardtallet, og fordi en Del Skifter ikke var delt efter dette Tal.

7. *Ettehave* havde fire Marker dyrket som tre Vange. I de tre havde en Mand fra Ll. Musse henholdsvis 2, 9 og 11 Agre. Der var Vangelag med Ll. Musse i en Mark (se Musse S:n) og Vangelag med Slemminge-Udstolpe Sm. (se Slemminge), hvor Byen havde nogle Agre. Kortet (Orig. I) har ingen Værdi for vort Formaal.

¹ Jfr. at Skiftet *Fjelde Bterg*, der ligger norden for Fjælde Kirke, maales i Ll. Slemminge.

² Rep. II 10.241; jfr. Eline Gøyes Jb: 121.

8. *Nørregaard* laa før Udskiftningen i Forlængelse af Udstolpe Gade ret norden for Byen. Gaarden havde sine Agre i de to Slemminge-Udstolpe Fællesmarker (Nm. 95 Agre, Sm. 141 Agre) og i deres Særvange, Udstolpe Vm. (161 Agre) og St. Slemminge Mellelbym. (i et Skifte 8 Agre foruden en Toft paa 28 Agre) og endelig nogle Agre i Ll. Slemminge Nm. Flere Steder havde Gaarden samlede Ager-slader, men indgik iøvrigt i det alternerende Fællesskab. Ejeren maatte give en aarlig Kornydelse til Præsten som Refusion for Tiendetab, »af Aarsag der er lagt af Bøndernes Jord under Hovedgaarden« (Hb 1690). Det staar antagelig i Forbindelse med, at Gaarden havde Agre i en af Ll. Slemminges Vange.

Byernes Græsning var dels paa Skoven i N., dels paa Skoven i S. Udstolpe-Slemminge-Nørregd havde fælles Overdrev paa Nørreskov, hvor ogsaa Ll. Slemminge havde sin Græsning, men skilt derfra med Gærde. Denne Fordeling understreger yderligere den Forbindelse, der tidligere er vist mellem Byerne. Paa Skoven i S. havde St. Slemminge med Østerby og Brandstolpe Overdrev i Fællig med St. og Ll. Musse samt Bramsløkke. Dette Overdrev strakte sig fra Brandstolpe By over Sogneskellet til den Skovpulle, der nu kaldes *Musseskov*.

21. GODSTED SOGN

1. *Godsted* (9 Brug, 1568 7 Bdr + Aalevadgd) havde fire Marker foruden Tofter, Rud og Vænger i Trevangsbrug. Baade Godsted og Karleby havde en Hulebæksm., der efter Græsprot. laa til begge Byer; men da der ikke var Jordfællesskab, maa der menes Vangelag. De fulgtes i Rotationen. Byerne var adskilt, kun Aalevadgd og Anneks-gden i Godsted havde nogle Agre i Karleby Bys Jord. Om Landskiftet i Godsted se Side 176 ff.

En Sammenligning mellem Mb og det ældste Kort (Foto i Matr.ark. 1776) maa halte, da Kortet viser Forholdene efter en Regulering, hvorved Bomændene, efter hvad Kortet oplyser, blev gjort lige i Hrtk., og Aalevadgd blev udskiftet af Fællesskabet. Byens Græsning var i Skovene, der laa i Vangene og paa Øskoven (under Bispens Ø) sammen med Røgbølle og Kaarup.

2. *Røgbølle* (5 Brug, der var lige i Hrtk. i Matr. 1664, og en Kirkejord paa 3 Agre, 1568 5 Bdr, Hb 1690 6 Gde), der maa have ligget N. for Søen af samme Navn blev nedlagt, og Jorden blev lagt under Søholt i Krønge S:n. Byen havde tre Vange, der i nogen Grad bærer Præg af Regulering med en Serie paa 5 Gde, idet Kirkejorden falder udenfor. Byens Græsning var i Vangene og i Øskoven.

3. *Karleby* (6 Brug, 1568 5 Bdr og 1 Bol) havde tre Vange med ialt 48 Skifter og desuden et Stykke Jord til den ene Gd. Kortet (opm. 1777, kop. Hammond) viser gamle Konturer og Gærder, der gaar radialt fra Byen til Sogneskillet. Der var Vangelag med Godsted i en Mark. Kun i Byens Nm. havde to Gde i Godsted Udjord. Øm. indgaar i det udensogns Vangelag, som er omtalt under Herridslev og Ø. Ulslev. Byen havde sin Græsning i Vangene.

4. *Kaarupgaarden* havde tre Vænger. Gaarden er nu nedlagt, og Jorden er til Dels lagt under Ulriksdal (jfr. Trap IV: 204). Gaarden havde sin Græsning sammen med Godsted.

5. *Bispens Ø*, ogsaa kaldet *Øgaard*, nu Ulriksdal, havde fire Marker i fireaarig Rotation.

Fuglse Herred.

1. ERRINDLEV SOGN

I Sognet¹ fandtes 50 Gde (1568 42 Gde og 15 Bol) samt Hovedgaarden Bremersvold.

1—3. I Mb maales der tre Marker saavel i *Errindlev* (22 Gde, 1610 25 Bdr²) som i *Sjælstofte* (18 Gde, 1664 16). *Skovby* (4 Gde) er ikke opført med egne Marker, dens Jorder laa i samme Marker som Errindlevs, i Modelbogen er Byerne dog opført særskilt, og Mb nævner intet om Fællesskab. Tilfælde af denne Art er grebet forskelligt an, baade ved Maaling og Matrikulering³. Græsprot. takserer under Errindlev tre Marker, hvoraf de to laa til Errindlev, Sjælstofte og Skovby, mens den tredje, Nm., takseres sammen med Skovby-

¹ Omtalt af Henr. Larsen LF 1929: 21.

² Haugner: Loll. V. (1928): 256.

³ Sml. Byerne Kettinge, Slemminge, Hillested og Holeby.

lofter, men under Sjølstofte taksæres kun een (Sm.). For at faa Rede paa Forbindelserne opstilles her Markerne efter Mb og Tallet af Brugere udregnet efter Modelbogen:

	Errindlev	Skovby	Sjæls- tofte ¹)	Sædart i 1682
1. Errindlev Staahavem.	22	4	7	Byg
2. — Hyldeagerm.	22	5	18	Udlæg
3. Sjølstofte Lundem.	19	3	17	Rug
4. Errindlev Nm.....	22	4	10	Rug
5. Sjølstofte Sm.....	2	1	16	Byg
6. — Smaaftem.	1	1	16	Udlæg

Under Taksationen af Engbund i Errindlev Nm. nævnes i *Skovbymose* en Alminde, som tilhørte Bymændene i alle tre Byer, i en anden havde kun Errindlev og Sjølstofte Del. I en Eng i Sm. fandtes en Alminde til samtlige Sjølstoftemænd. Det passer godt ind i Skemaet ovenfor og med Oplysningen i B 1759, at de tre Byer havde fire Vange fælles.

Mens Errindlev og Skovby havde fælles Marker, har der sandsynligvis — trods Mb.s Opstilling — været Fællesskab mellem Errindlev og Sjølstofte i to Vange, *Hyldeagermark* og *Lundemark*. Det støttes af de topografiske Forhold. Ganske vist er Kortene (Orig. I Errindlev (1790), Sjølstofte opm. 1790, kop. 1802 og 1805) rensat ved Kopiering, saa Errindlev-Kortet er ganske uden Marknavne, og de gamle Konturer stærkt udvisket; men nogle faa Stumper af de gamle Risgærder er tilbage, og ogsaa de nye, snorrete Skel med dobbelt Grøft giver indirekte Oplysninger om ældre Forhold. Det er ikke muligt at fastlægge Hegningslinierne i Enkeltheder, men de seks her nævnte Marker lader sig stedfæste. Af de to Fællesvange laa *Lundemark* ret Ø. for Sjølstofte med en Vinge i S. mod Stranden. Nord for den fra Vejen imellem Byerne og øster ud laa *Hyldeagermark*. Det er igennem den, den nye Skillelinie, der skiller Errindlev Ejerlav fra Sjølstofte, er lagt. Kortet

¹ Tallet 18 Brug er 16 Bdr, Pgd og Degn. De to Gange, der nævnes 16 Gde havde de to sidste ikke Part.

gør det indlysende, at Sjelstofte Sm. er et Nybrud i Fælleden ned mod Stranden, og som i andre Tilfælde af den Art er den Særmark. Ifølge B 1759 var den i Vangelag med Bjernæs Bys Øm., men Grænsen derimellem var kendt. Kortet viser nyt Skel mellem de to Marker. Efter Mb var der kun enkelte, gensidige Udejere, og da Markerne stemte sammen i Sædskite i Mb, kan Vangelagsordningen have været gældende i 1682. Sjelstofte *Smaaftemark* bestod af kun 98 Agre, der laa klemt inde mellem de to Fløje af Byen og Fælleden uden Udvidelsesmuligheder.

Errindlevmarker havde desuden Forbindelse med Marker til Torpe og Assenbølle. B 1759 knytter Torpe til *Staahavemark* (efter Sædskitet Torpe Øm.) og til Nm. (efter Sædskitet Torpe Vm.) og Assenbølle til Nm. (efter Sædskitet Assenbølle Øm., som paa Kortet gaar mod Errindlev Nm.). Mens Torpe efter Mb laa i simpelt Vangelag uden Udejere og uden selv at have Udjord, var Forbindelsen med Assenbølle i Olstrup S:n af en særlig Art.

Det er saaledes paafaldende, at *Skovby Tofter* findes maalt dels i Errindlev Nm., dels i Assenbølle Mm. Det viser sig, at ogsaa andre Skifter i Mb er fælles for de to Marker. En Undersøgelse af Brugerne giver det Resultat, at 11 Mand fra Errindlev havde Agre i den Del, der er maalt som Assenbølle Øm., omvendt havde fra Assenbølle 2 Mand Agre i Errindlev Nm. Se herom Olstrup S:n.

I Overdrev var der Fællesskab mellem de tre Byer paa *Skovby Slæt* (1759)¹. Efter Mb var Sjelstoftes Del afmærket ved Dige, det i Forbindelse med andre Diger i samme Overdrev (se Lungholm, Olstrup S:n) kunde tyde paa, at den Skov, som har givet Skovby Navn, har ligget der.

Byanlægget som Helhed har Retning N.—S. Kortet Orig. I over Errindlev røber — bl. a. ved at tegne en Del af Fælleden inden for de ved Separationen fastsatte Skel — at Byerne har ligget med Ryggen mod Fælleden i V. ligesom Taagerup-Hyldtofte og med deres Agerjord i Øst.

4. *Torpæ* (5 Gde, 1664 4 Gde) havde sine tre Marker uden Udejere, men de to var i Hegningsfællesskab og Vangelag med Errindlev.

¹ Jfr. Jac. Clauson 1654, Khist. Sml. II: 163.

Ifølge B 1759 var Torpegaardene lodtagne i to Errindlevmarker, men ikke i 1682¹.

5. *Bremersvold Hovedgaard* havde tre Marker for sig. En Del af Gaardens Jord var inddraget fra den nedlagte By *Galmindrup*².

Hovedgaarden *Kelstrup*, der nævnes i Middelalderen, omtales i 1646 som *Søndergd*. Den blev nedlagt, og Jorderne lagt under *Bremersvold*³. Landsbyen af samme Navn bestod af 4 Gde, den blev nedlagt i Slutningen af det 16. Aarhundrede ifølge Jac. Clausøn⁴.

2. FUGLSE SOGN

I Fuglse Sogn⁵ var der 6 Byer og 1 Hgd, i 1568 taltes 12 Gde og 34 Bol, 1682 45 Gaardbrug.

1—2. *Fuglse* (10 Gde, 1664 8 Gde og 1 Gaardsæde) og *Bøsserup* (9 Gde) havde delvis Markfællesskab, og skønt Byerne er adskilt i Modelbogen, regnes de nu for eet Ejerlav. Det ser ud til, at der ved Matrikuleringen er gaaet haardhændet til Værks, saa den gamle Markordning kun kan anes bag de sparsomme Oplysninger i Mb. Der maales *Møllemark* til Fuglse og Bøsserup, Fuglse Vm. for sig og Bøsserup Nm., der »besaaes tillige med Fuglse Vesterm.« for sig. I Fuglse Vm. var der adskillige Udejere, 5 fra Hillestolpe, 8 fra Torslunde, 11 fra Krønge og 3 fra Holeby og i Bøsserup Nm. 4 fra Fuglse, 1 fra Hillestolpe og 1 fra Bursø. Muligvis er Adskillelsen af disse to kun et Resultat af Maalingen, om der er Vangelag med Udejere eller Fællesskab, kan ikke afgøres. Byerne skulde herefter have to Fællesvange og hver en Vang for sig og end ikke den uden gensidige Udejere. Men der er en paafaldende Forskel paa Fællesskabet i de to Vange. I Møllem. er det internt, i Fuglse Vm. er det externt. Det ses i Mb af Skiftet i Vm., der hedder *i Kryngemarch*, som var 7 Agre til Mænd fra Fuglse-Bøsserup, og som maa have ligget hinsides Markeskellet —

¹ 1654 5 Gde, hvoraf Kronens Jord var øde og brugt af 2 Mand i Errindlev. Khist. Saml. II: 162. I Middelalderen en Hgd. Haugner Loll. V (1928): 262.

² Gaarden synes opstaaet af Galmindrup Gd (Rep. II R. 10.435) jfr. Khist. Saml. II: 162, Haugner Loll. V (1928): 233, 238.

³ Khist. Saml. II: 163.

⁴ Khist. Saml. II: 163; Haugner: Loll. V (1928): 230f.

⁵ Henr. Larsen LF 1929: 21.

i Krønge Sogn er der stadig en Enklave af Fuglse og omvendt i Fuglse Sogn.

Den fulde Forstaaelse af Forskellen mellem de to Vange giver Kortet (Orig. I 1784), der har saa mange af de gamle Marknavne, at der kan etableres Kontakt med Mb. Vangene er i de store Træk uforandrede. Dog er Kortets *Nye Mark* kommet til siden Mb, et Skifte deri findes i Mb i Bøsserup Nm. Hegnene løber i karakteristiske Buer. Den mindste Bue nærmest Byerne indgærdede tæt ved Fuglse nogle Vænger og ved Bøsserup de søndre Tofter og *Stridemark*, der naaede helt ud til Tørvemose og Græsning. Atter her er Torpbyen altsaa lagt ud mod Fælleden. Et lidt større halvbueformet Gærde indrammer Fuglse *Lille Mark* og *Mølle Mark*, der gaar mod Hovedgaardens Marker og Skov. I en stor Halvbue her udenfor strækker sig *Den store Mark*, og Kortet er særlig betydningsfuldt, fordi hele Vangen er indtegnet med de gamle Skifter, som den var, før de tilgrænsende Byers Udskiftning af Fællesjorden. De ydre Grænser for denne Vang er Krønge Bys Marker, Hillestolpe By, Torslunde og Holebymarker, samt Kerstrup Mark. Det er det eneste Tilfælde, hvor et lollandsk Matrikelskort illustrerer externt Fællesskab. De af Nabobyernes Marker, der er tegnet ind, identificeres ved Hjælp af Marknavnene som Mb.s Torslunde Nm. og Krønge Møllem., samt Hillestolpe Kim. Det kan tilføjes, at Kortet ikke viser nogen Form for Skel imellem Byernes Fang. Det er umiddelbart indlysende, at denne Form for Fællesskab er af en anden Art end Fællesskabet i Møllem. Trods Tavshed i Mb kan man her paavise et stort Fællesskabsomraade, der maa være en sent opdyrket Fællesgræsning eller Skov (jfr. *Aadslunde Agre* nær en lille Skovpulle). Det vilde give en Forklaring paa, at Fuglse har det forbavsende lille Overdrev *Stetten* med kun 28 Høveders Græsning, mens Bøsserup Fælles-Overdrev var sat til 38 (jfr. Planche Nr. 2).

3. *Hillestolpe* (5 Brug) havde efter Mb tre Vange. Der siges intet om Fællesskab, men en topografisk Undersøgelse viser, at alle tre Vange laa under Hegn med Nabobyernes Vange. *Ellemark* (1682 Byg) laa efter Kortet (Orig. I 1801) N. for Byen og havde Vangelag med Krønge *Smedemark* (1759, Mb Vm. 1682 Byg). Flere Krønge Bømand havde Agre i denne Mark, men det ses af Mb, at selvom der ikke var

Gærde, var Skellet dog kendt. Udejere var desuden 1 Gd i Bursø og 1 i Holeby. Kim. (1682 Udlæg) ses paa Kortet SØ. for Byen, den var Del af den store Fællesmark omtalt som Fuglse Vm. og Bøsserup Nm. (1681 Byg) og havde Udejere fra de lodtagne Byer (Krønge, Holeby (1 Gd) og Fuglse-Bøsserup). Den ses paa Kortet (Orig. I Fuglse 1784), hvor den gaar i eet med Torslunde Nm. (1681 Byg) og med Krønge Møllem. (1682 Udlæg). B 1759 modsiger kun tilsyneladende dette, naar den henfører denne Mark til Krønge-Torslunde-Fuglse Møllem., for dermed menes Krønge Møllem. og Fuglse Vm., men ikke den Mark, der i Mb fører Navnet Møllem. (1682 Rug). *Aaesmark* (1682 Rug) ses paa Kortet SV. for Byen, den laa under Hegn med Torslunde Vm. (1681 Hvilem.) og Holeby Øm. (1682 Rug). Efter Mb var der Udejere fra Krønge, Bursø (1 Gd) og Holeby (1 Gd).

Hillestolpe havde sin Jord dels i Fuglse S:n (251 Td. Ld.) og dels i Krønge S:n (64 Td. Ld., Brøkerne bortkastet, Tallene efter Kortet Orig. I 1801). Det er ikke undersøgt, om de historiske Kilder indeholder noget til Oplysning heraf. Landskiftet var uregelmæssigt med mange overskaarne Agre.

Byens Fæled er i Græsprot. opført under Holeby, antagelig paa Grund af Græsningsfællesskab mellem Byerne.

4. *Alsø By* (4 Gde) laa fjernt fra anden Bebyggelse i Skoven og havde sine tre Marker for sig. Alsø havde forholdsvis stor Græsning baade i den lille Skov *Bøgnæs* og i Byens Fællesskov. I 1777 fik Byen sin Part adskilt fra Fuglse-Bøsserup. Ogsaa Krønge havde haft Del heri.

5. *Skottemark By* (7 Brug) havde tre Marker. De østlige Dele af Byen gaar paa Kortet mod V. Ulslev og Sløsse Bys Jorder i Musse Herred, og den ene Mark siges at henhøre til Musse Hrd. Der var 1 Gd i Sløsse, der havde Agre i alle tre Marker (8, 4 og 8), og 1 i Fuglse havde 4 Agre. I Græsprot. kaldes Byens Nm. *Louershavemark*, samme Navn har en Mark i Alsø By, men Marknavnene i de to viser ingen Lighed, og efter Kortet var der ikke direkte Kontakt. Landskiftet var uregelmæssigt. Enkeltagre og sammenmaalte Agre veksler. Byens Overdrev var paa *Østerskov*¹.

¹ Det nuværende Charlottenlund, se Haugner Loll. V (1928): 327.

6. *Flaarup By* (9 Brug) havde tre Marker, kun de to findes i Maaleprotokollen, i Ekstrakten findes den tredje, *Nørretofter*, der kun var 2 Skifter. Landskiftet var uregelmæssigt med enkelte Gaardgrupper. Enkeltagre var i Overvægt. Byen er ikke nævnt i Græsprot. Efter Forklaring 1784 laa dens Overdrev ogsaa til Skottemarke og Sørup (delt 1784).

7. *Kærstrup Hovedgaard*¹ havde efter Mb tre Vange, tilsyneladende for sig selv. Dog stemmer den ene Vang i Navn og Sædskifte med den tilstødende Fuglse., men Vangelag kan ikke stadfæstes. Gaarden ligger i en skovrig Egn, hvor der ikke vides om andet Bøndergods end det Torp, der er gaaet op i Hgden. Om en Regulering af Grænserne vidner Kongebrevet 1561, citeret af Haugner, der fordrer Dom i Striden om Skellene mellem Skottemarke Bønder og Kærstrup, mellem Flaarupmark og Kelstrupmark og mellem Flaarupmark og Kærstrupmark².

3. HOLEBY SOGN

I Holeby Sogn (1568 27 Hel-, 3 Halvgde) maales der Vange til Byerne Holeby og Neblehav³.

1—2. *Holeby* (20 Gde), der deltes i Nørre (5 Gde) og Søndre (8 Hel-, 7 Halvgde) Holeby, havde tre Vange, som endnu i 1759. I de samme Vange havde *Raahave*⁴ (8 Gde) sine Agre og desuden nogle Vænger for sig, ligesom Nr. Holeby havde en Toftemark indhegnet for sig. Efter Kortet (Orig. I 1798) var de to Bydele topografisk set for en By at regne. Det historiske Grundlag for Byspaltningen er mig ukendt.

Efter Mb var der kun enkelte Udejere i Sognet, og der nævnes intet om Fællesskab. Vangelag med Hillestolpe (Fuglse S:n) i Øm. er omtalt under Hillestolpe. Skellet til Torslunde var i 1759 »nogle Hyder, Rendeløb og deslige«, men det var ikke Grænse for Byens

¹ Se Haugner Loll. V (1928): 289 ff.; Hassø: Da. Slotte og Herregde II: 271, 273.

² Jfr. ogsaa Kanc. Brevb. $\frac{21}{8}$ 1560, $\frac{6}{8}$ 1561.

³ *Horeby* som Henr. Larsen tager med som et Ejerlav (LF 1929: 20) er den gamle Form for Kirkebyens Navn. *Vesterby*, omtalt af Haugner: Loll. V (1928): 334, har næppe været selvstændig By.

⁴ Byen fortrængt af Raahavegd i det 18. Aarh. Haugner Loll. V (1928): 345f.

Interesser, og omvendt var der Udejere fra Torslunde i Holebys Part. Den anden Vang laa til Holeby alene, i 1759 indfredet med Diger og Gærder. Holeby Sm. maa paa en Strækning have gaaet mod Sædinge Sogns Øm. Den gamle Sognegrænse kan følges paa Kortet over Sædinge (Orig. I 1796), en Lavning dannede naturlig Grænse, og der var ikke Risgærde mod Holeby Fang S. for den gamle Holebyvej, saadan som N. for Vejen. Det i Forbindelse med, at Markerne i 1682 begge hvilede, gør, at man maa ansætte Vangelag; B 1759 støtter denne Antagelse. De to her omtalte Marker mødtes i S. med en Taagerupm., det maa efter Marknavnene være Taagerup *Pudekiels Vestermark*, efter Kortet kan Markerne ikke lokaliseres. Den fulgtes med de to i Rotationen, saa ogsaa den kan have været impliceret i Vangelaget, hvad den dog ikke var i 1759.

De tre Bebyggelser havde fælles Overdrev paa Holeby Skov, en Del af den store Fællesskov (se Bursø).

3. *Neblehave* (2 Gde) havde tre Vange. Kort efter Maalingen blev Byen nedlagt og Nøbøllegaarden¹ oprettet, derfor er der ingen Kontakt imellem Mb og Kortet (Orig. I 1798). I Øm. var der efter Mb adskillige Udejere fra Holeby, 1 fra Hillestolpe, 1 fra Krønge og 1 fra Fuglse. Muligvis var der Forbindelse med Holeby Øm. Gaardenes Overdrev var uforholdsmæssigt stort (30 Høveder); ifl. B 1759 var det en Part af det store Skovomraade (se Bursø).

4. SÆDINGE SOGN

I Sognet laa Byerne St. og Ll. Sædinge samt Sædingegd (1568 3 Hel-, 25 Halvgde og 1 Hgd).

1. *Store Sædinge* (19 Gde²) havde efter Mb tre Vange uden Udejere. Kortet (Orig. I 1796) er et usædvanligt godt Aktstykke. Det har i S. i Sogneskillet et Skifte med Navnet *Ringsebølle Hyder*³, som ogsaa findes i Mb. Det forudsætter, at Sm. gik uden markeret Skel mod en Ringsebøllem. Det bekræftes af Kortet, der viser de gamle Konturer og tegner Skellinien mod Ringsebølle som en stiplede Linie. Da der

¹ Haugner: Loll. V (1928): 347.

² 1572 under Rødby Birk se Svend Aakjær VJb: 326; jfr. Erslev D.: 106.

³ Jfr. Krønge Hyder i Bursø S:n paa Skellet mod Krønge.

efter Mb ikke var gensidige Udejere, maa det illustrere Vangelag. Hvis jeg har lokaliseret Ringsebøllemarkerne ret, maa det have angaaet Ringsebølle Vm. De to Marker har begge et Skifte *Flejkjers Agre*. Denne Ringsebølle Vm. var i 1681 besaaet med Vinterkorn, og da Sædinge Sm. angives at skulle besaaes med Byg og Havre (Maalingen skete i April), vil det sige, at de to Marker fulgtes i Sædsките, da Maalingen i Sædinge er udført i 1682.

Den eneste Udjord, der i 1682 var i Sædinge, var Ringsebølle Kirkeland, et Skifte paa 13 Agre *Enehøje*, som laa til 2 Gde, den ene i Sædinge, den anden i Ringsebølle. De havde Agre skiftevis. Det nævnte Marknavn genfindes i Taagerup S:n *Pudekiels Vestermark*, et Stykke Jord, der i omtrent hele sit Omfang laa til Højbygd, Side om Side med *Ebbebjerg Skifte* og *Ebbe Vænge*, hvori der var Kirkejord til Sædinge, mens Sognepræsten i Rødby havde 12 Agre¹. I endnu et Skifte var der Kirkejord, som laa til en Ringsebøllemand. Disse Navne genfindes i Ringsebølle *Ebbemark*, hvori *Pue Kjælde Eng* vurderes. *Pugekilden* kendes i Nutiden, og ved Hjælp af den kan hele Kompletset lokaliseres til Skellet mellem Sædinge, Holeby og Ringsebølle. Jorden maa have ligget til den nedlagte Eveby, og naar den skæres af Sognegrænser, maa det skyldes Grænseforskydninger som tiere, hvor Jord blev lagt under Hovedgde, eller sen Grænselægning.

Landskiftet er reguleret. Rækkefølgen af Gaardene fører til en Inddeling af Bønderne i 5 Grupper med 5, 7 og 3 Gange 2 Gde i hver. Kun Anneksgaarden laa ikke i Gruppe. Denne Rækkefølge og Gruppedeling genfindes i Tofteskifterne. Forskelle i Gaardstørrelse kendes paa Udlodningsbredderne. Den ene Gruppe med 2 Gde havde Størstedelen af sin Jord i Særskifter, der dog laa imellem de andre Skifter, svarende til Jordfordelingen ved Ornummebol².

2—3. *Lille Sædinge* (6 Gde) og *Sædingegaard* havde deres Agre i Fællesskab i tre Marker. Paa Kortet ses kun 5 Huse ved Indkørslen til Gaarden³. Gaarden indgik i det alternerende Fællesskab og havde

¹ Det maa være den Jord, der er udlagt ved Magesките, da den før laa spredt i Højbygaards Jord, cf. Kanc. Brevb. 7/9 1633.

² Landskiftet er udførligt beskrevet af Widding FoN XVI: 247 ff.

³ Jfr. Haugner: Loll. V (1928): 360 og 376, der mener, at Ll. Sædinge var Krongods.

tiest sammenliggende Agre (22 Enkeltagre af 337). I Nm. havde Gaarden to store Skifter for sig (35 og 32 Agre). Kun i den ene Mark var der Udejere, i det yderste Skifte i Strandbjergm. laa 15 Agre til Mænd i Nebbelunde i Flæng med Agre til Ll. Sædinge; men Skiftet *Ved Nebbelunde Stente* antyder, at der var Gærde. Landskiftet viser svage Spor af en Regulering i nogle Skifter.

By og Gd havde fælles Overdrev. Det laa i den Del af Sognet, der som en Tunge skyder ud i NØ. Det ses endnu paa Kortet, hvor den yderste Del er hegnet fra til Havrevænge. Skoven er nu forsvundet, den har haft Forbindelse med det store Skovomraade mellem Bursø og Skørringe (se Bursø og Rep. II R. 1189, ÆDA V, 2: 846).

5. NEBBELUNDE SOGN

I Sognet var der i 1568 28 Hel- og 8 Halvgaarde.

1. *Nebbelunde* (16 Brug = 1664) havde efter Mb tre Marker, der er maalt for sig. Mb oplyser intet om Fællesskab med tilstødende Byer, og i Græsprot. takseres Markerne for sig; men Kortene Orig. I (1816 og Bukkehave 1785) viser en anden Ordning, som bekræftes af B 1759. Da var der i Byen fire Vange, hvoraf to var indgærdet i Forbindelse med to Vange til Bukkehave. *Møllemark* N. for Byen kan efter Markskifterne sættes lig med Mb.s *Lundemark* (1682 Udlæg). Den gik mod Bukkehave Sm., i Mb *Vester Lundemark* (Udlæg i 1682). Kun Nebbelunde Bymænd var Udejere i Bukkehave ikke omvendt, siger B 1759 i Overensstemmelse med Mb, d. v. s. Skellet var kendt, saa der kan ansættes Vangelag. Øm. (= 1682), Kortets *Sømark*, skulde ifølge B 1759 grænse til Bukkehave Øm. I 1682 fulgtes de dog ikke i Sædskifte. Her spores antagelig Omlægningen fra tre til fire Vange. Der kan ikke have været markeret Skel mellem Nebbelunde og Bukkehave, for i Arbejdjournalen, der ledsager Kortet (Matrikulsark.), siges, at Skellet er paaført Kortet ved Skeletmaaling, da intet tilforn var afsat. Byens *Runestensmark* (Mb Vm.) gik direkte mod Marken af samme Navn i V. Tirsted S:n, der var ingen Gærde, men Skellet var den naturlige Lavning. Byen laa sydligt i Sognefanget nær ved Rødbyfjorden. V. for Byen skød *Næsset* sig ud i Fjorden, der laa *Torpe Marck* (Kortet *Torup*); men nogen Torpby er ikke kendt. Byen havde eget Overdrev

og Græsning paa nogle Øer i Rødbyfjord. 1470 gjorde Gerringe Krav paa Part i denne Græsning (Rep. II R. 2830).

2. *Bukkehave* (8 Brug, 1664 6, 1759 5 Gde foruden Bukkehavegd) havde i Mb tre Vange maalt for sig dog med mange Udejere fra Nebbelunde (6 i V. Lundem., 5 i Nm. og 12 i Øm.), Ø. Skørringe (1 i alle tre Vange) og Ll. Sædinge (3 i alle tre Vange). Byens Nm. maa have gaaet uden markeret Skel mod Tirsted S:n, for det siges, at Konduktøren havde maalt to Skifter, som ikke laa i Sognet. Byens Øm. fulgtes i Sædskiye med *Møllemark* i Ll. Sædinge i Nabosognet, i hvilken der var 9 Udejere fra Nebbelunde, det maa opfattes som gammelt Udmarksfællesskab. I B 1759 og paa Kortet var der fire Vange, hvoraf to laa under Hegn med Nebbelunde. Om den tredje (Nm.) siger B 1759, at »mange Lodsejere participerer«, men gør ikke Rede for Enkelt-heder. Byen havde Græsning fælles med Dansted.

3—4. *Norre* (Henrik Pedersen ved Fejl¹ 2 Brug, 1664 11 Gde) havde i Mb tre Vange maalt for sig med mange Udejere i den ene, og *Tofte*² (Henrik Pedersen ved Fejl¹ 17 Brug, 1664 6 Gde) havde foruden Vænger tre Vange med Udejere fra Norre. Her maa Mb have forsømt at oplyse om Fællesskab, for i Græsprot. siges det, at Byerne havde deres Vange og fælles Overdrev tilsammen. Det bekræftes af B 1759 og af Kortet over Norre og Tofte Byer (Orig. I 1785), der dog viser fire Vange. Takket være Navnene paa Skifterne kan en Sammenligning med Mb foretages, omend Hegningslinierne kun omtrentligt lader sig rekonstruere. Relationerne under Trevangsbruget maa derfor udregnes af Mb alene. Det viser sig, at de tre Vange hedder ens i begge Byer, og at Skifter, der er betegnet som Tofte Bys Jord, i Mb er maalt under Norre. Byerne var fælles om de to Vange (Øm. og *Padehøjsmark*), og ingen Adskillelse var mulig. Den tredje (Sm.) deles saadan, at Norres Del var Fællesmark, mens den Del, der er maalt under Tofte, kun laa til de 5 Toftegde. Da Skifterne udgjorde Tofter og Toftevænger, er Adskillelsen muligvis fiktiv. I det mindste havde

¹ Modelbogen er misvisende, da den mangler Betegnelse ved Brugerne ligesom nogle af Maaleprotokollerne og Ekstrakterne (og forvansker Norre til Nørreby). Ved at fordele Bymændene efter de Protokoller, hvor Bybetegnelse findes, faar man Tallene Norre 11 Gde og Tofte 6.

² Heri en Adelsgd i Middelalderen, se Haugner Loll. V (1928): 359.

samtlige Toftegde Del i Norre Sm. og i en Alminde der. Andre Forbindelser er usikre undtagen Sædingegaards og Danstedgaards Hegningsfællesskab i begge Byers Sm. I Tofte Øm. havde 4 fra Brandstrup Del, og i Byernes Padehøjsm. 6 fra Brandstrup. Den sidste laa N. og V. for Byen og kan have haft direkte Kontakt med Brandstrup (*Gumpehave*).

De to Byer havde Fælled og Græsgang sammen, der er karakteriseret som forhugget Skov. Paa Kortet ses den N. for Norre By, som en Del af den store Fælled (se Bursø). Den ledsagende Arbejdsjournal omtaler et Hegn eller Dige, som har udgjort Skellet ind til Hillested, og som stod umolesteret trods Forskydninger i Sognegrænsen. Landskiftet i Byerne er uregelmæssigt.

5. *Dansted Hgd.*¹ er i Mb maalt i Nebbelunde S:n for to Marker, dens øvrige Jord laa tilfælles med Norre, Tirsted og Brandstrup. I 1759 havde Gaarden stadig en Mark under Hegn med Norre By, dog adskilt med Grøft eller Dige². Danstedgd havde i Græsning Fællesskab dels med Bukkehave (Græsprot. og B 1759), dels med Tirsted (Græsprot.). En Del af Gaardens Jord laa i Tirsted, og ved Maalingen blev Gaarden regnet til Tirsted. I 1759 havde Gaarden ved Mageskifte faaet sin Jord samlet undtagen 19 Td. Ld., som laa i Norre-Tofte Sm. I Græsning havde Gaarden Part i *Bukkehave Mose*, hvoraf en Del havde været indgrøftet, og i et Fæland op mod Ø. Skørringe havde Ejerne førhen haft Uddrivningsret, tilsyneladende dog mod Afgift.

6. TORSLUNDE SOGN

I Sognet var der kun Byen Torslunde (23 Gde, 1568 16 Hel-, 5 Halvgde, 1664 21 Gde) med fire Marker i Trevangsdrift. Der var i dem adskillige Udejere fra nærliggende Byer (Fuglse, Bøsserup, Hillestolpe, Bursø og Højby), men der nævnes ikke noget om Fællesskab. Kortene (Orig. I 1788 og samme i rensset Form Foto i Matrikulsarkivet) giver kun de nye Grænselinier, ingen Marknavne og intet om Hegningen. Denne Isolation er kun tilsyneladende. Byen var

¹ Jfr. Haugner: Løll. V (1928): 376f, 386; Rep. II R. 4417.

² I et Landstingsvidne 1539 nævnes en Hydager mellem Norre og Dansted, ÆDA V, 2: 845; 1534 tiender Gaarden til Tirsted sa. St.: 847.

i fuldstændigt Hegningslag med Nabobyerne. I N. mødte Torslunde Nm. (1681 Byg) en Fuglse-Krønge-Hillestolpe Mark (1682 Udlæg). Vangelaget bekræftes af B 1759. I Ø. laa *Øster Toftemark* (1681 Udlæg) mod Bremersvold og Kerstrup Jorder. Den i Sædskiye dertil svarende Mark til Kerstrup Hgd havde et Skifte med Navnet *Ved Torslunde Stente*. Den havde Vangelag med Torpe Vm. og Assenbølle Øm. (se der). I S. laa en Vang (1681 Rug), der strakte sig til Sogneskillet, hvor den mødte Assenbølle Vm. (1681 Rug), og den igen laa tilfælles med Hyldtofte-Taagerup Øm. (1681 Rug) med adskillige Udejere fra Errindlev, Sjelstofte, Bjernæs og Pilet. B 1759 bekræfter dette og oplyser, at der som Skel var »en Brød eller Hyd«. I V. laa en Vang (1681 Udlæg), der havde Vangelag med Holeby Øm. (1682 Rug) med Udejere fra Fuglse og Hillestolpe.

Der var intet fast Overdrev til Byen kun to Fælleslunde i Sm. blev brugt til Græsning efter Høst.

7. OLSTRUP SOGN

Sognet, der er Anneks til Errindlev, som det skal være udskilt fra i historisk Tid, hvis Jac. Clausøns Ord staar til Troende¹, mangler en By svarende til Sognavnet. Kirken ligger nu paa flad Mark. Olstrup By er lagt under Lungholm Hgd, den tidligere Olstrupgd² sammen med Pugerup Bys tre Gde. Der findes i Sognet kun Byerne Bjernæs (9 Gde), Pilet (4 Gde) og Assenbølle (10 Gde). 1568 havde Sognet 16 Gde, 4 Bol og en Bonde i den ene Halvpart af Olstrupgd. Maa-lingen fandt Sted i 1681, hvorfor Mb er svær at bearbejde.

1—2. *Bjernæs og Pilet*. Der maales tre Marker til hver By og siges intet om Fællesskab. Efter Byernes Beliggenhed maatte Bjernæs Vm. grænse til Pilet Øm., de fulgtes i Sædskiye, og Skillet var markeret ved et Dige (1759), saa der maa ansættes Vangelag. Efter Mb var der enkelte Udejere i Pilet Mark fra Bjernæs. Denne Bys Øm. havde Vangelag med Sjelstofte (s. d.), Pilet Vm. (1681 Byg) gik imod Hyldtofte Sm. (1681 Byg), og Bomændene var gensidigt Udejere i de to Marker, saa ogsaa her kan man ansætte Vangelag. Atter her melder

¹ Khist. Saml. II: 167.

² Se Haugner: Loll. V (1928): 242f.

B 1759 om et Dige i Skellet. De øvrige Vange laa hegnet til Byerne dog ikke uden Udejere. Kortet Orig. I (1790, kop. 1805) oplyser lidet, bedre er Kortet 1819, der har flere Navne; men da Vangeordningen er en anden end i Mb, maa det opgives at rekonstruere den gamle Hegnsordning. De to Byer havde fælles Overdrev (se u. Lungholm). Efter Kortene gik Græsningen fra Bjerremark i Taagerup S:n til Sjælstofte Bys Græsning i Øst.

3. Til *Assenbølle* maales i Mb tre Marker, og der nævnes intet om Fællesskab. Forbindelsen i den ene Mark med Errindlev-Skovby-Torpe er omtalt under Errindlev. Kortet (efter Foto i Matrikulsark. 1790, kop. 1801) og Kortet Orig. I (1831) har saa mange Navne, at alle tre Marker fra Mb kan stedfæstes, dog svarer i Mm. i S. kun Navnet paa Marken og et enkelt Skifte til Navne i Mb, andre af Mb.s Navne genfindes paa Kortet over Errindlev Nm. Der maa derfor være indløbet en Fejl, naar disse to Marker efter Mb ikke følges i Sædskitte. Kortet over Errindlev (Orig. I) viser Mm. V. for Errindlev Nm. Mm. er altsaa i 1682 regnet til Assenbølle og i 1790 tegnet paa Errindlev-kortet, fordi den var Fællesmark. Denne Forbindelse mellem Sognene skal maaske sættes i Forbindelse med, at Olstrup først sent er udskilt som Kirkesogn. Eksempler fra Sdr. og Nr. Hrd. tyder dog paa, at den Omstændighed, at Byen laa ved gammel Udmark ligesom Hillestolpe mellem Fuglse og Krønge, alene kan have været bestemmende¹. Øm. (1681 Udlæg) grænsede mod Torslunde Øm. (1681 Udlæg), hvori 5 fra Assenbølle havde Agre, og mod Torpe Vm. (1682 Rug). Ogsaa her kan der antages Vangelag. Den tredje Vang (Vm.) gik i N. mod Torslunde Sm., begge bar i 1681 Rug. Ifølge B 1759 var det Vangelagsmarker, et Vangelag som ogsaa omfattede Hyldtofte-Taagerup Øm.

Byens Overdrev var paa *Pugerup Slæt*, der var en Del af det under Errindlev omtalte Overdrev. Paa Kortet over Errindlev (Orig. I) findes V. for Mm. en lang Tunge, der rækker helt ind til Olstrup Kirke og betegnes som »Lungholms fra Assenbølle udskiftede Jorder«. Denne Tunge var upraktisk, men nødvendig af Hensyn til Byens Græsning paa *Slætten*. Da Jorden blev tillagt Lungholm, maa den Fævej være

¹ Jfr. Dahl: Torna och Bara: 57 om tvesognede Byer.

anlagt, der ses paa Kortet langs det nye Risgærde i Sogneskillet ud mod Fælleden.

4. *Lungholm Hgd*¹ havde fire Marker i Trevangsbrug. Ifølge Mb var den ene Mark indtaget af Fælleden 16 Aar, før Maalingen fandt Sted. Endnu 1759 var Lungholm ikke løst af Fællesskabet med Byerne. Gaarden havde Part i Taagerup Øm. (Fællesmarken) og i Hyldtofte Sm. i Vangelag med Pilet Vm. I Græsning havde Gaarden Del i Hyldtofte Fælled, Skørringe Skov (se Bursø), desuden Indtægten paa Hyldtofte Fælled og *Bierremark* i Taagerup S:n. Hovedgaarden er altsaa i Græsning knyttet til Nabosognet.

Den Oplysning, at Lungholms ene Mark var indtaget af Fælleden, maa for at blive topografisk forstaaelig kombineres med Oplysningerne om Græsning til Bjernæs-Pilet-Assenbølle-Errindlev. Denne Lungholmsm. betegnes endnu paa Kortet *Nymark*, og den Fælled, den er taget ind af, er den nu opdyrkede Trekant imellem Byerne Errindlev, Assenbølle og Bjernæs, hvor endnu Kortet (Orig. I 1790, kop. 1802) viser Enge og Skovhaver N. og Ø. for Byen. Det er den Fælled, der i Mb under Assenbølle benævnes *Pugerup Slæt*, som i Mb opgives at strække sig fra den søndre Ende af Mm. til *Sorte Bro* lige ved Lungholmsmarkens sydøstre Hjørne (stedfæstes omtrentligt af Bjernæskortets *Sortebroes Enge*) og til Hjørnet af Skovby Tofter. En anden Del af samme Fælled var Bjernæs og Pilet Overdrev, hvis Skel var det gamle Dige ved Hjørnet af Sjelstofte *Vestertofter*, som gik i S.—N. fra Skovby Tofter til Bjernæs-Sjelstofte Øm². En tredje Part faar vi Besked om i B 1759, hvor det oplyses, at Errindlev, Skovby og Sjelstofte havde fælles Overdrev paa *Skovby Slæt*, der laa imellem Errindlev By i N. og Assenbølle-Bjernæs Overdrev i V. Det ses, at alle tre Parter var afmærkede. Heraf fremgaar det, at Bjernæs By er lagt langs med Fælleden i N. ligesom Sjelstofte og den nedlagte Pugerup By. Ogsaa Hyldtofte har været interesseret i denne Fælled. Paa Kortet over Olstrup (Orig. I 1831) findes en lille Enklave indgærdet og inddiget, om hvilken det siges, at den tilhorte Hyldtofte,

¹ Hassø: Da. Slotte og Herregde II: 261.

² Skellet mellem *Olstrup Slæt* og Fang og *Bjernæs Slæt* og omgivende Byers Fang blev afmærket efter Oldingegang i 1639, se Kanc. Brevb. ³/₁₁ 1639.

men er udskiftet med Lungholm. Direkte Forbindelse mellem Hyldtofte og denne Enklave var der ikke.

Begge ovennævnte Kort viser de gamle Konturer N. for Pilet ud mod Fællesmarken mellem Hyldtofte, Pilet og Lungholm, i de senere Kort er der sket Forskydning i Linierne. Det viser en Hegning, der ikke passer efter de nuværende Grænser. Hegningen smalner af i N. henimod Hyldtofte og ligner en Fævej, men dens Funktion kan ikke bestemmes, da de tilstødende Hyldtofte-Lungholm-Kort kun viser de nye Konturer.

8. TAAGERUP SOGN

I Sognet¹ var Byerne Taagerup, Højby, Hyldtofte og Engebølle samt Gaarden Højbygd. J 1568 giver Gaardtallet 23 Hel- og 20 Halvgde, 1682 Taagerup med Højby² og Engebølle³ 39, i 1664 15 Hel- og 4 Halvgde i Taagerup, og 9 Hel- og 5 Halvgde i Højby, Hyldtofte 3.

I Mb maales kun Marker til Byerne Taagerup og Hyldtofte, i disse havde ogsaa Engebølle, Højby og Højbygd deres Jord. Da Kortet (Orig. I u. Aar) ganske mangler Navne, er det ikke til Gavn for den topografiske Forstaaelse. Allerede i 1759 var Billedet et andet end paa Mb.s Tid, Højby var da nedlagt, Hyldtofte øget med nogle Gde, og Hegningen var lagt om. Undersøgelsen af den gamle Tingenes Tilstand maa derfor bygges helt paa Mb, der er fra 1681, hvorfor Skifterne ikke er opført samlet. Hvis den Rækkefølge, hvori Agrene nævnes i Mb, svarer til Fordelingen i Marken, kan det konstateres, at Landskiftet var uregelmæssigt. Den omstaaende Oversigt over Markerne, der er udregnet ved Hjælp af Modelbogen, viser Tallet paa Brugere fra de forskellige Byer, kun nogle Vænger er udeladt.

Desuden havde Engebølle Part i de syv første Marker. Rotationen var treaarig. De indensogns Fællesskabsforhold var, at Taagerup og

¹ Omtalt af Henr. Larsen: LF 1929: 21.

² Nedlagt 1718. Om Gaarden se Haugner: Loll. V (1928): 175.

³ Nu forsvunden. Haugner: Loll. V (1928): 176 omtaler den som Enestegd. I Mb omtales stedse to Bymænd som i Kanc. Brevb. ¹/₁₀ 1638. Jorden skal være lagt under Lungholm.

Højby havde fælles Marker, og med Højby fulgte Højbygd¹, der havde ret store Agerstader. Den havde samme Forhold til Højby som Gammelgd havde til Ryde (Sdr. Hrd.).

	Taagerup	Hyldtofte	Højby	Højbygd.	1681
1. Glive Toftem.	12	..	..	..	Udlæg
2. Taagerup og Højby Øm. ...	20	1	14	1	Rug
3. Pudekiels Vm.	16	..	14	1	Byg
4. Hyldtofte Vm.	22	3	1	..	Udlæg
5. Kringetoftem.	15	3	..	..	Rug
6. Hyldtofte Sm.	16	3	..	..	Byg
7. Taagerup Kim.	13	..	14	1	Udlæg
8. Højby Maahave Nm.	..	..	14	1	Udlæg

Engøbøllens Relationer kan ikke bestemmes af Oversigten. Da der i Hyldtofte Sm. laa en Alminde til Bymændene i Hyldtofte og de to Mand i Engøbølle, ligesom en Eng var Alminde for de to Byer og tre Mand i Taagerup, og da Byen havde Fælled med Hyldtofte, hvor kun 5 af Taagerup Bomænd var lodtagne, tør man antage, at Gaardene hørte til Hyldtofte Ejerlav.

Som Maalingen er foretaget, er der kun maalt en Mark under Hyldtofte (Vm.); i to andre, *Kringetoftemark* (Rug) og Sm. (Byg), er der kun indført de Tofteskifter, der vedkom Hyldtofte. Deraf kunde maaske sluttes, da Udsædslisterne viser, at Taagerup, men ikke Højby, havde Del i de to Marker, at der var Fællesskab med Taagerup (Taagerup Øm. Rug og *Pudekiels Vestermark* Byg). Af topografiske Grunde kan der dog kun antages Fællesskab i een Vang.

B 1759 oplyser, at Hyldtofte Sm. stødte mod Pilet Vm. (s. d.), Hyldtofte Øm. var Del af en Fællesmark (se Torslunde).

Græsningen var paa *Hyldtofte Fælled* og i *Bjerremark*, hvoraf en Del blev regnet for Skov, der laa til Taagerup, Hyldtofte og Engøbølle samt Lungholm grænsende op til Pilet Bys Jorder og Græsning. Højbygd havde ligesom Lungholm et Par Smaaskove.

¹ Højbygd er ført op særskilt, da Gaarden i hvert Fald siden 1606 var i Gang med at inddrage Jord fra Højby. Om Gaarden se Haugner: Loll. V (1928): 191. — Det hedder om Højby og Taagerup i Klageprotokol Nr. 1849, at de laa i eet Ejerlav.

Hyldtofte Fælled grænsede i V. til Rødby Købstads Overdrev (1759). Skellet var et gammelt Dige, der gik fra Hjørnet af Rødby Nym. til Stranden.

Mb oplyser, at Hyldtofte Husmænd havde Kaalhaver indtaget dels af Gaden, dels af Fælleden. Det forudsætter, at Byen var lagt paa Randen af Fælleden, hvad der giver Byanlægget Taagerup-Hyldtofte Lighed med Gerringe-Viet. Flere Spørgsmaal om Jordfordelingen i Sognet maa lades aabne, Forbindelsen med Olstrup S:n ved Lung-holms Lodder i Taagerup og ved Taagerup Bymænds talrige Agre i Bjernæs og Pilet Byers Marker, endog i Assenbølle Vm. Jeg antager, det har Forbindelse med det usædvanlige, at der her findes to Sogne Side om Side, hvor Kirkebyen er en Torpby. Vi har ikke her som ved Olstrup Kundskab om Forskydninger. Muligvis har Uregelmæssighederne i Markordning og enkelte Marknavne (*Bjerremark, Glive Toftemark*) Forbindelse med dem.

9. RINGSEBØLLE SOGN

Til *Ringsebølle* (17 Gde) regnes i Mb Gaarden *Lundegaard*, der laa S. for Byen. Sognet havde i 1568 7 Hel- og 9 Halvgde, de havde tre Vange tilsammen. Kortet (Orig. I 1786, kop. 1805) hører til Kopierne uden Marknavne, og de gamle Markskel er ikke indtegnet. Men endnu 1759 havde Ringsebølle-Lundegde tre Vange, deres Vm. gik mod Rødby Øm. og Sædinge Sm¹, Mm. laa til Ejerlavet alene, mens Øm. eller *Pugekildemark* havde Udejere fra Taagerup-Hyldtofte. Andre Udejere var kun Pgd i Rødby i tre Vange² og en Avlsmand sammesteds i to. I Mb hedder den ene Vang *Ebbemark*³, et Minde om den nedlagte By *Eveby* (Rep. II 2685 *Eybye* og *Eybye Fang*), Paa Grundlag af Udredningen under Sædinge kan Marken identificeres med Byens Øm., der fulgtes med Taagerup *Pudekiels Vm.* i Sædskite og havde direkte Kontakt med den og antagelig Vangelag. Det maa have været den By eller Bydel, der laa om Ringsebølle Kirke, som nu ligger paa

¹ Sogneskillet »vides ongefær«, det er nogle Brøder eller Hyder.

² Antagelig Pgd.s Jord, ved Kongebrev $\frac{1}{4}$ 1539 lagt under Rødby, Haugner: Loll. V (1928): 169.

³ *Ebbymark* J 1568, Kirkens Indtægter, LAS.

flad Mark¹. Hvordan Forholdet har været mellem Ringsebølle og Eveby lader sig ikke slaa fast nu; en Del af sidstnævnte Bys Jord er utvivlsomt lagt under Højbygd² i Taagerup S:n. I 1647 var der »Oldengang«, hvorved der afsattes Markskel mellem Hyldtofte, Ringsebølle og Taagerup; men Afgørelsen blev underkendt. Det Overdrev, der laa til Ringsebølle og Lundegd, var en Part af den store Udmark ud mod Stranden, hvori ogsaa Taagerup-Hyldtofte havde Part. Grænsen for Soggenes Interesser var afmærket, da det var gammel Skov, ifl. Akterne til Rettertingsdom af 1596³.

10. RØDBY SOGN

*Rødby*⁴ (1568 26 Hel-, 36 Halvgd) havde tre Marker, der var fri af Fællesskab; men Byens Øm. var i 1759 i Vangelag med Ringsebølle-Lundegd Vm. Denne Ordning herskede sikkert ogsaa paa Mb.s Tid, da de to Marker fulgtes i Sædskiye. Byens Overdrev laa S. for Byen paa Linie med Hyldtofte Fællesgræsning i Nabosognet. Skellet mellem Byernes Fang var et gammelt Dige⁵. Rødbys Part hed da ogsaa Fællesskov. Byens Ret til Græsning paa den østre Del af Øen *Lang* kan dateres ved Kongebrev af 1517⁶.

11. KRØNGE SOGN

1. Byen *Krønge* (11 Gde som i 1664, 1568 15 Bol Tjenere til Krønge Birk⁷ og 2 Helgde) havde tre Marker i treaarig Rotation som ogsaa i 1575⁸. Der nævnes intet om Fællesskab i Mb. Under Burso er omtalt Vangelag mellem de to Byer i en Vang, som ogsaa Hille-

¹ *Eyebj* Kirke nævnes ÆDA V, 2: 844 (1414, 1437, men Ringsebølle Kirke 1428).

² Saaledes ogsaa Haugner: Loll. V (1928): 191.

³ 1639 var der Trætte om en Oldingegang paa Skellet mellem Hyldtofte og Ringsebølle, Kanc. Brevb. ³/₁ 1639.

⁴ Henrik Larsen: LF 1929: 21; Svend Aakjær: VJb.: 326; Widding: FoN XVI: 269 ff.

⁵ Fællesskabet mellem Hyldtofte, Taagerup og Ringsebølle samt Højbygd blev ophævet i 1785, Haugner: Loll. V (1928): 103, 119, 125.

⁶ Haugner: Loll. V (1928): 77.

⁷ Om Krønge Birk jfr. Kronens Skøder I: 158 (1575); Haugner: Loll. V (1928): 303f.; Erslev: D.: 102.

⁸ se Haugner: Loll. V (1928): 304.

stolpe var delagtig i. Det var Mb.s Vm. (1759 *Smedemark*), der stødte op til Hillestolpe Ellem.; i den Part, der er maalt som Krønge Vm., havde Hillestolpemænd kun faa Agre. Under Fuglse er omtalt Forbindelsen i Krønge Møllem. med Fuglse og Torslunde. Forbindelsen med Hillestolpe var af en usædvanlig Karakter. Mb omtaler tre Halvgde i Krønge By paa Søholts Grund, hvis Jorder laa i Hillestolpe Bys Mark, vel Grundlaget for den Enklave, der ligger i Fuglse Sogn. Agerjorden til de resterende 8 Gde i Krønge var reguleret. Skifterne var ikke reguleret m. H. t. Agertal, og Agrene er ikke udloddet i lige Bredder. Delingstallet er 8, og Agrene er maalt sammen, saa Gaardenes Areal bliver tilnærmelsesvis ensartet i hvert Skifte, og hvis Rækkefølgen af Ejere gentages, da i hver Serie. Der er dog Skifter, hvor tilsyneladende uberegnelige Afvigelser hersker. Krønge var i 1568 Anneks til Holeby-Bursø og blev først i 1635 Anneks til Fuglse¹. Efter Forklaring 1784 laa Byjorden endnu uden Markeskel mod Fuglse og Hillestolpe. Byen havde egen Fælded, der i hvert Fald i 1759 var frahegnet den Del, der laa til Fuglse-Bøsserup.

2. *Søholt*² havde fem Marker, hvoraf to regnedes for een; Græsprot. opgiver dog Rotationen til at være treaarig. Gaarden skal være grundlagt i det 16. Aarh. — J 1568 fremhæver, at der ingen Herregd er i Sognet — ved Nedlæggelse af 5 Gde i Byen Bregerup og Bregerupgd, den tidligere St. Jørgensgd.³

12. BURSØ SOGN

Bursø (32 Gde, 1568 14 Hel-, 15 Halvgde) havde fire Marker i Trevangsbrug. *Føllerup*⁴ var en enkelt Gd, hvis Agre, bortset fra nogle Vænger, laa i Byens Marker, og som efter Kortet (Orig. I 1797, kop. 1805) laa inden for Byens Hegning. Torpet var ikke ene om at have Vænger for sig. De fire Marker genfindes paa Kortet ligesom Størstedelen af de Skifter, der opregnes i Mb. I SØ. naaede Byens Øm. Grænsen til Nabsognet Krønge. Sidst i Rækken af Skifter i den

¹ Jfr. Haugner: Loll. V (1928): 190.

² Hassø: Danske Slotte og Herregde II: 277.

³ Haugner: Loll. V (1928): 307. Jfr. Kanc. Brevb. $\frac{4}{8}$ 1576, Kr. Sk. $\frac{22}{8}$ 1575.

⁴ Haugner: Loll. V (1928): 331 ff.; Rep. II R. 1563.

Mark nævnes i Mb et Skifte *Kryncke* (var. *Krynge*) *Hyder*, der maa svare til Kortets *Krønge Stumper*. Hyderne her er et helt Skifte og ikke blot en Skelager eller en Grønvej. Der var altsaa ikke Gærde mellem Bursø Øm. og den tilstødende Krønge Vm. De fulgtes da ogsaa i Sædskifte, og da kun en enkelt Gd i Bursø havde Agre i Krønge Bys Vange, maa der have været Vangelag. Om Landskiftet se Side 191 ff.

Byens Overdrev, *Sønderskov*, laa tilfælles for Haaret, Hillested, Raa, Holeby og Neblehave (Mb), B 1759 tilføjer, at Sædinge, Ø. og V. Skørringe, Norre og Lungholm Hgd havde Part i samme Overdrev. Det var til Dels skovløben Jord, og de sidstnævnte Byers Andel var markeret ved Diger. Af Byens »Haver« hørte en til Præsten i Holeby.

13. HILLESTED SOGN

I Sognet var der tre Byer og en Gd (1568 19 Hel-, 32 Halvgde, 1682 ialt 52 Gde). *Hillested* (33 Gde) havde Fællesskab med *Raa* (13 Gde, hvoriblandt Pgd, jfr. Errindlev-Sjælstofte), ja, det hedder i Mb, at en Del af Hillested By kaldes Raa. Der var fuldstændigt Fællesskab i de tre Marker; men Raa havde en fjerde Mark for sig, der fulgte den ene af Fællesmarkerne i Sædskifte. *Haared* (6 Gde) havde sine tre Marker for sig og desuden Del i den ene Hillested-Raam. (Sm.). *Binnitsegaard* havde sine Agre i Fællesskab med Hillested og kun nogle Vænger for sig¹. Byerne havde Græsning paa *Binnitse Skov* (se Bursø).

Paa Kortet (Orig. I 1804, kop. 1806) er Binnitises Jord udskilt, dog er hele Sognet endnu eet Ejerlav til Trods for, at ogsaa Haared efter Mb havde sine Marker for sig². Sognet har som andre udprægede Skovsogne paa Lolland (Østofte, Radsted) et stort Antal Skovhaver. Der var over 50 smaa Parceller vurderet til $\frac{1}{4}$ op til $4\frac{1}{2}$ Svins Olden eller fra $\frac{1}{2}$ til 2 Høveders Græsning, hvorfor Markerne kan taksæres for saavel Græsning som Svins Olden.

Byerne kan derfor karakteriseres som Bebyggelser paa sidste Skovbygdstadium. Skovbygden kan følges bag Kortets Linier. Kirkebyen

¹ Om Gaarden se Haugner: Loll. VIII (1942): 297f.

² Jfr. Henrik Larsen: LF 1929: 17 f.

er et Eksempel paa en Langby, der er lagt paa Randen af Fælleden. Marken NV. for Byen er ved sit Navn, *Borudmark*, karakteriseret som en forholdsvis ny Indtægt. Hillested er kommet et Trin videre end Langbyerne i Sdr. Hrd. S. for den store Fællede, hvor en Strimmel Agerjord N. for Byen fører over i Fællede. Saaledes laa her bag Borudmark Skørringe Fællede hinsides Sognegrænsen, senere indtaget til Agerjord. I S. vidner en Enklave af Nebbelunde S:n i Binnitse Gaards Jord og en Mule af Binnitse Vænge, der skyder sig ind i Norre Bys Marker, om sen Regulering af gammel Udmærk. I S. gaar Binnitse Marker mod den Del af Holeby S:n, der var Skov (Fællede). Ø. for Byen gaar Agerjorden mod Bursø S:n for en Del mod Bursø Fællede. Bursø Sognekort viser en usædvanlig Udposning mod Hillested, en indgærdet Tange, der naar omtrent ind til Byen. Af Hillestedkortet kan det ses, at den har forbundet Fævejen, der gik sønder ud af Hillested By forbi Binnitse til Fælleden i det syd-østre Hjørne af Sognet med Bursø Fællede. Det falder godt i Traad med Oplysningen i Græsprot., at Bursø Overdrev laa tilfælles med Hillested-Raa-Haared.

14. ØSTOFTE SOGN

Østofte hører til de vanskelige Sogne, da Oplysningerne i Mb om Dyrkningsforhold og Fællesskab er mangelfulde og indbyrdes modstridende og paa Punkter i Modstrid med Græsprot. Maalingerne blev foretaget i 1681 og 1682 af forskellige Landmaalere. I hele Sognet var der i 1568 50 Hel-, 97 Halvgde, 1682 ialt 137 Gde. Her skal først de fire Byer nævnes, hvor Sædskite og Marktal er klart¹.

1. *Reersnæs* (23 Gde, hvoraf en havde dobbelt Sæt Agre og den dobbelte Landgildeydelse) havde fem Marker i Fireaarsdrift. Det blev senere lavet om til Trearsdrift, idet to Marker blev lagt sammen (Klageprotokol Nr. 1845). Markerne laa for sig og var til Dels Rud i Skoven. Rækkefølgen af Gaardene er reguleret efter Solskifteprincippet, men med Uregelmæssigheder. Tofteskifterne deler Serien i to Grupper; Gd Nr. 1—14 havde Tofter i *Øjestensmark* og i Øm., Nr. 15—23 i *Maglemosemark*. Disse to Grupper kan i nogle Skifter optræde

¹ Jeg skylder cand. mag. Niels Holtse Tak for Laan af Excerpter til en Beskrivelse af Fællesskabet i dette Sogn, jfr. LF 1945: 369—383.

som Enheder. I de faa Skifter, der er reguleret efter Gaardtallet, danner alle Gaardene en Enhed. Gaardene hørte alle under Maribo Kloster og var lige i Hrtk. Byen havde sin Græsning paa Markerne og havde Uddrivningsret paa *Vriet*.

2. *Bandholm* (12 Gde) havde tre Marker i Trevangsbrug. Uden for Byen laa Bandholmgaarden, der havde en mindre Del af sin Jord ved Gaarden, Resten var fordelt i Byens tre Marker. Ogsaa i dem kan der følges en Regulering med klare Grupper; kun enkelte Skifter er solreguleret. Enkeltagre var i Overvægt. De ti Gde var lige i Hrtk. og hørte alle under Maribo Kloster, den ellefte havde ca. halvt Hrtk. i 1664 og havde sammenliggende Agre (46 Agre fordelt paa 10 Steder). — Græsningen var paa *Merretskov*, der ogsaa laa til Vaarskovgd, Paarup og Nørreballe, og i Bandholm Sønderskov. Merretskov var Fællesnavn for et meget stort Overdrev, som strakte sig gennem Nabosognet til Vaabensted (jfr. Videnskabernes Selskabs Kort 1776, Planche Nr. 1). Det var for Størstedelen bydelt, og de enkelte Bylodder havde egne Navne.

3. *Langet* (8 Gde)¹ havde efter Mb fire Vange i Fireaarsdrift. De laa for sig til Dels som Rud i Skoven med samlede Slader. I Øm. dyrkede Bønder fra Østofte det østligste Skifte. Det bekræftes af B 1759, der kalder Østoftes Part en Slade paa ca. 6 Td. Ld. Udsæd for sig selv beliggende. Omvendt havde 2 af Langet Bys Mænd fem Agre i Østofte *Trollesemark*. Landskiftet var her uregelmæssigt. Byen havde Del i flere Fælleder, dels med Bandholm og dels med Østofte og Skørringe.

4. *Erikstrup* (11 Gde) havde fire Marker i Fireaarsdrift, der laa for sig. I Skifterne var der ensartet Rækkefølge, og Agertallet var i mange af dem reguleret efter Gaardtallet. Gaardene laa alle under Maribo Kloster og var omtrent lige i Hrtk. — Byens Overdrev var paa *Sønderskov* S. for Sm., det var en Del af det store Overdrev, hvori ogsaa Østofte og Langet havde en Fællespart², og som var fælles med Hillested og flere Byer Ø. for Overdrevet. Dette

¹ Haugner: Loll. VIII (1942): 215.

² Jfr. LF 1943: 67; Kongebrev ²¹/₃ 1501 (Rep. II 897 og 9329) kræver Skovskel mellem Erikstrup og Hillested.

Overdrev var kun adskilt fra Merretskov ved den Glime, som Byens Jorder dannede.

5. *Østofte* (23 Gde). I Mb maales fem Marker og desuden mange Rud. Omdriften opgives fejlagtigt som fireaarig, der var Trevangsbrug (Klageprotokol Nr. 1845). Byen havde desuden Agre i Sognets tre store Fællesmarker: Vrietsm., Mm. og Fuglebæksm. I den sidste havde dog kun 6 Mand Agre og Byen Græsning til 6 Høveder. Af andet Udejerskab er omtalt Byens Part i Langet Øm., dertil kom Part i Sørup Bys Marker og i Paarup Vænger. Her er alt uregelmæssigt. I Græsning var der Fællesskab med Langet paa en Del af det store Overdrev (se Erikstrup) og Vriet, som var en Del af Merretskov, der desuden laa til Havlække og Nørreballe¹.

De omtalte Fællesmarker Mm. og Fuglebæksm. siges i Mb at ligge til Nørreballe, Paarup, Østofte, Sørup og Havlække. Den tredje Fællesmark, Vrietsm. laa kun til Nørreballe, Paarup og Havlække.

6. Af Markerne til de resterende Byer i Sognet er *Sørups* (19 Gde) maalt for sig. Der var fire i Trevangsbrug (Græspot. og Modelbog); den ene Landmaaler opgiver Fireaarsdrift, maaske paa Grund af Byens Del i Fuglebæksm. eller Mm., i Vrietsm. var Byens Andel kun lille. Landskiftet var uregelmæssigt og sammenmaalte Agre almindelige. I B 1759 opregnes fem Marker, den ene Fuglebæk Fællesm., den anden Sm. til Sørup og Østofte, Resten til Sørup med Udejere fra Østofte.

Byen havde to Fællede, hvoraf den ene, *Lunge Mose* (1759 *Lille Skov*), der ogsaa laa til Havlække, gik mod Skovene i Stokkemark. Skellet mellem Sørup og Havlække siges i 1475 (Rep. II 3671) bl. a. at være et opkastet Dige (jfr. Stadfæstelsen Kanc. Brevb. $1\frac{4}{8}$ 1557).

7. Ogsaa *Paarup* (8 Gde) Bys tre Marker er maalt for sig, men to Mand i Byen havde desuden Agre i Fuglebæksm. og i Mm. I Vrietsm. havde Byen stor Andel. Da tilmed en af Markerne bestod af Vænger, er det intet Under, at der kunde opstaa Tvivl om Rotationen. Mb siger, den var treaarig, Græspot. med Urette, at den var fireaarig. Landskiftet var uregelmæssigt. I Byen har ligget en Adelsgd, Paarup-

¹ Saaledes 1603, jfr. Secher: RD I: 488; Pgd og Gaardene sonden Kirken havde deres Svin frit paa Skørringe Skov (Rep. II R. 12.780 ff jfr. 9771).

gd,¹ som paa Mb.s Tid synes delt i to store Bøndergde, hvis Agre laa Side om Side². Byens Græsning var en Part af Merretskov, *Skaanshave*, der var fælles for flere.

8—9. Af de to Byer *Nørreballe* (8 Gde) og *Havløkke* (17 Gde, 1583 8 Gde til Maribo Kloster og 4 jordegne Bdr, Kanc. Brevb. $\frac{8}{12}$ 1585) er kun den første særskilt opført i Mb med Del i de tre Fællesmarker, og det hedder, at Markerne er fælles for de to Byer og Paarup. Saaledes ogsaa i 1759. Omvendt nævner Græsprot. Havløkke for dens Del i de to Fællesmarker og nogle Lunde i den tredje og mange Rud. Omdriften var treaarig.

Byernes Græsning var paa Markerne og i Skovhaver i *Skaanshave*, samt paa Vriet (se Østofte). I 1759 kaldes *Nørreballes* Græsning *Pilsmose* og *Heskovs Stræde*, mens *Havløkke* havde Græsning med *Sørup* paa Fællesskoven med Stokkemarke.

10. I Græsprot. nævnes endnu en By med fem Vænger, det er *Fuglebæk* (2 Gde), der omtales i Mb i Indledningen til *Fuglebæks*-marken som 2 Ødegde og *Fuglebækgd*³. De havde Del i de to Fællesmarker, og Gaarden havde Tofter og Vænger for sig.

11. *Havløkkegaard*⁴ havde tre Marker i *Trevangsbrug* og desuden et Vænge. Den havde Græsning paa *Koholt* og *Trætteholt*, der var Dele af *Merretskov*.

12. *Bandholmgaard* havde sin Jord i *Bandholm Bys Vange* og i nogle Vænger. Dens Græsning var paa *Merretskov*.

13. *Vaarskovgaard*⁵ havde tre Marker i *Trevangsbrug* ikke helt uden *Udejere* og Græsning paa *Merretskov* (se *Bandholm*).

¹ Haugner: Loll. VIII (1942): 199.

² Ifølge Niels Holtse LF 1945: 374.

³ Jfr. Haugner: Loll. VIII (1942): 200.

⁴ Haugner: Loll. VIII (1942): 191 ff.

⁵ Haugner: Loll. VIII (1942): 198 ff. Lydlige Kriterier gør det umuligt at tolke Navnets Førsteled af *varæ* 'Ore, Udmark' (LF 1945: 379), jfr. Da. Stednavne 3: 42, der tolker sønderjysk *Varskov* og *Varmark* af samme Ord; men *varæ* svarer til *Ore* i Lollandsk (cf. *Oreby*), *Var-* forudsætter *Var-* eller *Vær-*. Lydlige Forhold og Topografien her og ved *Vodskemark* i *Dannemare S:n* gør en Sammenstilling med fsv. *varskogher* 'enskild skog' rimelig. Cf. Schlyter: SGL XIII: 691; Åke Holmbäck: UUA 1920: 20, Fodn.; Ad. Åström: *Jordrätten* (1925): 108. Jfr. ogsaa *Fritzner varskógr* (Norge 14. Aar.); *Widding*: LF 1947: 215.

14. *Taagerudsgaard* nær Sognegrænsen mod Stokkemarke havde fire Marker i Firevangsbrug¹ og Græsning i nogle Haver.

15. *Koldinggaard* havde fire Marker i Firevangsbrug og Græsning i en Hestehave og en lille Skovpart.

16. *Skyttehuset* havde et Vænge.

15. SKØRRINGE SOGN

1—2. Sognet er maalt i 1681. Mb nævner Byerne *Ø. Skørringe* (12 Gde) og *V. Skørringe* (11 Gde) samt Hovedgaarden *Tostrup*. 1568 var der 13 Hel- og 11 Halvgde. Der maales til begge Byer seks Marker og nogle Vænger i fireaarig Rotation. Forholdet mellem Byerne er ikke direkte oplyst i Mb, det siges om en af Markerne (Mølle- og Mm.), at den ligger til Skørringe By. I den havde begge Byer Part. Jeg har gennemgaaet Markerne i Maaleprotokollen, ordnet Agrene efter Skifter og fundet tre Fællesmarker. I Kim. og *Mageløkkemark* havde Byerne Agre i Flæng, i Mølle- og Mm. havde V. Skørringe adskillige Skifter for sig, *Ø. Skørringe* enkelte for sig, mens flere var blendede. Da *Ø. Skørringe* havde tre Smaamarker, der fulgte denne i Sædskifte, er den maaske kun en Vangelagsmark med Udejere. Byerne havde hver en Mark for sig, dog var der i V. Skørringe Nm. 3 Udejere fra *Ø. Skørringe*. Dette svarer ganske til Forholdene i 1759, da der nævnes tre Fællesmarker, den ene, *Sømark* (vist = Mb *Mageløkkemark*) gik mod Brandstrup *Rubbeløkkemark* (Sædskifte uvist). Muligvis var der ogsaa Forbindelse med Størupm. i Tirsted, hvor der var Udejere fra de to Skørringebyer.

Kortet (Orig. I, uden Aar) har ikke Marknavne, kun de gamle Vangenavne. De Skel, der er tegnet mellem Byerne, maa være nye. Vangenavnene passer ikke ganske med Mb, dog ses klart de to Fællesmarker Kim. og Møllem. Byernes Hegningslinier var Halvbuer. *Ø. Skørringe* havde ikke Agre N. for Byen paa Grund af Fælleden, hvorved Byanlægget faar Lighed med en Torpby.

¹ Haugner: Loll. VIII (1942): 200. I 1462 nævnes en Gaardsædestavn til Gaarden (Rep. II, 1464), jfr. ÆEDA V, 2: 866, Fodn. og Kanc. Brevb. ³¹/₁₂ 1633. I Klageprotokol Nr. 1849 til Matriklen siges det, at den ligger i Ejerlav med Erikstrup.

Byernes Fæled omfattede hele den vestlige Del af Sognet og var forhugget Skov, en Del af den store Fællesskov, hvor hver By i 1759 vidste sin Part (se Bursø). Skovskellet er beskrevet i 1505 (Rep. II R. 10.367). Dette Överdrev (Toreby Skov) blev delt i Efteraaret 1784 (Forklaring 1784) mellem 13 Interessenter (jfr. ogsaa Rep. IIR. 10.414).

3. *Tostrup Hovedgaard* nu Christianssæde havde fire Marker og et Vænge i fireaarig Rotation. Om Gaardens Grundlæggelse og Vækst findes meget lidt oplyst¹.

16. AAGEBY SOGN

Sognet, der i 1568 havde 1 Hel-, 19 Halvgde, blev nedlagt 1775 og Byerne lagt til Landet S:n i Sdr. Hrd., ved hvilken Lejlighed Herredsgrensens blev forskudt fra Aaløbet øster ud til Sognegrænsen².

I dette Sogn maa man tage Landmaalerne paa Ordet, Maalingerne er foretaget 1681, og Agrene er ikke delt ind i navngivne Skifter, »eftersom de beretter ingen anden Navn der til at have«. Der er kun Markernes Navne at holde sig til ved Sammenligningen med Kortet.

1. *Opager By* (10 Gde) havde efter Mb fire Vange i Fireaarsdrift, dog ikke for sig selv, men »til fælles med Aagebye og andre Byer, en Del udi Halsted Closters Amt³ beliggende«, ligesom andre Byer havde Agre i disse Fællesvange. Der var tre Fællesvange, *Tingmark* og *Kirkemark* laa til Opager og Aageby med Udejere fra Korterup, *Øemark* til begge Byer og maaske til Korterup, den førte over i Vejleby *Vester Vang*; da Markskellet var klart, var der altsaa Vangelag. Byens Fællesskab med Byer i Halsted Kloster Amt var i *Storemark*, hvori mange Lodsejere havde Del, i *Møllemark*, hvor 8 Mand af Opager By havde Fællesskab med 3 fra Askø og 1 fra Vejleby, i *Rausmark*, hvor de mødte Askø og Nøbølle samt i *Nørre Vænge*, hvori ogsaa Nøbølle havde Del. I Græsning havde Byen Fællesskab med Aageby (s. d.).

¹ Hasso: Da. Slotte og Herregde II: 283 ff.

² Haugner: Loll. IV (1924): 161.

³ Herredsskellet fulgte en Aa, der skærer igennem Ejerlavet Opager-Aageby, Henrik Larsen: Aarb. 1918: 197.

2. *Aageby By* (3 Gde) »haver sine Jorder i samme Marker som Opager haver sit Jord«. Byerne er da ogsaa regnet for eet Ejerlav. Der findes Udejere fra Korterup og fra Askø og Nøbølle. En af Gaardene havde i 1759 Jorden til den ene Sæd indhegnet særskilt. En anden havde Jord til den ene Sæd i Storem. med mange Byer (se Skodsebølle). Byen havde Græsning paa *Aageby Fæland* og hævdede Græsningsret paa *Vejleby Skov*.

3. *Korterup* (4 Gde) havde fire Vange i Fireaarsdrift og desuden Agre i Opager-Aageby. B 1759 giver de sikreste Oplysninger. Ogsaa da var der fire Vange, hvoraf tre laa til Korterup alene. Den fjerde, *Maglebjergmark*, var ved en Bæk skilt fra en *Vejlebym.* af samme Navn i Mb. 3 Gde i Byen havde Del i Tingm., der var Fællesvang for Aageby-Opager, 1 Mand var Udejer i Rausm., der laa til Opager-Nøbølle-Askø, 1 var Udejer i Askø Øm. og 1 i Storem., desuden havde de 4 Gde et Vænge. Græsning havde Byen paa *Korterup-Aageby Fæland*, og Bymændene hævdede Ret til Græsning paa *Vejleby Skov*.

4. *Tjustrupgaard*. »Dets Jorder ligge som Opagers«, siger Mb, saa Gaarden maa have været Parthaver i Fællesmarkerne. Den havde desuden Agre i Korterups Marker, og efter Klageprotokollen (Nr. 1849) udgjorde de to et Ejerlav¹.

5. *Aalstrup Hovedgaard* havde fire Marker i Fireaarsdrift. Hovedgaarden synes paa Mb.s Tid at være kommet fri af Nabobyernes Jord undtagen i Skov. Under Gaarden er utvivlsomt lagt Opagergd. I det 17. Aarh. var der Strid om Opagermændenes Græsningsret paa *Magleskov*, der citeres et Brev fra 1475, hvorefter der var gjort Skel mellem Opagergd, Aalstrup og Maribo Klosters Enemærker². Gaarden havde Del i Fællesskabet paa Sognets Fæled. Gaardenes Del i *Vejleby Skov* lod sig ikke taksere paa Grund af Uenighed.

17. VEJLEBY SOGN

I Sagnet fandtes paa Mb.s Tid kun *Vejleby* (38 Gde, 1568 24 Hel-, 6 Halvgde, Præsteindberetn. 1624 30 Gde, 5 Gaardsæder), der havde

¹ Om Gaarden se Haugner: Løll. IV (1924): 187.

² Secher: RD II: 187—190, 476. Sml. Rep. II 10.414 (1505), Skel mellem Opager og Toreby Fang og 3639 (1475).

fire Marker og et Vænge i Fireaarsdrift. Maalingen skete i 1681, saa Sædskiftet er ikke oplyst. Derfor kan man paa Grundlag af Mb ikke beregne Forholdet til Brandstrup-Aaserup Vm., hvori flere Vejleby-mænd havde Agre, mens færre havde Del i andre Tirstedmarker. Efter B 1759 svarede Brandstrup Vm. til Vejleby Sm., hvori de to Byers Agre laa i Flæng, og Markerne var ikke adskilt med Gærde. To andre Marker, *Maglebjergmark* og *Vestre Vang* gik mod Byer i V., den første uden Gærde mod en Korterupm., og Udejere fra Korterup havde en Del Agre samlet mellem Bækken og Sogneskallet, den anden laa tilfælles med Opager, og desuden havde en Mand i Korterup Agre der. Den havde Vangelag med en Aagebym.

Tidligere havde der i Sognet været et Torp af Føllerup-Typen. I Nm. maales et Skifte *Pallerup Tofter*. Denne By nævnes i Breve af 1456, 1493 og 1506. Byen har næppe haft egne Marker og ikke eget Hegningssystem, i hvert Fald var Pallerup Bomænd fulde Lodsejere i Almindeskov med Vejlebymænd¹. *Torpegaarden* nævnes i Ejerlisten som øde. Jorden blev brugt af 8 Mand i Byen. Gaarden er nævnt i Brev af ³⁰/₁ 1493 og var efter Præsteindberetn. 1624 den By(del) ved Kirken, bestaaende af Torpegd, Pgd og Degnegd². Øde var ogsaa *Koldinggaarden*, der blev brækket ned omkring 1633 af Ejeren til Tostrup Hgd, og Størstedelen af Jorden lagt til Hovedgaarden. Gaardspladsen var i Koldingvænget »som endnu kan ses og kendes« (Mb). En Del af Gaardens Jord, som havde ligget i Flæng med Byens Jord, var mageskiftet med dem, som havde Jord i dette Vænge, og Resten lagt til en Gd i Vejleby. Den i Trap (IV:163) omtalte, nedlagte Landsby *Tvede* kan spores i Marknavne i Nm., hvor ogsaa en Alminde kaldes *Tweed*³.

Byens Græsning var paa Vejleby Skov⁴ og paa to smaa Fælleder, *Kirkefælled* tilfælles med Mænd af Tirsted og *Vestre Fælled*, der i 1759 var inkorporeret i *Vester Vang*. Paa Øerne i Rødbyfjord havde Byen Græsning. ⁸/₁₀ 1476 fastsættes Grænsen paa *Hæsø* imellem Vej-

¹ Rep. II R. 577. Kall Rasmussen: Musse Herred I: 85 forstaar Navnet som Paarup i Østofte S:n.

² Haugner: Loll. V (1928): 395.

³ Om Byen og dens Beliggenhed se Haugner: Loll. V (1928): 394.

⁴ Skellet mod Maribo Klosters Enemærke Rep. II 3639 (1475).

leby og Askø Mænd (Rep. II R. 3916), i 1759 havde ogsaa Aageby Del i Eftergræsningen. Paa *Lang* havde Byen Slaaeng med Rødby, Tirsted og Nebbelunde.

18. TIRSTED SOGN

Tirsted Sogn (47 Gde, 1568 31 Hel- og 13 Halvgde) er maalt i 1681 og lader sig derfor kun vanskeligt beregne. Landmaaleren gør det ikke lettere at forstaa Byfællesskabet, naar han skriver: »Tirsted haver sine Marker og Jorder tilfælles med Brandstrup, Aaserup, Gerninge og Vied i bemeldte Tirsted Sogn, saa at bemeldte Byes Jorder ligger iblandt hverandre, hvorføre enhver Byes Marker og Jorder ikke for sig selv her kan blive indført«. Foruden de her nævnte fem Byer var der en sjette, Ø. Tirsted. De var fælles om 20 Marker. Da Rotationen var fireaarig, skulde der have været 24 Marker, om hver By havde haft sit Sæt. Hvordan Byernes Gaarde var lodtagne i disse Marker er fremstillet i omstaaende Skema. Man ser Tallet, udledt af Maaleprotokollen, af Brugere i hver Mark, men ikke Agertallet. Udeladt er Pgd, Degn og Kirkejord¹.

Trods Landmaalerens Ord synes det evident, at der ikke er Tale om Storfællesskab. Henr. Larsen har karakteriseret Forholdet som vidtløftigt Fællesskab og bestemt Aaserup som en Del af Brandstrup paa Grund af deres fælles Marker². Hvor nøje de hørte sammen ses af deres Fællesskab i Nr. 7 Rubbeløkkem., som de to plus Pgd var ene om³. For at naa frem til Byfællesskabet er der her, hvor Sædskeftet ikke findes oplyst, kun den topografiske Vej at gaa. Det volder dog nogen Fortrædelighed, at Kortet (Orig. I u. Aar) ikke har Marknavne, og de faa Navne paa Marker, der findes, stemmer ikke ganske med

¹ Antallet af Brug stemmer ikke med Gaardtallet hos Henr. Pedersen. Vanskeligheden ved at bestemme det eksakte Tal for Brugene ses af følgende. Under Nr. 16 i Aaserup er »indberegnet en øde Jord«, Brandstrup Nr. 27 »øde og uden Bygning«, Jorden er bortlejet til 2 Mand i Skøringe, Viet Nr. 30 »PA den halve Gd, den anden halve øde«, Gerringe Nr. 39 »øde og uden Bygning«. Af de 7 Gde i Ø. Tirsted skal de 6 være øde.

² LF 1929: 20.

³ 1532 fik Herredsfogeden i Fuglse Hrd Kongebrev paa en »vor og Kronens Gd Aaserup, som han udi bor«, Fr. I s da. Reg.: 428f.

Mb.s. Her er Markernes Navne hentet fra Mb og opført i samme Orden som i nedenstaaende Skema.

By	Antal af Brug	V. Tirsted Marker Nr.				Størup Marker Nr.		Gerringe Marker Nr.				Ø. Tirsted Marker Nr.			Aaserup & Brandstrup Marker Nr.			Viet Marker Nr.			
		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
V. T. .	15	14	14	13	11	13	13	..	5	..	3	2	..	1	3	1	..	1	2	3	4
Aa. . .	5	3	1	1	1	4	2	5	..	..	..	..	..	..	..	4	4	1	1	..	..
Br. . .	7	4	3	3	3	7	6	6	..	..	..	..	1	4	3	6	4	6	1	..	..
Viet . .	4	..	4	4	..	..	2	..	2	..	1	2	..	..	1	..	..	..	4	4	4
Gerr. .	10 ¹⁾	..	8	8	..	2	2	..	8	8	7	9	..	..	..	..	..	..	2	6	4
O. T. .	7	..	..	6	..	..	7	..	..	..	..	..	7	7	7	..	..	..	..	..	..

1. *Hollemark* maa være Kortets Møllem., der ligger, hvor nu Holle ligger. Marken hørte til V. Tirsted med Udejere fra Brandstrup-Aaserup. Saaledes ogsaa i 1759, da det siges, at Vejlebymænd havde Agre heri.

2. *Mellemmark* eller Nm. er antagelig Kortets V. Tirsted Sm., da der maales et Skifte *Sønderbyes Agre*, der grænser mod Viet Nm., Kortet tegner dog Risgårde som Skel. Paa Mb.s Tid maa V. Tirsted Mm. have gaaet videre i Viet Nm., der sandsynligvis har haft Forbindelse med Gerringe Nm., da der findes et Skifte *Gierninge Toftagre*. Dette passer godt efter Brugerskemaet og bekræftes af B 1759, der siger, at disse tre Marker gik i eet. Dobbeltnavn findes ogsaa ellers, hvor der er Tale om Vangelagsmarker.

3. *Runestensmark* genfindes paa Kortet i Ejerlavets sydøstre Hjørne, indgårdet og inddiget. Den gik mod Gerringe og dermed mod Nebbelunde Mark af samme Navn, Skellet var en sid Lavning. Det var en Fællesmark for V. og Ø. Tirsted, Gerringe og Viet med Udejere fra Brandstrup og Aaserup. Saaledes ogsaa i 1759, da der ogsaa nævnes Udejere fra Bukkehøve og Nebbelunde.

¹ Gerringe og Viet nævnes som en Enhed. Det Skel, der her er indført, er udledt af Deltagere i de efter Byerne opnævnte Marker.

4. V. Tirsted *Kirkemark* maa være Kortets Kim. mellem Tirsted og Brandstrup, de Byer som havde Agre der i 1681. Jfr. Nr. 15.

5. *Størupmark* findes paa Kortet. Den laa til Sognets nordlige Gruppe, V. Tirsted og Brandstrup-Aaserup. Udejere fra Gerringe, Ø. Skørringe og Nebbelunde (Danstedgd). I 1759 nævnes blandt andre Udejere Bukkehøve. Heri en Alminde til Brandstrup og V. Tirsted.

6. *Øster Størupmark* maa være Kortets Størupm. Ø. for Nr. 5, der med et Skel af den nye Type, Jordvold og dobbelt Grøft, er skilt fra Ø. Tirsteds Jorder. Det var Fællesmark for V. og Ø. Tirsted og Brandstrup med Udejere fra Aaserup, Gerringe og Viet og udensogns Udejere fra Nebbelunde (Danstedgd).

7. *Rubbeløkkemark* maa være Kortets Rubbeløkke Pgd's Jorder. Foruden Brandstrup-Aaserup og Pgd havde Udejere fra Ø. Skørringe Agre her. I 1759 laa den til Brandstrup, Ø. og V. Skørringe samt Ø. Tirsted. Heri en Alminde til Brandstrup-Aaserup.

8. *Gerringe Rishollemark* maa være Kortets Vestre M. til Gerringe, da der i Mb nævnes Skiftet *Strandtoften*. Den maa have været Særmærk med Udejere fra Viet og V. Tirsted.

9. *Gerringe Skovmark* paa Kortet *Gierringe Skov*, der laa paa Næsset hinsides Fælleden. Særmærk for Gerringe, dog efter B 1759 til Gerringe og Viet i Fællesskab.

10. Gerringe *Nørre Runestensmark* eller Mm., hvori maales Gerringe *Tofteagre*. Kortet har to *Runestensmarker*, den nordlige ligger op mod V. Tirsted Runestensm. og kunde altsaa ogsaa være Mm., men den kan ikke have egentlige Tofter. Marken laa efter Mb til Gerringe med Udejere fra V. Tirsted og Viet. Her har Kortet sikkert nye Hegn. Den Adskillelse, der i Mb er indført mellem denne Mark og Nr. 3, kan være bestemt af Brugerne. Dobbeltnavnet tyder ogsaa paa Vangelag.

11. Gerringe *Havns* eller Vm. Paa Kortet er der baade en Vestrem. og en Hounsm. adskilt med Risgærde. Efter Mb laa Marken til Gerringe med Udejere fra Viet og V. Tirsted, efter B 1759 laa Vm. til Gerringe og Viet alene.

12. Ø. Tirsted *Østermark* kan ikke paavises paa Kortet. Da Byen ligger østligst i Ejerlavet, kan der maaske kun blive Tale

om den lange smalle Stribe indgærdet Ø. for Byen. Særmark for Ø. Tirsted.

13. Ø. Tirsted *Gumpehavemark* maa ligge N. for Ø. Tirsted op mod Gumpehaven. Den laa til den nordlige Bygruppe og havde Udejere fra Ø. Skørringe.

14. Ø. Tirsted *Søndermark* maa ligge S. for Byen ned mod Danstedgd. Den laa til Ø. Tirsted og enkelte fra Viet, Brandstrup og V. Tirsted og Udejere fra Ø. Skørringe og Nebbelunde (Danstedgd).

15. Aaserup *Kirkemark* er antagelig en Del af den som Nr. 4 omtalte Kim. Da foruden Brandstrup-Aaserup kun 1 Mand i V. Tirsted havde Agre, tyder det paa Vangelag. Heri en Alminde til Brandstrup-Aaserup.

16. Aaserup *Vænge* kan ikke paavises. Særmark til Brandstrup-Aaserup som i 1759.

17. Brandstrup eller Aaserup *Vestermark* laa til Brandstrup og en enkelt fra V. Tirsted og Aaserup. Paa Kortet er der Dige mod den tilgrænsende Vejleby., det er nyt. I 1759 gik Marken over i Vejleby Sm., og de to Byer havde Agre i Flæng. Sædskiftet kan ikke oplyses.

18. Viet *Nissemark* maa være Marken paa Næsset, paa Kortet *Næs Banke*. Den laa til Viet og enkelte Udejere fra de øvrige Byer undtagen Ø. Tirsted.

19. Viet *Storemark* findes paa Kortet V. for Viet mod Noret. Den laa til Viet og Gerringe og enkelte Udejere fra V. Tirsted. I 1759 var 18 og 19 slaaet sammen, og da vi ikke kender Sædskiftet i 1681, kan den Ordning have været gældende ogsaa dengang.

20. Viet *Lillemark* laa efter Kortet V. og N. for Byen mod Noret. Den laa til Viet og Gerringe med enkelte Udejere fra V. Tirsted og fra V. Skørringe.

Ud fra de Forbindelser, der er fundet, kan man antage, at der har været fire Ejerlav: 1) Gerringe og Viet, 2) Brandstrup og Aaserup¹, 3) V. Tirsted, der havde Forbindelse med Gerringe og Viet i S. og med Brandstrup-Aaserup i N. og 4) Ø. Tirsted. De indbyrdes Forbindelser understreges af Fællesskabsforhold i de nævnte Alminder

¹ Cf. Overenskomst om *Brans Mose* mellem Brandstrup-Aaserupmænd paa den ene Side og Tirsted-Gerringemænd paa den anden, Rep. II 12.703.

og i Overdrev. Saaledes havde Gerringe-Viet fælles Overdrev paa Fælleden mellem de to Byer, hvori kun en Gd til Kirken og 4 Mand i V. Tirsted havde Lod. I Brandstrup Fælled havde alle Brandstrup-Aaserup Gaardene Del samt Pgden i V. Tirsted¹, i Ø. Tirsted Fælled havde kun Gaardene i Byen Part. 18 Kronebønder med Sognepræsten var lodtagne i Kronens Part af *Æskemose*, der var indstabet og indstenet, og som laa i Fælled med Skørringe Skov².

Det, der skaber Vanskelighederne, er altsaa de store Fællesmarker Størupmm. og Runestensmm. — og de mindre Rubbeløkkem., Kim., Aaserup Vænge og Viet Storem. samt udstrakt Vangelag med saavel indensogns som udensogns Udejere. Det er karakteristisk, at kun de 18 Kronebønder havde det fornødne Gærdsel, de andre maatte købe.

SØNDER HERRED

Herredet omfattede i 1682 13 Sogne, idet det nuværende Kappel ikke var udskilt fra Vestenskov. B 1759 giver saa godt som ingen Oplysninger fra Herredet, hvorfor Fremstillingen maa bygge paa Mb, der i nogle Sogne er saa karrig paa sammenfattende Oplysninger, at en Sogneanalyse har været nødvendig.

Sognene i Sdr. Hrd. kan efter deres Markordning deles i to Slags. I den ene findes den samme faste Inddeling, som er fundet i Fuglse og Musse Hrd. (Dannemare, Græshave og Avnede) og med udvidet Fællesskab (Ryde, Skovlænge, Gurreby, Landet og Søllested), i den anden findes der en løsere Inddeling, der var karakteriseret ved, at Byerne havde enkelte smaa Marker med samlede Slader for sig og den øvrige Jord i store Fællesmarker (Arninge, Tillitse, Vestenskov og Gloslunde). Fællesmarker af denne Slags findes især i Sdr. og Nr. Hrd. Det er derfor nærliggende at sætte dem i Forbindelse med Omlægningen af Hegnene og Inddragelsen af ny Jord under Dyrkning ved Udvidelsen fra tre til fire eller fem Vange. Men det kan ikke være hele Forklaringen, for samme Slags Fællesmarker er fundet i Fuglse Hrd. under Trevangsbrug.

¹ Denne er skødet til Præstebordet *ÆDA* V, 2: 847, jfr. Haugner: *Loll. V* (1928): 409.

² Grænserne for Tirsted Skov Rep. II R. 5709.

Der er to Ting ved Jordfordelingen af central Betydning for Agrarhistorien, som kommer til her. 1° Gaardene havde ikke deres Jord samlet i visse Marker, saadan at forstaa, at ikke alle Gaarde i Byen havde Agre i de samme Marker, et Forhold som ogsaa findes i enkelte Sogne i Nr. og Fuglse Hrd. 2° Gaardene havde oftere end ellers deres Agre liggende samlet i hele Slader, hvorfor Henrik Larsen har kaldt Sdr. Hrd. storrebet.

De fire vestlige Sognes Særstilling fremhæves yderligere deraf, at Byerne der er forholdsvis smaa. Her er udregnet det gennemsnitlige Gaardtal pr. Landsbybebyggelse:

De fire vestlige Sogne..	9,0	Gd	pr. Landsbybebyggelse
Øvrige Sdr. Hrd.	11,5	—	—
Nr. Hrd.	11,3	—	—
Fuglse Hrd.	11,9	—	—
Musse Hrd.	14,6	—	—

Det ses, at de store Byer ikke har samme Frekvens i disse Sogne til Trods for, at det er en Egn, hvor Torpbyer er saa godt som ukendt.

For Landskiftet i de fire Sogne har det sikkert haft Betydning, at de laa i en Egn, hvor store Enge dominerede. I rebet Engjord var Forholdet som i rebede Skove. Det Landskifte, der præger disse Sogne, kunde gaa tilbage til en Inddeling af Engjord, der tog fast Form, da Jorden blev taget ind til Agerjord uden Omrebning. Det er ogsaa omtalt, at en Overgang fra Indvang-Udvang til Vange i Rotation har præget Fællesskabsforholdene (S. 134, jfr. 249).

Der var kun faa Marker med reguleret Landskifte i Herredet. I *Knubbeløkke* (22 Gde) findes den mærkelige Ordning, at Kronens 9 Tjenere havde fem Marker i Femaarsdrift uden Udejere og uden at være Udejere¹, og at Adlens 13 Tjenere i lige Maade havde fem Marker i Femaarsdrift med enkelte Udejere fra Sjunkeby og Næsby. I Mb kan der paavises en Regulering. Skifterne var ikke reguleret i Agertal, og Agrene var maalt sammen i Bredder, der var tilnærmelsesvis lige store. Rækkefølgen af Brugerne var ensrettet undtagen i eet

¹ Saaledes Mb, men under Jordbjerg nævnes de som Udejere i fire Marker.

Skifte i Nm. (*Smaaspjældene*), men kun i de tre Marker til 9 Brugere (i 2 Skifter til 8), i Mølle. og Nm. er Skifterne afpasset efter 7 Brugere (et dog til 8). De to Gde, der mangler i Serien, havde dog Tofter her. I de saaledes regulerede Skifter er Rækkefølgen kun i faa Tilfælde indrettet efter Solskiftekravene (Sm. Skifte Nr. 1 omvendt af Skifte Nr. 2 med modsat Maaleretning, Stiøvlem. Nr. 1 og 2 er ens, men svarer ikke til Skifterne i Sm.). I de Marker, hvor Skifterne var reguleret efter Tallet 7, fandtes der ingen Skifter med reguleret Rækkefølge. I Markerne til Adelens Tjenere fandtes der derimod ingen Regulering, og disse Gde var ikke egaliseret i 1664.

Vesternæs (27 Gde) havde fem Marker i Femaarsdrift. I Matr. 1664 var Gaardene egaliseret, og Reguleringen i Agerjorden er i visse Skifter efter Solskiftets Princip. Omtrent alle Gde havde deres Agre samlet i de fem Marker, og Skifterne var saa stærkt opdelt, at sammenliggende Agre næsten ikke forekommer. Skifterne var kun i faa Tilfælde reguleret med Hensyn til Agertal (10 af 34 indeholdt 24 Agre — Delingstallet 24 i Byen passer med, at netop 3 af de 27 Gde skilte sig ud m. H. t. Agertilliggende). Agrene er kun tilnærmelsesvis reguleret m. H. t. Udlodning. Rækkefølgen er reguleret i enkelte Skifter, f. Eks. er Nr. 5 og 6 i *Skielhyggemark* ens, og samme Rækkefølge findes to Gange i Skifte Nr. 7. Ogsaa i *Trumsemark* findes denne Rækkefølge i 4 Skifter og gentaget i et af dem. — Byen udgjorde i Middelalderen et Birk¹, og i Jb 1572 opregnes netop 24 egaliserede Gde i Birket.

Stokkemark S:n indtog paa flere Maader en Særstilling. Det var delt i Ottinger, og alle Byerne med Undtagelse af Kirkebyen viser Regulering af deres Marker². *Stokkemark* By (4 Gde og Vester Otting 16, Øster Otting 15) havde seks Marker foruden Vænger og Tofter i Femaarsbrug. I den ene Vang, *Maglemark*, var der Udejere fra *Kældernæs*, ja to Skifter benævnes paa Grund af Udejere *Kældernæs Skifte*. To Gde, *Stokkemarkegaardene*, havde stedse Agre Side om Side og er antagelig en delt Storgd³.

Abed By = *Abeds* Otting (12 Gde, Modelbog 11) havde fem Marker,

¹ Erslev D.: 106.

² Om Sognet se Haugner: Loll. VIII (1942): 24f; N. Holtse: LF 1943: 76.

³ N. Holtse: LF 1945: 386.

hvoraf den ene, *Indtægtemark*, der kun havde to Skifter, dyrkedes samtidig med Mm. Rotationen var altsaa fireaarig. De fleste Skifter viser en Rækkefølge, der opfylder Solskiftekravene. Agertallet var i Reglen afpasset efter Gaardene (19 Skifter havde 11 Agre), og Enkeltagre var Reglen undtagen i Byens Indtægter og i nogle Vænger.

Tjennemarke (17 Gde, Modelbog 15) havde fire Vange i Fireaarsdrift. I den ene Vang, *Holten*, var der to Udejere fra Abeds Otting. Byen deles i to Grupper. Den ene var 12 Gde med Agre, der laa efter Solskiftets Krav, den anden 3 Gde uden for Reguleringen. Gruppe I havde sine fleste Agre i Skifter, der var afpasset efter Gaardtallet, og Enkeltagre var Reglen. Det viser sig, at Halvdelen af Gaardene havde dobbelt saa brede Agre som den anden Halvdel, dvs. Skifterne er udmaalt i 6 Hel- og 6 Halvagre. De ikke solskiftede Skifter var Rud til Enkeltgaarde eller Smaaskifter til nogle faa Gde. Gruppe II var tre Gde, der efter Landgilden var i Klasse med Halvgaardene i Gruppe I. De havde Agre i faa Slader, to i hver Mark foruden 2 Gange 2 Enkeltagre i den ene Mark. Sladerne laa undertiden i Særskifter, undertiden i Forbindelse med Gruppe I.

Skovottingen havde 15 Gde, hvoraf 10 var Enkeltgde, der laa som Nybrud i Skoven ganske som de 9 Skovhuse i Vesterborg S:n i den vestlige Del af Skoven, mens de 5 udgjorde Landsbyen *Brekorpe*. Disse fem havde deres Jord i Fællesskab i fire Vange. I den ene Mark var der regulerede Skifter, men ellers var der Uregelmæssighed. Byen er nedbrudt, og Jorden lagt under Knuthenlund. Enkeltgaardene havde Navn efter Brugerne undtagen de to *Ugleholtsgde*, hvis Jord dyrkedes under eet, da den ene var øde. De resterende havde fem Vange hver, kun en havde fire. Hvordan disse Enkeltgaardes Vange laa i Forhold til hinanden lader sig vist ikke paavise i Enkeltheder. Enkelte fælles Navne kunde tyde paa Vangelag.

Kældernæs By og Otting (18 Gde, Modelbog 21) havde seks Marker dyrket som fire Vange. Byen deltes i to Grupper. Gruppe I (11 Gde) havde Regulering efter Solskiftets Krav. Skifterne var delt efter Gaardtallet, og to Gde havde Agre, der var udmaalt i halv Bredde. Gruppe II (10 Gde) havde ingen Regulering. Her var sammenliggende Agre Reglen. Denne Deling var Baggrunden for Markordningen, idet Gruppe

I og II havde hver een Mark for sig (Nm., Omhegnsn.), og to andre laa til Gruppe I med 2 Udejere fra Gruppe II.

Blans By og *Otting* (18 Gde) havde fire Marker i *Trevangsbrug*, den ene havde Marknavne tilfælles med en Mark af samme Navn i *Reersnæs* (Østofte S:n); men de fulgtes ikke i *Sædskiye*. *Stokkenæs-gaarden* havde tre Marker for sig, mens en fjerde og femte, der dyrkedes som een Vang, var Dele af *Blans* Bys to Marker. Omdriften var fireaarig. I *Agerjorden* kan der paavises *Regulering* efter *Solskiftets* Krav. *Delingstallet* var 14. Ialt var 27 *Skifter* delt efter dette Tal, (19 havde 15 eller 16 *Agre*, dvs. *Serien* med smaa *Afvigelser*). Efter *Agerbredden* at dømme bestod *Byen* af 7 *Hel-* og 7 *Halvgde*. De resterende 2 Gde, der ikke gik ind i *Serien*, kendes paa deres ringe *Tilliggende*, den ene af dem havde *Landgildehartkorn* som *Halvgaardene*, den anden meget mindre.

Saltvig By (12 Gde) havde fire *Vange*. Ved de tre tilføjer *Græsprot.* »i *Fled*«. I den fjerde, *Toftemark*, maales et *Skifte Baadstofft i Maglemark*, dvs. i *Stokkemark* Bys *Maglemark*, hvor der maales et tilsvarende *Skifte Baaes Tofter*. De to Marker fulgtes i *Sædskiye* og maa have haft *Vangelag*. De fleste af *Skifterne* viser ensartet *Rækkefølge*, og af *Maaleretningerne* ses det, at *Solskifteprincippet* har ligget til *Grund* for *Reguleringen*. *Delingstallet* er ti; men ikke alle *Skifter* var afpasset herefter. I *Skifter* med ti *Agre* havde den ene *Gd* halv *Agerbredde*, i *Skifter* med 19 *Agre* havde hver *Gaard* 2, kun *Halvgaarden* 1 *Ager*.

NØRRE HERRED

Nørre — i *VJb. Horsælund* — *Herred* omfattede 13 *Sogne*. Der er her bedre *Kildemateriale* til *Supplering* af *Mb* end i *Sdr. Hrd.*, to *Herredsboeger* fra ca. 1571¹ og 1690 og gode *Indberetninger* fra 1759. Da der i *Femaarsskiftet*, som er det almindeligste i *Herredet*, indgaar to *Bygaar* i *Omdriften*, er det ikke altid muligt ud fra *Sædskiye* at beregne, hvilke *Vange*, der fulgtes i *Rotationen*.

Hvad der især præger *Nr. Hrd.* er *Vangelag* med *Udejere* og de store *Vange* fælles for flere *Byer* og *Sogne*. Der findes *Eksempler* paa,

¹ ÆDA V, 2: 870.

at Udejere i Byer, hvor der er foretaget den for Femvangsbruget egne Regulering (S. 241), gaar med ind i Rækkefølgen. Dette Udejerskab i store Fællesvange, der binder flere Byer og Sogne sammen, maa i første Række antages at bero paa Opdyrkning af gammel Græsning og Skov. Et enkelt Sted kan det bestemmes, at den mellembys Forbindelse skyldes Nedlæggelsen af en By. Hvor det forekommer, at ikke alle Bomændene i samme By var lodtagne i samme Marker, der kan bestemmes som nyindtagne, kan det spille ind, at det er Skovjord, der var delt mellem Godserne. Godsernes Interesser i Byerne var stærkt indfiltret. Muligt er det, at Udejerskabet for en Del kan skyldes Tvangsdyrkning af Ødegaarde, som var talrige i de to vestlige Herreder efter Svenskernes Hærgen. Netop Vangelaget kan have befordret Tvangsudskrivningen i Byer med direkte Adgang til Vangen¹.

Som i Sdr. Hrd. er det interne Fællesskab relativt sjældent. Denne Modsætning til Musse Hrd, maa antages at hidrøre fra, at Fællederne der for Størstedelen var skovløben Jord med markerede Byskel, mens de her var Heder, hvor Byskel manglede eller ikke blev opretholdt, efter at Skoven var ryddet.

Der findes her som i Sdr. Hrd. enkelte Byer, hvor en hel Mark kun udgjorde eet Skifte. De store Slader er ikke saa almindelige som i Sdr. Hrd. I Landskiftet minder Herredet mere om Fuglse og Musse med Enkeltagre og sammenliggende Agre vekslende fra Mark til Mark. Af Byer med reguleret Landskifte er der kun fundet 7, som skal gennemgaas her sammen med Eksempler paa kommensurable Skifter og det uregelmæssige Købelev Sogn.

I *Urne* var der fem Vange med stærkt opdelt Agerskifter og kun faa sammenliggende Agre. Fordelingen var uregelmæssig undtagen i to Skifter, hvis ene Halvdel har mange sammenmaalte Agre, og hvor Rækkefølgen er reguleret i de første tre Fjerdedele af Skifterne (Sdr. Toftem. og første Skifte i Sm.).

I *Nøbbet* findes en mærkelig Spaltning i to Ejerlav, vestre med 14 Brug og østre med 11. De havde hver fire Vange i Fireaarsdrift, men Adskillelsen var ikke gennemført. 7 Bønder i vestre Ejerlav havde

¹ Det er tilsyneladende netop i disse Aar, at Tvangsudskrivningen tager Fart, se Holger Hjelholt: Falsters Historie I: 397.

Agre i østre, og 5 i østre Ejerlav havde nogle faa Agre i vestre. Hvad der ligger bag Delingen kan ikke afgøres ud fra Mb. Det var ikke Tjenerskabsforhold. Der er ikke i Agerfordelingen nogen Begrundelse for Spaltningen. I V. Ejerlav fandtes to Marker (*Oven Tofterne* og *Neden Tofterne*), der hver var sammensat af kun eet Skifte med i Hovedtrækkene ensartet Rækkefølge. I sidste Tredjedel er den dog modvendt (paa Grund af ændret Maaleretning?). Men den stemmer ikke med Rækkefølgen i *Nymark* eller i den fjerde Mark, som udgjordes af Vænger. Paa ganske samme Maade findes i østre Ejerlav to Marker, *Brimertoft* I og II, der hver er sammensat af kun eet Skifte med ensartet Rækkefølge og sammenliggende Agre paa samme Steder i Serien. Rækkefølgen er ikke regelmæssig, og den lader sig ikke opdele i Serier omfattende alle Gaardene. I de to andre Marker findes ikke denne Orden, og de stemmer ikke overens. Den ene bestod af to Storskifter, *Tofterne* og *Mellemtofterne*, som stemmer overens m. H. t. Rækkefølgen, omend den i det sidste Skifte er noget forkortet.

Hydeby med *Hydesgaard*¹ (Græsprøt. 6 Mænd) havde fire Vange i Fireaarsdrift med Udejere fra Svinsbjerg og i en Mark fra Bøgholt. Her findes som i Nøbbet ensartet Rækkefølge af Brugerne i to Marker uden Skifteinddeling (Ll. Øm. og St. Øm., kun et Stykke med 15 Agre falder ud i den sidste), saaledes at Udejere fra Svinsbjerg, Bøgholt og 1 fra Horslunde, der alle indgaar i det alternerende Fællesskab, regnes med. Planmæssigheden understreges deraf, at de sammenliggende Agre findes samme Sted i Rækken i de to Serier. De to andre Marker viser en anden Rækkefølge, og de stemmer ikke overens indbyrdes. Udejerne her er fra Svinsbjerg og Horslunde, men ingen fra Bøgholt, og det er ikke de samme Gde, som havde Agre i de regulerede Marker.

En særlig Interesse knytter sig til Forholdet mellem Byen og Storgaarden, *Hydesgaard*. Dens Andel i St. og Ll. Øm. var enkelte Ager-slader (6 + 5 og 4 + 5 + 7 Agre samlet foruden et Vænge med 9 Agre). I den tredje Mark derimod indgik Gaarden i det alternerende Fællesskab, hvad der antagelig ligger bag Navnet Mm. I den fjerde Marks to Skifter havde Gaarden kun fire Agre (3 + 1), Resten af Jor-

¹ Om den se Haugner: Loll. III (1922): 224.

den i det Sædskite laa i et Vænge ved Gaarden. Derfor maa Navnet til denne Mark, *Ll. Hyd*, betegne den Jord, der laa til Gaardene omkring Storgaarden¹.

I *Kastager* (23 Gde, Græsprot. 21) maales der tre Marker, og der opgives Trearsdrift. Græsprot. gaar imod denne Oplysning og opgiver, at en fjerde Vang laa tilfælles med Utterslev. Byen havde Agre i alle fem Utterslevmarker. Men disse Forbindelser med Nabobyen greb ikke ind i Byens Rotation. Det maa staa i Forbindelse med, at Landskiftet var reguleret. Markerne var ikke delt i Skifter undtagen Ø. og V. *Gadevænge*, og sammenmaalte Agre var Reglen. Rækkefølgen af Brugerne i de tre Marker var nogenlunde konstant og varierede tilsyneladende efter Solskiftekravene, men var ikke reguleret i Serier. Det er altsaa samme Ordning som i Nøbbet Ø. Ejerlav.

Helnæs (8 Gde, Hb 1690 8 halve Gaardsæder) havde kun een Mark, der aarlig blev besaaet med fire Sorter Sæd. Den var delt i to Skifter paa 22 og 128 Agre. I det første af disse var Rækkefølgen af Gaardene reguleret efter Solskifteprincippet. Gaardene var egaliseret i Matr. 1664.

I *Købelev* S:n var der kompliceret Fællesskab, som minder om Forholdene i Tirsted. Det omfattede 6 Byer med 83 Brug. I Mb maales der 16 Marker, og da Rotationen var femaarig, skulde der have været omtrent det dobbelte Antal, hvis hver By skulde have sit Sæt. *St. og Ll. Købelev* (11 og 4 Gde) havde deres seks Marker sammen i femaarig Omdrift. To af de her maalte Marker tillægges i Græsprot. Roløkke. Til *Skovbølle* (19 Gde) maales ogsaa seks Marker »men for Bønderne er faa, og de, der er, er saa forarmet, at de ikke kan indhegne og dyrke Jorden som tilforn, bliver derfor nu ikke saa mange Marker tillige brugt«. Græsprot. regner kun fire Vange til Byen. Under Roløkke maales fem Marker foruden Vænger. Græsprot. nævner tre Vange og tilskriver Vesterbo og Østerballe tre, hvoraf de to benævnes *Sdr.* og *Mellem Uldersløvmark*.

Det er til Hinder for Sammenføringen af disse Vangé, at Oplysninger om Sædskite mangler for Markerne til Roløkke og Skovbølle. Det er nødvendigt at slutte ud fra Topografien og Opgivelserne om

¹ Cf. Kr. Sk. ¹⁰/₁₀ 1632 *Lille Hofvid* og Kanc. Brevb. ²⁶/₈ 1636; ¹²/₁ 1637 »2 Gde i *Hyedsgaard*».

Udejere. *Købelev Møllemark* (1690 Bønagersm.) laa til St. og Ll. *Købelev*, *Roløkke* og *Vesterbo*. Dens *Ulsmosem.* ligeledes og desuden til *Vindeby* (*Skredtorpe*). *Gaaseagersm.* laa til St. *Købelev*, *Vesterbo*, *Østerballe* og *Roløkke*, enkelte *Skifter* til *Vesterbo* og *Østerballe* alene, i de øvrige indgik alle *Byer* i det alternerende *Fællesskab*. Deri maales som Nr. 3 *Vesterbo Tofteskift* og som Nr. 6 St. *Købelev Vestre Tofte*. I *Sædskite* fulgtes den med »*Fælledskiftet ved Vindeby Sognemark*«. Deri maales Ll. *Købelev Nr. Tofte*, et *Skifte*, som laa til Ll. *Købelev* og *Roløkke*. De to *Byer* havde de fleste *Agre* i *Marken*, kun 9 *Mand* fra St. *Købelev* havde 34 *Agre* og to fra *Vesterbo* 3 *Agre*. I *Roløkke* (25 *Gde*) *Øm.* (1690 *Krogagerm.*) og Ll. *Øm.* (1690 *Tulehøjsm.*) havde kun een fra St. *Købelev* *Agre*, dens *Nm.* og *Mm.* laa ogsaa til *Østerballe*, *Vesterbo* og nogle fra *Skovbølle*, i den femte *Vang* havde *Mænd* fra Ll. *Købelev*, *Østerballe* og *Skovbølle* *Agre*, og der maales et *Skifte*, *Købeløf Ny Skifte*, der dyrkedes fra *Købelev* og af tre fra Ll. *Købelev* samt nogle fra *Østerballe*. I to *Skovbøllemarker*, *Wimosemark* og *Magelundsmark* fandtes der *Udejere* fra *Harpelunde* og *Højsmarke* i *Sandby S:n. Vesterbo* (13 *Gde*) havde altsaa sine *Agre* i St. og Ll. *Købelev Møllem.* og *Ulsmosem.*, i *Skovbølle Sandagerm.*, i *Roløkke Nm.*, *Mm.* og i *Ullerslev Sm.* (*Ullesem.*), dens *Tofter* maales i *Købelev Gaaseagerm.* og i *Sandagerm. Østerballe* (11 *Gde*) havde sine *Agre* i *Skovbølle Sandagerm.*, hvor *Byens Tofter* maales, *Roløkke Nm.* og *Mm.* samt i *Købelev Ny Skifte* og i *Ullerslev Sm.*, der næsten helt og holdent dyrkedes fra *Vesterbo* og *Østerballe*. De to sidste *Bebyggelser* maa opfattes som *Dele* af *Byer* eller *Ejrlav* med *Part* i St. og Ll. *Købelev-Fællesskabet*. Ingen *Skifter* viser *Spor* af nogen *Regulering*.

Højjælde (5 *Gde*, 1660 og 1685 6, det siges i *Modelbogen*, at to *Gde* er slaaet sammen) havde fire *Vange*. Der findes af *Udejere* kun en *Husmand* i *Hellinge*, der havde 8 *Agre*, og fire *Hellingemænd*, der havde *Engbund* i *Vm.* *Landskiftet* viser *Spor* af en *Ordning*, der ganske minder om *Ordningen* i *Godsted*. *Skifterne* er ikke reguleret m. H. til *Agertal*, og sammenliggende *Agre* er *Reglen*.

Torrig (27 *Gde*, *Græsprot.* 31) havde fem *Vange*. De er ikke delt i *Skifter*. Der fandtes ikke mange *Udejere*, 1 *Mand* fra *Hjelmholt* havde 17 *Agre* i 4 *Vange* og 1 fra *Kragenæs* 23 *Agre* i 4 *Vange*, desuden

havde 5 Ravnsbymænd ialt 15 Agre i 2 Vange. Landskiftet var uregelmæssigt. Store Slader vekslede med sammenliggende Agre i de tre Marker (Havrem., Toftem. og Nedentoftem.); i de to andre (Nym. og Krangørem.) var Enkeltagre Reglen. I de to sidste fandtes den for Femvangsbruget egne Regulering. Nym. havde 1 Serie, Krangørem. 2 Serier i modsat Orden.

Hejringe (12 Gde) havde tre Vange uden Udejere, og Bymændene havde ikke Jord i andre Marker. Her er flere Skifter, der opfylder Solskiftekravene og viser klare Spor af en Regulering overalt. Enkeltagre er i Overvægt; men nogle Skifter har kun sammenliggende Agre.

Ravnsby (6 Gde) havde tre Vange, hvoraf i hvert Fald to laa i Flugt med Marker til Birket By. Her er en klar Regulering efter Solskifteprincippet. Skifterne er ikke alle afpasset efter Tallet af Brugere. I de store Skifter er Agrene sammenmaalt, saa Serien kun gennemgaas een Gang. Gaardene var egaliseret i Matr. 1664, kun een havde lidt mindre Hrtk. Byens Del i Birket Møllem. var 7 Skifter, der ogsaa var solskiftet og indeholder 6 eller 12 Agre. De er forskellige fra de øvrige Birketskifter, der viser uregelmæssigt Landskifte og kun svage Spor af en Regulering af Rækkefølgen i Møllem. og Bagenm.

II. ORGANISATION

JORDEN

Kort og Mb tilsammen giver os Kundskab om Kulturlandskabet, dets Udseende og dets Organisation under Fællesskabet. Af Mb faar vi et storslaaet Overblik over Jorden og dens Brug i Slutningen af det 17. Aarh. I det foregaaende er Forholdet mellem Dyrkningsenhederne beskrevet topografisk, og de Uligheder, der skyldes forskellig Overlevering, er søgt elimineret. Her skal den kulturhistoriske Fase beskrives, som Helheden danner, og enkelte Elementer belyses i deres kulturgeografiske Sammenhæng.

Vangene. Takket være Mb kender vi Omfanget og den omtrentlige Beliggenhed af hver en Plet dansk Agerjord i Aarene 1681—83, Brugerne af hver en Ager, og hvilken By den hørte til; endvidere i

store Træk hvordan disse Agre samles i Skifter og Skifterne i Marker, og disse undertiden igen i Vange¹.

Agrene var i de ikke regulerede Marker meget forskellige i Bredde og Længde. Her spiller flere Forhold ind. Agrene blev ikke altid dyrket i hele deres Længde. Det kunde skyldes Hensynet til Engbund eller Forslætter, som skaber de aftrappede Grænselinier paa Udskiftningskortene, eller skyldes Træer, Sten og Stensætninger i Vangene, hvorm Mb har detaillerede Oplysninger Ager for Ager, da den Plads, de optog, er beregnet og trukket fra ved Arealberegningen. Ad den Vej kan nogle Marker bestemmes som Parklandskab med Rester af Skov, idet Bøg og Eg fik Lov til at staa af Hensyn til Olden². Dertil kommer at tværløbende Agre blev regnet med til Skiftet, snart stiltiende, saa kun Maaleretningen røber Sammenhængen, og snart fremhævet som *Hydagre*³. Endelig kunde det skyldes, at Agrene var tværdelt⁴. De halve Længder er uden videre indført i Mb i den fortløbende Række af Agre og kun af enkelte Landmaalere fremhævet ved Udtrykket »hyder paa den næstfølgende«⁵. Det kan ikke dække over det samme Forhold, som udtrykkes ved, at et tværløbende Agerskifte hyder, dvs. grænser op til. Meningen kan udlæses af Længdeopgivelserne, f. Eks. i *Altofte Skift* i Søllested Tofteagerm.

Ager Nr. 1 hyder m. vestre Ende paa Nr. 2—3	}	Længde 235
		Bredde 24—24
- - 2—3	}	Længde 247
		Bredde 47—47

¹ Svend Aakjær hos Henrik Pedersen: De da. Landbrug: 14 ff; Henrik Larsen: Haandbog i Hjemstavnsforskning (1939): 134 ff; jfr. Hugo Matthiessen: Det gamle Land (1942): 153.

² Jfr. Hugo Matthiessen: Det gamle Land (1942): 140 om Træer i Vangene med Henv. til Litteratur om Emnet.

³ Se Danske Folkemaal IV (1930): 121 ff.

⁴ Overskaarne kaldes de i Godsted. Eksempler ses paa Kortet over Dannemare (u. Aar), det eneste loll. Kort, der indtegner Agerstrimlerne.

⁵ I sjællandske Mbb kaldes de *Halvbrød*, Henrik Larsen: Aarb. 1918: 182. I Hb 1690 findes en tværdelt Ager benævnt *Halvbed* »Stolpe Agre Præsten 1 Halvbed er den sønderste og HR den nordeste«. Branderslev S:n, Nr. Hrd.

Ager Nr. 4 hyder m. vestre Ende paa Nr. 2—3	}	Længde 237
		Bredde 21—24
- - 5	}	Længde 482
		Bredde 23—21

hvor altsaa Længden af Agrene Nr. 1 og 4 + 2 - 3 paa det nærmeste er lig Længden af Nr. 5,

Ager Nr. 10	}	Længde 482
		Bredde 17—15
- - 11 hyder m. vestre Ende paa Nr. 12	}	Længde 139
		Bredde 24—25
- - 12 hyder m. østre Ende paa Nr. 11	}	Længde 343
		Bredde 25—24
- - 13	}	Længde 485
		Bredde 14—14

hvor altsaa Ager Nr. 11—12 laa i Forlængelse af hinanden, ligesom i St. Karleby *Lauagersmark* (Halsted S:n) Skifte Nr. 1, hvor de ulige Numre paa nogle Strækninger siges at hyde paa de lige f. Eks.

Ager Nr. 26	Længde 720
- - 27 hyder paa Nr. 28	- 228
- - 28 hyder paa Nr. 27	- 440
- - 29—30	- 648

Forekomsten af overskaarne Agre maa i de fleste Tilfælde udledes af Længdeangivelserne, der svinger saa stærkt i samme Skifte, at der umuligt kan være Tale om en Serie af Agre, der laa Side om Side¹.

¹ F. Eks. Bursø Nm. *Hønsetofter*: Ager Nr. 1—4 Længde 213 Alen, 5: 161, 6—7: 200, 8: 187, 9—11: 181, 12: 174, 13: 139, 14—15: 274, 16—20: 254, 21—25: 110, 26: 189 osv. Undertiden kan Breddeoppgivelserne vise, hvorledes de overskaarne Agre hørte sammen. Højsmarke Ø. Toftem. Ager Nr. 6 $\frac{20}{17}$ 208, Nr. 7 $\frac{15\frac{1}{2}}{15\frac{3}{4}}$ 155, Nr. 8 $\frac{13\frac{3}{4}}{16}$ 515, Nr. 9 $\frac{25\frac{3}{4}}{16\frac{1}{4}}$ 160, Nr. 10 $\frac{16\frac{1}{4}}{14}$ 517, Nr. 11 $\frac{13}{15}$ 497, Nr. 12 $\frac{15}{17\frac{1}{4}}$ 180; Nr. 36 $\frac{14}{13}$ 300, Nr. 37 $\frac{13}{12}$ 402, Nr. 38 $\frac{13}{13}$ 702, hvor Tælleren er Agerens østlige Bredde, Nævneren den vestlige og det følgende Tal Længden.

Det gør, at Undersøgelsen over Landskiftet ikke kan gennemføres uden efter en meget kompliceret Beregning. Agerbredden i de uregelmæssige Byer svinger en Del i hvert Skifte og i nogle meget stærkt. Det kan spille ind, at to eller flere Agre kunde sammenpløjes til een. I de uregelmæssige Skifter er Forholdet mellem Bredden af Gaardenes Agre aldrig blot nogenlunde konstant.

Ageren var ikke den mindste Dyrkningsenhed. I flere Mbb findes Strimler, der kaldes *Fjerre(r)*, der laa i Skifterne ind imellem Agrene. Ogsaa hele Skifter kunde bestaa af Fjerrere. Ordet findes som Sidsteled i flere Hundrede 'Marknavne, ofte med samme Forled som et Navn paa *-ager*. Her viser det sig, at Navnene paa *-fier* dækker over Strimler, der er smallere end dem, der betegnes *-ager*¹. Det præciserer Forklaringen i Molbechs Dialect-Lexikon². Det bemærkes, at Benævnelsen bruges saavel i Byer med Regulering af Landskiftet som i Byer med uregelmæssigt Landskifte. Den gennemsnitlige Fjerrebredde var knap 10 Alen, mens den gennemsnitlige Agerbredde laa omkring 20. Disse Størrelsesforhold udelukker en Forklaring ud fra *Fjerding*, der i den kendte Maalangivelse fra Noten til Jyske Lov sættes lig med 2 Agre³. Stavemaaden i Hb 1571 *fierru* røber, at der til Grund ligger gammeldansk **fiærgh*⁴, svarende til eller beslægtet med norsk *ferē*⁵ og svensk *fjärg* (*fjäre*, *fjärga*)⁶. Disse Ord betegner saa stor en Del af en Teg, som Sædemanden kan dække i eet Saakast, og da Tegen var flere Saakast, blev der draget Furer eller afmærket med Pinde for at angive Bredden af Saakastet⁷. Efter de svenske Opgivelser var en *fjäre* fire Alen bred, hvad der svarer til Bredden af et Saakast,

¹ F. Eks. Halsted *Ugletjørns Fierre* (Hb 1690 *Ll. Ullefier*) smallere end *Ugleager*. Skørringe *Bjørneager* (Bredde ca. 24 Alen) og *Bjørnefier* (6—7 Alen), *Hyldestounsager* (ca. 25 Alen), *Hyldestounsfier* (ca. 15 Alen) osv.

² Side 114 *Fierre* 'en lille Ager'.

³ Se f. Eks. Svend Aakjær: *Maal, Vægt og Taxter* (Nordisk Kultur XXX): 222.

⁴ Efter Brøndum-Nielsen: *Gammeldansk Grammatik* II: 210 ff.

⁵ Ross: *Norsk Ordbog Fere*; Torp: *NEO Fere*.

⁶ SAOB *Fjärja*, Sb. og Vb.; Rietz: *Svenskt Dialekt-Lexikon*: 143 og flg. Fodn.

⁷ Se herom Swenning: *Folkm. Lister Härad*: 132f.; K. Nilsson: *Ord och Talesätt* (Blekinge Museiförening Meddelanden I 1900): 24; Linder: *SMöre*: 48f.; Ålander: *Kons. Östgöt.*: 56 og Fodn. 10; Nordlander: *Ordb. Multråmålet*: 26; Vendell: *Ordb. östsv. Dial. og Wessman: Saml. av Ord ur östsv. Folkhäl.*

hvor der blev saaet efter eet Ben. Den dobbelte Bredde af Fjerren kan skyldes, at den er udmaalt efter en hel Saagang eller efter et Saakast, hvor der blev saaet efter begge Ben, dvs. med et Kast for hver Gang Foden flyttes, hvorved Saakastet fik dobbelt Bredde.

Nu findes der imidlertid Strimler omtalt som Agre i Mbb, der er lige saa smalle og smallere end en Fjerre. Bredden alene kan ikke have skabt Benævnelsen. Det kan derfor antages, at Fjerren har været pløjet som en halv Ager med Jorden kastet til een Side, en Pløjemaade som blev brugt, hvor Jorden havde Fald, eller for at skabe Tilkørselsveje, hvor Skifterne laa tæt sammen¹.

Opdelingen i Agre var en Vedtægt, der blev overholdt af Hensyn til Pløjning og Saaning, ogsaa hvor den ikke var paakrævet.

Ved de uregelmæssige Agre er ogsaa Skifteinddelingen uregelmæssig. Det er derfor meget usikkert, om der bag denne Deling i Skifter kan spores en Bestræbelse efter at skabe Lighedeling². Man ser i de uregelmæssige Marker Skifterne ligge spredt i den hegnede Vang, adskilt af Moser, Engdrag og græsklædte Rener. Vandet var paa denne lave Jord en Hindring for Opdyrkningen, det maatte ledes af de højryggede Agre ad Rener til Grøfter og Moser, saa kun paa højtliggende Partier kunde Skifterne danne sammenliggende Arealer. I Skovegne findes ofte Rydninger, der udgør et Skifte, paa Pletter med højlandet Jord.

Skifterne kan efter den Jordfordeling, de viser, deles i flere Typer. Der er Skifter, der bestaar af lutter Enkeltagre fordelt paa alle Gaarde i Byen, andre har sammenliggende Agre fordelt paa Byen, andre har blandet Enkeltagre og sammenliggende Agre, der var uregelmæssigt

¹ Tilsvarende hedder i Jylland *Varp*. Feilberg: Ordbog over jyske Almuesmål; Molbech: Dialect-Lexikon; v. Stemann: Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung (1855): 175 og Fodn. 37. Jfr. Espersen: Bornh. Ordbog: 103 *Gjædda*.

² F. Eks. Warming: Danmarks Erhvervs- og Samfundsliv 1930: 82; Gudm. Hatt: The Ownership of Cultivated Land. Vid. Selsk. Hist.-Filol. Medd. 26 (1938—39): 5; tvivlende Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie (1940): 172f. Kun i regelmæssige Byer kan en saadan Bestræbelse have været Ledetraaden ved Skiftedelingen, jfr.: 174, 230. I en Anmeldelse af Meitzen: Siedelung u. Agrarwesen (Anzeiger f. deutsches Altertum, Bd. 43 (1899): 241, ivrer Henning mod at se Skiftedelingen som en planmæssig Deling af Jorden, »kun Hensynet til erhvervet Anpart og den tilfældige Konstellation kan have bevirket Blanding«.

fordelt paa Byens Gaarde, især hvor Enkeltagre og Slader laa imellem hinanden, endelig fandtes Slader til enkelte Gaarde undertiden adskilt af Enkeltagre, og hele Skifter til en enkelt Gaard. I Kap. IV skal der gøres Rede for Problemer i Forbindelse hermed.

Samme Skifte kan i sin Begyndelse høre til een Type, mod Slutningen til en anden. Der er Tilfælde, hvor Retningsangivelserne viser, at Agre, der laa i forskellig Retning, er maalt i samme Skifte; men kun i de færreste Tilfælde kan Skifternes Sammensætning i de uregelmæssige Marker forklares; i Form og Størrelse synes de afpasset efter Naturforhold. Hvordan Enkeltmandsrydninger er blevet inddraget i Byjorden, og hvordan Delingen er gaaet for sig, naar flere i Byen tog nye Skifter ind, er ikke klart¹. Der var efter Skaanske Lov en bred Margin for det private Initiativ. Der er her fundet nogle Eksempler paa Overenskomster, hvorefter Gaarde havde Indtægter paa Fællesjorden i Brug mod Afgifter til Byen. Endvidere er det antaget, at den Inddeling, der fandtes i rebet Eng- og Skovjord, blev holdt i Hævd, naar Jorden blev inddraget under Agerjorden, hvorved Gaardene fik sammenliggende Agre eller Slader.

De Marker og Vange, som vi oplyses om i Mb, er som Regel Hegningsenheder. I Marker med uensartede Skifter kan man undertiden ved en Analyse af Jordfordelingen udlede andre Skel end dem, Mb inddeler efter. Mb har slaaet sammen, hvad der ikke historisk set var en Enhed. Det gælder saavel Marker til Hgde, der som samlede Agerlader laa under Hegn med Bøndernes Jord, som Byjord. Undertiden er Markerne i Mb dog ikke Hegningsenheder, saaledes ikke hvor to Marker, som laa adskilt, eller en Mark og et særhegnet Tofteskifte er slaaet sammen, fordi de fulgtes i Sædart. Ligesaa kan Vænger i Skovene findes opført i den Mark, som de stemte med i Sædskifte.

Engene. Det var Engene², der gav Hø til Vinterfodring, men kun faa Byer siges at have særhegnede Enge, eller Enge der hegnedes

¹ Jfr. dog SkL. Kap. 71 (DgL. I: 45), hvortil Haff: Die dänischen Gemeinderechte I: 160 ff.

² Stenstrup: Stud. VJb: 66; Svend Aakjær hos Henr. Pedersen: De da. Landbrug 17*; Hugo Matthiessen: Det gamle Land (1942): 113; Henr. Larsen: Haandbog i Hjemstavnsforskning (1939): 137.

aarlig. De andre havde deres Engbund i de hegnede Vange paa Engstrækninger mellem Agerskifterne eller paa de omtalte Forslætter for Enden af eller langs Agerskifterne som Overgange mellem Agerlandet og side Strækninger. Det maa antagelig have været en Selvfølge, at hver By var selvforsynende, i det mindste tales der intetsteds om Køb af Hø.

Engene blev i Mb takseret efter deres Ydeevne af Hø pr. Mand i Byen. Der kan ikke være Tvivl om, at det har betydet et stort Tab for vor kulturhistoriske Forskning, at man i Rentekammeret frafaldt Kravet om at maale og granske Engene. Det kan tænkes, at Byens Administration paa Steder har været for vidtløftig til at ville føje sig ind i de tabellariske Udregninger¹. Ingensteds er vi i Stand til at beskrive Engfællesskab, der kunde omfatte flere Byer og Sogne (Hominde, Emb). Der gives kun spredte Oplysninger om Tøjring af Kreaturer i Vangene. Det har sikkert været almindeligt, i hvert Fald hvor Fælleden var for lille til at føde Byens Kreaturer Somren over, og anden Græsning manglede; her maa dog regnes med den Mulighed, at Byen havde lejet Græsningsret.

Fælled. Den løse Græsning til hver enkelt By, dvs. Græsningen i Vangene i Hvileaaret, findes takseret i Skov- og Græsningsprotokollerne Side om Side med den faste Græsning, dvs. Græsningen paa Overdrevene². Der var udnævnt en Ottemandskommission for hvert Herred, der skulde tage Skøn over Græsning og Svins Olden, hvor der forekom Rester af Skov. Den Del af Matrikuleringsarbejdet førte ligesom den skønsmæssige Bonitering af Agrene mange Klagemaal med sig³.

Selv om disse Protokoller oplyser om hver Bys Græsningsomraade, meddeler de kun i Ny og Næ noget om Forbindelser i Jord mellem

¹ Om forskellige Former for Fællesskab i Engjord se Niels Nielsen: Geogr. Tidsskrift 36 (1933): 88—116, jfr. sa. St. 177f, et Eks. paa, hvad Nasse kalder *rotation meadow*.

² Povl Hansen: Bidrag til det da. Landbrugs Historie (1889): 14 ff; Haff: Die dänischen Gemeinderechte I (1909): 111 ff.; Hugo Matthiessen: Det gamle Land (1942): 74 ff.

³ Matriklen 1688, Klageprotokol Nr. 1845; Klagerne over Græsningsansættelserne er indført i Skov- og Græsningsprotokollerne.

Byerne. Her som ved Agerlandet er Organisationen forbigaaet undtagen i nogle Tilfælde, hvor der var Tale om Vange, der var fælles for flere Byer. Paafaldende er det, at Vange, der efter Mb var Fællesvange, i Græspot. deles efter Byernes Anpart. Paa samme Maade fares der frem ved Vangelagsmarker, og selv ved fælles Overdrev og fælles Skove, der laa til Græsning og var bydelt. Hvis man derfor skulde udlæse Byernes Samhørighed i Græsning direkte af disse Arkivalier, vilde man komme til det Resultat, at de fleste Byer havde eget Overdrev. En topografisk Undersøgelse og andre Kilders Vidnesbyrd godtgør, at Størstedelen af den faste Græsning var paa store Fællesoverdrev. Med Frasen »eget Overdrev« menes derfor ikke, at Overdrevet var indgærdet, kun at Grænserne var kendt.

Naar Byens Anpart takseres særskilt, rejser det Spørgsmaalet, om der var Skel i Fælleden, der markerede Byens Part, eller om Tallet angiver Byens Kvotadel i Fællesgræsningen. Der er fundet Eksempler paa begge Dele..

Fælledeerne var ikke altid Udjord, der laa fjernt fra Byen. Paa flere Udskiftningskort kan man se, at der ved Anlæggelsen af Nybyer er lagt an paa at have direkte eller let Adgang til Fælleden, saaledes paa Kortet over Sdr. Fælled, hvor Byerne laa i Kreds om Fælleden. Var der ikke direkte Adgang, blev der hegned et Stræde (Fævej, Kogang) fra Byen dertil. Det er en Undtagelse, naar det hedder, at Bymændene maatte drive deres Kvæg gennem Nabobyens Vang for at komme til deres Fælled. Fælledeerne har bidraget til at præge Kulturlandskabet, da de har været bestemmende for Vejnet og Byanlæg. I 1682 var det sjældent at træffe mere end een Fælled i hvert Sogn, dvs. Begrebet Byfælled var saa godt som forsvundet.

Benævnelsen kræver særlig Omtale. Græspot. skriver »Fælled og Overdrift« om den faste Græsning tiere end Fælled alene eller Overdrev. Baade den løse Græsning i Vangene og den faste paa Overdrevet har i Tidernes Løb inden for rigsdansk Omraade haft Benævnelsen Fælled, og lignende Dobbeltthed er konstateret i Skaansk¹. Med Støtte i Ordets Brug i ældre Litteratur og i Lovsproget² ansættes i den juridi-

¹ Rietz: Svenskt Dialekt-Lexikon: 133a Fälad.

² Henvisninger hos Haff: Die dänischen Gemeinderechte I: 111.

ske Litteratur Betydningen Udlægsmark som den ældste¹. Den lokale Tradition viser, at det ikke har almen Gyldighed. I Nr. Hrd. benævnes Overdrevene *Heder*, i det østlige Omraade kendes ikke nogen lokal Benævnelse, antagelig fordi den faste Græsning der overvejende var paa Skovene. Enkelte Steder findes Benævnelsen *Slæt* især paa Syd-lolland, som det synes udelukkende brugt om Fælleder paa gammel Skovjord. Iøvrigt bruger hele det skovløse Sydlolland Betegnelsen *Fæland*. Det er en Forvanskning opstaaet ved Kartograferingen af et Ord, der nu udtales *Fællaaen*². Sprogformen tillader at opfatte det som bestemt Form af Ordet *fælþ*. Imod denne Opfattelse taler, at Ordet skulde have bevaret Karakteren af S sammensætning, og at det er usædvanligt at finde bestemt Form i Stednavne, samt at der ved Siden af *Fællaaen* findes en Form *Fælle(d)* (*Hyldtofte*, *Sjælstofte Fælle(d)*). Det er derfor mere sandsynligt, at der foreligger en S sammensætning *Fæ + lan(e)*³.

Ganske vist er det ikke umiddelbart forstaaeligt, hvordan *Lane* er blevet Betegnelse for Fælleden. Det er tænkeligt, at det har været

¹ Poul Johs. Jørgensen: Da. Retshist.: 178; Stig Iuul: Ll. Salmonsens IV.

² *Fælade* er optaget som ubestemt Form af Ordet i Jørgensens Lollandske Ordbog med Oversættelsen 'Brakmark, Udlæg'. Benævnelsen er dog nu ganske ukendt i den Egn, Ordbogen dækker (Ostlolland). Jeg skylder Forfatteren Tak for den Oplysning, at Artiklen er bygget paa een gammel Meddelelse. Ordet findes nu som Proprium paa Vestlolland, og det ser ud til kun at have været i Brug, hvor der var skovløs Fælled. Det kan derfor tænkes, at Betydningen Brakmark, som Ordbogen har, er paavirket af det falster-ske Ord *Fælling* 'Brakmark' (se f. Eks. LF 1930: 121); men det er bestemt Form af det ganske ubeslægtede Ord *Fælg*, jysk *Falg* 'Pløjjord'.

³ Molbech: Dialect-Lexikon: 309 Laane; ODS Lane; Mensing: SHW Lahn³ 'als Viehtrift benutzter Weg'. Om Ordet Lidén: MASO I: 15. Ordet bruges i Stedsbetegnelser i Forbindelsen »ude i Fællaaen«. Det kan være *Fæ + lane* i ubestemt Form brugt ved Stedsangivelser svarende til ærøske Former som »oppe i By«, »ude ved Klint«, »Peder og Ellen ude i Mark«. — Der findes paa Vestlolland ogsaa Formen *Fællaven*, der kan forholde sig til *Fællaaen* som *Traavn* til *Tran* (mnty. tran). Det er netop et Omraade, hvor v-Formen har haft Udbredelse (J. Jørgensen: Loll. Ordbog). Formerne kan stamme fra det laangivende Sprog (cf. Löfstedt: Nordfriesische Dialektstudien LUÅ 1931 Bd. 26: 168). — Den overraskende Forvanskning, hvorved *n* tapes, maa skyldes den Omstændighed, at Ordet har været opfattet som en bestemt Form, der afløses af den ubestemte Form samtidig med, at Fællederne blev udskiftet mellem de interesserede Byer, hvis Parter blev benævnt efter Byerne f. Eks. *Askø Fællaae*, *Korterp Fællaae* osv. Hvor Fælleden ikke er blevet bydelt opfattes *Fællaaen* stadig som bestemt Form (Arninge).

en speciel Betegnelse for en hegnet Fægang fra By til Fælled hen over Agerlandet, som er blevet udvidet til at omfatte hele Fælleden. Det er ogsaa muligt, at Ordet har betegnet en hegnet Græsning i en Tid, da Græsningen var en hegnet Plet i Agerlandet. I hvert Fald bliver det en sproglig Variant til Ordet Fælled, forudsat at Tolkningen af dette som **fæ-laiþ* er korrekt.

Da Formen Fælled ogsaa forekommer, kan man fastslaa, at Ordet Fælled lokalt har kunnet bruges om den permanente Græsning (Lolland-Skaane)¹, og da Ordet Overdrev slet ikke indgaar i Stednavneforraadet, behøver Forholdet mellem Overdrev og Fælled ikke blot at hvile paa en kronologisk Forskel, men kan være ordgeografisk bestemt. Den Betydning Ordet har i Gammeldansk² forliges bedst med den lokalt overleverede Betydning, hvis man antager, at Benævnelsen var knyttet til Udmark uden fast Hegn mod Fælleden (under Tovangsbrug).

Skovene. Skovene³ var ulige fordelt inden for Omraadet. I de skovfattige Egne kan der findes Smaaskove eller Lunde til enkelte Gaarde eller Enkeltræer spredt i Vangene, i de skovrige Egne kunde Skoven gøre det ud for Fælled. Skovene vurderedes m. H. t. Græsning og Svins Olden som de Vange, hvor der var rigelig Skovvækst. Skovene blev som Engene kun takseret og ikke maalt. Naar Materialet skal anvendes til Bestemmelse af mellembys Relationer, er en Kortlægning nødvendig, da der kun er Navnene og i enkelte Tilfælde Grænselinier at holde sig til. Fællesskabet i Skovene oplyses kun sparsomt i Mb, og Navnene er ikke til stor Hjælp, da de enkelte Byers Anparter i Reglen er opnævnt efter Byerne. Ligeledes faar man af Mb kun en uklar Forestilling om, hvorvidt der er Tale om Brugsret eller Ejendomsret. Det her indvundne Materiale er derfor for spinkelt til at bære en detailleret Beskrivelse af Fællesskabsforholdene i Skovene. Materialet

¹ Om Ordet se Emil Olson: ASB: 126 m. Henv.; Axel Lindqvist: MASO IV: 156.

² SkL. Kap. 185 (DGL I: 149), JL III, 58, EL II, 58, SRD IV: 346, 349. Dipl. AM. ved Thorkelin I: 237.

³ Steenstrup: Stud. VJb: 63f., 354 ff.; Svend Aakjær hos Henrik Pedersen: De da. Landbrug: 17*, 28*; Henrik Larsen: Haandbog i Hjemstavnsforskning (1939): 137f.; Hugo Matthiessen: Det gamle Land (1942): 25 ff.

viser det Stadium, hvor Kronen havde sat ind for byvis Adskillelse med markerede Skel, naar den blev Parthaver, hvor Godsernes Skovparter var afgrænset, og hvor Bønderskovene, der var opdelt byvis og undertiden til Enkeltmand, var stærkt udsat for Udsltelse. Som Følge af Regalretten¹ var Byernes Ret til Skoven begrænset, og Grænsen for Byens Anpart blev Bygrænse trods udvidet Græsningsret ganske som ved Fællederne.

Almindinger, som spiller saa stor en Rolle i Diskussionen om Landsbyernes Opstaaen, omtales en enkelt Gang som »Kongens Fælled« (cf. JL I, 53). Paa Mb.s Tid fandtes der *nulle terre sans seigneur*. Det er et Spørgsmaal, hvornaar den Tilstand indtraadte. Der er kun faa Vidnesbyrd om, at Alminding var Ødejord, der laa aaben for alle til Kultur². Naar Alminde bruges i Mb, er det om Agerstrimler med særlig Funktion til Bedste for hele Bysamfundet eller tillagt Enkeltmand pro officio³. I vort Omraade findes adskillige Marknavne *Alminde* og *Alminding*, uden at disse Skifter indeholder Almindeagre. Det er ikke derfor givet, at Skiftet laa paa Almindejord, Naboskab var nok til at fremkalde Navnet. De gammeldanske Eks-empler, der viser Alminding brugt om Jord, der laa uden for den til Bebyggelse inddragne Jord, er relativt unge. Det vinder derfor i Betydning, at den faste Græsning her førte andre Navne, som omfattede, hvad der i Sverrig hed By- og Herredsalminding⁴, og at Alminding kun sjældent indgik i Stednavne⁵ — det bornholmske *Allmijng* er Navn til den Del af Højlyngen, der er Kronens Eje, hvorimod Bøndernes Fællesjord hedder *Umark*⁶. Disse Kendsgerninger tyder afgjort paa, at Alminding ikke er et Arvejord, hvori man kan lægge den »etymologiske Betydning«, og at det hører til de Begreber, der

¹ Steenstrup: Stud. VJb: 325 ff; Poul Johs. Jørgensen: Da. Rethshistorie (1940): 186.

² Steenstrup: Stud. VJb: 334; Haff: Die dänischen Gemeinderechte I: 35; Arup: DH I: 70, 180 og 217; Kalkar: Ordbog I: 46, V: 29.

³ Saaledes ogsaa i Angel H. N. A. Jensen: Angeln (1844): 79.

⁴ Söderwall: Ordbok öfver svenska Medeltids-språket: Almänninger; Åke Holm-bäck: Studier över de svenska allmänningsarnas historia I UUA 1920.

⁵ Af Bebyggelsesnavne kun Alminde i Sdr. Hrd., og muligvis skal det udledes paa anden Maade, jfr. Da. Stedn. Nr. 8 (1944): 149. Svend Aakjærs Opfattelse af Alminderne som Centra (Det da. Folks Historie I (1927): 94) kan ikke bifaldes.

⁶ Espersen: Bornholmsk Ordbog: 5.

har vundet Indpas i Sproget gennem Administrationen. Begrebet synes at være skabt i Forbindelse med den middelalderlige Stats Jordpolitik for at betegne Jord uden for Sognefang. Derfor kan Ordet eller Betydningsindholdet til Trods for den almindeligt nordiske Udbredelse betragtes som laant antagelig fra allemannisk eller frankisk¹. Det maa paa et fyldigere Materiale overvejes, om Formerne Alminde og Alminding repræsenterer hver sin Tradition.

Naar vi derfor finder Byskel i de Overdrev, der udgjorde en Part af »Kongens Fælled«, men ikke i Fællesoverdrev, der ikke var Skovjord, kan det forstaas som en Følge af det kongelige Krav paa Almindinger, der kun synes hævdet over for skovløben Jord². Klare Eksempler paa Krongods paa Almindinger findes ikke som paa Sjælland³. Da Trevangsbruget gjorde en Omlægning af Hegningslinierne nødvendig og medførte en Indhegning af større Arealer, og da Hegningen kunde understrege, om Jorden skulde opfattes som bydelte eller fælles, er det muligt, at Trevangsbruget har gjort Kravet om Deling aktuelt.

INDELING

Grænser og Skel. Af det foregaaende ses det, at Byjorden var genemskaaret af Grænser og Skel af forskellig Art. Men lige saa righoldig Mb er paa Oplysninger om Agerjorden, lige saa fattig er den paa Oplysninger om det enkelte Samfunds Organisation og Byernes indbyrdes Afhængighedsforhold. Det maa udledes ved Analyser. Det har derfor været et Led i Undersøgelsen i videst mulige Omfang at stedfæste de topografiske Enheder, der nævnes i Mb, for at udfinde deres Stilling i Bysamfundet eller i den mellembys Organisation.

De Sogne- og Bygrænser, der findes i Nutiden, har paa forskellig Maade karakteristisk Forløb. De kan være bugtede og krogne, aftrappede og snorlige. Baade topografiske og historiske Forhold har bidra-

¹ Om Forholdene der se R. Kötzschke: Allg. Wirtschaftsgeschichte d. Mittelalters (1924): 217, 363.

² Jfr. Sven Dahl: Torna och Bara: 107.

³ Se f. Eks. Svend Aakjær: VJb: *156f. Jfr. O. Christensen hos K. Hansen: Det da. Landbrugs Historie (1925) I: 103.

get til at skabe denne Brogethed. Grænserne deles i artificielle og naturlige Skel. De første vandt Terræn ved den store geometriske Omlægning i Forbindelse med Udskiftningen. Flere gamle Udskiftningskort viser ved Siden af Linealgrænsen den gamle Grænse, der snart er en naturlig Grænse, Eng, Mose eller Bæk, snart hører til de artificielle. Almindelig er ogsaa den kamformede Grænse og den punktbestemte Grænse som i de gamle Markskelsforretninger. Disse Forskelle er bestemt af Grænsens Art og Alder.

Man kan her følge den Stræben, der gennem Aarhundreder har sigtet mod at skabe en Opdeling af Landets Jord efter Bebyggelsesenhederne. Landskabslovene har Bestemmelser om Markskelsforretningen og en meget stor Del af de middelalderlige Breve gaar ud paa at fastlægge eller stadfæste Bygrænser. Trods denne Stræben efter byvis Adskillelse, manglede der endnu i 1682 og ved Udskiftningen Skel mellem adskillige Byer. Det staar i Forbindelse med Grænseomraadets og Bebyggelsens Art, som nedenfor omtalt. Opdelingen var ikke lige paakrævet ved Agerland, Eng, Græsning og Skov og havde ikke samme Aktualitet for de forskellige Jordbesiddere.

Sognegrænser. Alene den Omstændighed, at Sognene, hvor de mødes i Sædeland, har Grænser, der følger naturlige Skel, hvor de var for Haanden, viser, at Grænserne ikke var Skillelinier i streng Forstand. De er ikke lagt fast for at faa en Inddeling af Jorden, men er lagt, hvor de lod sig markere uden Særforanstaltninger. Hvor det naturlige Skel manglede, er der i den takkede eller aftrappede Grænse et Vidnesbyrd om, at Jorddelingen ikke er sket med en Grænselægning for Øje. Da den blev aktuel, maatte der tages Hensyn til de allerede eksisterende Traditioner, der havde vundet Hævd i en Inddeling.

Det har Betydning for Forstaaelsen af denne Opdelings Historie, at der kan fastslaas en Bevægelighed i Grænserne. I flere Tilfælde har det vist sig, at Sognegrænserne er forskudt ved Inddragning af Jord. Ogsaa Nyinddeling har fundet Sted ved Sognekløvning (Errindlev: Olstrup, Herredskirke: Løjtofte og sandsynligvis flere). Omlægning har fundet Sted, hvor en By er lagt fra et Sogn til et andet (Kraarup og paa samme Maade er Tjørneby lagt fra Vindeby til Utterslev

i Middelalderen¹). Endelig findes der Tilfælde, hvor Sognegrænsen først i nyeste Tid er lagt fast, mens den før var et Bælte af Skov eller Græsning, der kun for saa vidt var delt imellem Sognene, som Brugsretten til Skoven var lagt fast. Denne Brugsret, Retten til Brug af Le, Økse og Plov eller Græsningsretten var de Retsbegreber, der blev Ledetraad ved Fastlæggelsen af Ejendomsforholdet ved den senere Deling².

Bygrænserne forholder sig i mangt og meget som Sognegrænserne, som de ofte falder sammen med. Behovet af Grænser har været forskelligt alt efter Omraadernes Art. Der kan opstilles følgende Tilfælde:

- 1) Byerne mødtes i Fælled.
- 2) Byerne mødtes i Fællesskov eller -eng.
- 3) Byerne mødtes i Agerland.

Ved skovløse Fælleder er der som Regel ikke fundet anden Bygrænse end selve Fælledgrænsen. I dem var der ikke Byskel, de blev ved Udskiftningen delt mellem Sogne og Byer efter geometriske Linier. Hvor der er omtalt Diger eller Jordvolde i Fælleden, har den efter al Sandsynlighed førhen været Skovjord. I Fællesskove var der Skel, der, hvor Skovejerne var Hgde, var afpælet. Var det Bønderskov eller -eng, der var delt ud i Enkeltmandslodder, opstod den kamformede Grænse. Efter den historiske Udvikling at dømme har Grænselægningen i vort Omraade taget Fart i Skovegne førend i Agerlandet. I Agerlandet var Sognene som Regel adskilt, men Byerne ofte forbundet i Fællesskab. Ogsaa Udejere kunde forbinde baade Sogne og Byer. Den Skal, der laa uden om Byens Agerjord, og som hørte med til Byens Fang, er stadigt blevet tyndere. De Fællesfang, der er paavist,

¹ Haugner: Loll. III (1922): 157, 198. Tjørneby havde foruden sin Del i to store Fællesvange stadig Agre i Vindeby, og Udejere fra Vindeby havde Agre i alle fem Tjørneby-Vange. Tjørneby Hede laa i eet med Vindeby Hede.

² Den store Fælled i Sdr. Hrd. er et klart Eksempel paa et Grænseomraade, der ikke var bydelt, skønt det skilte mellem 6 Sogne. Tilfældet minder om Grænseomraaderne mellem de danske Landsdele i Skaane, hvori der først i Middelalderen skabtes Grænse-linier, se Curt Weibull: Hist. Tidskrift för Skåneland VII (1917—21): 1—18; jfr. ogsaa Edv. Bull: Jemtland og Norge (1927): 92.

forbinder en By snart med en anden By, snart med en Gaard. I disse Fællesfang kunde der være Grænser i Agerlandet for den enkelte Bys Anpart, men især hvor det naturlige Skel manglede, kunde den undværes, saa der herskede Fællesskab. De Grænser, der var, behøvede ikke at betegne en Terminus for Byernes Interesser i Jorden for andet end Ploven. Udenfor kunde Byen have Ret til Brug af Le, Økse og Rive samt Græsningsret, hvorved Grænsen blev af samme Art som i Skovomraaderne.

Ligesom Sognegrænserne kunde forskubbes ved, at en Gaards eller en Bys Fang blev lagt fra et Sogn til et andet, saaledes kunde ogsaa Bygrænserne ændres, f. Eks. hvor Byerne tog Jord ind til Dyrkning af en ikke bydelt Fællede. Det omtales i flere Tilfælde baade i Mb og i B 1759 og har sandsynligvis været et gængs Fænomen¹. Det nævnes i Forbindelse med Klager over, at der ikke fandt en Reduktion Sted af Græsningsretten. Hvor derimod Fælleden laa til en enkelt By eller var bydelt og blev regnet til dens Fang, var det et indenbys Anliggende.

Det var ikke alle Grænser, der blev markeret med Hegn. Paa mange af de Udskiftningskort, der ikke er rensat, er Trevangsbrugets Gærder indtegnet, og hvor Gærderne mangler, kan man, hvis de Marknavne, der er indtegnet, stemmer med Navnene i Mb, med omtrentlig Sikkerhed indlægge de Hegn, der var gældende paa Mb.s Tid. Hvor baade Hegn og Marknavne er bevaret, kan det ses, at Hegningslinierne har været ret konstante undtagen i Byer, hvor der er foretaget Omlægning af Marker eller Nedlæggelse af Fællede eller Skov.

Det har vist sig, at det cirkulære Hegningssystem kun dukker op faa Steder i Skovegne, hvor Vangene skulde skilles fra et Skovoverdrev, der omsluttede den dyrkede Jord. Gaardene i Byen havde deres Tofter eller i hvert Fald deres Gaardsplads indhegnet, og det vil i de sammenbyggede Byer sige, at Bygaden var hegnet. De Gærder, der skilte Vangene, løb fra Gærderne om den ene Bygade til Gærderne om den anden Bygade, dvs. Gærderne dannede Skel imellem Vangene, men havde ikke deres Plads i Byskellene. Det er Hovedreg-

¹ Jfr. Povl Hansen: Bidrag til det da. Landbrugs Historie (1889): 45.

len. Paa Strækninger kunde Gærderne danne Skel mod Vænger, Haver, Skove og Fællede. En Følge heraf er, at en Vang med enkelte Skifter fælles for to Byer, som f. Eks. i Radsted og Errindlev, kan være skilt ud fra en tilstødende Vang med Byfællesskab, saa den efter Byens Skel egentlig hører til Fællesvangen. En Kortlægning af Agerskifterne kan gøre det sandsynligt. Paa den Maade forklares en Del Tilfælde af Udejere. Det østlige Skifte i Langet Æm. blev f. Eks. dyrket fra Østofte. I Birket er nogle solskiftede Ravnsbyskifter indhegnet med de uregelmæssige Birketskifter. Denne Udjord kan være en Enklave, der er opstaaet ved en Regulering af Byjorden, hvorved Udejerne samledes.

Det dyrkede Areal var i de færreste Byer et snævert Omraade nær Bebyggelsen omgivet af den uopdyrkede Udmark. Vangene var omfattende Arealer, der indeholdt baade Ager og Eng og ofte tillige Skovpartier. Deraf Begreberne Engbund og Markeskov. Men denne Ordning indebærer, at der var Mulighed for Nybrud ikke blot i Fælleden, men ogsaa inden for den hegnede Vangs Omraade. I Vangen kunde der ligge baade Fællesjord (Eng, Skov og Haver) og private Lodder. Endvidere ses det, at Opdyrkningen ikke behøvede at foregaa Skifte for Skifte fra Byen ud mod Periferien; hvor Naturforholdene talte for det, kunde den ske pletvis. Derved fik privat Jord, Agerjord, Engbund og Skov, der laa inden for det til Pløjning hegnede Omraade, ikke samme Betydning for Ejeren i Udlægsaaret som i de to Dyrkningsaar, medmindre den blev hegnet. Heri kan ligge Forklaringen paa, at der findes Agerjord omtalt som Vænger, som ikke var hegnet. Med den voksende Opdyrkning kunde Hegnene forskydes, mens Inddelingen af Jorden holdt Stand. Naar det Skaktavl, som Markerne dannede, opfattes paa denne Maade, bliver det et historisk Dokument af samme Værdi som Pergamentbrevet.

Spørgsmaalet om Vangehegnenes Alder lader sig ikke med Sikkerhed besvare. I de stærkt opdyrkede Egne har der været mindre Grund til Forandring end i Skovegne, hvor der er opgivet Hegn om Haver, Vænger og Skovpartier¹. Ogsaa Udvidelse af Vangetallet og

¹ Om Rydninger af Skove jfr. Fink: Udsk. Sdrj.: 55 ff og om opgivne Indhegninger sa. Sted: 69.

Nedlæggelse af Fælleder kan have fremkaldt Forandring i Forløbet. Hvor der ikke er sket store Forandringer i Opdyrkingen, er det ikke usandsynligt, at Hegnene har fulgt de samme Linier fra Trevangsbrugets Indførelse, især hvor de følger den kortest mulige Hegningslinie mellem to Byer.

Der oplyses saare lidt i Mb om, hvori de Skel, der var mellem Byerne, bestod. I nogle Tilfælde giver Udskiftningskortene Mb Mæle, dog kun Kort, der rækker bag om de store Omvæltninger 1759—1800, og som viser de gamle Konturer og dermed Signaturerne for Inddelingen af Jorden. Ved Siden af Udskiftningslinierne kan man paa Kort, der ikke er rensset ved Kopiering, udlæse den gamle Tilstand med Forbehold over for den Begivenhed, der har fremkaldt Kortet. Af de Skel, der findes, den naturlige Grænse, Diget, Skelgrøften, Skelstenen¹, det svorne Markeskel og Hyd eller Brød, skal de to sidste særligt omtales.

Det er forkert, naar Kalkar med en Henvisning til svensk Dial. *bröt* gengiver det lollandske Eksempel paa *Brød* fra 1582² 'den yderste del af en skov'. Ordet genfindes i det ærøske Dialektord et *Bølbrod*, der er en Vratte eller Tværager eller Tværvej, som tjener til at afbryde Pløjningen i een Retning og dækker altsaa delvis Betydningen i det fra andre Egne af Landet kendte *Høvd (Hyd)*³. En Grønvej med Navnet *Bølbrod* findes paa Ærø i Tranderup S:n midtvejs mellem Maden og Stranden. Netop denne Brug af Ordet Brød er bevidnet fra Lolland af en Præst i Errindlev, der i 1829 i Anledning af Navnet *Piilsbrød* skrev »en Vej, der er bevokset med Græs og ikke bruges meget, benævnes af Almuen *Brød*«⁴. Paa Udskiftningskortene kan disse Brød let genkendes, de tegnes som en smal, lige Stribe Grønjord⁵ og ikke som en enkelt opløjet Fure⁶. Det er sandsynligt, at det er en saa-

¹ Jfr. Povl Hansen: Aarb. da. Kulturhist. 1900: 156; H. Hjelholt: Falsters Historie I: 380. I Branderslev omtales en Skelsten mellem Lundegds og Branderslev Bys Lod, jfr. v. Stemann: Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung (1855): 105 og Fodn. 93.

² Molbech: HT II (1841): 141 og Kalkar II: 361 (1582) 'et brødt eller heud', V: 142. Senere i Teksten 1582 staar dog »offuen for Brøden«.

³ Danske Folkemaal IV (1930): 122.

⁴ Efter Haugner: Loll. V (1928): 210.

⁵ F. Eks. Kort fra Bregninge, Engestofte.

⁶ Jfr. Povl Hansen: Aarb. da. Kulturhist. 1900: 157, Lauridsen: Aarb. 1903: 41 f. Antagelig er det et Skel af lignende Art og ikke en Stedsbetegnelse (Henr. Larsen PA

dan Grønvej, der kaldes »den gamle brødestedl« i Rep. II 9206 (Fyn 1500).

Der kan ikke være Tvivl om Udledningen af Ordet. Brød er en østdansk Form¹ svarende til vestdansk Brod og forudsætter gl^{da}. *brut*, der etymologisk set er det samme som det fra de gamle svenske Love kendte Ord *brut*, som gengives 'delning (divisio)' brugt om Inddeling af Jord². I Danmarks Stednavne³ er Efterleddet *Braad* 'Agerskifte, opbrudt Jord, Vej' adskilt fra *Brød* (vn. *braut*). Der gives Grunde for denne Adskillelse, men at det her omtalte *Brød* 'Skel' ikke historisk set er identisk med vn. *braut* tør sluttes af Ordets specielle Betydning og af dets neutrale Genus, der er bevidnet fra 1582; dog er det af Rask citerede *Brød* 'den Strækning, hvor Agre i ganske forskjellig Direktion løbe sammen . . .' Fælleskøn⁴. Ganske tilsvarende Dobbeltthed i Betydningen efter Funktionen findes i de engelske Dialektord *mear* og *rean*⁵. *Høvden* nævnes i Kilderne Side om Side med Brød. Nogen Forskel mellem de to træder ikke klart frem. Ogsaa *Høvden* har dobbelt Funktion, den tjener dels som Skelager, dels som Forpløjning⁶. Fink nævner en *Plovhøvd* som Skel mellem Stuf og fællesdrevne Jord⁷. Det ser ud som om *Høvden* altid var en dyrket Yderager i Pløjejorden, men ogsaa hele tværløbende

1935: 44f.), der ligger bag Udtrykket fra VJb *Stenswith*. . . *extra brothæ*, der af Svend Aakjær (VJb: 195) er sammenstillet med det af Suhm overleverede *Gælling ultra Brotæ* (1285). Jfr. Kalkar I: 291 og S. 18 Fodn. 3. Saaledes allerede Marius Kristensen i Danske Studier 1931: 168—170, 1932: 186—187.

¹ Andre Ord med gl^{da}. kort *u*, der er overleveret uden litterær Støtte, har lokale Varianter med *ø* (Hol^k: Hølk, Kul^p(ing): Kølp(ing), Stud: Stød); jfr. Kalkar I: 279 Brud.

² Schlyter: Ordbok brut og byabrut; Söderwall: Ordbok brut 8 og brutsyn. Jfr. ogsaa Fritzn^{er}: brot 4 og Aasen-Ross: brot 11.

³ Danmarks Stednavne 3. Indl. XX.

⁴ Rask: De fynske Bønders Sprog udg. af Poul Andersen: 13. Saaledes dog ogsaa 1582 (se S. 129 Fodn. 2) og Mb fra Torslunde, jfr.: 83.

⁵ Wright: EDD og R. Prothero: English Farming (1912): 24 Fodn. 1, der nævner Synonymer hertil.

⁶ Jfr. Danske Folkemaal IV (1930): 122, hvor Ordets nutidige Brug er undersøgt, og Sognebeskrivelserne til Bursø, Ringsebølle og Sædinge. — Den tautologiske Karakter af Sammenstillingen *Hyd* og *Brød* understreges af, at Verbet *brøde* (*bryde*) i fynske Mbb bruges paa samme Maade som *hyde* (*høfde*) i lollandske Mbb.

⁷ Fink: Udsk. Sdrj.: 50.

Agerskifter kunde gaa under det Navn (Kortene). Høvden kunde være markeret med Sten (*Højde-, Hydesten*) eller Pæle, der dog ikke tjente som Fikspunkter ved Rebning¹. Dette Ord maa være laant til Danelagen og ligge til Grund for det fra Lincolnshire kendte *Huvvers*² eller *Uvvers* forklaret som 'ridges of land separating, in unenclosed lands, one tenant's fields from another's'. Den samme Form for Afmærkning kendes under lignende Vilkaar, men med andre Benævnelser fra svensk³, norsk⁴ og nedertysk⁵ Omraade. I den norske Benævnelse *byte* findes samme Veksel mellem abstrakt og konkret Indhold som ved *Brød, brut*⁶, og det svarer til, hvad der er antaget for svensk *klöf*, der gengives baade 'klyvning' og 'gräns'⁷.

Der er ogsaa fundet Eksempler paa, at to Byers eller Ejerlavs Jorder grænser sammen uden denne Markering af Skellet. I de Tilfælde kunde en Ager eller et Skifte ved Navnet *Skelle(r)ne* udhæves som Skelager.

Vangelag. Denne Ordning, hvor Vangen strakte sig fra By til By, findes saavel mellem indensogns som mellem udensogns Byer. Den var mulig overalt, hvor Byernes Fang mødtes i Agerjord. Det, der kendetegnede den, var, at Vangen ikke bestemtes af Skellene, men af de tværløbende Gærder. Disse var sat efter en dobbelt Beregning, dels med en Tre-, Fire- eller Femdeling af Agerjorden for Øje, dels afpasset efter Nabobyens Gærde, saa den Strækning, der skulde hegnes, blev den kortest mulige. Det ses, at Vangelagets Forudsætning netop er den vidtstrakte Opdyrkning, det aabne Land uden store

¹ H. Hjelholt: Falsters Historie I: 380, jfr. Rep. II 5053 (1482). Andre Eksempler i Rep. II 5292 (*Kringelborg hew*, Falster), 7076 o. fl.

² Wright: EDD III: 297 »the space between the land of different proprietors or occupiers, in an uninclosed field, the grass of which is mown for hay« og VI: 334.

³ Åke Campbell: Skånska Bygder: 33.

⁴ Demarkationslinier bestemt af »kann og byte« omtales af Espeland: Tun og teig. Norsk Folkekultur XVII (1931): 79, den afpælede eller afstenede Grænse samme Sted: 83.

⁵ Mensing: SHWb V Sp. 173 Tründel-slag; Georg Hanssen: Insel Fehmarn (1832): 211 'der unbebaute, als Fahrweg dienende Streifen am Ende eines Feldes', 'der Grasrain, der die einzelnen Schläge von einander trennt' (fra Femern).

⁶ Aasen: Norsk Ordbog Byte 'Deling'; 'Skjel, Grændseskjel'.

⁷ Erik Noreen: NoB 1919: 159.

Skovstrækninger eller Fællede. Det stemmer ganske med, hvad Campbell har paavist i Skaane, hvor Vangelaget er karakteristisk for slättbygden, hvor Trevangsbruget herskede¹, mens Skovbygd og Risbygd med Alsædebrug og Tovangsbrug havde »det aarlige Brugs Vangelag«².

Da det var en Forudsætning, at Vangene fulgtes i Rotationen, kunde Vangelaget kun gennemføres, efter at Byerne var kommet overens om Tiden for Hegningen, om Gærdernes Forløb, samt om Tiden for Begyndelsen af Ævredsgræsningen, og da Byerne kunde have Vangelag til to-tre Sider, kunde der dannes Vangelagskæder, der bandt Byer sammen over et vidtstrakt Omraade. Paa hosstaaende Kort (Pl. Nr. 3) er der paa Grundlag af Udskiftningskortene indtegnet en saadan Kæde. Det ses, at det, der skabte Afbrydelser, var Byerne, hvis Gade og Tofter havde sine Særhegn, Fællede og Skove, der laa under faste Hegn, samt Marker til Hgde, der var særhegnede. Med den Indvirkning, som Vangelaget havde paa Tilrettelæggelsen af Arbejde og Drift i de implicerede Byer, forstaar man, at det kunde blive en bygdeskabende Faktor, som fremhævet af Campbell³. Da Udskiftningen skulde gennemføres, bidrog Vangelaget ikke saa meget som Fællesskabet til at gøre Processen kompliceret, kun den større Hegningsydelse, som fulgte med, blev brugt i Agitationen mod Ophævelsen.

Under Indtryk af at Vangelaget hørte hjemme i Udlægsmarken alene, har Campbell beskrevet Mulighederne for dets Opstaaen⁴. Som en af dets Forudsætninger nævner Campbell, at al Sommergræsning var i Udlægsmarken⁵. Den er ikke til Stede her. Vangelaget hører til de Træk ved Fællesskabet, hvis Opstaaen ikke let lader sig datere. Fink mener at finde Tilløb til Vangelag i 1570⁶. Da det mellem-bys Vangelag blot er en udvidet Form for det Hegningsfællesskab, der fandtes, hvor en Hgd havde Særjord under Hegn med en By,

¹ Åke Campbell: Skånska Bygder (1928): 48; jfr. Hugo Matthiessen: Det gamle Land (1942): 153.

² Åke Campbell: Skånska Bygder: 107; samme: Skånes Hembygdsförbunds Årsbok (1933): 20.

³ Åke Campbell: Skånska Bygder: 54.

⁴ Samme: 49.

⁵ Campbell: Skånska Bygder: 54.

⁶ Fink: Uds. Sdrj.: 137.

forekommer den Tanke mig ikke usandsynlig, at Vangelaget har været et Led i Trevangsbrugets Ide og paa Steder kan være indført med Trevangsbrugets Hegning. Overalt hvor Skovbælterne om Agerjorden blev tynde eller brudt, og hvor Byfælledeerne blev taget ind, kunde Ideen tages op.

Heller ikke Tiden for Trevangsbrugets Indførelse er kendt. Det har været den almindelige Antagelse, at der forud for Trevangsbruget overalt er gaaet et Tovangsbrug¹. Man finder Tovangsbruget ved Siden af Trevangsbrug fra Landskabslovene til Udskiftningen², saaledes ogsaa i det her undersøgte Omraade; men netop de specielle Vilkaar, hvorunder det findes her, er et Indicium imod den Antagelse, at Tovangsbruget overalt har været et Mellemstadium paa Vejen til Trevangsbrug. Overgangen fra to til tre Vange var af en ganske anden Art end Udvidelsen fra tre til fire eller fem Vange. Trevangsbruget medførte en Hegningsordning, der var bestemt af den intensive Opdyrkning. Det Punkt var naaet, hvor det radiale Hegningssystem i Forbindelse med Vangelag var den enkleste Løsning, naar Agerjord, Udlægsmark og den faste Græsning, om en saadan fandtes, skulde hegnes. Med det var der først skabt Sondringen mellem Græsning under fast Hegn og Agerjord under omskiftelige Hegn. En saadan Ordning var utænkelig under Tovangsbrug, hvor Hegnene ikke paa samme Maade kunde indeslutte al Jorden og de mellembys Hegn ikke bringe Kontakt mellem flere Byer.

Trevangsbruget er paa Kontinentet bevidnet fra karolingisk Tid³, men kan være ældre. Hvornaar det først blev efterlignet i Norden er ikke klart. Alt taler for, at det har vundet Terræn gradvis alt efter Intensiveringen af Opdyrkingen i de enkelte Omraader⁴. Det vil ses,

¹ Poul Johs. Jørgensen Da. Retshist. 1940: 176.

² VL æR Tekst I Kap. 202, DGL VIII: 96; Fink: Udsk. Sdrj.: 36f.; Sven Dahl: Torna och Bara: 112; Svend Aakjær BBH II: 135.

³ Georg Hanssen: Agrarhistorische Abhandlungen I: 152 ff; R. Kötzschke: Allg. Wirtschaftsgeschichte d. Mittelalters (1924): 267f; C. G. Weibull: Skånska Jordbrukets Historia (1923): 40; Dänische Wirtschaftsgeschichte (1933): 14.

⁴ I England fandtes To- og Trevangsbrug Side om Side i tidlig Middelalder, Vinogradoff: Villainage (1892): 224f. I Lincolnshire var der i 12. Aarh. overvejende Tovangsbrug ifl. Stenton: Documents Illustrative of the Social and Economic History of the Danelaw (London 1920): XXXf. Jeg skylder Dr. phil. Kr. Hald Tak for Henvisningen til dette Værk.

at Trevangsbruget ikke behøvede at have Betydning for Inddelingen af Jorden, de gamle Skel kan være bevaret. Det vil sige, at det ikke var Trevangsbruget alene, men ogsaa Inddelingen af Jorden, der dæmmede op for Nyanlæg af Byer¹.

Kun i Glimt faar vi Kundskab om den Tilstand, der gik forud for Trevangsbruget, dels i Landskabslovene, dels i Marknavne. Der maa regnes med Varianter efter den enkelte Egnns naturlige Beskaffenhed og Historie. Trevangsbruget bød Kornavlen gode Kaar, den almindelige Antagelse er, at den ældre Ordning med større Græsningsarealer i højere Grad har været baseret paa Kvægavl. Hvor det har været et Tovangsbrug, maa vi erkende, at dets Udformning og Hegnenes Forløb i Forhold til den Bebyggelse, der findes, ikke lader sig efterforske. Mulighederne er flere, f. Eks. Hegn om dyrkede Pletter (Løkker) Resten Græsning², Hegn om det dyrkede Areal mod den øvrige Jord, forudsat at der kunde avles Hø nok inden for det hegnede Omraade, eller at Engene var hegnede, eller muligvis en Deling i Indvang eller Gaardvang og Udvang, som kan have holdt sig under Trevangsbruget³.

Der kræves Sammenligningsmateriale, før det kan fastlægges, hvad der ligger bag om Stednavne og andre Dele af Nomenklaturen, der kan dateres til dette Kulturtrin. Det er iagttaget, at Løkkenavnene⁴ har forskellig Frekvens i Omraadet (Nr. Hrd. 18, Sdr. 17, Fuglse 15 og Musse 7), og at der pletvis har været en Ordning med Indvang og Udvang. Det udlæses af Stednavnet *Gaardsvang*⁵ (*Gadevang, -vænge*), der findes over hele Øen, men ikke brugt paa samme Maade. I Øst bruges det som Navn paa Skifter, kun een Gang er en Mark opnævnt

¹ Det er Hegningsliniernes Sammenhæng med Formen for Bebyggelsen, der har ført til denne Hypotese. Iflg. Værket *Enquête sur les conditions de l'habitation en France I* (Paris 1894) støttes den af Forhold i Frankrig. Værket er ikke fundet i danske Biblioteker, det citeres efter Wührer: *Beitr. zur ält. Agrargeschichte des germ. Nordens*: 58 Fodnote 7, Slutn. Jfr. Max Sering: *Erbrecht und Agrarverfassung in Schleswig-Holstein* (1908): 206. Samme Tanke hos Gunnar Lindgren: *Falbygden* (1939): 146.

² Marc Bloch: *Les caractères originaux de l'histoire rurale française* (1931): 57 ff.

³ Som beskrevet af Fink: *Udsk. Sdrj.*: 35f fra Haderslev Amt og Angel. Om Gaardvagen se ogsaa H. N. A. Jensen: *Angeln* (1844): 79.

⁴ Svend Aakjær: *DSt.* 1923: 10 ff.

⁵ Det findes varierende med Gaasager, Gaasermark.

med det Navneled (Agerup). Navnet er i Øst i det hele usædvanligt. Skifterne nærmest Byen bærer der Navnet *Byagre* (Musse Hrd 38 Skifter, i 7 Sogne kendes Navnet ikke; Fuglse Hrd 8 Skifter). I Vest derimod er det et almindeligt Led i Navne paa Marker¹ og findes usammensat som Marknavn, mens Navnet *Byagre* slet ikke forekommer i de to vestlige Herreder. Denne geografiske Fordeling understreger den Lighed, der er mellem det vestlige Lolland og Sønderjylland paa sproglige og kulturelle Omraader, og den illustrerer Østersøens Betydning som Bindeled. Der maa antages en Bevægelsesretning Vest-Øst som ved andre Forhold, der i den sproghistoriske Litteratur er skrevet paa Sydsveernes Konto.

Fællesskab. Vangelaget kan karakteriseres som et Hegnings- og Græsningsfællesskab, det egentlige Fællesskab, som nu skal behandles, gælder Brugsretten og Ejendomsretten til Jorden. Ved Fællesskab forstaas dog sædvanligvis flere Forhold:

- 1° Agrenes spredte Beliggenhed imellem hinanden (alternerende Fællesskab) med Ret til fælles Græsning.
- 2° Dyrkningstvangen, Pligten til at overholde Sædart.
- 3° Fælles Brug af Eng, Skov og Overdrev.
- 4° Byfællesskab, hvor 2 Byer har en, to eller alle tre (fire, fem) Vange tilfælles.
- 5° Adskillige Byers Delagtighed i en enkelt Mark.
- 6° Kompliceret Fællesskab.
- 7° En særlig Form for Fællesskab, der er benævnt Fled.

Punkt 1 og 2 repræsenterer en Side ved Fællesskabet, som kun en Udskiftning kunde ophæve. Denne Fordeling af Jorden var den almindelige Form for Jordbesiddelse, den havde Traditionen bag sig, og Organisationen var bygget op omkring den. I sin Udformning kunde den være præget af forskellige Tider (se Kap. IV) og afstemt efter Naturbetingelser, det tekniske og sociale Stade og det alminde-

¹ *Gadevænge(s)mark* og *Gadeagermark* i Sdr. Hrd i 3 Byer, i Nr. Hrd i 9 Byer.

lige Kulturtrin; men i Systemet laa der en Idé, der var anvendt i store Dele af Midt- og Vesteuropa¹.

Der er i de senere Aar sket en Bevægelse bort fra den Opfattelse, som Olufsen lancerede, og som Georg Hanssen tog til Orde for, at dette Fællesskabssystem var en Urtilstand, og at Agerdyrkingen i sin Oprindelse var kollektiv². Der regnes nu med et forudgaaende Stadium med spredtliggende Felter, som de danske Oldtidsagre, en Form for Sameje, der ikke havde Agrarkommunisme som sin Forudsætning³. Det er svært at forsone Rebningsklausulen, eventuelt Rotationspligten⁴ med Ejendomsret, der ytrer sig i Ret til at sælge, testamentere eller pantsætte Jord. Ejendomsforholdet kunde under Fællesskabets Vilkaar ikke gælde en afgrænset Jordlod⁵.

Tiden for Opkomsten af den højryggede Ager kan ikke fastslaaes, Arkæologer skønner, at den er dukket op i Jernaldernes sidste Aartusind⁶.

Under Punkt 3 er beregnet Fællesskab i Eng og Skov, hvor Loderne kunde være afmærket uden at være særhegnet eller kunde ligge helt uden Skel. Hvilket Fordelingsprincip, der fandt Anvendelse i sidste Tilfælde, er ikke altid klart. Der kunde være Tale om Deling af Jorden, Cirkulation, Udlejning, eventuelt Fællesdrift med Deling af Udbyttet. Endvidere er herunder beregnet Fællesskab i skovløst Overdrev, hvor al Jord laa uden Skel og Inddeling. Fællesskabsomraaderne kunde ligge byvis adskilt; men Overdrevene laa tiest hegnet til flere Byer. For Byfællesskab af denne Slags er Mb en daarlig Kilde, klarere Besked giver Udskiftningsagerne. I denne Undersøgelse spiller det en underordnet Rolle til Trods for de Oplysninger, dette Fællesskab under særlige Vilkaar kan give m. H. t. Gaardenes Forholdstal⁷. I Bebyggelseshistorien har denne Form for Fællesskab

¹ Gudm. Hatt: Vid. Selsk. Hist.-Filol. Medd. 26 (1938—39): 5.

² Se Wührer: Beitr. zur ältesten Agrargeschichte des germ. Nordens (1935): 95f.

³ Gudm. Hatt: Vid. Selsk. Hist.-Filol. Medd. 26 (1938—39): 7; jfr. Wührer: Beitrage (1935): 85, 92f m. Henv.

⁴ Svend Aakjær: BBH II (1933) 139.

⁵ Om Samejeforholdet Poul Johs. Jørgensen: Da. Retshistorie (1940): 178, 183 ff.

⁶ Johs. Brøndsted: Danmarks Oldtid III: 71.

⁷ Svend Aakjær: BBH II (1933): 159f.

været brugt af Haff til vidtrækkende Slutninger om Bygdegrænser, som ikke skulde skære Herredsgrænserne¹; men Tesen er gendrevet af Steenstrup². Der er her fremdraget flere Enkeltheder, der taler imod Haffs Teori.

Punkt 4 omfatter Byfællesskab, der er Dyrkningsfællesskab, hvori Ævredsfællesskab i Udlægsmarken (Vangelag) indgik som et naturligt Led. Ved Vangelag eksisterede der en Grænse, der blot ikke var markeret med Hegn i hvert Fald ikke, naar Markerne laa til Grænsning; men ved dette Byfællesskab var flere Byer impliceret i et Dyrkningsomraade, og Byernes Agre var vævet ind i eet broget Mønster. Denne Form for Fællesskab og dens Betydning for Bebyggelsehistorien har ikke været tilstrækkeligt undersøgt. Det er nævnt, at Vangelag med Udejere giver omtrent samme Ordning, og en talmæssig Undersøgelse kan give omtrent samme Billede. Paa det ledsagende Kort (Pl. 4) skulde samtlige Tilfælde være indtegnet. Det er flere, end Mb nævner, da Ekstrakterne oftest har udeladt Oplysninger af denne Art. Her har en Supplering ved Hjælp af Kort med Marknavne eller B 1759 været nødvendig, ligesom de vigtigste Kilder, der handler om Ophævelsen af mellembys og mellemsogns Fællesskab, er konfereret³.

I den første Udskiftningsforordning af ²⁸/₁₂ 1759 anbefales i Artikel II Adskillelsen af Overdrev eller Heder til flere Byer, og det tillades at indhegne saavel byvis som lodsejervis. I Artikel III gives samme Regler for Byer, der havde Marker fælles eller delt uden at have dem fraskilt ved Hegn (Vangelag). I den Omvæltning, som Ophævelsen af Fællesskabet betød, var der et Led mere end Udskiftning og Udflytning. Med en samtidig Term kan det kaldes *Separationen*. Dens Formaal var at indføre Markskel mellem Byer og Sogne overalt, hvor de manglede. Det var i første Række Overdrevene, der manglede Skel; men i vort Omraade gjaldt det ogsaa i udstrakt Grad Agerjorden. Separationen var den Del af Udskiftningen, der voldte

¹ Karl Haff: Die dänischen Gemeinderechte I, Almende und Markgenossenschaft (Lpz. 1909): 73 ff, spec.: 98 + Kortbilaget.

² HT 8. R. II: 89 ff.

³ Saaledes Godsernes Forklaringer 1785. RA R. K. Landv. Ktr. 1773—1809. Indberetninger om Forbedringer i Landvæsenet og Fællesskabets Ophævelse. E. Aalholm m. fl. Amter (1774—89).

flest Fortrædeligheder¹, ikke blot fordi den dannede Indledningen til Processen, men ogsaa fordi der var flest Meninger, der skulde stemme sammen. Faserne i Udskiftningen skal ikke beskrives her², kun et Par Enkeltheder maa nævnes, da de har Betydning for Brugen af Kildematerialet. Det viser sig, at der blev tegnet Kort over de store Fællesskabsomraader, baade Agerjord og Overdrev. Det kan fastslaaes, at flere af de Kort, som paa een Gang viser Udskiftningslinier og gamle Konturer, gaar tilbage til disse Kort. Ligeledes har det Betydning, at den saakaldte *Jorddeling*, der var en Separation og Kobbeldeling uden Ophævelse af det indenbys Fællesskab, blev indført i nogle Byer, især i Byer under Godset Knuthenborg³. Som Eksempel kan gælde Kort over Døllefjælde 1779 (Fig. 3).

Byfællesskabet kan efter sin Form deles i to Grupper⁴. I den ene, der er kaldt internt Fællesskab, er der sluttet Fællesskab som oftest mellem to Byer i Jord, der maa antages at være gammel Agerjord (Indvang). I den anden, hvor to eller oftest flere Byer var interesseret i store Fællesskabsmarker, er Fællesskabet kaldt eksternt. Dette Fællesskab antages at udgaa fra Opdyrkning af fælles Udjord. Hvor der findes omtrentlig Adskillelse mellem Byernes Parter, maa den bero paa praktiske Hensyn. I flere Tilfælde er det ad topografisk Vej gjort sandsynligt, at der er Tale om Nybrud i Skovjord eller paa Fælled. Sondringen mellem disse to Former kan i visse Tilfælde ske ud fra Agerfordelingen i Skifterne. I den første Gruppe findes der indviklet Agerfordeling (f. Eks. Døllefjælde-Langet se S. 199), hvor Fællesskabet var saa gennemgribende, at Byerne næppe havde egne Skifter. I den anden var Fordelingen bedre reguleret, der fandtes Fællesskifter, men i Reglen laa Skifterne som Vænger, der var fordelt mellem Byerne, saa hver Bys Jord laa nogenlunde samlet. Der findes ekstreme

¹ Eksempler findes i Landvæsenskommissionerne 1757—1773. RA. Indkomne Betænkninger over Spørgsmaal til Landvæsenets Forbedring i Henhold til Cirkulære af ³⁰/₄ 1768 A—H. C. Lolland-Falster, II Aalholm, Halsted og Maribo Klosters Amter. 1768—70.

² Herom Hans Jensen: Dansk Jordpolitik I (1936).

³ Herom i Indberetninger om Forbedringer i Landvæsenet og Fællesskabets Ophævelse. E. Aalholm m. fl. Amter (1774—87). RA.

⁴ Jfr. Povl Hansen: Bidrag til det da. Landbrugs Historie (1889): 66, hvis Gruppedeling dog dækker, hvad her er kaldt Fællesskab og Vangelag.

Eksempler paa disse to Grupper, men ogsaa Mellemløber. Den anden Gruppe lader sig ikke altid ved Optælling skille fra Vangelag med Udejere, medmindre der er givet positive Oplysninger om manglende Skel, og da der oftest er flere Byer impliceret, fører den over i den under følgende Punkt omtalte Form for Fællesskab. Den første Gruppe er indensogns, der findes kun enkelte Undtagelser, hvor der kan paavises Forskydning af Sognegrænsen, den anden Gruppe kan være baade inden- og udensogns.

Byfællesskabet kan desuden deles efter Grader. To Byer kan have Fællesskab i een, i to eller i alle tre (fire, fem) Marker. Fællesskabet i een Vang findes især i den østlige Del af Omraadet, mens Fællesskabet i alle Marker findes spredt¹. Derimod er det usædvanligt at finde Fællesskab i to Vange og een Særvang til hver By. Det kunde tydes saaledes, at Fællesskabet hidrørte fra en Tid, da Tovangsbruget herskede; men selv om Særvangen i mange Tilfælde er et Nybrud i Fælled, kan der tænkes andre Forklaringer. Saaledes kan Særvangen have eksisteret ved Grundlæggelsen af Nybyen, og Fællesskabet i den ene Vang kan være opstaaet ved Inddragning af fælles Græsjord, og endelig er Vangen ikke en konstant Størrelse; hvad der paa Mb.s Tid var Fællesvang kan paa et tidligere Trin have udgjort to Vange.

Det viser sig, at Forbindelsen i en og to Marker især findes ved Adelby og Aflæggerby (Torp). Ved det fuldkomne Fællesskab bliver det tvivlsomt, om Byerne skal opfattes som Bydele lejret om Fællesarealet som f. Eks. Bydelene Ø. og V. Branderslev, eller om Jorden er et Fællesfang, der er vokset omtrent ens for begge Byer. Her afgør Manglen af egne Overdrevsrettigheder intet. En samlet Undersøgelse heraf er ikke foretaget.

Som Punkt 5 er opstillet den Form for Fællesskab, hvor mere end to Byer var interesseret i een Vang. Der findes i Mbb kun omtalt et Tilfælde (*Storemark* i Landet S:n, som 8 Byer i 3 Sogne havde Del i); men Analysen har vist, at flere gemmer sig bag de ufuldstændige Oplysninger. Der var nemlig ved Opmaaling af disse Fællesmarker

¹ I Nr. Hrd. Mageltving-Bønved, Langesø-Tving, V. Karleby-Ringseby; i Sdr. Hrd. Havbølle-Toreby og Gurreby-Volshave.

to Veje at gaa, enten at maale Fællesvängen under eet eller at stykke den ud efter Skel eller omtrentlige Skel og rette af ved at anføre Udejere.

Denne Forbindelse mellem Byerne finder ligesom den foregaaende Udtryk, dels ved at Byerne havde deres Agre i Flæng, dels ved at de havde lagt deres Marker, der var omtrentligt adskilt, sammen i een Vang. Begge Former kan findes i samme Fællesskabsomraade, hvorved man kan vinde Oplysninger om Forskelle i Samhørighed mellem Byerne paa et tidligere Stadium, da Grænselægning fandt Sted. Denne Form for Fællesskab er af samme Art, som det externe Fællesskab og maa gaa tilbage til Fællesskab i Fælled. Den Forskel vi fandt, at Byerne ved internt Fællesskab havde Agre i Flæng, men ved externt omtrentlig eller hel Adskillelse, faar nu Betydning, idet det sidste Forhold maa bero paa den Inddeling af Jorden, der fandtes, før den blev taget ind som Agerjord eller paa Grænser, der blev lagt ved Inddragningen¹.

Punkt 6 omhandler de Tilfælde, hvor flere Byer blev knyttet sammen ved Sammenkædning. Den simple Dyrkningskæde (Formlen $A + B$, $B + C$ osv.) har kun internt Fællesskab som sin Forudsætning. Ved en mere indviklet Sammenkædning ($A + B$, $B + C$, $C + A$ osv.) opstaar det komplicerede Fællesskab². Der findes flere Eksempler paa, at tre Byer i et Sogn paa den Maade var bundet sammen (Hunseby, Vaabensted), og i enkelte Sogne udvides det til at omfatte alle Byerne i Sognet. Sognefællesskabet i Tirsted, der er det eneste, Mbb fremhæver, er allerede tidligere draget frem som Eksempel paa kompliceret Fællesskab³. Til denne Type hører ogsaa Købelev, hvor 6 Byer deltes om 16 Marker i femaarig Rotation.

Under Punkt 7 nævnes *Fled*, en Form for Fællesskab, som Lauridsen tillagde stor Betydning. Han fandt Fled i visse vestjyske Egne, hvor Landskiftet var Brud eller større Dele af Brud. Det blev bedømt saadan, at det alternerende Fællesskab ikke var kommet til Udvik-

¹ Jfr. om Fællesskab i Udmark i Norge Anton Espeland: Tun og teig. Norsk Folkekultur 1931: 75f.

² Alex. Tschuprow: Die Feldgemeinschaft: 150 ff (Abh. aus dem staatswissenschaftlichen Seminar zu Strassburg Hft. XVIII, Strassb. 1902).

³ Henrik Pedersen: HT 8. R. I: 130.

ling¹. Henrik Larsen har hermed identificeret de sammenliggende Agre, som forekommer i særlig Udstrækning i Lollands Sdr. Hrd., men efterlyser Benævnelsen Fled². Der opstaar Tvivl om Rigtigheden af Lauridsens Forklaring, at Fled skulde være en gammel Form for Fællesskab, naar man finder Benævnelsen brugt om Fællesskab i Skovparter³. Oplysende er især et Citat fra Aasynsvidne om Skovskel, da det udelukker saavel markeret som svoret Skel⁴. Da Benævnelsen er brugt flere Gange i de undersøgte Mbb, lader det sig undersøge, om den dækker over særlige Forhold. Her skal de Tilfælde analyseres, om hvilke Benævnelsen er fundet anvendt.

I Græsprot. fra Troelseby hedder det om Byens Nm., at den var til Fleds med Højreby. Marken bestod af 3 Skifter og et Vænge. Det første Skifte rummede 11 Agre fordelt paa tre Gaarde, det andet 8 Agre fordelt paa 6 Gaarde, hvoraf 1 i Søllested, det tredje 66 Agre fordelt paa 9 Gaarde, hvoraf 1 i Søllested (1 Ager) og 1 i Højreby (5 Agre). Jordfordelingen viser det alternerende Fællesskab og ingen større Slader, dog 22 Gange sammenliggende Agre spredt rundt om i Skifterne og kun 20 Enkeltagre. I den tilsvarende Højreby Nm. maales der 20 Skifter med 302 Agre, hvoraf de 149 var Enkeltagre. Det giver ogsaa her et forholdsvis stort Antal sammenliggende Agre fordelt paa 54 Tilfælde. Der var Udejere fra Søllested (3 havde 5 Agre), fra Troelseby (6 havde 16 Agre, i Skifte Nr. 11 6 Agre af 11, i Nr. 14 5 Agre af 14), fra Gurreby (3 havde 7 Agre) og fra Vols-have (1 havde 3 Agre). Man kan altsaa med Sikkerhed sige, at der ikke med Fled her er ment en Jordfordeling i Slader. Ordningen svarer til Vangelag med Udejere. Derfor er det ikke overraskende, at Forholdet mellem Byerne under Højreby formuleres saaledes: »Nm. til fellit med Troelseby«.

¹ Aarvog for da. Kulturhistorie 1899: 157.

² Aarb. 1918: 211—212.

³ En skov . . . given til Præsten . . . er ikke bleven indlukt af mine Formænd og ligger i saa Maade nu i Fled med den anden Ø. Ulslevskov. Hb 1690 (Ø. Ulslev). *Eske-mose*, Kronens Part, som er indstabet og indstenet og ligger til Fled med Skøringskov (Tirsted S:n) o. fl.

⁴ »der funde de ingen svoren Skel imellem, ej heller med Sten eller Pæl i nogen Maade at være adskilt, derfor sagde de det udi Fled og Fæled . . . Secher: RD I: 487; jfr. Kalkar I: 559 Fled.

Ogsaa om Korsemarke og Povlstrup Byer hedder det, at de ligger i Fled med deres Jord. I Korsemarke *Aamark* var Povlstrupmænd Udejere (4 Agre i to Skifter), i Langerødsm. var to af de tre Skifter Fællesjord med alternerende Fællesskab; men Jorden var byvis adskilt, idet Korsemarke havde de første Agre i Skifterne, Povlstrup de sidste. Her havde hver Mand tiest flere Agre samlet. I Steensm. var der ikke alternerende Fællesskab mellem Byerne, der havde Byerne Agre i hver sine Skifter, men de kædes sammen af Udejere fra Nagelsti. I Povlstrup Toftem. havde ingen fra Korsemarke Jord. Her findes faktisk mindre Ager-slader; men det er ikke en Agerfordeling, der er egen for denne By. Byernes Parter er altsaa i Hovedtrækene adskilt og kun lagt sammen under samme Hegn; men ogsaa den Ordning fandtes andensteds (f. Eks. havde Havbølle samlede Slader i Ryde Marker) uden at Benævnelsen Fled er knyttet dertil.

Ogsaa Saltvigs tre Marker siges at ligge i Fled (Græsprot.). En Gennemgang viser, at disse Marker var fuldstændigt reguleret efter Solskiftet. Kun i en af Markerne (Vm.) var der en Udejer fra Kældernæs, der i fire Skifter havde den sidste Ager i Rækken. Heller ikke her kan Fled betegne en særlig Jordfordeling, der er Tale om Vangelag med en Udejer.

Fled bruges endnu enkelte Gange i Mbb om Tilfælde som de her beskrevne¹. Det er nu klart, at det ikke skal betegne en særlig Form for Fællesskab. Brugen kan skyldes Ordlyden af Rentekammerets Instrukser 1681 § 2². Man maa give Henrik Larsen Medhold, naar han identificerer, hvad Lauridsen har kaldt Fled, med visse Former for sammenliggende Agre. I Stedet for som Lauridsen at bedømme dem som Rudimenter af en ældre Jordfordeling med særskilt Benævnelse, hvor det alternerende Fællesskab ikke var naaet frem til Udvikling, maa man opfatte dem som Eksempler paa Jordstykker,

¹ Om *Storemark* i Landet S:n, der foruden at være fælles for flere Byer »noch ligger i Fled med nogle Stykker af Strogeby og Korterup og af Aageby«. Her maa menes Udejere. I Højagerm. siges Strogeby og Skodsebølle at ligge i Fled. I Fra Ribe Amt VII :491 og 493 har Henrik Larsen omtalt Tilfælde fra V. Horne Hrd.

² Henrik Pedersen: De da. Landbrug 1688: 26*, hvor der tales om, at flere Bols Jorder »ligger tilsammen i Flæd«.

der sent er taget under Dyrkning, og hvor den Inddeling, der hørte hjemme i Eng- og Skovjord, er holdt ved Lige.

Den Inddeling af Byfællesskabet, der her er foretaget, har kun delvis historisk Baggrund. Det fuldstændige Fællesskab findes knap en Snes Gange. Der er ingen Ensartethed m. H. t. de implicerede Byers Navneled, det er snart mellem to unge Byer, snart er det By med gammelt Navneled, der har Forbindelse med yngre By. Af Eksempler paa internt Fællesskab er der fundet en Skok. De viser næsten alle Forbindelse mellem By med gammelt Navneled og By med yngre Navneled, især Torp. Ved Bedømmelsen af Oprindelsen melder der sig to Muligheder. Det kan være en Forbindelse i Byernes ældste Vang, en ikke afbrudt Forbindelse mellem Adelby og Aflæggerby, og det kan være en Forbindelse i sent opdyrket Vang, der er indtaget af Jord, som var fælles for Byerne. To Argumenter taler for den første Mulighed. En topografisk Vurdering viser, at det er Vangen mellem Byerne, der er Fællesvang, hvorfor den ogsaa i 75 % af Tilfældene kaldes *Mellemmark*. Endvidere kunde man, hvis det var nyindtaget Jord, vente Vangelag og ikke Fællesskab, da der kunde ventes Grænselinier eller omtrentlig Adskillelse som ved externt Fællesskab.

Byfællesskabet er ikke et Fænomen, der er specielt for dette Omraade. Det er omtalt fra Sønderjylland af Fink¹ og fra Angel af H. N. A. Jensen² og under Navnet Feldinteressenschaften af Pfeifer³. Det er en særlig Form af det Fællesskab, der til Forskel fra Feldgemeinschaft er kaldt Markgenossenschaft⁴. Ordningen var tænkelig overalt, hvor Bønder havde Jord i champs ouverts et allongés⁵ eller i open-field system⁶.

Paa dansk Omraade er Byfællesskabet efter Henrik Larsen karak-

---

¹ Fink: Udsk. Sdrj.: 133 ff.

² Angeln (1844): 356 Sorup, Skovby og Mølmark; 360f. Sterup Ejerlav.

³ Das Siedlungsbild der Landschaft Angeln (1928): 39.

⁴ Poul Johs. Jørgensen: Salmonsens Konversationsleksikon XIII: Jordfællesskab; A. Dopsch: Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit I (1912): 357; R. Kötzsche: Allg. Wirtschaftsgeschichte d. Mittelalters (1924): 213 ff. m. Henvisninger.

⁵ Jfr. Marc Bloch: Les caractères originaux de l'histoire rurale française: 35 ff.

⁶ Vinogradoff: English Society in the Eleventh Century (1908): 277, 279.

teristisk for Lolland og Vestjylland¹. Ligheden med de udenlandske Omraader og Forskelligheden fra det øvrige Land, hvor der efter Landskiftet i mange Byer havde fundet en Regulering Sted, gør, at man maa betragte vort Omraade som Reliktomraade. Det maa derfor anses for sandsynligt, at disse Fællesskabsforhold var til Stede, og at Opdelingen af Jorden var fuldbyrdet i Hovedtrækkene, da Rigsloven i 1284 fandt Reception paa Lolland², og at de Reguleringsbestemmelser, der kommer til Orde i Eriks Lov og i Jyske Lov har været ukendt for den Lov, der derved blev fortrængt³.

Ejerlav. Markregulering behøvede ikke at føre en Omlægning i Byernes Organisation med sig, det var først Udskiftningen, der nedbrød de hævdvundne Former. Bysamfundene havde deres egen Organisation, Ejerlavet, som den hed i vort Omraade⁴. Vor Viden om Ejerlavet som administrerende Myndighed er meget fragmentarisk. Oplysninger i Vider og Vedtægter er stereotype, og Optegnelser fra Nutiden har kun Antydninger af Traditionen fra Fællesskabets Tid. Vi har i det foregaaende set en By udgøre to Ejerlav (Nøbbet), hver med sit Sæt Vange, men Ejerlavet kan ogsaa omfatte to eller flere Byer (Birket, Ll. Lindet og Kragenæs), hvor der var Fællesskab. Den Forbindelse, der altsaa maa være mellem det under eet dyrkede Areal og Ejerlavet, fremgaar ogsaa indirekte af, at hvor nuværende Ejerlav eller Matrikuleringsenheder⁵ omfatter to Bebyggelser (f. Eks. Kettinge-Raagelunde, V. Karleby-Ringseby), var der overalt Fællesskab i 1682. Foruden i de her nævnte Tilfælde omtales Ejerlavet kun een Gang i de lollandske Mbb i Olstrup S:n, hvor en Alminde i en af Engene »tilhører det ganske Ejerlav«. Uvist er det, om der menes Bjernæs By, eller om Pilet By, som Bjernæs havde Overdrev fælles med, var inkluderet. Indirekte siges det, at Byerne Munkeby-Gammelby-Maj-

¹ Sidst i Haandbog i Hjemstavnsforsk. og Hjemstavnskultur (1939): 136; men ikke begrænset til det Omraade, se ogsaa Povl Hansen: Bidrag til det da. Landbrugs Historie (1889): 66f.

² Se Aarsberetninger fra Det kgl. Geheimearchiv V (1871—75): 22.

³ Herom Poul Johs. Jørgensen: Da. Retshistorie (1940): 18.

⁴ Molbech: Dialect-Lexikon: 97, antagelig fordi Begrebet Bylav var for snævert; Povl Hansen: Bidrag t. d. da. Landb. Historie (1889): 53.

⁵ Henr. Pedersen: De da. Landbrug: 8*: jfr. Steenstrup: HT 6. R. V: 365.

bølle, der havde fælles Marker, udgjorde et Ejerlav, idet der omtales en Oldemand for alle tre Byer. Vi savner Oplysninger i andre Tilfælde af Byspaltning, som i Kallø, Knubbeløkke og Vantore og ved Bykløvninger, hvor Torper er udflyttet fra Adelby.

I ODS defineres Ejerlavet som 'sammenslutning af ejere' og især forældet om 'samtlige selvejere i en ikke udskiftet landsby'. En Tilføjelse hentet fra Molbechs Dialect-Lexikon: ogsaa om 'samling af ejendomme, der før udskiftningen har tilhørt samme fællesskab' dækker ovenstaaende Tilfælde, naar der med Fællesskab er ment Dyrkningsfællesskab. En saadan Sammenslutning af Bønder med fælles Interesser og Forpligtelser inden for et Fællesskabsomraade var almindelig¹. I Sverrig bruges i den etnologiske Forskning Navnet bygdalag², i England township³, i Frankrig communauté rurale⁴ og i Nordtyskland Egerschop⁵. Ejerlavets vigtigste Opgaver var at administrere Fællesjorden, organisere indre Byforhold og at overvaage Hegn og Gærder⁶. Ejerlavet har altsaa for saa vidt Forbindelse med Fællesskabet, og det kan have virket til Bevaringen af bestaaende Tilstande, og hvor Landsbytorper havde Fællesskab med Adelby, er det sandsynligt, at Byerne økonomisk har staaet solidarisk.

III.

MARKORDNING OG BEBYGGELSE

STØRRELSESFORHOLD

Steenstrup indledte sine Stednavneundersøgelser med en Bestemmelse af Samspillet mellem Efterledet i Landsbynavnene og Byernes

¹ Jfr. Svend Aakjær: BBH II (1933): 149; Poul Johs. Jørgensen: Salmonsens Konversationsleksikon VI Ejerlag og samme Da. Retshistorie (1940): 481.

² John Granlund: Bygdalag och Byalag »Gruddbo på Sollerön« (1938): 161.

³ Vinogradoff: English Society in the Eleventh Century: 216. English Place-Name Society I (1924): 86.

⁴ Marc Bloch: Les caractères originaux de l'histoire rurale française: 185.

⁵ Pfeifer: Das Siedlungsbild der Landschaft Angeln: 39, 45.

⁶ Nye Perspektiver for Ejerlavets Funktion som Korporation aabnes ved Afhandlinger af C. A. Christensen i »Med Lov skal Land bygges« (1941): 289 og Rønn Christensen: Skyld og Skat, FoN 1941: 82.

Størrelsesforhold i Falsterlisten i VJb¹. Den Rangforordning, der tilkom Byerne efter deres Efterled, viste sig at være -lev, -by, -inge og -torp. Dette Resultat blev kombineret med Hartkornsansættelserne og Arealopgivelserne i Matriklen 1844, hvis Byer paa samme Maade blev grupperet efter Størrelse i Forhold til Efterled. Deraf saa man, at Størrelsesforholdet mellem Byerne havde været ret konstant i de forløbne 600 Aar. Byer paa -lev, -by, -sted, -løse og -inge havde ogsaa i 1844 større Hrtk. end Byer paa -torp, -bæk, -skov, -rød og -holt. Af Lauridsen blev dette Resultat ført over i et historisk Plan, Byerne med det største Jordtilliggende skulde være de ældste, Byerne med det lille Jordtilliggende de yngste². Med den Modifikation er Steenstrups Undersøgelse blevet ophøjet til Doktrin og bruges noget haardhændet i Stednavnekronologien, ogsaa ved Navne med Efterled, hvor man ikke har Sikkerhed for, at Argumentationen holder Stik. Steenstrup blev staaende ved undrende at dokumentere Fastheden i Størrelsesforholdene og førtes over i lingvistisk Stednavneforskning³, mens Agrarhistorikerne bragte nye Problemer paa Bane, først og fremmest Byformsproblemet uden at søge at klarlægge Grunden til denne Fasthed⁴. I Sverrig derimod blev Steenstrups Arbejde taget til Indtægt af Stednavneforskningen⁵.

Den Steenstrup-Lauridsenske Doktrin er stillet paa Linie med Nygaards Undersøgelser over Navneled⁶. Den Form, hvori de lanceres, har ægget til Modsigelse, men Kritikken rammer efter min Mening ikke Hovedet paa Sømmet. Det er for rigoristisk at hævde, »at der ikke af en Bys Navn kan sluttes noget om Byens og Bebyggelsens Alder«⁷, eller at den Kontinuitet i Landsbysamfundenes Historie, som er paavist, »beror paa, at Steenstrup i sine Stednavneundersøgelser praktisk talt kun studerer Byerne fra et nutidigt Systs-

¹ HT 6. R. V (1895): 313—366.

² Aarb. for da. Kulturhistorie 1899: 76.

³ Jfr. S. K. Amtoft: Aarb. 1941: 209.

⁴ I Aarbog for da. Kulturhistorie 1899: 122 ser dog Lauridsen Problemet, men løser det alt for let.

⁵ Jfr. J. Sahlgren: NoB XV (1927): 13 ff m. Henv.; S. K. Amtoft: Aarb. 1941: 307.

⁶ HT 7. R. I (1897): 82 - 109.

⁷ Henrik Larsen: Aarb. 1918: 278 — rettet mod Sigurd Nygaard og P. Lauridsen.

•punkt og med en Metodik, der er mere matematisk end historisk«¹. Den Stagnation i Bebyggelsesundersøgelserne, som fulgte efter de omtalte Navneledsregler, kan ikke med god Grund lægges Steenstrup til Last, og det maa ikke overses, at Steenstrup var paa det rene med, at Grundlaget for hans Statistik paa Punkter var omdisputabelt, hvorfor hans Fremstilling ikke var uden Reservationer². Der var Materiale, der maatte skydes ud, før det var muligt at finde Spor »af de oprindelige Linjer«. Grovt taget danner netop det Materiale Udgangspunktet for denne Undersøgelse. Hvad der maatte ekskluderes i en historisk-statistisk Undersøgelse vinder i Betydning, naar Undersøgelsen er topografisk baseret.

Til Grund for den følgende, tabellariske Oversigt er lagt Tallene for Tdr. Hrtk. i Henrik Pedersens Tabelværk. For at have en Kontrol paa Resultaterne i Forhold til de af Steenstrup brugte Kilder, er de falsterske Navnetyper udregnet efter samme Tabelværk. Forholdet svarer ganske godt til 1231 og 1844³ -lev 117,75, -by 112,47, -inge 104,39 og -torp 47,37; -løse og -sted har kun hver een Repræsentant (95,55 og 41,33).

For de fire lollandske Herreder, som Steenstrup gik uden om, er Gennemsnittet⁴:

-lev	9	Byer	deraf	7	Kirkebyer	135,58
-lunde	9	—	—	5	—	105,99
-bølle	12	—	—	2	—	85,74
-by	34	—	—	8	—	80,83
-sted	8	—	—	7	—	77,44 (99,56)
-inge	17	—	—	8	—	74,26 (90,72)
-marke	6	—	—	1	—	69,09
-tofte	10	—	—	3	—	63,34
-torp	32	—	—	1	—	51,50
-have	7	—	—	1	—	36,78

¹ S. K. Amtoft: Aarb. 1941: 217.

² HT 6. R. V (1895): 324, 327 Fodn. 2, 328.

³ HT 6. R. V (1895): 325.

⁴ Maa sammenlignes med Tavlerne i HT 6. R. V (1895): 330f; Sven Dahl: Torna och Bara (1942): 21 ff., NoB 1942: 1 ff.

Som det var at vente, stemmer Listen med saavel den korte som den udvidede falsterske Liste¹. Her mangler utvetydige Eksempler paa -løse, og nytilkomne er -lunde og -bølle. Naar man deler efter ældre og yngre Navneled, falder Skellet i ovenstaaende Tabel ved 74. Over den Grænse ligger 37 eller mere end Halvdelen af Øens Kirkebyer. I den store Gruppe indtager -lev Førstepladsen². Nr. Hrd. har det højeste Gennemsnit (154), hvor endda Købelev drager stærkt nedad (110), til Trods for at Tallet gælder for baade St. og Ll. Købelev. Byerne er matrikuleret selvstændigt, men regnes her for en Enhed paa Grund af Byfællesskab. Paa det Punkt er der afvejet fra Steenstrups Metode. Ved to Grupper savnes dansk Sammenligningsmateriale, -lunde og -bølle. Det store Antal Kirkebyer i -lunde Gruppen harmonerer med det høje Hartkorn. Kun to Byer er paafaldende smaa, Ø. Nordlunde (44) og Skibelunde (56). I den sidste er tilmed Østerhus indbefattet, der som Skibelunde havde fælles Jorder med Hoby. Det er paafaldende at finde Navnene paa -bølle³ saa højt i Rækken, da det skal være en ung Navnetype, som ikke har sat sig Spor i Vikingebygderne i England. Tallet er betydeligt højere end det Gennemsnit for 67 -bølle Byer, som Nygaard har udregnet (47)⁴. Tallet hjælpes i Vejret af to Sognebyer (Majbølle 146, Ringsebølle 129), over 100 er herforuden kun Skovbølle (131), og et Par smaa Bebyggelser er ikke regnet med, da deres Hrtk. ikke er specificeret (Engebølle, Kattebølle Huse). Statistikken er saaledes upaalidelig.

Det samme gælder for Gruppen paa -by⁵. Der er Sognebyer som Toreby (245), Hunseby (127), Holeby (133), Vejleby (207), Sandby (240) og Vindeby (212) og Smaabyer som Strandby (8), Sundby (13) og Skovby (24). I Sdr. Hrd. findes flest Eksempler paa Typen (15 hvoraf kun een Sogneby), og Størrelsesforholdet er mere jævnt, idet kun Højreby (175) og Næsby (127) skiller sig ud. Marius Kristensen

¹ Steenstrup: HT 6. R. V (1895): 325, 330.

² Jfr. Gunnar Knudsen: Nordisk Kultur V: 92.

³ Jfr. Nygaard: HT 7. R. I (1897): 83 ff; Gunnar Knudsen: Nordisk Kultur V: 101 f; Kortskitse i Sdrj. Hist. I: 293 over Personnavn + bøl.

⁴ HT 7. R. I (1897): 90 Fodn.

⁵ Om Typen se Gunnar Knudsen: Nordisk Kultur V: 85.

har først paapeget, at denne Type træder i Stedet for Torperne i Sdr. Hrd. ligesom i Angel¹.

Ved de to Grupper -sted og -inge bliver der paa Grund af Fællesskabsforbindelser og Tolkningsvanskeligheder Tale om en Maksimal- og en Minimalberegning. Skal Ø. og V. Tirsted regnes for een eller to Byer? Her er de regnet for to Byer, da der ikke var Fællesskab ligesom Ø. og V. Skørringe og St. og Ll. Sædinge, hvorimod St. og Ll. Slemminge er regnet for een By, da Bydelene ikke er holdt ude fra hinanden i Matriklen. Her er Steenstrups Fremgangsmaade fulgt. Tallet for Gerringe omfatter ogsaa Viet, hvis Hrtk. ikke er specificeret paa Grund af Fællesskab. Skovlænge (108) er ikke medregnet, heller ikke Tving og Mageltving. Sognebyen Søllested har et paafaldende lavt Tal (33,88), i de andre Herreder findes større Sognebyer (Musse tre 138, Fuglse to 113, Nr. Hrd. en 112). Der kan være en Forbindelse mellem det lave Tal i Søllested med kun 5 Gde og det paafaldende høje Tal i Højreby, som Byen havde Fællesskab med. Navnet kan dog ogsaa tolkes som et -tved Navn. Den Mulighed ligger nærmest for ved Gysted (11,36) ogsaa af topografiske Grunde.

I Gruppen af yngre Navneled fæster man sig ved, at Navne paa -marke² har ensartede Tal i de tre Herreder (55,47 og 55), i Nr. Hrd. er det dobbelt saa højt (117), og at Navne paa -tofte mangler i Sdr. Hrd.³, de andre Herreder har hver en Kirkeby og ikke ensartet Gennemsnit (Musse 45, Fuglse 87 og Nr. Hrd. 56). Interessen samler sig om -torp Navnene, som omtrent mangler i de to vestlige Herreder. I Sdr. Hrd. var der kun to Byer (55), i Nr. Hrd. ligeledes to (41), i Fuglse 12 Byer (66), hvoriblandt 1 Kirkeby (Taagerup, i Olstrup S:n fandtes ikke længer nogen Kirkeby) og i Musse 19 Byer (42). Gennemsnittet i Fuglse Hrd. løftes af Kirkebyen Taagerup (247), men deri er

¹ LF X (1922): 27, XI (1923): 9, jfr. Sdrj. Hist. I: 287f med Kortskitser Bilag XVI og Marius Kristensen: *Germanska Namnstudier tillägn. Ewald Lidén* (1932): 131.

² Om Navnetypen se Marius Kristensen: LF X (1922): 29; la Cour i Sdrj. Hist. I 291 med Kortskitse over Bebyggelsesnavne.

³ Dog *Bartoflegd*. Om Navnetypen se Marius Kristensen: LF X (1922): 27f; la Cour i Sdrj. Hist. I: 289 med Kortskitse Fig. 144, Bebyggelsesnavne med Personnavn som Forled; Gunnar Knudsen: *Nordisk Kultur V* (1939): 106.

ogsaa regnet Byerne Engebølle og Højby, som havde Fællesskab med Taagerup. Den paafaldende Fordeling af Torpbyerne har først Marius Kristensen gjort opmærksom paa og paralleliseret den med Forholdene i Angel og Svans¹.

Det har ikke været denne Undersøgelses Maal at give positive Oplysninger om den enkelte Bebyggelse, undtagen for saa vidt den afviger fra Normen. Værdien ligger dels i Gruppetdelingen, og dels i det Fingerpeg enkelte Tal kan give. De Enkeltheder, der er omtalt, viser Metodens Begrænsning og afslører Fejlkilderne. Ved at følge Henrik Pedersen, der i sin Opregning af Byer har fulgt Matriklen, nødes man til at udelade Byer og Bebyggelser, der paa Grund af Markfællesskab ikke er nævnt særskilt, og ved Matrikuleringen kan de gamle Ejerlavsdeleringer ikke konsekvent være opretholdt. Vil man søge bag om den statistiske Metode, maa det ske ved en Undersøgelse af Forholdet mellem By og Jord, som Steenstrup veg uden om.

ADELBY OG AFLÆGGERBY

I den eksakte Del af dansk Bebyggelseshistorie er det forudsat, at der eksisterer en Relation mellem Stednavneled og Landsbystørrelse, og Undersøgelsen har samlet sig om Størrelsesberegninger og Navnetyper. Med det Materiale, der her er samlet, skulde der være Basis for at trænge frem til nogle af Realiteterne bag disse Størrelsesberegninger ved at følge en Fase af Bebyggelsens Forløb ud fra Fællesskabet i det dyrkede Fang.

Det er antaget, at Inddelingen af Jorden i Forbindelse med Trevangsbrugets Hegning har dæmmet op for en Spredning af Bebyggelsen, fordi der blev lagt Klausul paa al Jorden. Den samlede Bonde-landsby var den mest hensigtsmæssige Bebyggelsesform ved Trevangsbrugets Hegningsordning. Kun i faa udprægede Skovegne fandtes i 1682 spredt Bebyggelse. Det er dog ikke saadan, at de nævnte Faktorer har sat Bom for Anlæggelse af Nybyer, endnu Landskabslovene om-

---

¹ LF X (1922): 27 og XI (1923): 8f; la Cour i Sdrj. Hist. I: 211, 285, Kortbilag XII B og Fig. 143; Gunnar Knudsen: Nordisk Kultur V (1939): 82 ff; Skautrup: Det danske Sprogs Historie I: 115.

taler Muligheden for Udflytning¹, men de har tvunget Grundlæggelsen ind i faste Rammer.

Længe har Nybyer (Torper) været beskrevet som Rydninger paa Udjord anlagt ved Indtagning af raa Jord til Dyrkning. Da der fandtes Torper, der i historisk Tid er vokset stærkt, har man begrundet det med, at de var lagt, hvor der var rigelig Jord, der ikke var baandlagt paa nogen Maade. Forøgelsen af Bebyggelsen blev med andre Ord opfattet som en Kolonisation i den specielle Betydning, der stiller det i Modsætning til Byspaltning eller Udflytning². I de senere Aar er der lagt større Vægt paa den fra Anders Sunesøns latinske Parafraze af SkL, fra JL og især fra svenske Landskabslove kendte Bykløvning³. I Tilfælde af Kolonisation maa man forestille sig Byen som et Nybrud paa Fælled til en Centrallandsby eller paa Almindejord. Byen fik egne, indhegnede Marker eller i hvert Fald markerede Skel mod Nabobyer ligesom Storgaarden, lagt paa Udjord med sine Landboer om sig. Ved Byspaltningen derimod har der fundet en Udflytning Sted, Gaarde fra en By er lagt ud i Vangen eller paa Udjorden, der var markeret som Byjord. Der sker ingen absolut Adskillelse fra Adelbyen, der er Mulighed for Fællesskab i Hegning, i Agerjord, Eng og Overdrev⁴. I de enkelte Tilfælde maa praktiske og økonomiske Hensyn antages at have været raadende. Som vi møder Fællesskabet i Mb, gjaldt det Marken mellem Byerne, mens Skifter hinsides Nybyen var Særmark.

De danske Landskabslove kender kun ganske faa Retsforskrifter i Tilfælde af Bydeling, vi savner de svenske Landskabsloves detaljerede Bestemmelser⁵. Dog omtales i JL I, 47—48 Forholdet mellem

---

¹ JL I, 47, EL II, 57, jfr. Haff: Die dän. Gemeinderechte I: 127 ff; C. G. Weibull: Skånska Jordbrukets Historia (1923): 44; Arup i Dänische Wirtschaftsgeschichte (1933): 17.

² Denne Distinktion efter Georg Hanssen: Agrarhist. Abhandl. I: 499 f.

³ Arup DH I: 218; Aksel E. Christensen: Nordisk Kultur II (1938): 12; Svend Aakjær: Danm. Kultur ved Aar 1940: 189; for Sverrig H. Hildebrand: Sveriges Medeltid I. 1 (1879): 51 ff; J. Sahlgren: NoB 1923 88 ff; Ödeen: Studier i Smålands Bebyggelsehistoria (1927—30): 460; Franzén: Nordisk Kultur V: 128.

⁴ Omtalt allerede af Olufsen: Bidr. til Oplysn. om Danmarks indvortes Forfatning (1821): 375.

⁵ Adolf Åström: Jordrätten (1925): 122 ff; Bergman: Studier i svensk Servitutsrätt (1909) II: 32 ff.

Adelby og Torp »giorth vth a mark« eller »i wang« og i I, 51 omtales Forte og svorne Tofter ogsaa i Udflytterbyer. Endvidere maa det anlages, at en Passus i EL (II, 54) har Betydning i denne Sammenhæng:¹

the (12 Oldinge) sculæ swerixæ mællæ toftæ oc mællæ gatæ.
oc swa atær mællæ ollandæ oc mællæ toftæ. oc swa atær
mællæ høræ toft oc ollandæ. oc sithæn sculæ the repæ.

Denne *høræ toft* er af Lauridsen forklaret som Hørtoft med Støtte i Varianter til Lovstedet² og Marknavnet Hørtoft paa Udskiftningskort³. Forslaget er dog usandsynligt baade af sproglige Grunde og af saglige Grunde, da der aabenbart med Ordene skal angives en Hovedopdeling af Jorden. Dog har Tolkningen vundet Indpas og gengives stadig⁴ trods Kritik af Haff⁵ og især af Henrik Larsen⁶. Den ligefremme Gengivelse »højere Tofter«⁷ finder Støtte i Varianterne *høgræ*, *høgheræ* og i den anden Passus, hvori Vendingen forekommer, EL II, 68⁸:

Æn ær then nokær ær swa boor utæn withær at han boor
utæ a høghræ toft . . .

Henrik Larsen har givet vægtige Grunde for sin Forklaring, saa man med ham maa opfatte det som Tofter til Udflyttere i Vangen⁹. Udtrykket *høræ toft* om en Aflæggerby paa Byfang maa derfor forbindes med det fra svenske Love kendte *högha byr*. Siden Schlyter gik ind for at opfatte det som Højbyen (*haugabær*), har den Gengivelse været

¹ DGL V: 178.

² Jfr. Tekst 2 DGL V: 483, Tekst 3 DGL VI: 109.

³ Aarb. 1896: 143 ff.

⁴ Pfeifer: Das Siedlungsbild der Landschaft Angeln (1928): 37; R. Kötzschke: Allg. Wirtschaftsgeschichte d. Mittelalters (1924): 389.

⁵ Haff: Die dän. Gemeinderechte II: 6, der anerkender Oversættelsen Hørtofte, men vil forstaa det som Hørblegeplads.

⁶ Aarb. 1918: 238.

⁷ Kolderup-Rosenvinge: Saml. af gamle danske Love II: 153 »højt liggende Tofter (?)«; om Formen *høræ* se Brøndum-Nielsen: Gammeldansk Grammatik I: 167.

⁸ DGL V: 208, 497, VI: 127, 345, 524.

⁹ En indgaaende Redegørelse for Belæg og Forklaringsforsøg findes nu hos Bengt Holmberg: Tomt och toft som appellativ och ortnamnelement Upps. 1946: 66—73.

eneraadende¹. Men der er Tekstvanskeligheder. Varianter viser baade *högh*² og *höxter*³, hvorfor ogsaa Emil Olson i Forledet vil se Adjektivet i bestemt Form »uppkommet genom missförstånd af högha«⁴. Navnet *Högabol* paa en Ager, som laa paa Slätteryds Hjemmemarker, er brugt for at vise, at Slätteryd er en »höghaby ok af heþnu bygder«, til Trods for at der ikke kan paavises noget Gravfelt⁵.

Det er utvivlsomt, at Førsteledet i *högha byr* har været opfattet som et Adjektiv, og Muligheden for, at der ogsaa ligger et Adjektiv til Grund, vinder i Sandsynlighed ved Sammenstillingen med dansk *høræ toft*. I ÖG göres *högha byr* overordnet i Forhold til *afgærpis byr*, derfor opfattes *högha byr* som Moderby⁶, med den »højere Toft« maa menes en Bebyggelse paa Moderbyens Fang uden Særrettigheder og -pligter. Der skulde altsaa sigtes til samme Tilfælde som i JL, hvor det hedder;⁷

ær thorp gørth wtæ a mark. oc ær alt een akær skift oc æng.

Muligvis har denne Sprogbrug skabt Navnet Højreby, som havde et i Forhold til sin Type uventet stort Antal Gde, mens Kirkebyen Søllested, som den havde Fællesskab med, kun havde 5 Gde. Ganske vist ligger Højreby højere end Søllested, men man bruger alligevel Vendingen »op til Søllested«, naar man skal fra Højreby til Søllested.

Torp. Det er aabenbart, at Byfællesskabet har Forbindelse med Inddelingen af Byer efter Navneled. Det er derfor en rimelig Antagelse, at Byfællesskabet kan føres tilbage til Byernes Grundlæggelse

¹ Schlyter SGL XIII: 313 »gammal by, som ända från hedniska tiden varit bebyggd«; Bruno Sjöros: Äldre Västgötalagen (Helsingfors 1919): 80; Nat. Beckman: Äldre Västgötalagen (Upps. 1924): 72 »högaby, byn med det från hednisk tid härstammande gravfältet«; Freudenthal: Östgötalagen (Helsingfors 1895): 243 = SLSF XXIX; Hugo Pipping: Äldre Västgötalagens Ordsfatt ASSF XLII (1913): 24 »by som bebotts från heden tid«.

² SGL II Östgötalagen: 217¹⁷.

³ SGL I Västgötalagen: 189, jfr. ANF 24: 371.

⁴ Emil Olson: Östgötalagens ljudlära (1904): 95.

⁵ Otto v. Friesen: Germanska Namnstudier tillägn. Evald Lidén (1932): 207.

⁶ Åström: Jordrätten (1925): 126 ff. Jfr. ogsaa Haff: Die dän. Gemeind. I: 129.

⁷ JL I, 47, jfr. Skautrup: Den jyske Lov, Kommentar: 176.

og ikke skal begrundes ud fra Byernes senere Historie. Det skal nu undersøges, om der kan paavises Forskelle mellem de forskellige yngre Typer. I 1682 blev 35 Torpbyer selvstændigt matrikuleret¹

i Musse Hrd.	20	Byer,	hvoraf	11	havde	Byfællesskab
- Fuglse	—	11	—	—	7	—
- Sdr.	—	2	—	—	ingen	—
- Nr.	—	2	—	—	—	—

Det var altsaa omtrent Halvdelen af de Torper, der indregistreredes som Ejerlav, der indgik i Byfællesskab. Bebyggelserne i denne Gruppe er dog ikke homogene. De lader sig dele i Landsbytorper og Storgaardstorper. I den sidste Gruppe er i det følgende medregnet Gaardtorper, der ikke udgjorde selvstændigt Ejerlav.

Landsbytorperne kan antages at være opstaaet ved Bydeling, hvor Dyrkningsenheden er sammensat af By + Torp, andre kan være grundlagt ved Kolonisation. Mb.s Oplysninger om Byfællesskab hjælper ikke til at trække en sikker Skillelinie mellem de to Former for Grundlæggelse, da Beregningerne forstyrres af senere Grænsedragninger og af Udstykning af Storgde til Fæstegde. Paa Mb.s Tid faldt den største Del af Eksemplerne paa Byfællesskab paa Gruppen Landsbytorp.

Storgaardstorperne synes overvejende at have Jord i Kraft af Kolonisation². Af 67 Storgde var der 18 med Navneledet Torp. Af dem hørte de 11 til Type VI, dvs. Gde uden for Byen med Særvange³, de 5 til Type III, dvs. Gde uden for By med Særvange, men med Del i Byjord, og to hørte til Type I (ell. II) dvs. Gde i By med al sin Jord i Byjord. Kun de sidste 7 gav Eksempler paa Byfællesskab. Kombineres denne Typedeling med Navnetypedelingen, ses det, at den ikke kan afspejle Grundlæggelsesforhold, da Type I og III paa een Undta-

¹ Det har været nødvendigt at regne ud fra Antallet af Bebyggelser under hver Type og ikke ud fra det paaviste Antal af Navne.

² Jfr. hermed Svend Aakjær: Danm. Kultur ved Aar 1940: 189; Vinogradoff: English Society in the Eleventh Century (1908): 305 ff.

³ Typedelingen efter Henrik Pedersen: HT 8. R. VI; om Hov- og Hovedgde Steenstrup i HT 5. R. VI: 399.

gelse nær var Bebyggelsesnavne sammensat med -gaard; men den Type har ogsaa Repræsentanter i Type VI.

Ved Storgde med andet Navneled end Torp forekommer ogsaa Byfællesskab. Der var af Type VI 26 Gde, 2 af Type V, 14 af III og 7 af I, altsaa nogenlunde samme Forhold som ved Torpgaardene.

Ved denne Deling kan der ikke tages Hensyn til mulige, afmærkede Skel, hvorved Forskellen mellem Type I og III sløres, eller til Fællesskabets Art. Det kan variere fra Mark til Mark, i den ene Enkeltagre i alternerende Fællesskab, i den anden Slader. Disse Forhold er af største Betydning for Opdyrkningens og Bebyggelsens Historie. Man maa derfor paa Forhaand stille sig tvivlende over for Muligheden at fastslaa oprindelige Ejendomsforhold, tilmed da det af Akterne ses, at Storgaardene er den Bebyggelsesgruppe, der gennemgaaende viser de største Ændringer.

Den Typedeling krydses da ogsaa af andre Inddelinger, som bedre belyser Ejendomsforholdet, men som ikke kan gennemføres paa dette Materiale, først og fremmest ud fra Landskiftet. Saaledes maa Forskellen mellem Meltoftegds¹ og Hydesgds Andel i tilsvarende Byers Marker og Aalevadsgds i Godsted søges i Rebningsforhold. Halsted Klosters Ladegd havde nok sine Agre i Halsted Bys Jord²; men de laa ikke som Bøndernes Jord. Kun i de to Marker indgik den i Landskiftet og endda med Agrene samlet i fire Slader i hver Mark, omvendt var der enkelte Udejere fra Halsted i den Jord, der maalttes til Ladegden. I Byens tre andre Marker laa der intet, men Gaarden havde i hver af dem et Stykke Jord (19, 22 og 23 Agre) under Hegn med Bønderne. Det kan forstaas som Rester af Ornum under Trevangsbrug. Ved Gde opnævnt efter Byer fandtes helt eller delvis Fællesskab (Olstrupgd, Højbygd), hvor der ikke havde fundet en Adskillelse Sted (Engestoftegd, Orebygd, Vintersborg tidligere Utterslevgd, Rosenlund tidl. Geltoftegd). Fællesskabet her havde en anden

¹ Gaarden havde endnu i 1682 Agre som en Hgd, nemlig 6 Slader i de tre af Meltofte Bys Vange. Den havde ingen Del i Byens Nm. og Toftem., men i den sjette Mark til Byen indgik den paa mere almindelig Maade i det alternerende Fællesskab.

² Jfr. Hassø: Danske Slotte og Herregde II: 243, 246.

Baggrund, end hvor der var Tale om en Brydegd med sine Gaardsæder (Melftoftegd)¹.

Blandt de forsvundne Bebyggelser er der særlig mange med Endelsen Torp. Det kan staa i Forbindelse med den Lovregel, at Torper kunde kaldes tilbage. Tænkeligt er det ogsaa, at Torperne har været lagt ud paa Byhævd og er flyttet tilbage, da det dyrkede Areal voksede uden for Torpet. Derved kunde Torpet blive en Bydel; men denne Flytning vidner ikke om Tilbagegang i Befolkningstal eller i dyrket Areal². Her skal nævnes de Torper i Omraadet, som er bevidnet dels gennem Navne paa Agerskifter, dels af ældre Kilder.

Kettinge eller Vantore *Branstorp* (Chr. II aabne Breve Loll. ang. i Sml. Da. Hist. II (1781): 77).

Skelstrup Lerskovsm. *Snogerup* (Mb), paa Kortet Orig. I (1790 Kopi) Snauerup S. for Byen mod Refshale Jorder.

Stubberup Nm. *Skræruppe*.

Slemminge Mellembym. *Atterup*, paa Kortet 1786 Ø. for en Lund ved Nørregd. Lige N. for ligger Atterbagsager (dvs. Atterupagersager?) et ret stort Skifte, der kan have været Gaardens Særvang.

Radsted: *Tolstrup* (?) og *Broerup*.

Døllefjælde *Taastruppe* Fang.

Toreby Egemosem. *Durrupe*.

Flintinge Sm. *Boroep* (?), *Oberobe* (?).

Fjelde Skerlundsm. *Konges Stolpe*.

Slemminge Sm. *Brandstrup(s)bierg*.

Forneby Øm. *Stangerop*.

Hillested *Borups March*, som ligger til Raae (Mb), maa være Forvansking for Borud (Kortet).

Sjælstofte Sm. *Tystrup*

Udstolpe Vm. *Trustropmark* maa høre til Trudstolpegd i Nabosognet.

Østofte Trollehøj. *Tor(r)uppe*.

Kældernæs *Karup*.

¹ I Jordebøger fra 16. Aarh., se Hassø: Danske Slotte og Herregde II: 242; jfr. Steenstrup: Studier VJb (1874): 86; Arup: DH I: 220.

² Aksel E. Christensen: Da. Befolkning i Middelalderen, Nordisk Kultur II: 36.

Assenbølle *Torup Gaard*.

Olstrup, Lungholms Hgd *Purup* (dvs. Pugerup).

Ullerslev, Avnede S:n *Torup* (S. 19).

Vejleby Nm. *Pallerup*.

Tirsted to Marker benævnes *Størupmark*.

Nebbelunde *Torup* (Kortet Torpe).

Vindeby *Torup Fang* og *Torruptorup* (Hb 1571).

V. Karleby og Ringseby *Bastrop Enge*.

Halsted Bannem. *Høy(s)trup*.

Søllested S:n *Stuberup* (Da. Kancellireg. ²⁴/, 1550).

Hvor disse Navne dækker over hele Agerskifter, og vi savner enhver Oplysning om Bebyggelse paa Stedet og dermed Grundlaget for at opfatte Skiftet som Særvang, melder sig den Mulighed, at Torp kan have været brugt om særhegnet eller afmærket Omraade til en Gd i Byen, en Betydning, der ellers er ukendt paa nordisk Grund¹.

-by. I det foregaaende er det vist, at Bebyggelserne paa -by paa Vestlolland m. H. t. Gennemsnit for Hrtk. svarer til Torperne paa Østlolland. Følgende Tabel viser, at de ogsaa m. H. t. Byfællesskab havde samme Stilling som de østlollandske Torper. Bebyggelser paa -by var i 1682:

i Musse Hrd.	7 Byer, hvoraf	2 havde	Byfællesskab ²
- Fuglse	— 6	— 4	—
- Sdr.	— 15	— 11	—
- Nr.	— 11	— 6	—

¹ Denne Betydning er ellers kun bevidnet fra Gotisk se Manne Eriksson: Torp och villa NoB 1943: 74 ff. — Hvor der ligger Tofteagre ved disse Torpnavne, tør man slutte, at en Bebyggelse er forsvunden. Da Torpernes Bebyggelseshistorie strækker sig over flere Aarhundreder, maa det antages, at en Del har eksisteret for Trevangsbruget paa en Tid, da Byerne havde Særvænger i Udjord. Derfor kan Indførelsen af Trevangsbruget, der gjorde den faste Vangedeling og den samlede Bebyggelse aktuel, have virket med til at skabe den Tilstand, der raader i Mb. — I en Afhandling af Gunnar Knudsen (NoB 34 (1946): 24 ff) påvises det, at Navneleddet *torp* i bornholmske Navne er naturbeskrivende.

² 2 Sognebyer, der havde Fællesskab med Byer af yngre Type.

Den videre Undersøgelse, hvordan dette Resultat stiller sig til den filologiske Adskillelse af Navne paa -by med Personnavn som Forled og Navne med andet Forled¹, maa kombineres med en Sondring mellem Byer, der er grundlagt om en Hgd, og Byer, der maa være grundlagt som Landsbyer.

-balle. Siden Steenstrups Dage har -balle dels været opfattet som et naturbeskrivende Navneled², og dels som en Betegnelse for en »Afdeling i en Landsby«. Denne saakaldte sekundære Betydning er paavist i Østlesvig, Angel, paa Fyn, sydfynske Øer, paa Sejerø og i St. Heddinge³, derimod skal den mangle i Vejle Amt, hvor -balle indgaar i Landsby- og Naturnavne⁴. Det kan dog ikke ses, at der ved Undersøgelsen det sidste Sted er taget Hensyn til Jordfordelingen.

Der er her i Omraadet fundet tre Tilfælde, hvor -balle indgaar i et Bynavn, hvor Byen har Fællesskab med nærliggende Byer, Øster-, Nørre- og Suderballe. Den sidste By var i 1512 to Gde, der skyldte hver 3 Pund Byg⁵. Kun i een By har jeg fundet -balle brugt i Navne paa to Bydele, som tilsyneladende ikke var adskilt. Det er i Danne-mare, hvor Skiftet *Søndertoft* i Mb er delt i Østerballe og Vesterballe. Ved at forfølge den Deling af Gaardene, som findes i dette Skifte, viser det sig, at den samme Deling gaar igen i hele Byjorden, og en Sammenligning mellem Skifterne i Mb og Kortet (ca. 1786) gør det klart, at Grænsen mellem Vesterballegaardene og Østerballegaardene var den Fævej, der førte fra Byen til Græsningen i Syd. Nord for Bygaden dannede Kirke og Pgd Skel mellem de to Bydele⁶.

Denne Deling af Byen har ikke givet sig Udtryk ved Matrikuleringen, og den stemmer ikke med den Deling af Gden, der findes i de ældre Jordebøger. Saaledes findes i Udat. Jb. (1572) 15 Gde i Dannemare i Hans Krogs Treding i Ravensborg Len, hvoraf i hvert Fald de 9 var Østerballegde, 6 Gde under Halsted Kloster, hvoraf

¹ Jfr. Skautrup: Det da. Sprogs Historie I: 88, jfr.: 41.

² Steenstrup: Indledende Studier over de ældste da. Stednavnes Bygning (1909): 23; sa. De da. Stednavne² (1918): 92; ODS I Balle V.

³ ODS; Danm. Stednavne 3: XVIII.

⁴ Danm. Stednavne 8: X.

⁵ Rep. II 12.302.

⁶ Om Bydelingen se Widding: LF 1947: 201 ff.

de 5 laa i Vesterballe og 1 i Østerballe og endelig 6 Gde under Meltofte Birk, hvoraf i hvert Fald de tre laa i Østerballe.

Imidlertid kan Navne som *Biskopsballe*, en nu nedlagt By i Utterslev S:n¹, *Bondeballemark* i Skovby i Vestenskov S:n, hvor Jordfordelingen ikke umiddelbart røber Aarsagen til Brugen af Navneledet, og *Kroneballejorden* i Raagelunde i Kettinge S:n (Udat. Jb 1572) vise, at Brugen af Navneledet er knyttet til en social Klassificering af Jorden ligesom i Tilfældene *Kongeballe* i St. Rise paa Ærø og *Bønderballe* i St. Heddinge. Denne Sprogbrug er tilsyneladende begrænset til dansk Omraade² og kan umuligt begrundes ud fra topografiske Forhold. Ved Ordet Balg, der er det Ord, der formelt set bedst kan ligge til Grund, findes ikke nogen Betydningsafskygning, der passer hermed. Man maa derfor opgive at betragte Betydningen som sekundær i Forhold til den rent topografiske. Paa den Baggrund, og da de gamle Stavemaader ofte viser Endelsen *-i(g)*, vil jeg antage, at denne Brug af Navneledet skyldes en Overførelse af et Ord, der spillede en Rolle i det middelalderlige Feudalsystem, nemlig mht. *balie* (15. Aarh.)³, fransk *bailli*⁴ og mlat. *ballia*, der oversættes 'prædium rusticum'⁵.

Der findes i Omraadet endnu nogle Navne paa *-balle*. I Branderslev findes *Søballe Tofter*, i Sandby *Balleløkke*, i Tjørneby i Utterslev S:n *Skovballe Tofter*, og en *Skovballe* Toft findes ogsaa i Vindeby. Disse Byer i Nr. Hrd. var delt i Tredinger og Fjerdinger. Henrik Larsen har iagttaget, at denne Deling kunde skære tværs gennem Byerne⁶. Delingen var aktuel endnu i 1662 i Forbindelse med Fordelingen af visse Afgifter til Præst og Degn, hvorom Matriklen fra 1662 giver Oplysninger. En Undersøgelse af Matr. 1662 viser, at disse Afgifter

¹ F. Eks. Kanc. Brevb. ²²/₆ 1636.

² Mens ng: SHWb. I Sp. 223 -ballig kun i Angel.

³ Lexer: Mittelhochdeutsches Handwörterbuch I: 115 gengiver det 'ballei, ordensbezirk der deutschen ritter'.

⁴ Klöpffer: Französisches Real-Lexikon I: 475.

⁵ Du Cange: I: 539; 3 Ballia. — Om lensretlig Sprogbrug kan henvises til Kr. Erslev: Hist. Afhandlinger II (1937): 34, Anmeldelsen af Ludv. Holberg: Kirke og Len (1899), der S. 24 omtaler Forholdet mellem dansk og europæisk Len (*feuda*) og Indflydelsen på Sprogbrugen.

⁶ Aarb. 1918: 198.

kunde være paalignet Byen paa to Maader, enten ligeligt fordelt paa alle Gde, og i saa Fald er videre Udforskning uden Interesse i denne Sammenhæng (Branderslev, Højsmarke i Sandby S:n), eller saadan at kun enkelte Gde svarede Degnekorn (Tjørneby, Vindeby). Fra Hb 1571 ved vi, at Degnekornet i disse to Sogne blev svaret af henholdsvis Tjørneby og Øster Treding i Vindeby. Men netop i Tjørneby giver Mb gode Oplysninger om Tofterne. Naar man der uddrager Navnene paa Brugerne af Tofteagrene og sammenstiller disse Brugere med Matr. 1664 og videre med Matr. 1662, finder man, at samtlige Gde, der havde Tofter i Nyvangsm., Mm. og Lundstoft skyldte Degnebyg i 1662, mens de Gde, der havde Tofter i Skovballe Tofter ikke skyldte Degnebyg (dog skyldte 1 Gd, der ogsaa havde Del i Tofterne i Mm. 1 Skp., og en anden Gd, der ogsaa havde Del i Tofterne i Lundstoft og Nyvangsm., 4 Skp.). I Vindeby skulde Skovbølle Treding og Sdr. Treding efter Hb 1571 yde Almissekorn til Præsten og Øster Treding til Degnen¹. Selvom man kan naa til at bestemme hvilke Gde, der regnedes til Øster Treding, faar det ingen Betydning før Bevisførelsen, da man her ikke har Oplysninger om Tofter. Muligvis er Skovbølle i Hb 1571 forvansket for Skovballe, der findes som Marknavn i Mb, under Indvirkning fra Bynavnet Skovbølle i Nabosognet. Men i Skiftet Skovballe Tofter kan der ikke findes Gaardtofter undtagen maaske til Vindebygd, der havde 7,5 Td. Ld. samlet; men den Gd hørte ikke til Øster Treding.

Paa Grundlag af Forholdene i Tjørneby tør det formodes, at denne Afgift er paalignet Gdene i Overensstemmelse med Inddelingen i Tredinger eller Fjerdinger, og at den igen var bestemt af en Inddeling af Gdene i Tofteroder alt efter deres Beliggenhed i Byen. Den kan have bidraget til at holde Delingen og dermed Navnene paa -balle i Hævd. Ved Udredningen af Biskopstienden var Fuglse S:n delt i Fjerdinger²; men herfra kendes ingen Navne paa -balle.

-bølle. En særlig Interesse knytter sig til Forholdet mellem -torp og -bølle, fordi Beregningerne af Hartkorn i Byer med disse Navneled

¹ Aarb. 1918: 198.

² Aalholm Len Jb 1642 fol. 99 ff.

gav et paafaldende Resultat. Af Byer med Endelsen -bølle fandtes der i de fire Herreder i 1682 :

i Musse Hrd.	3 Byer,	hvoraf 1 havde Byfællesskab ¹
- Fuglse	— 3	— — 2 — — 2
- Sdr.	— 6	— som alle — —
- Nr.	— 2	— som begge — —

Det vil sige, at en større Procentdel af -bølle Byerne end af -torp Byerne havde Byfællesskab. Ved første Blik synes det at være yderligere et Tegn paa, at -bølle Byerne er yngre end Torperne. Men Sagen er ikke saa enkel. For det første er den gængse Aldersbestemmelse af de to Navneled ikke uangribelig. Den begrundes med, at -bølle Navnene ikke er ført med til England. Det maa indvendes herimod, at Brugen af Navneledet -bølle geografisk set er snævrere afgrænset end Brugen af -torp. Det har derfor ikke haft samme Ekspansionskraft. Denne snævre Afgrænsning kan enten bero paa sproglige Forhold, og i saa Fald maatte man vente at finde en tilsvarende Stednavnetype i Brug uden for Omraadet, eller den kan bero paa lokale Vilkaar, der ikke var til Stede i det Omraade, hvor Navneledet er ukendt, og ikke heller i det invaderede Land. Denne Aldersbestemmelse forklarer heller ikke -bølle Byernes høje Hartkornsprocent.

Forskellen i Brugen af Navneledene -bølle og -torp synes at kunne kombineres med den Adskillelse, der her er gjort mellem externt og internt Fællesskab. Det viser sig nemlig, at Hovedmassen af -bølle Byerne indgaar i kompliceret og externt Fællesskab, mens derimod Størsteparten af -torp Byerne indgaar i internt Fællesskab. Det vidner om, at -bølle Byerne er lagt paa Udjord, Udvang eller Fæled. Heri ser jeg Baggrunden for Forskellen i Valget af Navneled. -bølle Byerne maa antages at være Nybyer med egne Grænser for Indvangen og derfor selvstændigt »Skattelægd«, mens Torperne med Fællesskab blev lagt i Vangen og derfor ikke fik selvstændigt Byfang.

¹ Den ene af Byerne uden Byfællesskab var Sognebyen Majbølle, den anden var Røgbølle i et Sogn med reguleret Landskifte.

² Den ene By uden Byfællesskab er Sognebyen Ringsebølle. Dens Relation til den nedlagte By Eveby kan ikke bestemmes.

Det er i den Forbindelse værd at mærke, at -bølle ikke almindeligvis indgaar som Navneled i Marknavne paa samme Maade som -torp. De eneste Tilfælde, jeg har fundet er Navnet *Høbølle* i Rødby Øm. og Mm. som stedfæstes ved Hjælp af Kort over Byens Jord fra 1806—07 (paa Kommunekontoret i Rødby) og maaske Navnet *Cnytæsøl* i VJb, hvortil der ikke svarer nogen Bebyggelse i Dag. Denne Forskel i Brugen af -torp og -bølle genfindes i Sønderjylland¹.

Navneledet -bølle eller -bøl forklares som en *ia*-Afledning af Ordet *ból* 'Gaard', 'Areal af en bestemt Bonitet og Størrelse'². Denne Oversættelse er ganske svævende. Hvis den Adskillelse mellem Torpbyer og -bølle Byer, der her er paavist, har været afgørende for Brugen af Navneledene — til Trods for de Torper, som topografisk set har Lighed med -bølle Byerne, men derfor ikke behøver at opvise samme Form for Grundlæggelse, — kan man i Navneledet -bølle søge den Betydning, der ligger i det fornsvenske *bolbyr* 'den egentliga byn, som utgörs af särskilda tomter, med därtill hörande bestämda andelar i byns egor'. Jöran Sahlgren har i Forbindelse med Omtalen af Stednavne, som indeholder Slægtskabsnavne oversat bolby ved 'den del av gården eller byn, där man bor', med andre Ord 'tomt eller tomter med hus'³. Det er en Betydning, der stemmer godt med den almindelige Betydning af dette Ord i nutidig Tradition i Yderomraaderne i Forhold til det centraldanske Omraade⁴.

Den Analyse, der her er foretaget, har været baseret paa Byernes Markordning og Fællesskabets Art, og der er peget paa Tilfælde, hvor disse Forhold eller Jordfordelingen i Almindelighed har Betydning for de bebyggelseshistoriske Problemer. Der er paavist Skel i Jordfordelingen, der gik paa tværs af Matrikuleringsenhederne, og omvendt er der fundet Fællesskab i Jord, hvor der ved Matrikuleringen er draget Skel. Der er her lagt Vægt paa at udfinde, hvor vidt Fælles-

¹ Danmarks Stednavne Nr. 3 (1944): XXII, LX.

² Danmarks Stednavne Nr. 3 (1944): XXII; Danm. Stedn. 8, Vejle Amts Stednavne (1944): XI.

³ Saga och Sed 1945: 34f.

⁴ Linder: SMöre: 35 *ból* 'bördig ängsbit invid en ladugård'; Wigforss: Södra Hallands Folkhäl: 367 'platsen invid gården' ofte 'odlad äng'; Ernst Löfstedt: Die nordfriesische Mundart des Dorfes Ockholm I: 80 'das zu einem Warf gehörige Land'.

skabet griber om sig, derimod ikke hvor fint det lader sig opdele. Baade ved Endelsen -torp og -by viste det sig ugørligt at drage Slutninger om Grundlæggelsesforhold, saalænge der ikke er foretaget minutiøse Byanalyser. Af dem er der kun foretaget enkelte i Sognebeskrivelserne (Musse, Kallø o. a.). De har afsløret Skillelinier i By-samfundene, som kun kan udledes af Agerfordelingen, og som maa antages at være afgørende for Byernes Grundlæggelse. Videre Undersøgelser af den Art vil uden Tvivl bidrage til at løse Problemer, som hidtil kun har været søgt løst ad filologisk Vej.

Sognet. Markordningen ved nogle af Udflytterbyerne har vist, at den Sogneinddeling, der fandtes i 1682, forudsatte Begrebet Sognefang ved Tiden for Byspaltningen. Det strider afgjort mod Steenstrups Antagelse, at Sognet er en tidligt middelalderlig Inddeling¹ og harmonerer med den nyere Opfattelse, hvorefter Sognet er en førkirkelig Institution². Er der Basis for at opfatte Sognet som en Dyrkningsenhed? Der er en Del Eksempler paa, at Sognet udgjorde en Dyrkningsenhed (Vignæs, Ø. Ulslev, Torslunde, Bursø, Skovlænge og V. Nordlunde). I andre Sogne var der desuden en Hgd, snart med alle Marker for sig, snart i Fællesskab med Bondebyen (Krønge og Søholt, Vejleby og Koldinggd (øde), Ringsebølle og Lundegd). En Variant er den spaltede By med en Hgd (St. og Ll. Musse + Bramsløkkegd, St. og Ll. Sædinge + Sædingegd, Ø. og V. Skørringe + Tostrup Hgd)³. Her var der ikke Fællesskab mellem Byerne. I en Gruppe Sogne fandtes foruden Kirkebyen en By med yngre Navneled (Gurreby-Volshave, Døllefjælde-Langet, Fjælde-Kartofte, Vindeby-Skredtorpe og Ll. Løjtofte-Sandbjerg). Her var snart helt eller delvis Fællesskab mellem Byerne, snart havde de deres Jorder for sig. I de

¹ Nogle Undersøgelser over Danm. ældste Inddeling (Kgl. da. Vid. Selsk. Forhandl.) 1896 S. 400; jfr. Sven Dahl: Torna och Bara: 58.

² Svend Aakjær: Festskr. Erslev 1927: 1 ff; sa. i Danm. Kultur ved Aar 1940 I: 191. Paa andet Grundlag Hugo Jungner: Sparlösastenen. Fornvännen (1938): 193 ff.

³ Hvor Hovedgaarden ikke er en selvstændig Bebyggelse kan den stilles paa Linie med den af Henrik Larsen i Aarb. 1918: 279 f. omtalte Type med Ornum (Smørumovre med Ornum v. S. a. Smørumnedre, Tybjerg med Tybjerggd, der havde sin Jord for sig i 1682 og Tybjerglille).

saakaldte Komplexsogne var flere Byer bundet sammen af Fællesskab til en Enhed (Hunseby, Slemminge kun delvis, Bregninge, Errindlev, Taagerup, Aagerup, Tirsted, Ryde, Søllested og Købelev).

Men til Gengæld var der udprægede Skovsogne, hvor Gde og Byer havde Jord Side om Side uden Forbindelse (Taars, Vaabensted, Østofte, Stokkemarke og to som var omdannet Radsted og Vesterborg) og en stor Gruppe af Sogne, som bestod af flere Dyrkningsenheder, Gde eller Byer uden Forbindelse mellem de enkelte Elementer. Der kan derfor ikke findes Støtte for den Antagelse, at Sognet udgjorde en Dyrkningsenhed. Det maa dog bemærkes, at denne Inddeling er afhængig af Reguleringer af relativ ny Dato.

For at belyse Sognene som Helhed er her udregnet, hvor stor en Del af det samlede Sogneareal, der var dyrket i 1681—82¹. Det ses umiddelbart, at Sognene med faa Bebyggelser hørte til de stærkt opdyrkede, medmindre de laa i udprægede Skovegne, og omvendt finder man en lav Opdyrkningsprocent i de udprægede Skovsogne med spredt Bebyggelse.

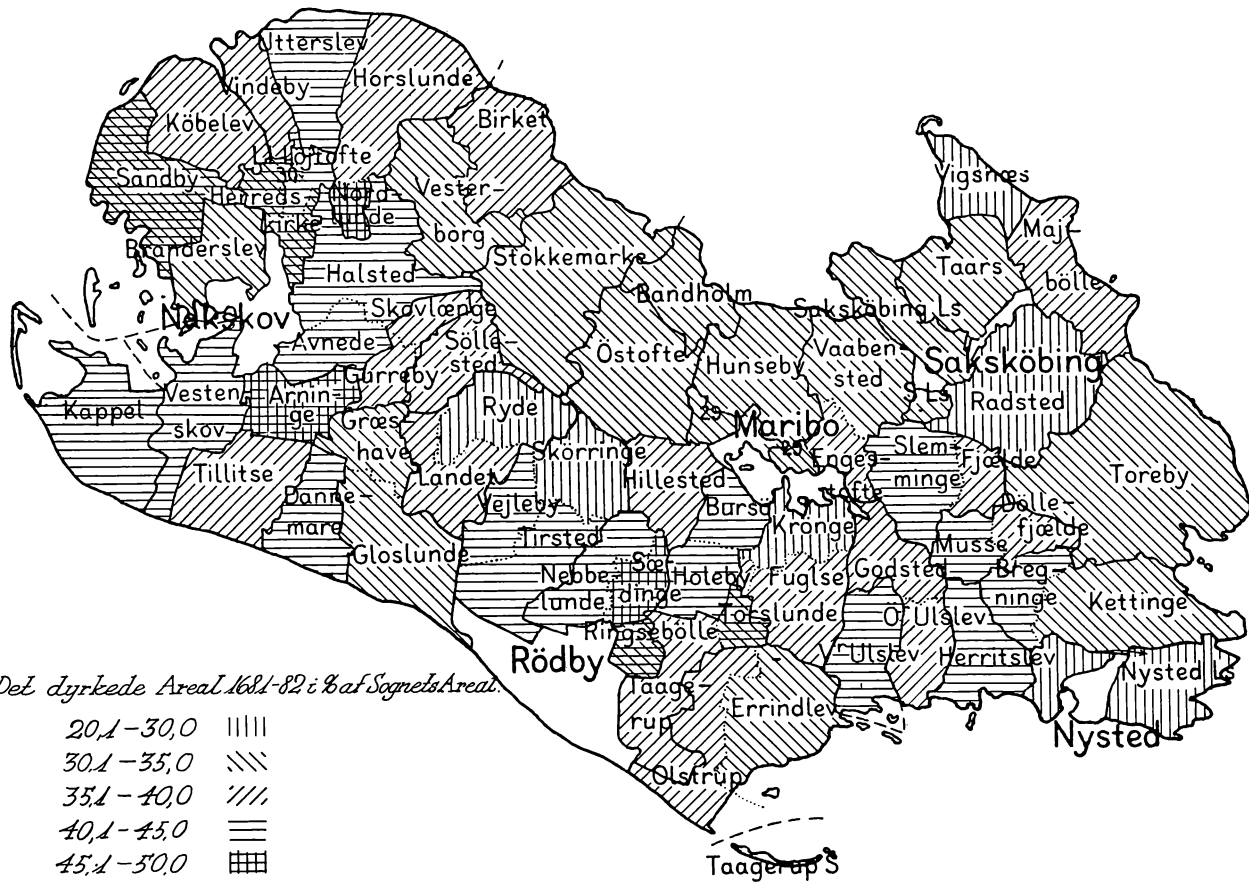
Der er ikke Forbindelse mellem Opdyrkningsprocenten i 1682 og Fordelingen af Byer efter Navneled over Omraadet. Man finder ikke, at Vestlolland er mindre opdyrket end den østlige Del af Øen, omend Torpbyer næsten mangler. Ogsaa det kan tale for, at det er korrekt at opfatte Navnene paa -by som Ækvivalenter for Torper.

Om Forskellen i Brug af Navneled er af sproglig Natur eller er kronologisk eller muligvis anderledes begrundet, kan ikke afgøres. Det kan ikke uden videre dekretes, at Egnen var bebyggelsesmættet før Torpperioden. Sven Dahl argumenterer for en saadan Udlægning af det Faktum, at Torpnavne er usædvanlige i den centrale Del af Kristianstadsletten². Ifølge det foregaaende maa der kræves større Varsomhed i Argumentationen, da der kan tænkes Bykløvninger med en Forandring i Bebyggelsesenhederne, der sætter sig Spor i Navneledene, uden nogen Forandring i det dyrkede Areal.

Hvad har begrundet Udflytningen og Nyanlæg af Byer? Det behø-

¹ Fig. 5. Sognearealet er taget efter Bergsøe: Den danske Stats Statistik.

² Torna och Bara 1942: 26, jfr. Steenstrup: Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst o. Industri 1932: 407.

ver ikke at have været Overbefolkning eller Frigivelse af Trællene, der har krævet ny Agerjord inddraget. Naar man ved, at de gode Agerskifter kunde ligge 2—3 Kilometer fra Byen, vil man forstaa, at alene Besværet med at overvinde Afstanden fra Byen til Agerpletterne kan have fremkaldt Bykløvning. Da man gik over til at bruge de svære Landbrugsredskaber maatte Afstandene blive en alvorlig Hindring. Det er derfor ikke usandsynligt, at de svære Redskaber kan have fremmet Grundlæggelsen af Nybyer, idet enkelte Gaarde blev flyttet ud til Agerpletter, hvor de kunde faa samlet Særjord.

For Bondebyer gælder dog andre Regler end for Byer omkring Storgaarde. En tidlig Bydeling af Jorden maatte netop paa den forholdsvis skovfattige Jord paa Vestflolland ventes at være lettere at gennemføre end i det skovrige Midt- og Østomraade. I denne Forbindelse kan det nævnes, at en forholdsvis ringe Del af Jorden var Kronejord.

EKSKURS

Ævred. De Fællesskabsomraader for Landsbyer og Hgde, der er fundet, drager Ordet *Ævred* ind i Undersøgelsen. De fleste Forsøg paa at forklare dette Ord er gjort ud fra unge Tilstande eller ud fra lydligere Kriterier alene¹.

Det sidst fremkomne Forslag til en Forklaring, der skyldes Marius Kristensen, virker tvungent og er usandsynligt af flere Grunde. Kan Navnet paa en Ukrudtsplante danne Grundlaget for en Benævnelse for Fællesgræsning paa Stubjord? Ligeledes kan det indvendes, at store Dele af de hegnede Vange under Fællesskabet laa hen som Eng, og mellem Lodderne var der Rener med Græs², saa det kan ikke ses, at en enkelt Plante kunde blive navngivende. Tilmed maa Kristensen finde et Ord frem til at bære sin Forklaring, som er laant fra nty. og holl. Omraade. Er det rimeligt, naar Ordet *Avred* er

¹ Falk og Torp: EO og EW sætter *Avred* = *Ævred* = vn. *afrétt(r)* beslægtet med *reka* 'drive', og *Avrad* 'Afgift' = vn. *afráð* beslægtet med *reiða* 'udrede', som Emil Olson: ASB efter Axel Kock: Bidrag t. sv. Etymologi: 37 ff. Hellquist: SEO fører det sidste til Frasen *ráða af* 'slutgiltigt bestämma' efter Tunberg: NoB I: 136f. Mar. Kristensen DF VIII: 19f. foreslaar som Grundlag Plantenavnet nty., oldsaks. *raden* (i Dansk *Rajgræs*). Jfr. Replikskiftet DF VIII: 63.

² Jfr. ogsaa Fink: Udsk. Sdrj.: 45.

udbredt over Sydsandinavien og endog findes paa engelsk Omraade?

Fra dansk Side har man ved Tolkingen heftet sig ved, at Ævred, Avred (Avle, Ovring) nu betegner Løsdrift paa Stubjord. Formen Ævred hører kun hjemme i Rigsdansk; i Forbindelsen »opgive Ævred« er den eneraadende, men næppe folkelig. Det er overhovedet ikke den Vending, der bruges i folkeligt Sprog, naar Kvæget bliver sluppet ud paa Stubben. Det af Kristensen paaviste Omraade med Formen Ævred om Græsning paa Stubjord: »Nordsjælland i videste Forstand og vistnok Østsjælland« maa opfattes som Indflydelse fra Rigsdansk og bestemmes især af Eksempler fra de af Fred. Rostgaard redigerede Vider og Vedtægter, som ikke er afhængige af lokal Tradition.

Under Fællesskab betegnede Ordet Løsdrift i Udlægsmarken som ogsaa paa svensk Omraade (Östgöotalag¹, svenske Dialekter²). Mindre Stykker hegnet Fællesjord, der i en nøjere fastsat Tid blev brugt til Græsning, hed *Avredsbed*³. Paa Island er *afrétt(r)* Fællesjord⁴, der ikke var hegnet, og bruges i det gamle Sprog Side om Side med Alminding⁵. Derimod er Ordet ikke kendt i Færøisk, hvor den indhegnede Udmark, der blev brugt til Fællesgræsning, hedder *hagi*.

I Ordbok öfver svenska Språket omtales den Mulighed, at Afrad er identisk med det Ord Avrad, der findes allerede i Fornsvensk og oversættes 1° arrendeafgift, 2° = afgæld 1 'årlig afgift till ett härad l. till landskapet för besittning af intaga på allmänning', 3° = afgæld 2 'inkomst af jord'⁶. Jord (Skov eller Engbund), hvoraf der skulde betales aarlig Avrad, hed *avradsländ*⁷, og *avradsmilen* var en Landstrækning, der laa mellem *skattemilen* (Privatejendom) og *kronoall-*

¹ Schlyter: SGL II: 210.

² Rietz: Svenskt Dialekt-Lexikon: 17.

³ Græspot. Korrektur 1685 Taagerup, Mb Torslunde.

⁴ Sigfús Blöndal: Islandsk-Dansk Ordbog: 19 afrjettur.

⁵ Grágás I (1852): 11, Skálholtsbók (1883): 10.

⁶ Schlyter: SGL XIII: 13.

⁷ Se f. Eks. Gösta Ullberg: Klövsjö Avradsländ (Jämtländska Studier, Festskr. E. Festin) Fornvårdaren II, 2—3 (1928): 307 ff.

*männing*¹. Ganske tilsvarende Dobbeltthed i Brugen af Ordet findes paa engelsk Omraade², hvor *average* dels er 'the pasturage of corn-fields after harvest, stubble; a stubble-field' (Wright), og dels 'some kind of service due by tenants to the feudal superior' (NED). I den sidste Brug er Ordet ogsaa kendt fra fransk Omraade (14. Aarhundredes Slutning)³. Det middelalderlatinske *averagium* er ligeledes '*carropera, seu vecturæ onus, quod tenens domino exsolvit cum averiis, seu equis, bobus, plaustris, curribus*'⁴.

Den første Betydning, der stemmer med Dansk, hører i England hjemme i Northumberland, Yorkshire og Lincolnshire, altsaa i den nordisk influerede Del. Der er ikke geografisk Kontakt med de 8 Grevskaber nærmest Sydkysten, hvor Ordet *arrish*⁵ bruges om Stubmark. Dette Ord stilles da ogsaa sammen med *eddish*, der betegner baade Andenslæt, Eftergrøde og Stubmark.

Paa Baggrund af denne Brug tør det formodes, at Ordets Betydning er udformet i Forbindelse med Administration af Jordegods. Den sproglige Forbindelse mellem administreret Omraade og Afgift af Omraadet ligger nær for Haanden, den findes saaledes ogsaa ved det fornsvenske *hamna*⁶. Den nøjere Afgrænsning til *hagi* og *almeningr* vilde kræve større Materiale end det her inddragne. Selv ikke en historisk Realitet er det muligt at lægge ind i Ordet paa dette Grundlag. Det maa antages at have betegnet en Modydelse for Brug af (udyrket) Jord til Høst eller til Græsning og desuden selve Omraadet. De her paaviste Fællesskabsomraader og Tilfælde af Særjord til Hgde under Hegn med Bondejord kan begge tænkes at være den Slags Skatte-

¹ Efter Geijer: Kon. Allm. o. Socknarna i västra Jämtland. Fornvårdaren VII. 4 (1940) 23 ff; Edv. Bull: Jemtland og Norge (1927): 88 f.

² Efter Wright: English Dialect Dictionary og New English Dictionary.

³ Fr. Godefroy: Dict. de l'ancienne langue française: *average* 'droit de corvées dû au seigneur par le vassal'.

⁴ du Cange: Glossarium I: 475 Averagium; Baxter & Johnson: Medieval Latin Word-List (Oxf. 1934) averagium (1204), avragium (ca. 1220).

⁵ Ved en Uagtksomhed er hos Wright EDD under Arrish bragt nogle Eksempler fra Yorkshire, som burde staa under average.

⁶ Schlyter: SGL XIII hamna 1-2. — Paa lignende Maade bruges *Byrd* og *Odelsbyrd* i Jemtland baade om Odelsretten og om den Jord, der er Genstand for Odelsret, Edv. Bull: Jemtland og Norge (1927): 102 Fodn. 3.

jord eller privilegeret Jord til Storgaardene. Men om der skal søges Ejendomsforhold af privatretslig Natur bag ved, saa man maa forudsætte Godskomplekser tilhørende Landets Jorddrotter¹, eller det paa dansk Omraade har været Afgifter til Kongemagten, en Art Regale-Afgift² svarende til det norske *afráð*, der var Afgift til Kongen³, kan ikke afgøres.

I den Forbindelse er det paafaldende, at Ordet Avred, Ævred er ukendt paa Bornholm. Der findes Benævnelsen *gaa ouerlut*⁴. Hvis det er muligt — trods lydlig Uoverensstemmelse — at føre dette Udtryk sammen med det fra svensk Omraade kendte Ord *löt*, der kan betyde saavel Skelager med Græs som Fægang og Fælled⁵, kan *Avred*: *ouerlut* rumme en ordgeografisk Modsætning, selvom Avred ogsaa kan paavises paa svensk Omraade. Men det er dog muligt, at alene den Omstændighed, at der ikke fandtes Godsdannelser paa Bornholm, har været bestemmende for, at Avred ikke fik Fodfæste i Øens Sprog.

Denne Opfattelse forudsætter, at det sproglige Udtryk har slidt sig løs fra en speciel Brug og har fundet Anvendelse om Fællesgræsning i Almindelighed. Ligeledes maa det islandske *afrétt(r)* være omdannet og er i Form sandsynligvis paavirket af Simpleksordet *rétt*⁶. Det er ikke sandsynligt, at den islandske Vending *gjalda afráð* 'lide Tab' er bygget op over dette Ord, da Haandskrifterne her tiest skriver *af(h)roð*, og det Mæglingsforslag, som A. M. Sturtevant har stillet⁷ (*o* fra en omlydt Pluralisform), ikke kan godkendes.

Oprindelsen til Benævnelsen er trods disse Sammenstillinger stadig tvetydig. Det latinske *averagium* skal være afledt af *aver* (fr. *avoir*).

¹ Som Adolf Schück: Ur Sveriges medeltida befolkningshistoria, Nordisk Kultur II (1938): 148f. Jfr. Rud. Kötzschke: Allg. Wirtschaftsgeschichte des Mittelalters (1924): 165f.

² Jfr. Steenstrup: Studier Valdemars Jordebog (1874): 325 ff, 334.

³ Fritznér *afráð* og *afræði*.

⁴ Espersen: Bornholmsk Ordbog (1908): 460 'om Kvæget, der er sluppet løs'.

⁵ Rietz: Ordbok öfver sv. Allmoge-språket (1867): 396, SAOB *löt*, sb. ²; om Ordet se Sahlgren: NoB 1919: 102 ff.

⁶ Jfr. ogsaa Svenska Akademiens Ordbok *afrad*² »folketytologisk ombildning».

⁷ Fritznér og Cleasby-Vigfusson: *afráð*, *afroð*; Studies in Philology (North Carolina) XXV (1928): 375f.

Hvis denne Form er primær, skulde Ordet høre til dem, der gennem Administrationen har vundet Indpas i Sproget, og Formen Ævred kunde skyldes Indflydelse fra Ærved(e) eller være en Harmonisering efter Formen *afærdi*¹. Men Udbredelsen tyder paa et nordisk Expansionscentrum, og at Ordet bør indrulleres i Rækken af nordiske Laan i Engelsk (Dialekt). Hvis den nordiske Oprindelse er sikker, savner vi Kendskab til det Ejendomsforhold, der har ført til Benævnelsen. Af sproglige Grunde kunde man fristes til at parallelisere Forledet i *Eddish* og i *Avred*, idet *ið(a)*- og *av(e)*- kan være særsproglige Varianter for samme Begreb².

IV.

MARKORDNING OG LANDSKIFTE

Indledning. I det foregaaende blev det gjort op, hvor mange Gange der er fundet Markfællesskab i Mbb. I hvor høj Grad er Tallene afhængige af Grænsedragninger, der har fundet Sted inden Optegnelserne til Mb? Da der mangler Midler til at bestemme i hvor mange Tilfælde, der er lagt Markskel fast, skal det undersøges, i hvor høj Grad Mbb indirekte oplyser herom. Det kan gøres ved at stille de forskellige Former for alternerende Fællesskab op mod hinanden, ud fra den Forudsætning, at Markskellene er klare, der hvor Landskiftet er blevet reguleret.

Det alternerende Fællesskab er en Følge af Opdelingen af den dyrkede Jord i Skifter (Aase) og Agre, som var en Grundide i Middelalderens Landsbysamfund³. Inddelingen af Jorden i Skifter og Agre og Fordelingen af Agrene, der er kaldt Landskiftet⁴, var baseret paa forskellige Principper. Henrik Larsen er den første, der søgte Systemer bag Mb.s Oplysninger om Agerstørrelser og Gaardenes Rækkefølge i Agerskifter og Tofter og sammenholdt Mbb med Oplysninger i middelalderlige Kilder. Efter Henrik Larsen kan man i Mbb paavise fire Hovedformer for Landskifte i de danske Landsbyer.

¹ Jfr. ogsaa Maal og Minne 1927: 13 og 19.

² Se Hellquist SEO² *ave*; Ortnamn. i Göteborg och Bohuslän I: 275, Indrebø: Norske Innsjønamn I (1923): 241.

³ Poul Johs. Jørgensen: Da. Retshistorie (1940): 169 ff.

⁴ Svend Aakjær: Skivebogen 1919: 34, FoN X: 219, Nord. Kultur XXX: 221 f.

1° den solskiftede By¹ er let at kende i Mb paa den ensartede Rækkefølge af Brugerne under samme Maaleretninger, da den sydligste og østligste Gd havde Ager Nr. 1 osv. Den Ordning skal findes overalt i Danmark, men ikke lige almindeligt. 2° den bolskiftede By², hvor Agerskifterne var delt efter Enheder af Gaardgrupper (Bol) og disse inddelt i Agre efter Gaardenes Størrelse. Gaardene i Bolet overholder Solskiftet, men Bolene ikke indbyrdes. Boltallet i 1682 sammenlignes med Oplysninger om Boltal i VJb. Denne Inddeling findes især i Østdanmark, Sjælland og Falster samt i Skaane. 3° Byen med Ornumebol og Ornum³, hvor en eller flere Gaarde havde Jord liggende i Slader, samlede Agerstykker, der var adskilt fra den øvrige Byjord og ikke undergivet Rebning (Ornum) eller Agre spredt over Bymarken (Ornumebol). 4° Byen med uregelmæssigt Landskifte⁴, hvor ingen af de tre ovennævnte Ordninger kan paavises og heller ingen anden Ordning, der gælder for hele Byen. Denne Form⁵ for Landskifte er karakteristisk for Lolland og Egne af Fyn⁶, men findes ogsaa andesteds, saaledes i store Dele af Sønderjylland⁶ og i Skaane⁷. For denne fjerde Gruppe har Svend Aakjær foreslaaet Betegnelsen Fornskifte⁸; men da det er uvist, hvad der skal forstaas ved det navngivende svenske *forniskipt*⁹, er der her holdt fast ved Termen »uregelmæssige Agre«. En lignende Forsigtighed viser Sven Dahl, der bruger Termen spontant tegskifte.

Det har ikke været Maalet her at undersøge Landskiftet By for By i det Omfang, der kræves ved fuldstændige Byanalyser. Der er

¹ Henrik Larsen: Aarb. 1918: 202; Svend Aakjær: BBH II: 142 ff.

² Henrik Larsen: Aarb. 1918: 205; Svend Aakjær: BBH II: 147.

³ Henrik Larsen: Aarb. 1918: 190 og 263 f; Svend Aakjær: BBH II: 154; Fink: Udsk. Sdrj.: 49.

⁴ Henrik Larsen: Aarb. 1918: 198 og 211; Svend Aakjær: BBH II: 39.

⁵ Henrik Larsen: Aarb. 1918: 226.

⁶ Fink: Udsk. Sdrj.: 41.

⁷ Gösta Nordholm: SGÅ VII (1931): 195; Sven Dahl: Torna och Bara: 70.

⁸ Svend Aakjær: FoN X: 219, BBH II: 139. Om Fornskifte og Hamarskifte Gösta Nordholm: SGÅ VII (1931): 195 med Henv.; Sigurd Erixon: NoB 23 (1935): 109 ff, hvortil Replik af Jansson ANF 54: 315 f; Sigurd Erixon: Svenskt Folkliv (1938): 187. I Norge benævnes det sidste Hafnskipti Espeland: Tun og teig (1931): 43 m. Henv.; Kristian Østberg: Norsk Bonderett XI (1936): 14 m. Henv.

⁹ Nordholm: SGÅ VII (1931): 195; Sven Dahl: Torna och Bara: 70; Poul Johs. Jørgensen: Da. Retshistorie (1940): 174.

gjort Forsøg paa at klassificere de Former for Landskifte, der er fundet med det Formaal at skønne om Afhængighedsforholdet mellem Landskifte og Markordning. Det er derfor tre Forhold i Mbb, der især er taget Hensyn til, i første Række Skiftedelingen og den Rækkefølge i hvilken Gaardene havde Agre, og i anden Række Forholdet mellem Agrenes Størrelse eller Udlodningen af Agrene. Det sidste Moment har især Betydning for Bedømmelsen af Landskiftets Oprindelse og i Forhold til Oplysninger om Gaardstørrelse og Landgilde fra Jordebøger og Regnskaber.

Planche Nr. 5 viser Fordelingen af Landskifteformerne. Der er om Kortet at sige, at det ikke illustrerer de 4 Typer, som Henrik Larsen opstiller, da den ene af dem, Ornummebolet, kun kan paa-vises ved en fuldstændig Byanalyse¹. Endvidere er de to Former for uregelmæssigt Landskifte, som omtales i det følgende, slaaet sammen. I nogle Byer paa Sydolland mangler Signatur, da de er maalt i 1681, og Landskiftet ikke kan udlæses af Mb.

Kortet viser, at de skarpe Skel, som Henrik Larsen satte i Afhandlingen fra 1918², da han mente, at det uregelmæssige Landskifte var eneraadende paa Øen, ikke er holdbare. Der er mange klare Vidnesbyrd om Reguleringer, og den pletvise Fordeling af Reguleringer taler imod, at Forekomsten skal begrundes geografisk, hvad Henrik Larsen synes at være tilbøjelig til.

I det følgende skal der gives en samlet Oversigt over de to Hovedformer for Landskifte, det regulerede og det uregelmæssige, og de Varianter, de opviser. Den Kortlægning af Landskiftetyperne, der her er forsøgt, er som nævnt i første Række baseret paa Jordens Inddeling i Skifter og paa den Rækkefølge, i hvilken Gdene havde Agre i de enkelte Skifter. Derfor bliver disse Forhold ledende ved en Typologisering.

FORMER FOR LANDSKIFTE

Reguleret Landskifte. Den enkleste Form for reguleret Landskifte er den, hvor Antallet af Agre i Skifterne stemmer med Antallet af

¹ Jfr. Henrik Larsen: Aarb. 1918: 261.

² Henrik Larsen: Aarb. 1918: 220, 226, ogsaa i Haandbog i Hjemstavnsforsk. (1939): 136.

Gde i Byen, hvor altsaa Skifterne har et Delingstal, der er bestemt af Antallet af Gde, og hvor Gdene findes i samme Rækkefølge i alle Skifter maalt fra Ø. og S. og i modsat Orden i Skifterne maalt fra N. og V. Der findes kun faa mindre Byer (f. Eks. Ravnsby, Haared), hvor alle Skifter er indrettet efter Delingstallet. Der kunde let blive Grund til mindre Afvigelser i Systemet.

Hvis der f. Eks. var Ødegde i Byen, kunde Agrene til disse Gde overtages af andre Gde, og hvis det var en Renbroder, der overtog Agrene, kunde de to Gdes Agre lægges sammen. En anden Afvigelse er fremkommet ved, at Agre til Ødegde er spaltet paa langs og tillagt to Brugere. Den Fremgangsmaade havde den Fordel, at Ødegdenes Agre kunde fordeles mellem flere Gde (f. Eks. Vantore, Hjælm). Afvigelser af denne Art behøvede ikke at medføre, at Grundlaget for Skiftets Opdeling i Agre blev forrykket, i hvert Fald ikke i Byer, hvor Agrene laa efter Rækkefølgen af Tofterne.

Andre Afvigelser i Reguleringssystemet kunde skyldes Forskel i Gdstørrelse, idet en Gd, som havde Ret til større Kvotadel af Jorden end de øvrige Gde, og som ikke havde bredere Agre, fik tildelt flere Agre i samme Skifte. Det kunde være flere Agre ved Siden af hinanden (f. Eks. Majbølle) eller nogle Agre uden for Serien af Gde (f. Eks. Kallø). I de Byer, hvor det Delingstal, der har været raadende ved Skiftedelingen, stemmer med Gaardtallet, er det aabenbart, at der har været foretaget en Regulering af Agerjorden, og da Skifterne er nøje inddelt i Agre, som er fordelt mellem Gdene i en bestemt Rækkefølge, bliver Bymarkerne præget af, at Enkeltagre er i Flertallet. Det gælder f. Eks. Byerne Vignæs, Soesmarke, Majbølle, Oreby, Flintinge, Erikstrup og Ravnsby samt de fleste Byer i Stokkemark S:n.

Der findes imidlertid ogsaa Bymarker, hvor Rækkefølgen af Gdene nok er reguleret, men hvor Antallet af Agre kun undtagelsesvis passer med Antallet af Gde i Byen. Det fører med sig, at der i de Byer, hvor Gdene især havde en enkelt Ager ad Gangen, bliver Uregelmæssigheder i Serien af Gde paa Grund af overskydende eller manglende Agre i de forskellige Skifter (f. Eks. Rykkerup, Maglemer, Reersnæs, Hejringe, Ø. Vantore og Vesternæs). Der er dog fundet Eksempler paa, at Serien af Gde er fortsat fra det ene Skifte til det andet, hvorved noget af den tilsyneladende Uregelmæssighed ophæves. Samtidig

understreger det, at Skiftedelingen var afhængig af Terrænforholdene. Klare Eksempler herpaa er fundet i Hjælm og Sædinge.

I andre Byer med regelmæssig Rækkefølge af Gdene var det Reglen, at Gdene havde sammenliggende Agre. Det er tilsyneladende vilkaarligt, hvormange Agre hver enkelt Gd havde samlet; men der kan dog paavises ret konstante Forhold mellem Gdene indbyrdes fra Skifte til Skifte. Det vil altsaa sige, enten at Gdene her har faaet ret brede Strimler, som de har opdelt i Agre efter Forgodtbefindende, maaske ledet af Jordbundens Kvalitet, eller at den proportionelle Inddeling af Jorden er lagt som et Net hen over en ældre, uregelmæssig Agerinddeling. Det er altsaa Strimlerne og ikke Agrene, der udtrykker Forholdet mellem Gdene, hvorfor den store Gd gennemgaaende havde Strimler af større Areal end den almindelige Gd. Denne Orden er fundet f. Eks. i Krønge, Knubbeløkke A, Reersø og Højfjælde.

I nogle Bymarker med klart reguleret Landskifte forekommer det, at Rækken af Gde er inddelt i mindre Serier med ensartet Rækkefølge, men Serierne ligger ikke altid i samme Rækkefølge efter hinanden. Det vil sige, at Skiftedelingen er uregelmæssig, og at snart flere, snart færre af disse Smaaserier har Lod i Skifterne (f. Eks. Sædinge, Bandholm og V. Vantore). Det bevirker, at Skiftedeling og Rækkefølge tilsammen ikke gør det klart, at Byjorden er reguleret, men naar Agertildeling og Udlodning af Agre tages med i Betragtning, finder man frem til, at der er tilstræbt ligelig Tildeling og konstante Forhold i Udlodningen. Det kommer klarest til Udtryk i de Byer, hvor Gdene er egaliseret eller delt i 2—3 Størrelsesgrupper, men kan ogsaa følges i Byer, hvor Udlodningen ikke er sket efter Ligemaalsprincippet, saa Agerbredderne kun viser omtrentlig Lighed, og hvor Springene i Udlodningsbredder er meget store (Hjælm, Flintinge).

Dermed skulde de vigtigste Former for, hvad der ud fra Skiftedeling, Gdenes Rækkefølge og Udlodningen er kaldt reguleret Landskifte, være beskrevet. Det har været fremhævet, at Skiftedelingen efter sin Oprindelse var Udtryk for en Stræben efter retfærdig Fordeling af Jorden alt efter Bonitet og Skifternes Plads i Forhold til Byen¹. Det Synspunkt kan virkelig findes mellem de Principper,

¹ F. Eks. John Frödin: BBH II (1933): 14.

som har skabt denne Form for Jorddeling. Regelmæssigheden er til Dels en Følge af Bestræbelser efter at skabe en ligetil Fordeling, hvor Gdene skulde have Del i alle Skifter. Det er evident, at der har været stilet mod en ligelig, proportionel Deling.

Vished herfor faar man ved at følge Forskelle i Gaardstørrelse, idet Halvgde i Byer, hvor Gdene m. H. t. Afgifter er delt i to Størrelsesgrupper, kendes paa, at Agrene er maalt ud i halv Bredde. Saaledes var Gdene i Saltvig egaliserede, 9 havde ens Hrtk. (6 Tdr. 2 Skp.), og 2 havde halvt imod dem. Af disse to gik kun den ene ind i Serien (Hrtk. 3 Tdr. 2 Skp.) og kendes paa sine halve Agre, den anden var en Gaardsædegd (2 Tdr. 4 Skp.). I Blans var der efter Agerbredderne 7 Helgde (7 Tdr. 2 Skp.) og 7 Halvgde (3 Tdr. 5 Skp. — 4 Tdr. 5 Skp.), mens 2 Gde, der ikke gik ind i Serien, kun havde ringe Tilliggende (Nr. 5 1 Td., Nr. 16 4 Tdr. 2 Skp.). Kældernæs havde 9 Helgde (4 Tdr. 1 Skp. — 7 Tdr. 4 Skp.) og 2 Gde med halv Agerbredde (3 Tdr.). Rykkerup havde efter Modelbogen 7 hele Gde (4 Tdr. 3 Skp. — 6 Tdr.), og 1 halv (2 Tdr.) der havde smallere Agre end Helgdene. Lignende Forhold er fundet f. Eks. i Bandholm og Tjennemarke.

Naar der i nogle regulerede Byer (f. Eks. Tjennemarke, Saltvig) findes Halvgde, der uden for Serien havde Agre, der laa samlet i faa Slader, maa man antage, at det er Gde, som er kommet til, efter at Inddelingen af Jorden fandt Sted, eller at det er Gaardsædegde, hvad den ene Gd i Saltvig er kaldt, der som saadan ikke havde Ret til at indgaa i Serien. En saadan Jordfordeling kan ikke være gennemført alene for at undgaa at føre Delingsprincippet ud in absurdum, som Henrik Pedersen foreslaar¹, da der netop i disse Byer findes Halvgde med smalle Agre paa 2—3 Alen. Mb giver iøvrigt ikke Oplysninger om disse Gdes Stilling i Bysamfundet².

Fordelingsprincippet gør, at man snart i Udlodningen kan følge Virkningen af Maalesnoren og snart bag Agerfordelingen kan finde en proportionelt beregnet Tildeling af Agre. Men desuden kan man

¹ HT 8. R. I: 110.

² Jfr. Max Sering: *Erbrecht und Agrarverfassung in Schleswig-Holstein* (1908): 240; Fridlev Skrubbeltang: *Husmand og Inderste* (1940): 18; Th. B. Bang i *Svenstrup. Et sjæll. Gods' Historie* (1921): 81.

i visse Byer (Flintinge, Hjælm) finde en proportionel Udlodning, hvor det ikke kan ses, at Udlodningen er sket ved Udmaaling i lige Bredder. Alle Maalene paa Agrene viser kun omtrentlig Lighed eller omtrentlige Relationer. Det samme kan ogsaa gælde Byer med Egalisering (Oreby, Haared, Kraarup). Det er især frapperende i Oreby, hvor Rækkefølgen er reguleret i de to Marker, men hvor Ligheden mellem Agrenes Størrelse er omtrentlig i alle tre Marker.

Det er en nærliggende Tanke at forklare disse omtrentlige Tal ved at antage, at en nøjagtig Udlodning er bragt i Urede ved Frapløjninger. Men andre Muligheder er til Stede. Jorden kan være delt efter Landgilde eller efter en Udsædsberegning maaske endda med Hensyntagen til Jordens Bonitering. Herpaa kunde maaske Navne paa Skifter som Pundeland, Skæppeland og Treskæppeland tyde. I saa Fald skulde der ikke være Haab om at finde talmæssig Lighed i Mbb. Hvor der er Lighed i Landgilde kan Delingen være bestemt Skifte for Skifte i Forhold til en ældre Jordfordeling. Med Hensyn til Udlodning af Jorden staar disse sidste Former for Landskifte det uregelmæssige Landskifte nær.

Landskiftet i Godsted. Det stærkest regulerede Landskifte, der er meget simpelt i sin Opbygning, skal ikke analyseres her. Prøver derpaa er givet af Henrik Pedersen¹ og Svend Aakjær².

Den afvigende Form, hvor Gde er delt i mindre Serier, har jeg analyseret en Prøve paa³. Det er her valgt at analysere Landskiftet i Godsted, hvor Reguleringen ikke er klar ved første Øjekast.

De følgende Oversigter skal oplyse Gdenes Agertal i de enkelte Marker og Areal i Td. Ld., endvidere Antallet af Skifter, hvori Agrene er fordelt, og viser Forekomsten af sammenliggende Agre. Det sidste har det været vanskeligt at beregne konsekvent, fordi Agrene var sammenlagt og maalt sammen, og Antallet af Agre i hver Strimmel tilsyneladende ikke altid opgivet. Til Grund for Tallene ligger ikke de maalte Stykker, men det i Mb opgivne Agertal i de maalte Strimler.

---

¹ HT 8. R. I: 106 ff.

² BBH II: 142f.

³ FoN XVI: 245f.

Gd. Nr.	Mark Nr.	I	II	III	IV	V	Samlet Areal i Td. Ld.
1	PN	32	14	3	4	22	21,69
2	JAA	15	12	15	21	20	22,69
3	RP	22	13	9	11	32	19,66
4	LK	21	10	9	9	20	29,11
5	LNV	20	13	12	10	21	21,93
6	RH	16	12	6	20	26	20,28
7	MZ	3	2	6	9	6	4,59
8	PK	28	24	7	9	25	26,19
9	KHD	34	31 + 18	÷	(7)	24	34,92

Gd Nr.	Agre ialt	fordelt i Skifter	Antal En- keltagre	Fordelingen af de sammenliggende Agre:														
				2	3	4	5	7	8	10	12	14	15	18	23			
1	75	40	30	12	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	1	..	
2	83	39	30	13	1	1	1	..	..	..	..	..	..	..	..	1	..	..
3	87	26	13	9	4	2	1	1	..	1	..	1	..	..	..	..	..	..
4	69	44	43	6	3	..	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
5	76	47	41	11	2	..	..	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
6	80	42	36	10	3	..	1	..	..	1	..	..	..	..	..	..	..	..
7	26	19	16	2	2	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
8	93	18	7	5	2	..	..	3	..	..	1	1	..	..	..	..	..	1
9	114	33	14	13	7	5	..	1	1	..	..	..	..	..	..	1	..	..

Disse Oversigter røber Forskellen i Jordtilliggende og Jordfordeling mellem den almindelige Gd (Nr. 1—2, 4—6), der havde et stort Antal Agre i mange Skifter og forholdsvis mange Enkeltagre, og Nr. 8, der ved Hjælp af Hb. 1690 kan bestemmes som den tidligere Anneksgd, der havde mange Agre i faa Skifter og kun faa Enkeltagre. Ogsaa Nr. 9 skiller sig ud. Den havde mange Agre i relativt faa Skifter og kun faa Enkeltagre. Det er *Aalevadgaarden*, som i de fleste regulerede Skifter havde dobbelt imod de andre. Nr. 7 er efter Matr. 1664 en Fæstegaardsæde, som antagelig ikke blev regnet med i 1568, da Gaardtallet blev sat til 7 foruden Aalevadgd.

Agrefordelingen tegner sig mere regelmæssig jo mere Kravene fra Solskiftet har præget Skifterne, og des mere konstant bliver ogsaa

Naboskabet i Agre. Man har derfor i Statistikken over Renbrødre for de enkelte Bomænd en Maalestok for Regelmæssigheden i Landskiftet. I de Byer, som af Henrik Larsen er bestemt som bolskiftede, skulde Kombinationsmulighederne reguleres af de solskiftede Bolgrupper, men da Gruppernes indbyrdes Rækkefølge er tilfældig, skulde det give uregelmæssige Tal for Ydernumrene og konstante Tal for Indernumrene, dog med Reservationer over for Afvigelser, der opstaar ved, at ikke alle Gde havde Agre, hver Gang Gruppen forekommer. I de uregelmæssige Marker derimod skulde alle Kombinationer være mulige.

Forholdene i Godsted illustreres af følgende Oversigt over Renbrødrene til Gd Nr. 4 i de forskellige Marker:

Gaard Nr.:	Nr. 5	Nr. 2	Nr. 3	Nr. 9	Nr. 7	Nr. 1	Nr. 8	Nr. 6
Bønnedsm.	15	11	1	4	..	1	..	..
Rism.	16	7	4	3	3	1	..	..
Hulebæksm.	9	3	2	..	2	..	1	..
Rasagerm.	5	..	3	..	..	..	..	..
Nordre Tofte.	4	..	4	..	..	..	..	..
Ialt Gange.	49	21	14	7	5	2	1	..

Der er stor Overvægt for Gd Nr. 5, og da lignende Forhold kan paa-vises ved de andre Gde i Byen, er det aabenbart, at Landskiftet — trods Uregelmæssighed i Udlodning — har været reguleret. Serien af Gde kan bestemmes som 1 - 6 - 5 - 4 - 2 - 9 med Afvigelser i en Del Skifter. Den er sandsynligvis ikke bestemt efter Solen¹. Denne Serie findes kun i de 3 Marker, hvor Gdene Nr. 3 og 8, som mangler i Serien, havde deres Jord mere samlet, snart i Særskifter, snart først og sidst i Skifterne, mens de faa Agre til Nr. 7 laa spredt. I den fjerde Mark (Rasagerm.) var Nr. 9 (Aalevadgd) ikke lodtagen, Nr. 1 havde

¹ Ganske vist er der flere Fejlkilder ved Angivelsen af Agrenes Retning i Mb. Fejlene kan skrive sig fra Landmaalerens Optegnelser i Marken eller fra Afskrivningen af de tusindtallige Retningsangivelser, der var uden Betydning for Matrikuleringen. Men de afvigende Tilfælde er alt for mange til, at de kan lade sig bortforklare, og hvor Serien forekommer flere Gange i samme Skifte, kan den findes i modsat Orden.

kun nogle faa Agre, og Nr. 3 havde ikke Særskifter, saa her var Seriens første Del 6 - 5 - 4 - 3, og den sidste Del vekselvis 2 - 8 - 7, 7 - 2 - 8 og 8 - 2 - 7.

Hvordan er denne Regelmæssighed opnaaet? Der kan ikke i Ud lodningen af Agrene findes talmæssig Lighed mellem Gdene eller blot mellem visse Gde og heller ikke konstante Forskelle. Regelmæssighederne i Jorddelingen viser dog klart, at der er tilstræbt en Lighed, og et af de Midler, der er grebet til for at opnaa det, bestaar netop i Tildeling af flere Agre (eller bredere Strimler) til visse Gde. Det ser altsaa ikke ud til, at denne Orden er opkommet ved en Ud lodning, den kan skyldes en Beregning af Skifter og Agre fra en tidligere Inddeling af Agerjorden.

Den Gruppering af Gdene efter Størrelse og Jordfordeling, der kan foretages efter Mb, er oplysende for Matr. 1664, i hvilken der foruden Aalevadgd var 7 Fæstegde, hvoraf en laa til Kirken, 1 Fæstegdsæde og 1 Degnebolig, som ikke er selvstændigt matrikuleret i 1688.

I Aalholm Lens Jbb udgjorde Byen med Røgbølle en Del af Godsted Birk. I Jb 1652/53 f. Eks. var 3 Gde lige i Afgifter og 1 Gd havde $1\frac{1}{2}$ Gang saa store Afgifter og skyldte ganske som Aalevadgd. M. H. t. Landgilden svarer denne Jb ganske til Jb 1572, da Bygafgiften for de enkelte Gde var (i Pund) $\frac{1}{2} + 1 + 1 + 1 + 1 + 1\frac{1}{2}$ og af Aalevadgd $1\frac{1}{2}$ Pund, ialt $7\frac{1}{2}$ Pund Byg. Denne Totalsum kan ogsaa uden Tvang udledes af Matr. 1664, hvor den blot er lidt anderledes fordelt mellem Gdene: $1\frac{1}{2}$ (der staar 2, men Hartkornsberegningen viser, at man har regnet med $1\frac{1}{2}$) + 1 + $1\frac{1}{4}$ + $1\frac{1}{4}$ + 1 + Aalevadgd $1\frac{1}{2}$ Pund Byg. De Gde, der her skydes ud, er Nr. 3 (1 Pund Byg), der foruden det paafaldende Tilliggende ogsaa havde Særafgifter, og Gd Nr. 8 ($1\frac{1}{2}$ Pund Byg), som var Kirketjener. Hvis man altsaa antager, at $\frac{1}{2}$ Pund Byg er fordelt paa de to Gde, der havde $1\frac{1}{4}$ Pund, vil det sige, at man faar 6 Gde, som udgjorde den Serie, der er paavist i Byjorden. Det skulde forklare nogle af Afvigelserne fra den ideale Serie, at det ene Brug er fordelt mellem to Gde. Hermed skulde Landskifterereguleringen være ganske klar, dog forbliver det paafaldende, at der i Tabellen over Gdenes dyrkede

Areal (S. 177) kun ved Aalevadgaarden findes Udsving, som svarer til Forskellen i Landgildeydelse.

I Jb 1572 hørte Godsted Birk under Øen Len (Øgaard), det nuværende Ulriksdal, der i Middelalderen hørte under den fynske Bispestol (Trap IV: 203). Det er derfor højst sandsynligt, at Reguleringen stammer fra den Tid, Byen var Kirkegods.

Uregelmæssigt Landskifte. Det er kun i en lille Procentdel af de lollandske Byer, man finder de klare Former for Regulering af Landskiftet i 1682. I de fleste Byer findes Tilstande, der kontrasterer hermed, idet ingen af de Træk, som kendetegnede de allerede omtalte Bymarker, er gennemført. Saavel Skiftedelingen som Rækkefølgen af Gdene er uregelmæssig. Ligeledes veksler Udmaalingen af Agrene, ikke blot derved at Agrene er uens brede i samme Skifte, men ogsaa ved at den Gd, der i nogle Skifter har forholdsvis brede Agre, i andre kan have smalle Agre eller endog brede og smalle Agre i samme Skifte. Derved er det udelukket, at Agerbredden kan udtrykke en konstant Forskel efter Gdenes Størrelsesklasse, og det vil sige, at Springene i Udlovningsbredde ikke er Udtryk for, at hele Byjorden er rebet efter Skyld, medmindre store Forskydninger i Fordelingen af Jorden mellem Gdene har fundet Sted.

Hvad der var bærende Princip i de regulerede Former for Landskifte findes her kun udtrykt i Landskiftet i Særligt Tilfælde. Denne Form for Landskifte kender ikke gennemgaaende, proportionel Deling og kun ved et Faatal af Agrene faste Relationer mellem Gdene fra Skifte til Skifte. Det er ikke muligt at sammenfatte alle Byer med uregelmæssigt Landskifte under eet. Her skal i første Række omtales den Form for Landskifte, der er præget af Enkeltagre. For at bringe det videre end til blot en negativ Bestemmelse af Landskiftet som uregelmæssigt, skal der gives en samlet Oversigt over de Træk, der skaber dets Særpræg. Det er Skiftedelingen, Udlovningsbredden i Enkeltagre eller sammenliggende Agre, Tværdeling af Agre og Fordelingen af Særjorder.

I de uregelmæssige Byer kan Skiftedelingen ikke være baseret paa et for hele Byjorden gældende Princip. Det ses deraf, at næppe to

Skifter er ens m. H. t. Agertal, og Rækkefølgen af Gdene veksler fra Skifte til Skifte. Her er snart Skifter, hvori de fleste eller alle Gde i Byen har Agre paa flere Steder og i en Rækkefølge, som er uden Lighed med Rækkefølgen i andre Skifter, og snart er der Skifter med faa Agre, hvori een eller flere Gde havde Agre. Den Mulighed, at Smaaskifterne er Rester af en Orden i Stil med den, der er funden i de regulerede Byjorder, hvor visse Gde havde Jorden samlet i egne smaa Skifter, kan afvises, da det er forskellige Gde, der havde Agre i de forskellige Smaaskifter. Derimod kan den Mulighed ikke afvises, at Smaaskifterne skyldes Terrænforholdene og skal sammenføres til større Enheder.

Heller ikke partielle Regelmæssigheder er almindelige. Selv ikke i de Skifter, der benævnes *Byskifter*, og som er præget af Udlodning i Enkeltagre, er Agertallet afpasset efter Gaardtallet, og hvor der i samme By findes to eller flere Skifter af det Navn, er Udlodning og Rækkefølge forskellig i Skifterne.

Men netop det, at der findes partielle Reguleringer, der omfattede alle Gde, i uregelmæssige Bymarker, tyder paa, at Skifterne er taget ind til forskellig Tid eller har haft forskellig Værdi for Bysamfundet, enten fordi de laa i Indmark eller i Udmark, eller fordi de var Almindere eller Vænger til en eller flere Gde under Hegn med den øvrige Byjord¹. Disse Forhold kan kun oplyses ved nøje Granskning af de enkelte Byjorde. Saaledes er der i Kettinge fundet to Skifter med omtrent ensartet Rækkefølge, og i Skovlænge Gadevængesm. var et Almindeskifte delt ligeligt mellem 5 Brugere, og lignende Spor af en Regulering er funden i flere Byer, uden at Anledningen er kendt.

Vanskeligheden ligger i at bestemme, hvilke Skifter, der er yngre, og hvilke der er ældre. Selvom det er muligt ved Hjælp af Kortene at lokalisere Mb.s Skifter i Forhold til Byen, er det ikke givet, at de fjernest liggende Skifter er taget sidst ind. Undertiden kan Skifternes Navne bruges som Alderskriterium. Det er antagelig Tilfældet ved Navne paa *Rud*, der er almindelige i de tidligere skovrige Egne. I Reersnæs er der fundet *Rud*, der havde fast Delingstal (24) til Forskel fra de andre Skifter i Markerne. Her er Ruddene altsaa rebede og

¹ Jfr. Svend Aakjær: BBH II: 142; Henrik Pedersen: HT 8. R. 1: 118f.

delt efter Solskiftets Krav. Lignende finder man i Godsted Bønnedsmark, hvor *Store Rud* »i Skoven« havde ialt 4 Serier i samme Orden og desuden to Slader til hver Gd.

Her gælder altsaa ikke den Regel, der citeres fra de gamle Kilder, at Rud ikke blev regnet til Bondejorden og var fritaget for Rebning¹. Tværtimod findes i Rud Rebning efter Solskiftets Krav i Byer, hvor denne Rebningsform iøvrigt ikke er gennemført i Agerjorden. I andre Byer findes dog Rud, som ikke var delt efter dette Princip, og som endda var udloddet til alle Gde i Byen. Tiest finder man dog Rud, der laa til kun faa Gde eller til en enkelt Gd i Byen, ja selv en Gruppe sammenliggende Agre i et Skifte kan føre Navnet Rud.

Disse Rud med Regulering maa være skiftet efter at være opdyrket og indgaaet i Byens Husholdning enten i Forbindelse med en Rebning af den samlede Byjord eller ved en speciel Rebning af disse Nybrud, de uregelmæssige Rud maa være Rydninger, som er opdyrket af enkelte driftige Bymænd, der har vundet Hævd paa dem². Foruden Ruddene var ogsaa Ornum og Stuf undtaget fra Rebning³. Benævnelsen Ornum er ikke fundet, og heller ikke Benævnelsen Enemærke brugt om Agerjord⁴, men det er antaget, at vi har Ornum for os, hvor en Hgd havde Jord for sig i Kontakt med eller under Hegn med Bondejord, selv om Afmærkningen ikke er omtalt, f. Eks. Musse og Halsted Kloster⁵. I adskillige andre Tilfælde ser der ud til at være Særjord, men hvor den ikke kan lokaliseres, og hvor Skel ikke er omtalt, kan det ikke fastslaas, at der er Tale om Ornum. Stufjord er fundet enkelte Gange ved Hjælp af Marknavne, men Stufjordens

¹ duo fundi non habentes Rebedretiorth, sed habent Ruth SRD VII: 43.

² Det er ikke oplyst, hvordan de enkelte vandt Hævd over Byjord, der er kun fundet Aftaler om Brug af Jord mod Afgifter enten til Lodsejeren eller til Bymændene. Efter Koldingske Reces (1558) § 50 gav 20 Aars Hævd paa Gods og Ejendom Ejerret (cf. Kanc. Brevb. ²⁹/₆ 1602). Denne Bestemmelse kan have været gældende, jfr. Arent Berntsen: Danm. oc Norgis Herlighed (1656): 442. — I Landskabslovene gjaldt 3 Aars Hævd f. Eks. SkL Kap. 76, DGL I: 53; VL æR Kap. 204, DGL VIII: 97. — Denne Hævd undtager selvfølgelig ikke Jorden fra Rebning, jfr. Rosenvinge GD I: 138, 240; DL 5—10—13.

³ Non habet terram Rebedret, sed Ornumme SRD VII: 42; jfr. Steenstrup: Stud. VJb: 51.

⁴ Jfr. Fink: Udsk. Sdrj.: 49.

⁵ Smlgn. Henrik Larsen: Aarb. 1918: 261.

Omfang kan ikke følges, og der savnes specielle Oplysninger om Tilgrænsninger.

Disse Former for Særjord minder om de Rud, der laa til Enkeltgde, og Bestemmelserne om deres Stilling til Rebningen fik Indflydelse paa Skiftedelingen, og maa tages med i Beregningen af de historiske Forudsætninger for det uregelmæssige Landskifte.

Paa et andet Punkt staar det uregelmæssige Landskifte i klar Modsætning til den regulerede Form. Det er i Udlodningen af Jorden i Enkeltagre eller sammenliggende Agre og i Fordelingen af dem mellem Gdene. I de regulerede Former for Landskifte betød de sammenliggende Agre som Regel enten en Tildeling af bredere Strimler, der var fælles for alle Gde i samme Størrelsesklasse, eller de betød en proportionelt beregnet Ekstratildeling af Jord til de Gde, der skilte sig ud fra den almindelige Størrelsesklasse i Byen eller paa anden Maade indtog en Særstilling.

Ganske andre Regler gælder i det uregelmæssige Landskifte paa Grund af Forskellen i Fordelingsprincip. I Modsætning til Forholdene i den regulerede Form for Landskifte er Agerbredden i dette Landskifte ikke kvotabestemt, og de sammenliggende Agre forholder sig paa samme Maade. Mens der i de regulerede Byer kun skelnes mellem Hel- og Halvgde og Gaardsædegaarde, kendes i det uregelmæssige Landskifte en Sondring mellem hele, halve, kvarte, Tredjedels-, Sjettedels- og Ottendedelsgde, mens andre er karakteriseret som Gaardsædegde. Det Skel, som Henrik Pedersen har anvendt, er uden Værdi i Byhistorien. Det vilde utvivlsomt være bedre i Kontakt med Byens Inddeling af Brugene, om man sammenlignede Udsæd og Græsningsret. Ved nogle Byer er Oplysning om Gdenes Størrelsesforhold overført fra Matr. 1664 til Ekstrakter eller Modelbog. I Bursø kan efter Matr. 1664 Modelbogens Gd Nr. 3 og 6 bestemmes som Fæstegaardsæder og Gd Nr. 10 som $\frac{1}{2}$ Fæstegd. Oversigten over Agerfordelingen (S. 193) viser, at disse tre Gde havde sammenliggende Agre lige saa vel som Helgdene, og gaar man til Mb og undersøger Agerbredderne, finder man, at de har Agre, der ikke er smalle eller halve og ikke adskiller sig fra de omgivende Helgdes Agre. Der kan altsaa ikke paavises Agerudmaaling efter Gaardstørrelse.

For at vinde Klarhed over Betydningen af og eventuelt ogsaa Oprindelse til de sammenliggende Agre er det nødvendigt at betragte Udlodningen nærmere. Her tages ikke Hensyn til Slader eller Særjorder først og sidst i Skifterne, men alene til det Fænomen, at der i Skifter, der ellers er præget af Udlodning i Enkeltagre, findes 2—3 eller flere Agre samlet til samme Gd. Dette Fænomen er saa almindeligt, at der kun findes faa Skifter i Bursø, hvor Enkeltagre er eneraadende (f. Eks. Øm. Skifte Nr. 15 og 18). Det er Reglen, at en eller flere Gde har 2—3 sammenmaalte Agre, men der findes en Del Skifter, hvor de sammenliggende Agre er i Overvægt, saa der kun sjældent findes enkeltliggende Agre. Jorden kan her siges at være stordelt, og der er ingen skarp Grænse imellem Skifter af denne Slags og Skifter, der bestaar af sammenmaalte Vænger.

Det kan antages, at vi staar over for den samme Tvedeling af Skifterne, som illustreres af Kortet over Vinninge i Skaane, der efter Sven Dahl viser Modsætningen mellem systematisk lottat tegskifte (Enkeltagre) og spontant tegskifte (sammenmaalte Agre)¹.

Det har været forsøgt i Byer med uregelmæssigt Landskifte, hvor Kort og Mb stemmer godt overens (Bursø, V. Ulslev), at sætte Opdelingen af Skifterne i en Gruppe med Enkeltagre og en Gruppe med sammenmaalte Agre i Forbindelse med Skifternes Plads i Bymarken. Det var paa Forhaand tænkeligt, at der kunde drages en Skillelinie mellem Skifter med Enkeltagre og Skifter med Slader, som skulde svare til en Grænse mellem Indvang og Udvang.

En saadan Skillelinie har ikke kunnet konstateres. De to Skifteformer laa imellem hinanden. Alene det, at det er svært at opretholde en Sondring mellem Typerne, da nogle Skifter hører til begge Skifteformer, gør en saadan Skillelinie usandsynlig. Maaske afspejles heri Opdyrkningens Forløb, der som tidligere omtalt ikke blot har været en stadig ringformet Udvidelse af Arealet, men ogsaa en pletvis Indtagning af Jord inden for Hegnene, og maaske danner Mb.s Skifter — set ud fra Byens Organisation og Byjordens Vækst — ikke nogen organisk Enhed.

Som et gennemgaaende Brud paa denne Tvedeling af Skifterne

¹ Sven Dahl: Torna och Bara Pl. 2.

maa nævnes, at de første og sidste 2-3-4 Agre i Skifterne meget oftere end andre Agre i Skiftet laa til een Gd. I de 61 Skifter i Bursø gælder det i 51 Tilfælde, og i Døllefjælde gælder det i nøjagtigt Halvdelen af de mulige Tilfælde (69 Gange i 69 Skifter)¹. Kun sjældent er de benævnt *Hydagre*, i hvilke Tilfælde Maaleretningen er en anden end for de øvrige Agre i Skiftet. Der er her Tale om en ekstra Tildeling af Agre, der maa være ment som en Erstatning, fordi Yderagrene var mest udsat. Hvor der var Grønjord mellem Skifterne, blev Kornet trampet ned eller afgnavet af græssende Kreaturer, og hvor Skifterne grænsede sammen, blev Yderagrene brugt som Vendeager ved Pløjning af de tilstødende Skifter². Det er altsaa teknisk set ingen Forpløjning³.

Kan et lignende pløjeteknisk Hensyn have været bestemmende for de sammenliggende Agre inde i Skifterne? Her kommer Oplysninger om Agerbredden til Hjælp. De viser, at to sammenmaalte Agre til en Gd ikke nødvendigvis medførte, at Gden havde dobbelt Jord i Skiftet, de to Agre kan i Bredde svare omtrent til en enkelt af de omgivende Agre. I disse Tilfælde kan Delingen i to Agre være sket af pløjetekniske Grunde. De højryggede Agre, der opstod ved en stadig Pløjning i een Retning uden Omlægning af Ageren, blev regnet for nødvendige, for at Vandet kunde løbe af. Derfor kunde man vente at finde smallere Agerstrimler paa sid Bund, og omvendt kan brede Strimler være Sammenlægninger, hvor en Ren er sløjfet paa højlandet Jord. Det vilde give en plausibel Forklaring paa ellers uforstaaelige Variationer i Agerbredden, men det maa indrømmes, at de smalle Agre ikke nær altid i Mb er karakteriseret som side eller vanddrukne. Og der findes sammenliggende Agre, der er dobbelt brede i Forhold til omgivende Agre.

Der er saaledes stadig den Mulighed til Stede, at de sammenliggende Agre i Skifter med Enkeltagre betyder en vilkaarlig Opdeling

---

¹ Henrik Larsens Ord, at sammenliggende Agre var noget specielt for Sdr. Hrd. (Aarb. 1918: 212), der ligger bag Udtrykket, at Sdr. Hrd. er storrebet (Haandbog i Hjemstavnsforskning: 136), maa modificeres.

² Jfr. hermed Bestemmelserne om Aabod ved Ophov og Udfald, v. Stemann: Schleswigs Recht u. Gerichtsverfassung (1855): 43,127 m. Henv. og Fink: Udsk. Sdrj.: 47.

³ Jfr. Skautrup: JL Kommentar: 178.

i Agre af storskiftede Strimler svarende til, hvad der i Skaane er kaldt Blokskifter¹; men det synes at føre med sig, at Jorden ikke kan være delt ved en proportionel Deling af den samlede Byjord, men ved en skønmæssig Deling Skifte for Skifte.

Der kan anføres endnu en Grund til Forekomsten af de sammenliggende Agre. Der kan i de regulerede Byer iagttages en Tendens til at lade Agre til Ødegde dyrke af den Gd, der havde en af Naboagrene. Undertiden er de spaltet og delt mellem de to Naboer. Det siger sig selv, at Pløjning af en Gds Jord var hurtigere, jo nærmere Agrene laa hinanden i Marken. De sammenliggende Agre kan maa- ske i visse Tilfælde afspejle dette arbejdsbesparende Hensyn.

Et tredje Kendetegn for det uregelmæssige Landskifte er de tværdelte Agre. Tallene for de enkelte Agres Bredde og Længde kan, som ovenfor i Kap. II omtalt, i visse Tilfælde vejlede, saa man kan danne sig et Billede af Successionen af Agrene og derved rekonstruere Skifternes hele Form og Omrids. Det er dog ikke nær altid, at man kan naa det Maal i det uregelmæssige Landskifte, hvor Agrene i samme Skifte har meget forskellig Længde og Bredde, og hvor samme Ager har forskellig Bredde, saa den maatte maales snart i to og snart i tre Stykker, fordi den bugnede ud eller smalnede af paa Midten. Der er her to Talkombinationer, som meget ofte kommer igen i de Maal paa Agre, der findes i Mb. I det ene Tilfælde findes der to smalle Agre i lige Længde, der tilsammen paa Alen er lige saa brede som Naboagrene; det maa forklares som en Spaltning af Ageren paa langs. I det andet Tilfælde er Ageren delt paa tværs, idet to — undertiden tre eller flere — Agre af forskellig Længde, hvis de tænkes lagt i Forlængelse af hinanden, tilsammen har en Længde, der svarer til omgivende Agres Længdetal. Breddetallene viser ofte, hvordan Agrene har ligget i Forhold til hinanden, idet f. Eks. den vestlige Bredde af den første Ager svarer nøje til den østlige Bredde af den anden. Her kan den ene Halvdel igen være spaltet paa langs, ja den ene Halvdel kan være delt mellem 4—5 Gde.

Det er kun undtagelsesvis fremhævet i Mb, at en Ager er delt paa tværs og brugt af to Gde, i Reglen er de to Stumper indført i den

¹ Eks. hos Sven Dahl: Torna och Bara: 69f og Planche 2.

fortløbende Række af Agre, og kun Analysen af Længdetal og Breddetal for Agrene røber, naar en Ager var tværdelt. Denne Form for Maaling var en Nødvendighed, naar de tværdelte Agre ikke var lige brede og laa forskudt i Forhold til hinanden¹.

De tværdelte Agre er saa almindelige, at der kun er fundet faa Bymarker med uregelmæssigt Landskifte, hvor de ikke kan paa-vises. Men noget sikkert om deres Udbredelse kan ikke siges, for der findes Skifter, hvor der foruden disse uregelmæssige Længde- og Breddetal, der lader sig kombinere, er Tal, der veksler saa stærkt, at de ikke kan angive umiddelbar Succession og ikke paa anden Maade udsiger noget om Agrenes Beliggenhed i Forhold til hinanden. Her er altsaa en Rekonstruktion af Skiftet og dermed en Bestemmelse af Renbrødre uigennemførlig. Som Eksempel kan tages Bursø Nm. Skifte Nr. 12, hvor der findes Agre, der paa en Strækning svinger i Længde fra 703, 883 Alen over 1383 til 903 og 300. Hvis den største Længde angiver Agrenes fulde Længde i Skiftet, vil det sige, at alle Agre i Skiftet undtagen een er tværdelt, og nogle er endog delt flere Gange. En saadan gentagen Deling synes at kunne udlæses af Maalene i Skiftet Nm. Nr. 2 i Bursø, hvor fire Agre er over 1000 Alen lange, mens ti Agre var mellem 200 og 400 Alen og otte under 200 Alen lange. Men da særlige Terrænforhold kan spille ind, kan Skifterne ikke rekonstrueres, medmindre Kortene giver en klar Afgrænsning af Skifterne.

I Bursø er denne Sammenlægning af tværdelte Agre usikker i mange Skifter. I Tillitse har jeg fundet Forholdene noget klarere. Af Markbogens 890 Agre i den Bys Marker er der 51 sikre Eksempler paa tværdelte Agre, og de var fordelt i kun 10 af Byens 27 Skifter; men ogsaa her er ved flere af Skifterne en Udtegning af Agrenes Beliggenhed i Forhold til hinanden umulig.

Delingen af Agre paa langs er fundet baade i den regulerede og den uregelmæssige Form for Landskifte, men Tværdelingen er ikke paavist i det regulerede Landskifte, saa kun den kan tages som Ken-detegn paa det uregelmæssige. Det er nærliggende at antage, at Tværdelingen har Forbindelse med den før omtalte større Skala for

¹ Jfr. Widding: FoN XVI (1946): 274.

Gaardstørrelser i det uregelmæssige end i det regulerede Landskifte, selvom man ikke i alle Tilfælde i Mb finder Partsgde som Brugere af de tværdelte Agre.

Disse tværdelte Agre, der ikke lader sig sammenføre, og de Stumper med egen Maaling, der er indført i den fortløbende Række af Agre, gør, at man ikke paa Grundlag af Mb kan danne sig en Forestilling om Omridset af Skifterne, da man ikke kan operere med en Grundlinie og afsætte Bredderne der.

I et enkelt Tilfælde er det saaledes ogsaa fundet oplyst, at nogle Serier korte Agre, der nævnes blandt meget lange Agre, ikke er tværdelte Agre, men er Agre, der løb tværs »for Enden« af nogle af de lange Agre (Hjælm Øm. Sk. Nr. 8).

Man vil se, at i de Skifter, hvor Maalene paa Agrene svinger, saa man ikke kan udtegne Skiftet, eller hvor de tværdelte Agre er Reglen, kan man ikke med Sikkerhed vide, om den Rækkefølge, hvori Agrene findes indført i Mb, svarer til den ideelle Rækkefølge, om en saadan overhovedet har eksisteret. Dog kan det godtgøres, at Rækkefølgen i Mb ikke blot er en forvansket Form af en regelbundet Række, ved at ombytte Gdene. Selv ved et saadant Eksperiment fremkommer der ikke Serier, der kendes fra Skifter, hvor Gdene havde Helagre efter hinanden.

De tværdelte Agre blev iagttaget i Vindeby af Henrik Larsen¹, men han lod ikke skinne igennem, at de er et gængs Træk i den Skifteform. De kendes fra svensk Omraade², fra forskellige tyske Landskaber³ og fra Belgien⁴. Hvis Tværdelingen skal opfattes som Arvedeling⁵, er det muligt, at den kan bidrage til at drage en Skillelinie mellem fri og ufri Jord i Mb.s Skifter.

Det sidste af de Træk, der er kendetegnende for det uregelmæs-

¹ Aarb. 1918: 212.

² Et klart Eksempel hos Sigurd Erixon: Åkerherrar och Jordintressenter, Folkeliv VII—VIII (1943—44) Fig. 2 og 3.

³ Eksempler hos Georg Hanssen: Agrarhistorische Abhandlungen II (1884): 222, 224 f, 257, 303.

⁴ G. des Marez: Le problème de la Colonisation Franque, Académie Royale de Belgique, Classe des Lettres, Mémoires 4°, 2. Serie, IX, 4 (1926) Fig. 11 (1696).

⁵ Cf. Georg Hanssen: Agrarhistorische Abhandlungen II (1884): 303.

sige Landskifte, er Fordelingen af Særjorder, det er større samlede Slader. I Byerne med reguleret Landskifte findes Særjorder i Særskifter, hvad der yderligere fremhæver, at Skiftet her er en Enhed. I det uregelmæssige Landskifte findes Særjorder til Gde, som af en eller anden Grund indtog en Særstilling i Byen, snart inde i Rækken af Gde i Skiftet og snart først eller sidst i Skifterne. F. Eks. havde Gd Nr. 27 i Bursø Sm. Ager Nr. 20—22 i Skifte Nr. 3, ialt godt 1 Td. Ld., og Gd Nr. 5 havde Ager Nr. 58—61 i samme Skifte paa ca. $1\frac{1}{2}$ Td. Ld. Denne Gd havde i Skifte Nr. 5 omtrent $4\frac{1}{2}$ Td. Ld. samlet. Paa denne Maade laa ofte Præste- og Anneksgaardenes Jord og Kirkejord. Det er altsaa Særjorder, der gik ind under Rebningsklausulen eller Delingstvangen.

Paa Grund af en vis Variabilitet i Sammentræffet af disse Kendetegn bliver der en Mulighed for at inddele denne Form for Landskifte alt efter som Enkeltagre er dominerende eller ej. En Udregning af disse Forhold By for By kunde maaske nok etablere visse Modsætninger, men det vilde paa Grund af de historiske Forskydninger, som her er omtalt, ikke føre til en almennyttig Karakteristik af Byjorden som Helhed. Derfor maa en nøjere Undersøgelse af disse Forhold møntes paa Analyser af de enkelte Byer.

Kun eet Forhold inden for det, der her er kaldt uregelmæssigt Landskifte, synes at være Udtryk for en konstant Modsætning. Det er Forholdet mellem de skiftedelte og de sladedelte Jorder. De fleste Byer har Skiftedeling og overvejende Enkeltagre; men i Sdr. Hrd. findes der enkelte Byer, hvis Marker er saa godt som uden Skiftedeling og bestaar af Slader. For at give et Indtryk af denne sidste Form for Landskifte skal Forholdene i Arninge kort omtales. Det karakteristiske er, at Gdene havde flere Agre samlet, saa Markerne var delt i Slader eller Agerstykker, der dannede uregelmæssige, ofte næsten kvadratiske Figurer paa 3—4 helt op til 7 Td. Ld. Da de laa til en og samme Gd, kan man ikke tale om en Skiftedeling af Jorden. Det er i Arninge kun de to Marker, der helt er præget af denne Form for Landskifte, i de tre andre Marker findes dels denne Orden og dels den sædvanlige Skiftedeling endda med enkelte Serier. I Nabo-

sognet Græshave var Sladedelingen omtrent gennemført, der fandtes kun 1 Enkeltager pr. Brug.

Marker af denne Slags danner saaledes en Modsætning ikke blot til de regulerede, men ogsaa til de uregelmæssige med Enkeltagre. Det er en Jordfordeling, der let kan adskilles fra den, der findes i Skovbyer, hvor Jorden laa i spredte Vænger. Vi skulde staa over for ganske samme Form for Jordfordeling, som den Nordholm omtaler i Forbindelse med sin Kritik af Fontells Fortolkning af finske Forhold. Nordholm sætter Sol- og Bolskifte og uregelmæssigt Landskifte, som ogsaa af ham kaldes Fornskifte, i en Klasse for sig som *tegskiftade* og i Modsætning til Indtægter¹. Objektet for Nordholms Undersøgelser er de minutiøse, svenske Kort. Den nys omtalte Agerjord med Slader uden Skiftedeling skulde svare til, hvad Nordholm har bestemt som hammerskiftet Jord².

Vi staar over for en Forskel mellem skiftedelt og sladedelt Jord, som er paavist ogsaa uden for Norden, og som antagelig har været almindelig europæisk. Det er den, der ligger bag Marc Blochs Inddeling af Markerne i *champs ouverts et allongés* og *champs ouverts et irréguliers*³. Det er muligt, at de sladedelte Byer overvejende eller helt havde Gribsjord⁴. Det er vel sandsynligt, at Navnet *Græshave* har Forbindelse med denne Jordfordeling.

Denne Oversigt over Delingsprincipper kan nu resumeres saaledes, at der er fundet en Form for Landskifte, hvor de ydre Kendetegn paa en Regulering er Skifternes Inddeling eller Gaardenes Rækkefølge, mens Reguleringens Karakter udlæses deraf, at Agrene er udmaalt i lige Bredder eller beregnet under Hensyntagen til visse Proportioner. Dernæst er der fundet to andre Former for Landskifte, hvor disse ydre Kendetegn paa en Regulering mangler, og hvor det Princip, der har bestemt Delingen af Agerjorden er skjult for vore Øjne. Da det ledende Princip ikke kan udledes af Maalene i Mb, har man ikke

¹ SGÅ 1931: 194 ff.

² Se ogsaa Gunnar Lindgren: Falbygden (1939): 150.

³ Marc Bloch: Les Caractères originaux de l'histoire rurale française: 35, 49.

⁴ Berntsen: Danm. oc Norgis Herlighed: 447; Fink: Udsk. Sdrj.: 55 omtaler Byer med Gribsjord alene.

Vished for, at hele Byjorden er delt efter samme Princip, ja enkelte Byer viser klart, at to Principper har været raadende.

Fra Henrik Larsens Analyse af Vindeby¹ kendes det, at der dog er visse Regelmæssigheder i det uregelmæssige Landskifte. For bedre at belyse denne Form for Landskifte, der er karakteristisk for Omraadet, skal der gennemgaas nogle Eksempler.

Landskiftet i Bursø. I Bursøs fire Marker var der ialt 61 Skifter med Agre i vidt forskelligt Antal, ialt 1915 Agre fordelt paa de 32 Brug i Byen.

Østermark	(Øm.)	havde	28	Skifter	med	720	Agre
Søndermark	(Sm.)	-	11	-	-	411	-
Nørreremark	(Nm.)	-	17	-	-	639	-
Holtemark	(Hm.)	-	5	-	-	145	-

Fordelingen af de 1915 Agre paa de 32 Brug ses af følgende Skema, hvor 4 Vænger (54 Agre) er iberegnet.

Det ses af denne Oversigt, at ingen af Gdene havde det dyrkede Areal samlet. Udparcelleringen var her 30,4 Enkeltager pr. Gd, mens der i Godsted var 25,5.

For at give et Overblik over, i hvilken Grad Gdene havde deres Agre samlet, er det her skematisk fremstillet, hvordan de havde deres Agre fordelt i Skifterne.

Her udpeges Gd Nr. 5 som den, der havde bedst Samling paa sine Agre. Af de 75 Agre i 19 Skifter laa de 60 i 6 Skifter i de tre Marker, tilmed var det den eneste Gd, som havde Agre i Nabosognet Krønges tre Marker. Det var en Anneksgd. Gd Nr. 19 kan bestemmes som Føllerupgd, der paa Kortet 1805 laa V. for Byen. Den havde da heller ikke Part i de tre Tofteskifter, som Mb nævner. Den var i 1623 delt i 2 lige store Gde². Flere af de 19 Enkeltagre til denne Gd var bredere end sædvanlige Agre. Paafaldende er ogsaa Gd Nr. 28

¹ Aarb. 1918: 196.

² Cf. Rep. II ²/₃ 1456.

	Agre i Øm.	Agre i Sm.	Agre i Nm. ¹⁾	Agre i Hm.	Samlet Areal Td.Ld.	
Gaard Nr. 1	19	9	18	4	14,97	Kronetjener
- - 2	18	8	10	2	16,07	-
- - 3	6	4	4	9	5,86	-
- - 4	13	11	12	1	11,80	-
- - 5	40	17	18	..	27,02	Annekspgd
- - 6	3	..	4	5	3,39	Fæstegdsæde
- - 7	11	8	13	2	11,72	Fg Maribo Kloster
- - 8	27	17	35	3	28,75	Fg Fuglsang
- - 9	42	33	39	8	47,76	Fg Maribo Kloster
- - 10	9	4	9	3	9,37	-
- - 11	31	22	25	7	40,17	-
- - 12	24	17	24	4	29,67	-
- - 13	15	5	14	5	13,97	-
- - 14	20	8	21	1	15,27	-
- - 15	32	15	28	20	33,07	-
- - 16	16	9	17	2	20,17	-
- - 17	19	8	19	3	15,94	-
- - 18	33	17	26	7	32,32	-
- - 19	41	29	28	6	34,20	-
- - 20	23	14	21	6	21,53	Kærstrup
- - 21	28	9	22	3	18,15	-
- - 22	24	18	21	3	21,78	-
- - 23	21	10	16	4	16,76	-
- - 24	23	15	28	7	28,37	Søholt
- - 25	31	24	42	8	32,10	-
- - 26	26	21	26	3	28,47	-
- - 27	18	10	22	5	19,91	Engestoftegd
- - 28	69	28	39	6	42,75	Aalstrup
- - 29	9	2	3	4	4,61	Kirkegd
- - 30	4	6	4	..	5,50	Dejn
- - 31	10	6	9	1	18,21	Maribo Kloster
- - 32	15	7	21	3	7,35	-

med 142 Agre fordelt i kun 28 Skifter. Det var den største Gd baade i Agertal og i Landgilde. Muligvis er det Bursøgd, som omtales i 1624².

¹ I denne Mark er der ved Fordelingen af Agre regnet en Ager for lidt. Fejlen lod sig ikke korrigerer selv ved Kontrol.

² Kanc. Brevb. ²⁶/₂ og ¹⁰/₃ 1624.

kun 85 Agre hele 40 Td. Ld., og Gd Nr. 31 havde med 26 Agre godt 18 Td. Ld.

For at faa et talmæssigt Udtryk for Gdenes Rækkefølge i Skifterne er her opstillet, hvilke Renbrødre hver enkelt Gd havde, og hvor ofte Gdene havde Agre Side om Side. Da det ikke er lykkedes at finde et sikkert Kriterium for, hvornaar der foreligger tværdelte Agre, og da Mb ikke oplyser derom, er der i denne Tabel helt set bort fra

Gd Nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31
1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
2	6	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
3	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
4	1	4	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
5	1	1	..	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
6	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
7	..	1	1	5	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
8	3	1	3	5	2	..	3	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
9	2	1	2	3	5	1	1	9	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
10	1	5	..	..	..	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
11	1	..	1	2	7	..	2	6	10	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
12	4	2	1	3	..	2	..	4	4	..	15	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
13	1	1	..	1	..	1	1	1	..	..	5	8	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
14	2	..	2	2	..	1	1	10	..	3	6	3	3	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
15	5	5	..	3	2	..	10	3	6	..	3	2	..	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
16	..	..	..	1	1	..	..	7	7	..	1	1	..	2	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
17	2	..	..	..	1	..	..	4	4	..	3	2	..	..	1	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
18	5	4	..	1	1	..	4	4	9	2	7	6	11	2	3	1	2	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
19	..	1	2	2	1	1	1	5	4	4	6	7	4	1	2	1	2	3	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
20	11	2	2	4	1	..	6	2	6	..	7	2	3	1	4	1	2	5	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
21	4	..	..	3	..	..	..	18	4	1	3	2	1	12	7	..	4	1	5	4	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
22	2	2	1	2	4	..	2	3	5	3	20	3	..	2	3	2	3	3	2	4	2	..	..	..	..	..	..	..	..	..	
23	2	5	..	2	2	..	2	6	4	3	3	..	2	3	2	1	3	5	..	4	..	5	..	..	..	..	..	..	..	..	
24	3	2	2	1	..	..	1	3	4	..	3	2	..	2	..	2	9	2	4	4	3	2	..	..	..	..	..	..	..	..	
25	2	4	..	8	7	..	4	3	7	1	6	5	4	..	14	2	8	10	6	8	4	3	7	5	..	..	..	..	..	..	
26	2	4	2	2	2	..	4	2	16	..	4	7	..	..	5	..	1	6	2	4	..	9	2	2	21	..	..	..	..	..	
27	6	..	1	2	1	..	..	2	4	..	5	4	5	5	3	2	2	11	..	5	5	3	2	2	2	2	..	..	..	..	
28	2	1	1	3	..	..	2	3	2	..	6	3	..	1	3	3	3	4	4	2	1	1	2	18	2	4	1	..	..	..	
29	..	..	..	1	..	..	..	1	..	..	2	..	2	..	..	..	2	..	2	1	..	2	1	2	1	2	..	..	..	..	
30	..	1	..	..	1	..	..	1	1	..	..	..	..	1	..	1	..	..	2	1	..	1	..	2	2	2	..	1	..	..	
31	1	1	1	1	2	..	..	1	4	..	1	2	1	1	2	2	..	4	1	2	7	1	2	3	3	..	2	..	..	..	
32	..	1	..	2	1	..	..	2	2	1	1	2	..	5	1	26	1	4	1	2	2	1	2	1	1	2	1	5	..	1	..

Fænomenet, til Trods for, at der ved den her brugte Metode maa indsnige sig Fejl i Grundlaget for Beregningen.

Man maa gaa ud fra, at hvis ikke særlige Kræfter havde grebet ind, maatte der være et Forhold imellem de enkelte Gaardes Antal af Agre og det Antal Gange, de var Renbrødre. Ved en Sammenligning med den forrige Tabel ses det, at det ikke er Tilfældet. Tabellen viser, at f. Eks. Gd Nr. 28 havde Agre Side om Side med Gd Nr. 24 oftere end med nogen af de andre Gd i samme Størrelsesklasse, som f. Eks. Nr. 11 og 18. Disse to Gde udgør en Gruppe¹. Af Tabellen kan udledes andre Grupper, saaledes Nrr. 16 og 32, 25 og 26, 25 og 15, 20 og 1 og med tre i hver Gruppe Nrr. 8, 21 og 14, Nrr. 22, 11 og 12 og Nrr. 13, 18 og 27.

Henrik Larsens Analyse af Ejendomsforholdene i Vindeby har vist tilsvarende Gaardgrupper, og at Agrenes indbyrdes Beliggenhed rettede sig efter Solskiftekravene. Dette Forhold kan — uden at man bestemmer Gdenes virkelige Beliggenhed i Forhold til hinanden — kontrolleres i Bursø ud fra Rækkefølgen af Gde i de forskellige Skifter under forskellig Maaleretning. Hvis Gaardgrupperne var solskiftede skulde Rækkefølgen være ens i Skifter maalt fra N. og V. og den modsatte i Skifter maalt fra S. og Ø. Man finder følgende Tal:

Gruppen 24-28:	i Skifter maalt fra Ø. og S.	24-28 8 Gg; 28-24 2 Gg.
- - - -	V. - N.	28-24 5 Gg; 24-28 2 Gg.
Gruppen 16-32:	i Skifter maalt fra Ø. og S.	32-16 12 Gg; 16-32 4 Gg.
- - - -	V. - N.	16-32 5 Gg; 32-16 ÷
Gruppen 25-26:	i Skifter maalt fra Ø. og S.	26-25 9 Gg; 25-26 4 Gg.
- - - -	V. - N.	25-26 4 Gg; 26-25 3 Gg.
Gruppen 26-9:	i Skifter maalt fra Ø. og S.	9-26 7 Gg; 26-9 4 Gg.
- - - -	V. - N.	26-9 2 Gg; 9-26 2 Gg.
Gruppen 25-15:	i Skifter maalt fra Ø. og S.	25-15 6 Gg; 15-25 4 Gg.
- - - -	V. - N.	15-25 2 Gg; 25-15 2 Gg.
Gruppen 20-1:	i Skifter maalt fra Ø. og S.	20-1 6 Gg; 1-20 3 Gg.
- - - -	V. - N.	1-20 2 Gg; 20-1 ÷

¹ Om tilsvarende Grupper i Vindeby se Henrik Larsen Aarb. 1918: 198, 211.

Gruppen 8-21:	i Skifter maalt fra Ø. og S.	8-21	7 Gg;	21-8	4 Gg.
	- - - - V. - N.	21-8	6 Gg;	8-21	1 Gg.
21-14:	- - - - Ø. - S.	21-14	6 Gg;	14-21	2 Gg.
	- - - - V. - N.	14-21	3 Gg;	21-14	1 Gg.
Gruppen 22-11:	i Skifter maalt fra Ø. og S.	11-22	11 Gg;	22-11	2 Gg.
	- - - - V. - N.	22-11	6 Gg;	11-22	1 Gg.
11-12:	- - - - V. - N.	11-12	3 Gg;	12-11	5 Gg.
	- - - - V. - N.	12-11	1 Gg;	11-12	5 Gg.
Gruppen 13-18:	i Skifter maalt fra Ø. og S.	18-13	6 Gg;	13-18	3 Gg.
	- - - - V. - N.	13-18	1 Gg;	18-13	1 Gg.
18-27:	- - - - Ø. - S.	18-27	4 Gg;	27-18	4 Gg.
	- - - - V. - N.	27-18	2 Gg;	18-27	1 Gg.

Det ses af disse Tal, at der ikke ved en eneste Gruppe er gennemført en Regulering af Rækkefølgen efter Solskifteprincippet¹. Det kan tilføjes, at Rækkefølgen varieres ikke blot i forskellige Skifter, men ogsaa inden for et og samme Skifte.

Der er to Ting, det her har Interesse at konstatere i Forbindelse med Gaardgrupperne. Havde Inddelingen af Gdene i Grupper Forbindelse med Fæsteforholdet, som det var paa Mb.s Tid eller i den Tid, vi kan overskue ved en byhistorisk Oversigt, og kan der inden for Gaardgrupperne paavises konstante Relationer i Udlodningen af Agrene?

Det første Forhold maa besvares benægtende. Lige saa lidt som Byjorden i Skiftedelingen viser Spor af en Deling efter Gdenes Fæsteforhold, eller en Deling efter flere Interesseforhold, lige saa lidt kan der findes nogen Forbindelse mellem Gaardgrupperne og Gdenes Fæsteforhold; kun fire af de paaviste Grupper bestod af Gde, der var Fæstere under samme Gods (11—12, 16—32, 18—13 og 25—26), de øvrige Grupper gik paa tværs af Fæsteforholdene (1—20, 8—21, 9—26, 11—22, 14—21, 15—25, 18—27 og 24—28), og det Kendskab, vi har til Gdenes Historie i ca. 100 Aar forud for Maalingen giver ikke klare Skillelinier.

¹ Henrik Larsen kender de ikke solskiftede Gaardgrupper fra Sjælland (Aarb. 1918 :211). Solskiftede Grupper ved Gaarddeling er her fundet i Musse og Stokkemærke.

Det andet Spørgsmaal kræver en nøjere Udredning. Udlodningen i Bursø er som Helhed ret ensartet, der er ikke mange af de store Spring i Udlovningsbredderne. Det i Forbindelse med, at der er Samling paa Særjordene, og at Enkeltagre er i Overvægt, tyder paa en Form for Regulering. Kan den spores i Udlodningen?

Grupperne kan ikke være den oprindelige, ordnede Kerne, da de findes spredt i alle fire Marker i 43 af de 61 Skifter. Naar der lægges særlig Vægt paa Udlovningsforholdene i Gaardgrupperne, ligger det deri, at de kunde være en sidste Rest af en Orden, der havde været gennemført i en større Del af Byjorden. Hvis man betragter Grupperne som Dele af eller en sidste Rest af en ordnet Rækkefølge, maatte man antage, at Sammenlægninger af Gde eller Fordeling af Ødegdenes Agre skulde have brudt Ordenen undtagen ved Gaardgrupperne. Saadan opfattes Forholdet (alternativt) af Henrik Larsen¹.

Det vil sige, at hvis ikke Forstyrrelser har grebet ind, skulde Udlovnungen ved Grupperne vise de gamle Forhold. For at illustrere Udlovnungen er det her valgt at give de to Breddetal for Agrene til nogle af Grupperne. Tallene er ordnet parvis. Under hinanden staar de to Breddemaal paa Agrene, som Gdene havde ved Siden af hinanden i samme Skifte.

Gd. Nr. 18: Rasmus Madsen, Tjener til Maribo Kloster, skyldte i 1664 $2\frac{1}{2}$ Pd. Byg, 3 Tdr. Havre, Hrtk. 11 Tdr. 5 Skp., og i 1623 Nr. 13: $2\frac{1}{2}$ Pd. Byg, 3 Tdr. Havre, 18 Sk. Ervidspenge, 2 Mark Fodernødspenge, og Gd Nr. 27 Søren Madsen, senere Wrangel, Tjener til Engestofte, skyldte i 1664 1 Pd. Byg, Hrtk. 4 Tdr.

Gd Nr. 18: 37-30 (tværdelt), $18\frac{1}{4}$ - $22\frac{1}{4}$, 7 - $8\frac{1}{4}$, 23-24, 10-10

Gd Nr. 27: $22\frac{1}{2}$ - $17\frac{1}{4}$ 18 - $18\frac{1}{2}$, $4\frac{3}{4}$ - $4\frac{3}{4}$, 17-18, 11-11

Gd Nr. 18: 16-21, 32-22, 10- 7, 20-25

Gd Nr. 27: 13-17, 22-21, 10-16, 14-20

Det andet Eksempel omfatter to Gde, der var Fæstere under samme Gods, Gd Nr. 25 Hans Nielsen, senere Chr. Pedersen, øde og Nr. 26 Anders Niensens Enke. De to Gde var lige i Hartkorn i 1664 (2 Pd.

¹ Aarb. 1918: 213.

Byg, 2 Tdr. Havre, $\frac{1}{2}$ Otting Smør), det er vistnok de to Gde, der ved Mageskifte $\frac{30}{12}$ 1620 kom fra Nykøbing Hospital under Aarsmarke.

Gd Nr. 25: $14\frac{1}{2}$ -18, 12 - $15\frac{3}{4}$, 10-15, 8 -10, 33-22, 15-20

Gd Nr. 26: $13\frac{1}{4}$ -14, $13\frac{1}{4}$ - $14\frac{1}{4}$, 11-17, 11-10, 55-49, 13-16

Gd Nr. 25: 10-11, 27-32, $11\frac{1}{2}$ -10, 16-19, 20-15, 20-20, 14 -12

Gd Nr. 26: 17-17, 24-28, $13\frac{1}{2}$ -10, 14-22, 26-15, 17-17, $12\frac{1}{2}$ -14

Det tredje Eksempel viser to Gde, der var Fæstere under Maribo Kloster, Gd Nr. 16 Jakob Pedersen, 1664 og 1623 2 Pd. Byg, og Gd Nr. 32 1664 og 1623 1 Pd. Byg.

Gd Nr. 16: 15 -16, $20\frac{1}{4}$ -22 , 18 -24 , 23- $19\frac{1}{4}$, $24\frac{1}{2}$ -24

Gd Nr. 32: $15\frac{1}{4}$ -15, $19\frac{3}{4}$ - $20\frac{3}{4}$, $25\frac{1}{4}$ - $27\frac{3}{4}$, 22-18 , $24\frac{1}{2}$ - $21\frac{3}{4}$

Gd Nr. 16: 21 -24, 25-20, 20-26, 23-27, $12\frac{1}{2}$ -12, $20\frac{1}{2}$ -24, 32-25

Gd Nr. 32: $20\frac{1}{2}$ -27, 22-21, 22-26, 23-23, $16\frac{1}{2}$ -18, $20\frac{1}{2}$ -30, 21- $13\frac{1}{2}$

Gd Nr. 16: 20 -26 , 13- $10\frac{1}{2}$, 17- $16\frac{3}{4}$, 19-19, 21 -26, 27- $9\frac{1}{2}$, $10\frac{1}{2}$ -24 , 84-60

Gd Nr. 32: $17\frac{1}{2}$ - $22\frac{1}{2}$, 13- $14\frac{1}{2}$, 21- $20\frac{1}{4}$, 19-22, $20\frac{1}{2}$ -27, 10-33 , 24 - $3\frac{1}{2}$, 89- $57\frac{1}{2}$

Disse Tal kan tages som et typisk Udtryk for Udlodningen i Grupperne i Byer, hvor Enkeltagre er i Overvægt, men hvor der ikke kan konstateres en gennemgaaende Orden. De viser, at der ikke har ligget en Udmaalning til Grund, hvorved Jorden er blevet delt i alle Skifter i samme Forhold, - saa slet maalte de ikke. Paa den anden Side kan man følge omtrent de samme Svingninger fra Skifte til Skifte, blot er alle Maalene omtrentlige. Gaar man uden for Grupperne kan disse Svingninger ikke følges. Disse omtrentlige Maal er ganske i Stil med de Maal, der er fundet i visse Byer, der er bestemt som regulerede, fordi Skiftedeling og Rækkefølge viste Regulering. De mange mindre Forskelle, der er til Stede i Udlodningen, kan ikke forklares blot som Forvanskninger ved Afpløjninger fra en oprindelig Orden med nøjagtige Maal.

Desuden ser man af Tallene, at der ikke er noget Forhold mellem den Landgilde, vi finder i Matriklen, og Udlodningsbredden. Det kan have flere Grunde. Gaardenes Landgilde kan være forandret siden

Udlodningen fandt Sted, idet de har overtaget Jord andensteds i Bymarken fra Ødegde, og muligvis har Boniteringen spillet ind ved Udlodningen af Agrene. Endvidere er det muligt, at Grupperne repræsenterer Ødegaardenes Strimler, der er delt — efter det omtrentlige Princip — og tillagt to Gde. Den Fremgangsmaade kan ligge bag f. Eks. den klare Gruppe af Gd Nr. 8 og 9, der er omtalt i St. Musse By, bag Gruppen paa 4 Gde i Kallø og de 4 Kirkegaarde, der indgik i Gruppe i Rødby Bymark¹ og andre lignende Grupper. Flere af Grupperne maatte i saa Fald paa Grund af Fæsteforholdet være ret gamle. I sidste Fald bliver der altsaa ikke Mulighed for at betragte Grupperne som Levn af en gammel Ordning.

Her kan vi altsaa ikke følge Ligemaalsprincippet. Den stærke Opdeling i Enkeltagre og andre Forhold peger hen paa en Regulering, men der spiller en Faktor ind — maaske flere Faktorer — som gør, at Fordelingsprincippet ikke er indlysende ud fra Mb.s Skifter og Tal.

Landskiftet i Døllefjælde. Ogsaa Forholdene i Døllefjælde By er analyseret dels med det Formaal at søge en Forklaring paa, at Jorden her i 1682 var delt i seks Marker, og dels fordi Byen giver Eksempel paa, hvad her er kaldt enkelt Byfællesskab. I Sognet var der foruden Sognebyen kun Langet By, hvortil der kun er maalt to Marker. Den tredje var Fællesmark for de to Byer. Disse otte Marker var delt i Skifter og Agre som følgende Oversigt viser:

Døllefjælde	Vestermark (Vm)	havde 9 Skifter m.	220 Agre	1682 Udlæg
-	Kirkemark (Kim)	- 16	- - 431	- - Byg
-	Fællesmark (Fm)	- 16	- - 387 Agre	- - Rug
-	Dattertoft (Dt)	- 3	- - 112	- - Rug
-	Tvedemark (Tv)	- 8	- - 135	- - Rug
-	Roersmark (Rm)	- 1 Skifte	- 24	- - Udlæg
Langet	Østermark (Øm)	- 9 Skifter	- 189	- - Byg
-	Nørremark (Nm)	- 7	- - 136	- - Udlæg

¹ Se herom Widding: FoN XVI: 269.

altsaa i 69 Skifter maalttes der ialt 1634 Agre, som var fordelt mellem 17 Brug i Døllefjælde og 7 i Langet¹ samt to Udejere fra Nabosognet Bregninge. Hvordan Agrene i de otte Marker var fordelt mellem Gdene fremgaar af det følgende Skema.

Mark	Tv.	Dt.	Kim.	Vm.	Rm.	Fm.	Øm.	Nm.	Samlet Areal Td.Ld.
Døllef. Gd Nr. 1..	8	15	22	15	..	5	..	..	20,03
- - 2..	18	5	24	17	..	6 ^{1/2}	..	..	22,48
- - 3..	6	4	9	7	2	25	..	..	15,09
- - 4..	..	3	18	4	..	3	3	..	10,66
- - 5..	..	23	39	29	..	1/2	..	..	29,95
- - 6..	2	33	25	16	..	5 ^{1/2}	..	..	28,60
- - 7..	17	7	41	25	..	8	..	..	28,37
- - 8..	6	8	17	15	3	3 ^{1/2}	2	4	17,61
- - 9..	..	4	2	11	..	5	2	..	8,58
- - 10..	5	2	19	12	3	32	13	6	21,75
- - 11..	12	2	91	6	2+77	48	5	..	55,83
- - 12..	..	6	19	..	1+10	7	..	..	10,24
- - 13..	10	..	33	23	2+14	12	..	..	37,46
- - 14..	6	..	17	9	6	11	..	1	14,08
- - 15..	20	..	25	13	1	17	..	..	22,68
- - 16..	12	..	14	12	..	7	..	..	14,62
- - 17..	8	..	16	6	4	5	..	..	8,57
Langet Gd Nr. 1..	..	..	..	..	..	22 ^{1/3}	19	18	19,64
- - 2..	..	..	..	..	..	21	26	21	20,90
- - 3..	5	..	..	..	..	28	20	19	20,84
- - 4..	..	..	..	..	..	25	24	21	17,69
- - 5..	..	..	..	..	..	29 ^{1/3}	33	27	26,67
- - 6..	..	..	..	..	..	24 ^{1/3}	24	18	23,87
- - 7..	..	..	..	..	..	24	13	1	11,26
Udejer Nr. 1..	..	..	..	..	..	7	5	..	
- - 2..	..	..	..	..	..	1	..	..	

¹ Det syvende Brug hørte dog til en Gd i Nabosognet i Bregninge By.

	Agre ialt	fordelt i Skifter	Antal af Enkeltagre	Antal af sammenliggende Agre												
				2	3	4	5	6	7	8	10	11	12	14		
Døllef. Gd Nr. 1....	65	24	26	5	2	1	1	1	..	1	..	..	..	..		
- - 2....	70 ^{1/2}	19	13 ^{1/2}	6	3	2	..	1	2	1	..	..	..	..		
- - 3....	53	22	16	6	5	1	..	1	..	..	..	..	..	..		
- - 4....	31	9	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..		
- - 5....	91 ^{1/2}	16	2 ^{1/2}	3	3	4	2	2	..	..	1	..	1	1		
- - 6....	81 ^{1/2}	21	12 ^{1/2}	9	5	2	1	2	..	..	..	1	..	..		
- - 7....	98	33	43	14	1	3	..	2	..	..	..	..	..	..		
- - 8....	58 ^{1/2}	26	30 ^{1/2}	12	..	1	..	..	..	..	..	..	..	..		
- - 9....	24	11	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..		
- - 10....	92	32	42	13	4	3	..	..	..	..	..	..	..	..		
- - 11....	237	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..		
- - 12....	43	17	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..		
- - 13....	94	26	19	9	1	3	..	..	4	..	..	..	..	1		
- - 14....	51	22	28	8	1	1	..	..	..	..	..	..	..	..		
- - 15....	77	24	19	9	3	4	..	..	1	1	..	..	..	..		
- - 16....	45	23	21	6	1	1	1	..	..	..	..	..	..	..		
- - 17....	39	17	19	3	2	2	..	..	..	..	..	..	..	..		
Langet Gd Nr. 1....	59 ^{1/3}	24	26 ^{1/3}	12	1	..	..	1	..	..	..	..	..	..		
- - 2....	68	23	44	12	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..		
- - 3....	72	28	47	8	..	1	1	..	..	..	..	..	..	..		
- - 4....	70	20	19	8	2	4	1	..	..	1	..	..	..	..		
- - 5....	89 ^{1/3}	22	23 ^{1/3}	10	6	2	..	2	..	1	..	..	..	..		
- - 6....	66 ^{1/3}	25	31 ^{1/3}	10	3	..	..	1	..	..	..	..	..	..		
- - 7....	38	11	14	7	2	4	..	..	..	..	..	..	..	..		

Ser man paa Udlodningen under eet, finder man med Udeladelse af Døllefjælde Gd Nr. 11 gennemsnitlig 21,4 Enkeltager pr. Brug, altsaa forholdsvis lidt flere sammenliggende Agre end i Bursø. Her findes saa at sige ikke Skifter uden sammenliggende Agre. Visse paafaldende Afvigelser i Gdenes Tilliggende forklares ud fra Gdenes Særstilling. Saaledes var Gd Nr. 4 med kun 31 Agre en Ødejord til Kirken, Nr. 9 med kun 24 Agre en Ødejord til Kirken til Vin og Brød, hvorfor Agrene ofte er kaldt *Vinjorden*, og Nr. 11 med det usædvanlig høje Tal var Præstegd, hvorunder er regnet de 3 Fang, der af Hertug Christoffer blev lagt til Præstebordet (Hb) under Navn af Tostrup Fang.

Det ses, at de to Byers gensidige Interesse i Sognets Agerjord paa det nærmeste var begrænset til Fællesmarken, der var Døllefjældes Øm. og Langets Vm. Hvordan var Agerfordelingen i Fællesmarken? Var det saadan, at nogle Skifter laa til den ene, andre til den anden By, saa der kunde tænkes en Demarkationslinie lagt ind, eller havde de to Byer Agre i Flæng? For at svare herpaa er det undersøgt, hvordan Byernes Andel er fordelt paa de enkelte Skifter. Med Udeladelse af Udejere faar man følgende Tal:

i Skifte Nr. 1	havde Døllefj.	23 Agre,	2 Gde i Langet	havde 3 Agre
- - - 2	- - - 6	- 2	- - -	- 4 -
- - - 3	- - - 42	- 2	- - -	- 9 -
- - - 4	- - - 21	- 4	- - -	- 5 -
- - - 5	- - - intet	- 5	- - -	- 14 -
- - - 6	- Langet 36	- 2	- - Døllefj.	- 3 -
- - - 7	- - - 27	- 4	- - -	- 6 -
- - - 8	- - - 7	- 3	- - -	- 3 -
- - - 9	- Døllefj. 5	- 4	- - Langet	- 12 -
- - - 10	- - - 12	- 7	- - -	- 5 ¹ -
- - - 11	- - - 33	- 3	- - -	- 4 -
- - - 12	- - - intet	- 4	- - -	- 6 -
- - - 13	- - - 15	- 6	- - -	- 26 -
- - - 14	- - - 4	- 2	- - -	- 2 -
- - - 15	- Langet 12	- 4	- - Døllefj.	- 4 -

Det vil altsaa sige, at Agrene ikke laa bydelt, men mellem hinanden, Marken er saaledes et klart Eksempel paa det enkle Byfællesskab. Desværre har Kortet ikke indtegnet Skifterne, saa den nøjagtige Beliggenhed kan ikke bestemmes, men de bydelte Skifter er saa faa, at de vanskeligt kan tænkes paa et tidligere Trin at have udgjort en Særvang til den ene eller den anden af Byerne.

For at illustrere det uregelmæssige Landskifte er det udregnet, hvor mange Gange de enkelte Bymænd i Døllefjælde var Renbrødre, dog er Gdene Nrr. 4, 9, 11 og 12 ikke selvstændigt udregnet.

¹ Den ene Ager var delt mellem tre Gaarde.

Gd Nr.	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17
Dølef. Gd Nr. 1..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
- - 2..	7	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
- - 3..	6	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
- - 4..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
- - 5..	..	4	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
- - 6..	14	8	1	1	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
- - 7..	11	8	6	..	12	4	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
- - 8..	6	2	5	..	3	3	6	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
- - 9..	..	..	4	..	1	1	1	10	..	..	..	..	..	..	..	..	..
- - 10..	8	1	7	..	..	2	7	8	..	..	..	..	..	..	..	..	..
- - 11..	2	5	8	..	4	6	11	7	..	8	..	..	..	..	..	..	..
- - 12..	..	..	2	..	1	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..	..
- - 13..	2	4	..	..	..	2	23	..	..	4	5	..	..	..	..	..	..
- - 14..	1	1	4	..	1	2	4	23	2	6	4	..	1	..	..	..	..
- - 15..	6	5	4	..	2	15	3	2	..	12	3	..	3	..	..	..	..
- - 16..	3	1	..	..	4	2	19	1	1	3	5	2	5	2	..	..	..
- - 17..	3	1	1	..	..	1	4	2	..	13	6	2	3	4	2	2	..

Her som i Bursø, kan der paavises Gde, som i Forhold til deres samlede Agertal paafaldende ofte havde Agre Side om Side, og her fordeler Grupperne sig meget forskelligt i de forskellige Marker, hvad der maa antages at staa i Forbindelse med, at Bymarkerne er seks. Gaardgrupperne og deres Forhold til Solskiftet var:

Gruppen 13—7—16 fandtes ikke i Dt. og Rm.

- i Tv maalt fra N. . . . . 16—7—13 1 G.
- i Fm. - - N. og V. 13—7—16 1 G;
- - Ø. og S. 16—7—13 1 G;
- i Kim. - - N. og V. 13—7—16 4 Gg; 16—7—13 1 G.
- - S. og Ø. 16—7—13 1 G. 13—7—16 1 G.
- i Vm. - - N. og V. 13—7—16 2 Gg;
- - S. og Ø. 16—7—13 1 G. 7—13—16 1 G.

Det var kun et Faatal af de Agre, som laa til de tre Gde, der indgik i Gruppen, og det ses, at Kravene ved Solskifte ikke er opfyldt. Heller ikke om Gdene tages parvis, finder man Rækkefølgen fra Solskiftet overholdt. Nærmest kommer Gruppen 7—16:

i Skifter maalt fra N. og V. 7—16 10 Gg; 16—7 2 Gg;
 - - - - S. og Ø. 16—7 5 Gg; 7—16 2 Gg;

Gruppen 1—6—15 fandtes i Vm. 5 Gange, i denne Rækkefølge een Gang, hvor der maales fra V. og 4 Gange den modsatte, hvor der maales fra S. og Ø. Af Gdene var 6—15 ialt 15 Gange Naboer i Agre, hvoraf de 13 i Vm. og Kim., og i disse er Rækkefølgen passet af efter Solen. Gruppen 6—1 fandtes 14 Gange, de 6 i Vm., de 7 i Dt., der paa to Gange nær viste solreguleret Rækkefølge, og 1 Gang i Kim. Gruppen 15—10 fandtes 12 Gange, deraf 9 i Fm., ikke solbestemt, Gruppen 10—17 13 Gange, hvoraf 12 i Kim. og Vm., men ikke solbestemt.

De særlige Forhold i Døllefjælde gør, at Undersøgelsen samler sig om to Emner: Harmonerer de seks Marker med en Tvedeling af Brugerne, og kan der i Byjorden paavises Forskelle i Fordeling af Agrene i Overensstemmelse med en saadan Tvedeling.

Gennemgaar man Modelbogens Ejerliste, finder man, at Kronens Tjenere nævnes først, dernæst 4 Tjenere til Bramsløkke, saa Præst og Degn, hvorefter følger flere Tjenere til Bramsløkke. Da det er ret usædvanligt, at Tjenere til samme Gods ikke nævnes samlet, kan man i denne Opstilling af Bomændene se et Fingerpeg om, at de 4 første Bramsløkketjenere har hørt under Kronen, da den Rækkefølge, der findes i Modelbogen, som er overført fra ældre Jbb, blev lagt fast.

Selvom man paa Grundlag af denne Deling af Ejerlisten gennemgaar Agerfordelingen, vil man ikke finde saa skarpe Skillelinier som i andre Byer med dobbelt Antal Marker. De to Grupper af Brugere havde Agre i Flæng i Tv., Fm., Kim., og Vm. Agrene laa strøet imellem hinanden undtagen i eet Skifte i Fm., hvor Grupperne var omtrent adskilt. Kun i to Marker bringer denne Skillelinie Klarhed. Det kan bestemmes, at Rm. overvejende laa til Bramsløkkegdene, og at alle tre Skifter i Dt. laa til Kronens Gde.

De Grupper, der kan paavises i Agerjorden, gaar paa tværs af denne Adskillelse mellem Kronens og Adelens Tjenere. Ejendomsforholdene i Byen har vekslet en Del. Foruden Bramsløkke (og Krænkerup) har tidligere Fuglsang, Højbygd og Nielstrup ejet Gde i Byen. Krænkerup havde efter Eline Gøyes Jb (:74) 6 Jorder med en samlet Skyld af 8 Pd. Byg, i 1664 havde Bramsløkke en samlet Skyld af

14 1/2 Pd. Byg. I Langet var i 1682 de 5 Gde Tjenere til Bramsløkke med en samlet Skyld af 5 1/2 Pd. Byg (1+1+1+1/2+2). Den samme Sum havde Krænkerup i 1552, fordelt paa 4 Gde og 1 øde Jord (2+1+1+1+1/2)¹; men Enhederne er næppe de samme helt igennem. I hvert Fald mageskiftedes en Gd i 1615 fra Nørregd til Maribo Kloster. Den sjette Gd laa i 1664 under Fuglsang. Her gives en Oversigt over de vigtigste Grupper og Udlodningstallene i Grupperne.

Gruppen 1—6—15. Gd Nr. 1 Peder Jensen, Aalholm, 1664 Byg 6 Tdr. 4 Skp., Hrtk. 6 Tdr. 4 Skp., Gd Nr. 6 Peder Sørensen, Bramsløkke Byg 2 Pd., Havre 13 Skp., Hrtk. 10 Tdr. 3 Skp., Gd Nr. 15 Niels Jørgensen, Bramsløkke Byg 2 Pd., Havre 4 Tdr. 1 Skp., Hrtk. 11 Tdr. 4 Skp.

	Dt.			Tv.			
Gd Nr. 1:	40—36,	20—18,	20 —18	52— 55,	32—30,	14—21,	17—17
Gd Nr. 6:	43—42,	89—63,	34 ¹ / ₂ —43 ¹ / ₂ ,	164—136,	..	37—36,	..
Gd Nr. 15:			..	..	56—63,	39—34,	51—57

	Tv.	Øm.	Kim.				
Gd Nr. 1:	31—41,	..	..	81—75,	14 —24,	..	..
Gd Nr. 6:	..	34—37,	28—26,	12—11,	17 —22,	87—92,	52—53,
Gd Nr. 15:	123—162,	40—37,	27—26,	..	18 ¹ / ₂ —19 ¹ / ₂ ,	35—34,	64—66,
							42—40

	Kim.		Vm.						
Gd Nr. 13:	17—15	..	17—17,	16—18,	19—19,	29—33,	18—18	..	10—15
Gd Nr. 6:	..	50—50,	45—40,	46—38,	43—56,	30—31,	22—21,	26—23,	24—23
Gd Nr. 15:	14—13,	43—44,	43—38,	43—38,	..	16—15,	21—14,	24—23,	23—23

Gruppen 13—7—16. Gd Nr. 13 Rasmus Romme, 1664 2 Pd. Byg, Gd Nr. 7 Anders Olsen, 1664 2 Pd. Byg, Gd Nr. 16 Niels Christensen, 1664 1 Pd. Byg.

	Tv.	Øm.				Kim.		
Gd Nr. 13:	..	31—30,	35—39,	22—14,	26—25,	46—50,	116—95,	40—42
Gd Nr. 7:	37—37,	16—15,	15—15,	10—13,	12—10,	24—24,	56—59,	22—21
Gd Nr. 16:	39—34,	16— 8,	18—15,	..	..	24—25,	..	20—23

	Kim.								
Gd Nr. 13:	30—19,	17—14,	21—10,	19—21,	62—68,	9—18,	55—55,	59—71,	29—30
Gd Nr. 7:	28—19	..	..	12—13,	31—31,	9—16,	12— 9,	28—34,	14—14
Gd Nr. 16:	..	17—17,	22—19,	14—13,	34—32,	12—19,	..	29—32,	14—14

¹ Eline Gøyes Jb: 74.

	Kim.			Vm.			Rm.
Gd Nr. 13:	27—25,	24—26,	18—23,	20—21,	70—70,	10—11,	19—21, 38—35
Gd Nr. 7:	..	11—12,	..	22—22,	33—34,	12—11,	18—20 ..
Gd Nr. 16:	21—20,	11—11,	14—19,	..	34—36,	10—11,	37—34

Gruppen 8—14. Gd Nr. 8 Jørgen Nielsen, 1664 Byg 1 Pd., Havre 1 Td., 1 Mark Penge, Hrtk. 5 Tdr. Gd Nr. 14 Jørgen Rasmussen, 1664 Byg 1 Pd., Havre 4 Tdr. 1 Skp., 3 Mark Ervidspenge, Hrtk. 9—1—2.

	Tv.			Kim.		
Gd Nr. 8:	17—17,	26—28,	15—15,	14—15,	16—15,	13—18, 13—13, 17—21, 21—21
Gd Nr. 14:	15—16,	22—32,	15—20,	14—15,	18—17,	13—14, 12—13, 22—27, 57—52

	Kim.		Vm.		Rm.	
Gd Nr. 8:	13—14,	10—12,	18—18,	14—10,	8—10,	12— 8, 45—43, 25—26, 12—12
Gd Nr. 14:	14—13,	10—11,	18—18,	10— 9,	10—11,	14—11, 44—48, 25—28, 14—14

Her er ret god Overensstemmelse i de fire Marker. Afvigelserne er her kun i eet Tilfælde større end i Byer, hvor der er regnet med omtrentlig Udlodning.

Gruppen 10—17. Gd Nr. 10 Jørgen Alsing, Bramsløkke, 1664 Byg 6 Tdr., Hrtk. 7—1—2. Gd Nr. 17 Hans Jespersen, Aalholm, 1664 Byg 3 Tdr., Hrtk. 3 Tdr. Nr. 10 skyldte i 1623 2 Skill. Grot, det er den Gd, som Sorø, der havde overtaget Maribo Klosters Gods, afstod til Krænkerup i 1657. Nr. 17 er den Gd, som Fuglsang i 1664 ved Mageskifte afstod til Aalholm.

	Kim.		Vm. (fra Ø).	
Gd Nr. 10:	10—10,	17—20,	16—19,	30—29, 35—27, 16—17, 9—10
Gd Nr. 17:	9—12,	8— 9,	9—12,	24—33, 12— 9, 7— 9, 8— 7
Gd Nr. 10:	..	11—10,	9—12,	.. 14— 9, 10—10 ..

Gruppen 15—10. Gd Nr. 15 Niels Jørgensen, Bramsløkke, 1664 Byg 2 Pd., Havre 4 Tdr. 1 Skp., Penge 1 $\frac{1}{2}$ Mk., Hrtk. 11—4—1. Gd Nr. 10 Jørgen Alsing, Bramsløkke, 1664 Byg 6 Tdr., Havre 6 Tdr., 2 Sk. Grot, Hrtk. 7—1—2.

	Øm.			Kim.			Rm.
Gd Nr. 10:	11—11,	25—23,	15—13,	14—14,	36—42,	12—13,	6— 7, 10— 9
Gd Nr. 15:	19—19,	26—23,	17—14,	69—72,	38—62,	6— 6,	19—23, 10—10
Gd Nr. 10:	19—18,	..	..	..	22—20	..	..

Man kan altsaa i nogle af disse Grupper — men ogsaa kun i Grupperne — finde Udlodningsbredder, der ganske stemmer med Hartkornsansættelserne, det gælder Forholdet mellem Gd Nr. 13 og Nr. 16, og mellem Gd Nr. 8 og Nr. 14. Ved Nr. 10 og 17 og ved Nr. 10 og 15 er Udlodningen derimod uregelmæssig. Tilsyneladende er det ogsaa Tilfældet ved Gd Nr. 7 i Gruppen 13—7—16, men Udlodningstallene for Nr. 7 er saa regelmæssige og nær op ad Tallene for Nr. 16, at Uoverensstemmelsen mellem Landgilden og Udlodningsbredden maa søges udjævnet. Den kunde bero paa, at Gd Nr. 7 er sammenstykket af 2 Gde med hver 1 Pd. Byg i Afgift, og at kun Agrene til den ene Gd skulde gaa ind i Gruppen. Saadanne Sammenlægninger, der ud fra Jordfordelingen kan antages ved Gd Nr. 7, 10, 13 og 15, kunde ogsaa ligge bag de karakteristiske Forskelle, der er paa Fordelingen af Grupperne i Markerne.

Den Deling af Byjorden, som findes her, arter sig ikke som Tvedelingen i Byer som Dannemare, Kallø, Kældernæs o. fl. Det er nævnt, at Jorden ikke er delt mellem to Bydele. Ganske vist kan den noget uklare Skillelinie til Dels bero paa, at flere Jorder er lagt sammen; men her gør Størrelsesforholdet mellem Markerne, Sædskiftet og Udlodningen samt Fordelingen af Grupperne, at de tre Marker Øm., Kim. og Vm. kan udpeges som Hovedmarker til Døllefjælde, mens de resterende Marker er smaa og ikke udgør et Sæt. Forholdene i Kim. og Vm. var ret ensartede; i Øm., som var Fællesmarken, var der meget faa Eksempler paa Gaardgrupper, og relativt faa Agre til Gdene Nr. 1 til 10. De to Smaamarker Dt. og Tv. korresponderede da ogsaa med den Mark.

I den Forbindelse faar det Betydning, at Døllefjælde By, som de ældste Kort viser, var delt i en Østerby, der laa ud mod Langet Bys Marker, og en Vesterby (se Fig. 3). Det er forsøgt ud fra Tofterne og fra de benyttede Arkivalier at fastslaa, om denne Bydeling svarer til Delingen af Gdene efter deres Fæsteforhold.

I Skiftet Vester Toft i Kim., der hører til Vesterbyen, laa vistnok Tofter til Gd Nr. 5 (2,83 Td. Ld.), Nr. 6 (1,21 Td. Ld.) og Nr. 7 (1,06 Td. Ld.). Ogsaa Gd Nr. 13 havde heri samlet 1,12 Td. Ld.; men i Rm. maales et Vænge, der laa »bag hans Gd«, saa Gden maa

have ligget i Gaardklyngen ved Roersmark, der laa N. for den østlige Bydel. I Fællesmarken, der hørte til Østerbyen, maa *Posevraagd*¹ have ligget, da den efter Hb 1690 laa i Øm., men den Gd kan ikke med Sikkerhed genfindes i 1664, kun har det Betydning, at det var en af Adelens Fæstegde. Gd Nr. 15 havde i *Skæggetoft* i Kim. 1,54 Td. Ld., men i Skiftet *Grøntoft* i Tvedemark 2,29 Td. Ld. samlet, saa den kan have hørt til Østerbyen. I sidstnævnte Mark havde Gd Nr. 3 i Skiftet *Rauuffs Toft* ialt 1,43 Td. Ld., og i samme Skifte laa ogsaa en Toft (1,47 Td. Ld.) til Gd Nr. 3 i Langet, som omtales i 1552². Da gav en Gd i Langet 3 Skp. Byg for en Toft, der laa i Døllefjælde Mark; men i Matr. 1664 ydede netop Gd Nr. 3 i Langet samme Landgilde som den paagældende Gd i 1552, 1 Pd. Byg og 3 Skp. I Fællesmarken var der i *Broer-Tofterne* muligvis Tofter til Vinjorden (1,1 Td. Ld.), andre Tofteagre kan ikke paavises i det Skifte. Gdene i Langet By havde dels Tofter i Fællesmarken i Skiftet *Langet Tofterne*, Gd Nr. 1 (1,23 Td. Ld.), der dog ogsaa i Nm. havde Del i et Tofteskifte (6,2 Td. Ld.), Nr. 2 (1,24 Td. Ld.) og Nr. 5 (2,33 Td. Ld.). I Nm. havde ogsaa Gd Nr. 6 en Toft (5,9 Td. Ld.).

Disse Oplysninger giver ikke positiv Viden om hele Byanlægget. I denne Forbindelse er det nok at konstatere, at kun en enkelt Oplysning strider mod den Antagelse, at Kronegdene skulde være Vesterbyen og Adelens Gods Østerbyen. Kronens Gde skulde altsaa have ligget mellem Dattertoft og Vm., i hvilken Mark den forsvundne Hgd Tostrup skal have ligget³. Skellet mellem Bondejorden og Kronens Jord skulde N. for Byen udgøres af *Gangesmose*⁴. Til denne Bydeling svarer som nævnt ikke den sædvanlige Deling af Jorden, og da de resterende Marker er smaa og ikke udgør et Sæt, er der ikke Basis for at søge en gennemført Adskillelse af de to Bydeles Marker. Udlodningen i Dt. afviger fra Forholdene i den øvrige Byjord derved, at Gdene Nr. 1, 5 og 6 har meget brede, sammenliggende Agre, og Gd Nr. 6 havde i Kim. Agre i almindelig Bredde, naar den forekom alene

¹ Eline Gøyes Jb: 127f og Rep. II, 1988.

² Eline Gøyes Jb: 74.

³ Trap⁴ IV: 200. Jfr. Fig. 3.

⁴ Jfr. Kanc. Brevb. 26/8 1595; Eline Gøyes Jb: 91.

eller i Gruppe med Nr. 1, men i Gruppe med Nr. 15 havde den brede Agre. Disse Forhold kunde tyde paa, at Jordfordelingen har været som ved den regulerede Gruppe i Kallø og St. Musse, der er opfattet som Ornummebolsjord.

I en sammenfattende Karakteristik af Landskiftet maa det fremhæves, at den Regelmæssighed, der findes i Grupperne, er bygget paa omtrentlige Tal. Uden for Grupperne har Gdene Agre i spredt Orden, og det er der umuligt at vide, hvilke Agre der kan tænkes at have Relation til hinanden, og om man muligvis skal operere med Sammenregninger inden for Skifterne, der hvor Gdene havde flere Agre spredt. Den Orden, der findes, kan være et Levn, men Variationerne i Udlovningsbredde viser, at Ordenen ikke har været gennemført i hele Byjorden.

TOFTER OG BYANLÆG

Tofterne. Efter denne Beskrivelse af Formerne for Landskifte skal der samles nogle Iagttagelser, som viser Modsætninger mellem dem og deres Forudsætninger, og det skal undersøges, hvorvidt det er funktionelle Forskelle, som bunder i Fordelingsprincipperne. Først skal det undersøges, hvordan Tofterne forholder sig.

Tofterne indtog en central Plads i Byjorden, og der har været tillagt dem en særlig Betydning, dels fordi de kan give Begreb om Byformen, naar de ses placeret i Forhold til hinanden, og dels fordi de skulde være et Udtryk for Gaardenes Andel i Byjorden. Imidlertid viser det sig, at der er meget store Forskelle mellem Byerne, og at den Værdi, der kan tillægges Tofterne, som Bærer af Traditioner om det indbyrdes Forhold mellem Gaardene, kan være meget tvivlsom.

Der er Byer, hvor Gaardtofterne er maalt Toft for Toft, og hvor man derfor kan udregne Forholdet mellem Størrelsen af dem efter deres Areal eller efter deres Bredde. I saadanne Byer faar man kun undtagelsesvis Oplysning om Tofternes Beliggenhed i Forhold til hinanden.

I andre Byer er Tofterne samlet i Skifter, der snart viser regelmæssig og snart uregelmæssig Deling. Der skulde derfor være Grund til

at forsøge at afgøre, hvor man tør tillægge Tofterne paradigmatiske Betydning og hvor ikke.

Mb.s Oplysninger om Tofterne og deres Placering giver os, naar de sammenholdes med Udskiftningskortene, Kundskab om Byformerne. Lauridsens to Afhandlinger fra 1896 og 1899 om Byformer og Landskifte hvilede paa Studiet af Landskabslovene og Kort¹. Lauridsen fremsatte den Mening, at vore Landsbyer og Landsbymarker havde faaet deres Form ved en middelalderlig Regulering (Solskifte), »ved Hjælp af danske Kilder alene er det mig ikke muligt at uddybe Forstaaelsen videre«. Henrik Larsen har lært os, at Mbb er den Kilde, der ved en taalmodig Analyse uddyber Forstaaelsen.

En af Vanskelighederne ved at bruge Mb til at bestemme Byformen er den, at ikke alle Skifter, der ender paa *-tofte*, omfattede Agre, der var egentlige Gaardtofter. Det kan ikke betvivles, at Skifter med Navneleddet *-tofte*, der laa spredt i Agerlandet langt fra Bebyggelsen, kan være Minder om tidligere Bebyggelse paa Stedet. Der er netop her peget paa, at Trevangsbruget og den faste Inddeling af Jorden kan have virket samlende paa Bebyggelsen, saa spredte Gde blev samlet i Klynge. Men ikke alle Navne paa *-tofte* er givet til egentlige Gaardtofter. Naar det f. Eks. hedder om Skiftet *Søtofter*, at Agrene »hyder paa Søen«, og Skiftet kan genfindes paa Kortet paa lavtliggende Engjord, har vi næppe et Bebyggelsesnavn for os. Et Navn som *Musetofterne* til Agre, der laa i Skovbrynet, bærer Vidnesbyrd om folkeligt Lune². En Analyse af Skiftets Opbygning kan her blive af afgørende Betydning.

En anden Vanskelighed ligger deri, at Tofteagre til en og samme Gd kunde ligge adskilt. De enkelte Dele af Toften kunde føre Navne som *Bag-*, *For-*, *Gaards-*, *Hus-*, *Lille-* og *Ydertoft*, men de kan ogsaa helt mangle speciel Benævnelse. Naar man altsaa ved, at *-tofte* ikke altid indgik i Tofteskifternes Navn, og at Tofteagre kunde være ubenævnt, kan man være i Tvivl, naar man møder Slader til de enkelte Gde, om man staar over for Tofteagre eller ej.

¹ Aarb. 1896 og Aarvog for da. Kulturhistorie 1899: 76—185.

² Hejselbjerg Paulsen har i Samlinger til jysk Historie og Topografi 5. R. V: 206 f kaldt den Slags Tofter for »egentlige Tofter«.

Hvis man undersøger Tofterne i de regulerede Byer, vil man finde, at de oftest laa samlet i Tofteskifter. Saaledes var der i Vignæs et Tofteskifte i hver af de tre Vange, i Sm. laa Tofterne til Gdene Nr. 1—7, 9 og 15, i Vm. Tofterne til Gdene Nr. 8, 10—11, 13—14 og i Nm. Tofterne til Gdene Nr. 12 og 16—20. I Majbølle fandtes der Tofteskifter i to Vange, i Vm. havde Gdene Nr. 1—15 deres Tofter og i Sm. Gdene Nr. 16—35. I Soesmarke laa Tofteskifterne ligeledes i to Marker, i Nm. til de Gde, der havde Agrene 1—6 i Skifter maalt fra N. og V., i Øm. til de Gde, der havde Agrene 7—12. I Flintinge fandtes fem Tofteskifter. Naar Gdene ordnes efter den Rækkefølge, der kan konstateres i Agerskifterne, fordeler de sig paa Tofteskifterne som følger: Sm. Sdr. Tofter Gd Nr. 1—12, 14, 16—19, Vester Nr. Tofter 13, 15, 28—32, Vm. Sdr. Tofter 20—27, Vm. Nr. Tofter 33—43 og Øm. Tofter 45—47. I Erikstrup havde Gde Nr. 1—6 Tofter i Sm., 7—8 Tofter i Vm. og 9—11 Tofter i Nm.

Denne Fordeling af Tofterne stemmer ganske med de Regler, hvorefter alle de andre Agre i Byjorden er fordelt. Men derfor behøver Inddelingen af Tofteskiftet ikke at være paradigmatisk. Tofterne er gaaet med ind i Reguleringen (Rebningen) og maa derfor samtidig være ophævet som egentlige Gaardtofter¹.

Imidlertid findes der regulerede Byer, hvor Tofterne ikke er samlet i Skifter (f. Eks. Saltvig, Abed). Her svarer den Rækkefølge, som Tofterne har i Mb, ikke til Rækkefølgen af Gdene i den regulerede Serie i de andre Agerskifter. Tofterne laa som samlede Agerslader med vidt forskellig Længde og Bredde. Hvordan forliges det med, at Byernes Agerjord iøvrigt er reguleret efter Solskiftekravene? Den Uoverensstemmelse, der er mellem Rækkefølgen af Gdene i Agerskifterne og den Rækkefølge, hvori Tofterne er indført i Mb, kan tænkes at bero paa, at Delingsrækkefølgen er fastsat ved Lodtrækning. Det er aabenbart, at Tofterne her ikke er gaaet ind i Reguleringen, og de kan derfor være et Levn af en ældre Tilstand. Dog maa man ogsaa regne med den Mulighed, at den Orden, hvori Tofterne nævnes, netop

¹ Jfr. Henrik Larsen: Aarb. 1918: 232, og at det hedder om Stenderup By »endogsaa deres Hustofter er rigtig gjort efter Ottinger«, v. Stemann: Schleswigs Recht u. Gerichtsverf. (1855): 151; jfr. JL I, 55.

fordi de ikke laa samlet, kan være tilfældig, saa den ikke svarer til deres indbyrdes Beliggenhed.

Der gives regulerede Byer, hvor Tofteskifterne har en anden Karakter. I Hjælm fandtes der to Tofteskifter, et i Øm. og et i Vm., hvori enkelte Gde havde samlede Agre, som kan være Gaardtofter, men ind imellem laa Enkeltagre og Dobbeltagre, der er for smaa til at være Tofter. I denne By var ved Maalingen to Gde slaaet sammen, fordi der ikke var Skilsmisse mellem deres Jord. Hvis Tofteskifterne havde indeholdt egentlige Gaardtofter, skulde det have været let at genoprette Orden, da den regulerede Rækkefølge ogsaa findes i Tofteskifterne, og Tofteagreene er udloddet efter samme Princip som de øvrige Agre i Byjorden. Her er Rækkefølgen altsaa næppe bestemt af Solskiftets Krav, og Tofteskifterne har ikke indeholdt egentlige Gaardtofter. Det tør ogsaa udledes deraf, at flere af Gdene havde Agergrupper i begge Tofteskifter. Her kan altsaa ikke med Sikkerhed paavises egentlige Gaardtofter. I Bandholm findes lignende Forhold; men her udpeges netop enkelte Agergrupper som Tofteagre. I Godsted havde fem Agerskifter Navneledet -tofte, men de Skifter indeholdt ikke lutter Tofteagre, og udenfor fandtes i Skiftet *Rocks Foed* en Agergruppe, der udpeges som Tofteagre. Man kan ikke her slaa ned paa Gaardtofterne i de fem Tofteskifter.

Tofteskifterne i Godsted minder ganske om de Tofteskifter, der findes i Byer med uregelmæssigt Landskifte. Som Eksempel paa dem kan nævnes Bursø, hvor der i to Vange var fire Skifter med Navneledet -tofte og dertil et Vænge, som var de »vestre Tofter som ligger østen for Byen« samt i Holtemark et Vænge *Vester Smaa Tofter* til en enkelt Gd. Af de fire Skifter var *Korsetoft* i Sm. ikke egentlig Tofteskifte, da det bestod af smaa Enkeltagre og kun fem Dobbeltagre. De øvrige Tofteskifter havde vekslende Enkeltagre og sammenliggende Agre (fra knap 1 op til godt 4 Td. Ld.), og flere Gde havde saadanne Slader i to af Skifterne. Det er typisk for de uregelmæssige Byer, at Gaardtofter kan være skjult i sammenliggende Agre i Skifter, som ikke er opnævnt efter Tofterne. Tofteagreene er lige saa lidt som de andre Agre udloddet efter Ligemaalsprincippet, og ofte kan de slet ikke paavises.

I de Byer, hvor Tofterne laa samlet i Tofteskifter, der var inddraget i Byreguleringen, kan der ikke have været Tofter i Særdrift. Tofterne var en Del af Fællesjorden og ikke særhegnede. Det understreger, at paa det Stadium, der her beskrives, havde Toften ikke længer nogen speciel Funktion, hverken som Særjord eller som Maalestok for Gaardens Andel i Byjorden. Den samme Tilstand finder man paa Størsteparten af Udskiftningskortene, hvor Tofterne er indskrænket til at være Haver eller Gaardsrum, der var indhegnet i Forbindelse med Byhegnene. Der er dog enkelte Udskiftningskort, der viser særhegnede, langstrakte Tofter¹, og de kan genfindes i de tilsvarende Mbb. Gode Eksempler er Fjælde, Hjælm og Kettinge (Fig. 2). Det er karakteristisk, at de langstrakte Særtoster fandtes i skovrige Egne, hvor det ikke skortede paa Gærdsel. En afvigende Form er særhegnede, mindre Bytofter, som fandtes f. Eks. i de uregelmæssige Byer Toreby, Nagelsti og Dannemare. Ved Tofter af denne Art var der Mulighed for Særdrift af Tofteskiftet som Helhed, og da Tofteagreene kunde ligge ved den Gd, de hørte til, kan gamle Fordelingsforhold være bevaret blot med Ophævelse af Toftegærderne rundt om hver enkelt Gds Toft.

Den Antagelse, at Udlodningen af Tofterne skal have paradigmatiske Betydning for Udlodningen af Byjorden som Helhed finder tilsyneladende Støtte i den Regel, der findes i nogle svenske Landskabslove: *tompt ær teghs mopir*. Reglen findes dog kun i Lovene i Forbindelse med Omtalen af Solskifte og maa indebære en Rettesnor for Rækkefølgen af Gdene, men ikke for Udlodningsskalaen².

I de Byer, hvor der i Mbb er fundet Regulering efter Solskiftets Krav, og hvor Tofteskifterne er udloddet efter hele Byjordens Maal, kan man ikke hævde, at Tofterne har været bestemmende for Udlodningen, da der ikke er Tale om Særtoster. I andre Byer med Regulering er der ikke fundet Overensstemmelse mellem Udlodningsbredde af Agre og Tofteagre³. Det er altsaa kun i de Byer, hvor Tofterne er

¹ Jfr. ogsaa Fink: Udsk. Sdrj.: 48; Henrik Larsen: Haandbog i Hjemstavnsforskning (1939): 141 om sjællandske Forhold; Sven Dahl: Torna och Bara (1942): 72.

² Jfr. dog Folke Dovring: Attungen och Marklandet (1947): 171 og Fodn. 16.

³ Jfr. Henrik Larsen Aarb. 1918: 233, 235f; Sven Dahl: Torna och Bara (1942): 74; Widding: FoN XVI (1946): 278 og Tabel: 267.

gaaet fri af Reguleringen og i de uregelmæssige Byer, at man skulde have en Mulighed for at bruge Toften som et Indicium for Bysamfundets Opbygning, til Gengæld skulde Rækkefølgen i de sol-regulerede Byer kunne oplyse Gdenes indbyrdes Beliggenhed.

Kan der paavises nogen Sammenhæng mellem Byformen og Agerordningen? Efter Ordlyden i JL I, 55, men ikke efter EL II, 55 og 56, kunde Indførelsen af Solskiftet føre til en Byregulering¹. Nu findes der Byer med Regulering, der er rene Eksempler paa Radbyer. Enkelt Radby er f. Eks. Reersnæs og Oreby, hvor Gaden løb mellem Byen og Fjorden. Dobbelt Radby er f. Eks. Erikstrup, Flintinge og Hjælm. Men dels maa det antages, at Reguleringen i nogle af disse Byer er meget sen (Oreby og Flintinge), og dels findes der Radbyer af ganske samme Art, der har uregelmæssigt Landskifte f. Eks. Byerne i Sdr. Hrd., der laa paa Randen af den store Fællede. Det modsiger den Paastand, som er fremsat af Sigurd Erixon², at Bytypen skulde være bundet til de solskiftede Byer. Da ogsaa disse kan være Terrænbyer, maa man opgive at finde nogen Sammenhæng mellem Byformen og Agerordningen.

LANDSKIFTE OG LANDGILDE

Byer med reguleret Landskifte. Reguleringen af Agerjorden er ikke noget Urfænomen, der er knyttet til Byer med visse Navneled. Der er ikke nogen Sammenhæng mellem Stednavneled og Regulering. Geografisk fordeler de regulerede Byer sig stort set i to Grupper, en østlollandsk og en midtlollandsk; men Reguleringerne i de østlollandske Byer kan ikke skyldes en almindelig Kulturpaavirkning fra de regulerede Byer i Falsters Nørre Herred³. Byerne var under samme Administration som de falsterske, saa Reguleringen kan

¹ Jfr. Lauridsen: Aarb. 1896: 161f og Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie: 175.

² Svensk Uppslagsbok V (1930) *By* 3; sa. Rig 1919: 39. Henvielsen til Helbig: Die Italiker in der Poebene (jfr. denne: 11, 60f) er alt for svag en Støtte for Paastanden om romersk Forbillede.

³ Se om dem Henrik Pedersen: HT 8. R. I: 101 ff.

være sket paa een og samme Gang i disse lolland-falsterske Byer¹. Paa Midtjylland findes Reguleringen især i Byer, der hørte under Maribo Kloster og Halsted Kloster.

Det er ikke muligt at sige, hvem der har gennemført Reguleringerne, og heller ikke Tiden for dem er kendt. Kun oplyses det i Modelbogen (Nr. 1739), at Jorden i Branderslev blev reguleret i 1685, hvorved Agrene til de 35 Gde (39 Brug) blev fordelt mellem 24 Gde, der blev egaliseret, og den udenbys Jord blev lagt til de interesserede Byer. Byjorden blev dog ikke rebet.

Det skal her undersøges, om Forholdet mellem Landgilde og Ud-lodning i de regulerede Byer giver Mulighed for at konstatere de historiske Forudsætninger for Modsætningerne inden for Landskiftet. Et Eksempel vil vise Problemstillingen. I Tilfældet Soesmarke ved vi, at den Skyld, der hvilede paa Byen, var ligeligt fordelt paa 12 Brug. I Matr. 1664 var Hrtk. lige for alle Gde (4 Tdr. 1 Skp., ialt 50 Tdr., hver Gd skyldte 1½ Otting Smør og 3 Rigsort). Vi har Klageprotokol-lernes Ord for, at denne Lighedeling blev opretholdt, fordi Jorden var rebet og ligeligt fordelt mellem de 12 Brugere, og da Jordmaalingen og Boniteringen i 1682 førte med sig, at Hartkornsansættelserne i Matriklen 1688 faldt lidt forskelligt ud, krævede Bønderne Udligning eller Omrebning (Klageprotokol Nr. 1845, 1849).

Da vi nu fra Mb ved, at Delingstallet i Byens Skifter ogsaa er 12, og at Agrene er udmaalt i omtrent lige Bredder, vil det sige, at man her finder den smukkeste Overensstemmelse mellem Landskifte, Delingstal, Gaardtal og Landgildesatser. Lignende Forhold kunde man nu vente at finde i andre regulerede Byer. Det viser sig dog, at flere Forhold kunde gribe ind og gøre Linierne uklare. Oplysninger om Landgilden rækker længere tilbage i Tiden end Kendskabet til Jordfordelingen, og i visse Tilfælde kan man bruge Landgilden og dens Svingninger som Indicium for, hvor tidligt Reguleringen af Landskiftet kan være traadt i Kraft. Derimod stiller det sig mere usikkert med en Grænse ante quem, da den Mulighed er til Stede, at Jorden

---

¹ Det er af Henrik Larsen antaget, at Dronning Sophie, der havde Falster som Livgeding 1588—1631 (Holger Hjelholt: Falsters Historie I: 115 ff) har gennemført Ordningen i de falsterske Byer, se Haandbog i Hjemstavnsforskning (1939): 135.

er reguleret efter Landgildesatser, der har været gældende gennem lang Tid. Da Forholdet mellem Landgilde og Udlovningsbredde kan vise Delingsprincippet og dermed Bysamfundets økonomiske Organisation, skal det i det følgende undersøges, hvorvidt der i alle de Byer, som her er hestemt som regulerede, er faste Forhold til Stede mellem Gaardtal, Skifternes Delingstal, Serien af Gde, Udlovningsbredde og Landgilden.

Abed havde Delingstallet 11 i 19 Skifter og 11 Gde, som alle hørte under Halsted Kloster, og som var omtrent lige i Matr. 1664. Ifølge Matr. 1664 dyrkede 3 Gde $\frac{1}{4}$ Gds Jord foruden deres Ejendomsgde, og to Brug var lagt sammen under »een Gaards Bygt«; men da denne Gds Agre ikke havde dobbelt Bredde, men laa to Steder i Serien, maa Reguleringen af Landskiftet altsaa være ældre end 1664.

I *Bandholm* var der i en Del Skifter en klar Serie paa 11 Gde, men 11 er ikke Delingstal for Skifterne. I nogle Skifter er der kun Stumper af Serien. I Matr. 1664 var der 12 Gde under Maribo Kloster, af hvilke de 10 var egaliserede, den 11. var en Fæstegaardsæde, der svarede ca. halv Landgilde, og den 12. skyldte omtrent som de egaliserede. Desuden havde Bandholmgd, der hørte under Aarsmarke, en Jord i Byen. Summa af hele Byens Landgilde var 13 Pd. og 3 Tdr. Byg. Den Gd, der mangler i Serien, er Fæstegaardsæden, der svarede halvt Hartkorn. Den havde Agre anderledes end de andre Gde, nemlig 46 Agre samlet paa 10 Steder. Dens Areal var kun 8,3 Td. Ld. mod de øvrige Gdes 13,5—17,2 Td. Ld. Bandholmgdens Jord laa ikke i Serien, men spredt i Skifterne i alle Markerne, snart er det en enkelt Ager, og snart er det flere Agre samlet. Gden var dog ikke lodtagen i alle Skifterne. Endnu i 1623 hørte Gden under Maribo Kloster¹ og skyldte 2 Pd. Byg og $\frac{1}{2}$ Td. Smør. 10 Gde var ogsaa da egaliserede (à 1 Pd. Byg), mens 2 Gde skyldte 22 og 16 Skp. Summa 1623 13 Pd. 2 Tdr. og 2 Skp. Byg. Maalene paa Agrene viser, at der ikke er sket en Udlodning efter nøjagtige Maal. Der er meget store Spring i Udlovningskalaen mellem omtrentlige Enheder. I nogle Skifter er der dog omtrentlig Lighed mellem 10 Gde, mens een har

¹ Cf. Kanc. Brevb. 19/4 1623.

dobbelt Bredde, saa Serien har maaske her tidligere omfattet 12 Gde. Da hverken Skiftedeling eller Udlovningsbredde stemmer med Gdene, kan Landskiftet ikke være Baggrund for Egaliseringen.

Birket (Toreby S : n) havde Delingstallet 4 (i 8 Skifter, i 9 Skifter var der 8 Agre). I 1664 hørte 2 Gde under Rosenlund (à $1\frac{1}{2}$ Pd. Byg) og 2 under Fuglsang (à $1\frac{1}{2}$ Pd. og $\frac{1}{2}$ Skp.), Summa 6 Pd. og 1 Skp. Byg. I 1552 var der 4 egaliserede Gde (à $1\frac{1}{2}$ Pd.), der alle hørte under Krænkerup¹, Summa 6 Pd. Her er Landskiftereguleringen antagelig ældre end 1552.

I *Blans Otting* var der i 1664 18 Gde, Modelbogen har i Blans By 16 Gde. Af dem indgaar 14 i en Serie, og 2 Gde havde Jord uden for Serien. Delingstallet 14 findes i 27 Skifter, 15—16 i 19 Skifter. I Serien havde de 7 Gde Agre, der var ca. dobbelt saa brede som Agrene til de resterende 7 Gde. I 1664 var Hrtk. for 6 Gde ca. dobbelt saa højt som for de 11 andre. 1 Gd havde meget lavere Hrtk. Alle Gdene hørte under Halsted Kloster. Tallet 7 paa Helgde i Mb er fremkommet ved, at to halve Gde er lagt sammen. Der kan dog ikke siges noget om, hvornaar Landskiftet er gennemført, for paa Grund af de lige udmaalte halve og hele Bredder har Serien uden Vanskelighed kunnet forrykkes paa en Strækning, hvis to halve Bredder blev lagt sammen.

Egholm havde i to Marker Delingstallet 6 i 8 Skifter; men i Byen var der ialt 8 Gde. Serien af Gde er paa 6, hvoraf 4 hørte under Kronen (Aalholm) og 2 under Højbygd. Efter Matr. 1664 havde Fuglsang 3 Gde, der var lige i Landgilde (à $3\frac{1}{2}$ Td. Byg)², Højbygd havde 2 Fæstegde (à 1 Pd. Byg) og 2 Fæstegaardsæder (à $\frac{1}{2}$ Pd.), Summa 3 Pd., og 1 Gd hørte under Kronen (3 Tdr. Byg). De 2 Gde, der var uden for Serien, og som var fælles om Vm., er de to Fæstegaardsæder under Højbygd. Udlovnningen viser omtrent lige brede Agre.

I *Engestofte* fandtes Delingstallet 9 kun i 2 Skifter, der var indrettet efter Serien. I de andre Skifter kan der ikke paavises faste Relationer; her er i Reglen sammenmaalte Agre blandet med Enkelt-

¹ Eline Gøyes Jb: 70.

² Cf. Kr. Sk. $\frac{9}{8}$ 1664, 3 Gde fra Fuglsang til Kronen; $\frac{9}{10}$ 1606 overtog Kronen en Gd fra Højbygd.

agre, men ikke nogen Serie, saa Delingsprincippet er ikke klart. I Matr. 1664 var der 9 egaliserede Gde (à $1\frac{1}{2}$ Pd. Byg) under Engestofte, Summa $13\frac{1}{2}$ Pd., og samme Tal findes i Indsendte Jbb 1660—62. Fra 1496 nævnes 4 Gde under Kronen (Summa $4\frac{1}{2}$ Pd. Korn) og 2 Gde under Toreby Birk (Summa 3 Pd. Korn)¹.

Mb fra *Erikstrup* udviser en Serie paa 11 Gde, og Delingstallet 11 (22) findes i 18 Skifter. I Matr. 1664 var Gdene omtrent lige i Hrtek. og hørte under Maribo Kloster ligesom i 1623, da 11 Gde svarede samme Afgift af Byg og Havre, mens 2 desuden skyldte Ervidspenge, og 1 Gd svarede Smørskyld, Summa 1623 12 Pd. og 9 Skp. Byg, 44 Skp. Havre, 1 Fjerding Smør, 1664 13 Pd. 3 Tdr. Byg, Smør 1 Fjerding. Udlodningen viser omtrent ens Bredder for alle Gdene.

I *Flintinge* fandtes Delingstallet 47—49 i 13 Skifter, og Serien af Gde omfatter 47 Agre, der ganske vist var fordelt mellem 39 Gde. Hvis man i Matr. 1662 tæller alle Gde og de halve Fæstegde med øde Jorder, giver det 47 Gde + 2 kvarte. Da var der 14 jordegne Bdr, 7 Fæstegde under Kronen, 13 Fæstegde under Fuglsang og 4 under Rosenlund samt en Pgd; men i 1664 fik Fuglsang Kronens Tjenere og Fæstegde, ialt 23 Gde (25 Brug)². Her er ingen Egalisering. Udlodningen viser omtrentlige Tal med ret konstante Forskelle mellem Gdene fra Skifte til Skifte. Der er store Spring i Udlodningsskalaen.

I *Godsted* findes ikke regelmæssig Inddeling af Skifterne, men nogen Regelmæssighed i Serien med sammenmaalte Agre, omend Gde uden for Serien bryder Rækken. Her kan altsaa ikke tales om et Delingstal; men kun om Antal Gde i Serien. I adskillige Skifter er der 6 eller 7 Parthavere, der har forskelligt Antal Agre af forskellig Bredde. I Matr. 1664 var Gdene ulige i Hrtek. (fra 5 til 7 Tdr. og Aalevadgd 9 Td.) og ulige i Landgilde, og Bredden af de sammenmaalte Agre korresponderede ikke med disse Forskelle. Delingsprincippet kan altsaa ikke ses af Mb.

¹ Rep. II 8251.

² Beregning over et Mageskifte imellem Kongen paa Gods fra Aalholms Amt og Dronningen fra Fuglsangs Gd $\frac{3}{9}$ 1662, Ratific. $\frac{9}{8}$ 1664, i Kommissionsakter vedk. Enkedronning Sophie Amalies Livgeding paa L. og F. II Komm. af 7. April 1685. 1683—85. Læg G.

Grimstrup havde Delingstallet 7 (14) i 24 Skifter, og hvor der i Skifterne er flere Agre, maales nogle af dem sammen, saa Gdene stadig har omtrent lige brede Agre. Det vil altsaa sige, at de overskydende Agre her er opstaaet ved, at brede Agre er delt i flere smalle. I andre større Skifter har alle Gde sammenmaalte Agre. Der var 7 Gde under Maribo Kloster, og de var lige i Hrtk. i 1664. I 1623 var de lige i Landgilde (Summa 7 Pd. Byg), bortset fra at Gdene Nr. 1—3 i Fællesskab svarede 1 Otting Smør, mens Gdene Nr. 4—7 svarede 1 Fjerding.

I *Hejrede* var Delingstallet 6 eller 7 (12, 14) i 28 Skifter. I 1664 var der 5 egaliserede Gde, der alle hørte under Nørregd, Summa 10 Pd. Byg. I Mb nævnes 6 Gde, hvoraf de to havde Agre i halv Bredde og kun halvt saa stort Areal som de øvrige. Den Hgd, der har ligget i Byen, kan sandsynligvis endnu spores i Indsendte Jbb 1660—62, efter hvilke den ene Gd i Byen skyldte til Nørregd 6 Pd. Byg. Totalsummen var ogsaa da 10 Pd. Byg. Her er Ordenen i Mb da sandsynligvis af ganske ny Dato.

I *Hejringe* er Skifterne ikke inddelt efter fast Delingstal, og Serien, som er paa 16, findes kun i faa Skifter. Der er i Modelbogen 12 Gde og ligesaa i Matr. 1664. Gdene var da ulige i Hrtk. og Landgilde. Agrene er ikke i lige Bredder, der er store Spring i Udlovningsbredderne, men ret konstante Forskelle mellem Gdene. I 1664 var der 7 hele Fæstegde (Hrtk. 7—8 Tdr.), 2 trekvarte (5—6 Tdr.), 1 halv (4 Tdr.) og 2 kvarte (2—3 Tdr.). I Halsted Kloster Lens Jb (1641/42) nævnes under Ravensborg Len 12 Gde, der skyldte ialt 162 (?) Skp. Byg, og i Udat. Jb. (1572) ligeledes 12 Gde, der skyldte 166 Skp. Byg¹; men 3 af Gdene skyldte ogsaa til Halsted Kloster, Ældste Jb (udat.) nævner kun 11 Gde med ialt 158 Skp. Byg, idet den sidste Gd er udeladt vist ved en Fejl. Den stemmer ellers omtrent med Udat. Jb. (1572). En Undersøgelse af Forholdet mellem Størrelsessondringen i Matr. 1664 og Udlovningsbredderne kan ikke føres igennem, da

¹ Her er tilsyneladende regnet med 8 Skp. paa Tønden som i Aabomaalet (cf. Svend Aakjær: Nord. Kultur XXX: 211), det vilde udligne Forskellen mellem 162 og 166, idet Bygafgiften opgives i Skp. undtagen ved een Gd ($\frac{1}{2}$ Pd.). Ved denne Gd. svarer $\frac{1}{2}$ Pd. Byg i Jb. 1641/42 da ogsaa til 16 Skp. i Ældste Jb.

nogle af Gdene havde Agre flere Steder i Serien og af forskellig Bredde.

I *Hjælm* kan der ikke af Skiftedelingen udledes noget Delingstal. Af Gdenes Rækkefølge kan der udledes en Serie paa 27, hvori dog 2 Agre var spaltet paa langs og brugt af fire. 27 Gde nævnes i Modelbogen, men den ene er slaaet sammen af to. I Matr. 1664 var der 13 Fæstegd under Kronen, der havde 2 halve, øde Jorder (Summa 9 Pd. Byg), 9 Fæstegde til Maribo Kloster (Summa 6 Pd. 1 Td. Byg, 3 Fjerd. Smør, 1660 7 Pd. 3 Fjerd. Smør, 1623 6 Gde, Summa 3 Pd. Byg 3 Fjerdinger Smør), 2 til Fuglsang (Summa 2 $\frac{1}{2}$ Pd. som i 1660), 1 til Berritsgd (1 Pd.) og 1 Fæstegaardsæde til Nørregd (10 Skp.), 2 Gde skyldte ogsaa til Fjælde Kirke; men det er en By, hvor der har været store Omskiftelser i Jordbesiddelsen. Udlodningen er her som i Hejringe, Bredderne varierer stærkt for de enkelte Gde i Serien, men der er ret faste Relationer fra Skifte til Skifte; Forskellene i Udlokningsbredde svarer dog ikke til Forskelle i Landgilde.

I *Højjælde* er Serien af Gde oftest 5 eller 6, i nogle Skifter 8, og Skifterne varierer i Agertal fra 9 til 29. Gdene er i Matr. 1664 6 foruden Pgd og Degnegd, og samme Tal haves i Modelbogen, hvor det hedder, at den ene Gd er øde, og Jorden er lagt til en anden, som derfor har Agre to Steder i Serien. Gdene var ulige i Landgilde (2, 3 og 4 Td. Byg, $\frac{1}{2}$ og 1 Otting Smør, Summa 4 Pd. 5 Tdr. Byg, 3 Ottinger Smør og 18 Tdr. Havre. Udat. Jb (1572), Ældste Jb (udat.) og Halsted Kloster Lens Jb 1641/42 nævner 6 Gde med ialt 5 $\frac{1}{2}$ Pd. Byg, 100 Skp. Havre (her er Vorhavren specificeret: 12 Skp.) og 3 Ottinger Smør). Agrene er maalt sammen; men de samlede Bredder viser ikke Udsving, der er i Overensstemmelse med Variationerne i Landgilden, som derfor maa antages at finde Udtryk i de uregelmæssige Skifter. Selve Udlodningen kan ikke følges, da Agrene er sammenmaalt.

Haared By havde Delingstallet 6 (12) i 38 Skifter. I Byen var der 6 Gde, der i Matr. 1664 var lige i Hrtk., og som i 1623 svarede samme Landgilde (à 1 $\frac{1}{2}$ Pd. Byg) til Maribo Kloster. Udlodningen viser Lighedeling af Skifterne med omtrent lige brede Agre til alle Gde.

I *Kallø* var Delingstallet 9 og 13 i de tre Marker af Byjorden, der

var reguleret. 3 andre Marker, hvori 14 Gde havde Del, havde ingen Regulering. Modelbogen opregner 23 Gde, Matr. 1664 24, hvoriblandt en øde Jord til Kirken, som i Modelbogen er tillagt Gd Nr. 1. Efter Matr. 1664 var der 3 Ejendomsgde, under Kronen 9 Fæstegde som udgjorde den regulerede Gruppe, og hvoraf 3 svarede hver $5\frac{1}{2}$ Td. Byg, 4 hver 6 Tdr. og 2 hver $7\frac{1}{2}$ Td. (Summa $55\frac{1}{2}$ Td. eller 333 Skp.) desuden 2 Fæstegaardsæder (Summa $1\frac{1}{2}$ Pd.) og de 4 Gde, der havde Del i begge Bydeles Marker (Summa 8 Pd. Byg), 2 var jordegne Bdr, som i 1642¹ ved Mageskifte var kommet fra Kronen under Orebygd (Summa 3 Pd. Byg) og endelig 3 Gde under Berritsgd (Summa 4 Pd. Byg). I Aalholm Lens Regnskaber (f. Eks. 1646/47) findes 4 jordegne Bdr og 7 Kronetjenere og i Udat. Jb (1572) findes ialt 21 Gde, deraf 13 under Kallø Birk (Summa 387 Skp. Byg + 36 af et Vænge) og 8 udlagt Kronen af Fru Anne Rosenkrants. I Lensregnskaber 1509 skylder 11 Gde i Kallø 342 Skp., foruden hvad der skyldtes af et Vænge. Skifterne kan vise store Spring i Udlovningsbredder, men ret faste Relationer fra Skifte til Skifte.

I den Del af *Knubbeløkke*, der hørte Kronens 9 Tjenere til, var Skifterne ikke regelmæssigt inddelt, og Agrene var som Regel maalt sammen i ofte meget store Bredder, der var omtrent lige. Efter Matr. 1664 var de 8 Gde lige i Landgilde (à 5 Tdr. Byg og 1 Td. Havre), den niende var en Halvgd (2 Tdr. Byg). Denne Gd havde ikke smalle Strimler end de øvrige, men den mangler i en Del Skifter. Den Adskillelse af Kronens og Adelens Jord, som fandtes i *Knubbeløkke*, er muligvis kommet i Stand i 1671, da Kronen afstod 13 Gde til Rubjerggd². Udat. Jb (1572) nævner 24 Gde, hvoraf dog een laa i Jordbjærg. Den fraregnet svarede Gdene 29 Pd., 2 Tdr. og 4 Skp. Byg, hvad der omtrent svarer til den samlede Skyld for de 13 Gde, der blev tilskødet Rubjerggd i 1671 (17 Pd., 3 Tdr., 2 Skp.) plus Afgiften for de 9 Kronetjenere i Matr. 1664, Summa 28 Pd., 1 Td. og 2 Skp. Paa Grund af de sammenmaalte Agre er der intet klart Delingstal i Byjorden, kun i de 3 Marker en fast Serie, der omfattede 9 Gde,

¹ Kr. Sk. $\frac{4}{5}$ 1642.

² Kr. Sk. $\frac{3}{2}$ 1671.

i de to andre Marker var Jorden udloddet til kun 7 Brugere, og her var Serien ikke fast.

I *Krønge* var Serien paa 8 Gde, og Agrene var maalt sammen i de store Skifter, eller Serien blev gentaget. Bredden af Agrene er i nogle Skifter omtrent lige, i andre derimod svinger den saa stærkt, at Udsvingene ikke blot kan hidrøre fra unøjagtig Maaling eller forskellig Bonitering. Den Forskel, der herved opstaar mellem Gdene, kan tænkes udlignet i nogle ganske uregelmæssige Skifter, for i Matr. 1664 var der 8 egaliserede Fæstegde (à 2 Pd. Byg og 1 Otting Smør) og 3 Fæstegaardsæder, der i Indsendte Jbb 1660—62 kaldes halve Gaardsmænd. De sidste havde deres Agre i Hillestolpe, men Gdene laa i Krønge By paa Søholts Grund (Mb). Ogsaa i Indsendte Jbb 1660—62 var Byens samlede Skyld 16 Pd. Byg, men var da fordelt paa 7 Gde à 2 Pd. Byg og 2 à 1 Pd. I Byen har ligget en Hgd, Krøngegd. Den nævnes i 1618¹, da der boede 2 Bdr., der hver svarede 3 Pd. Byg og 1 Otting Smør. Ogsaa i 1575 var den beboet af 2 Bdr og var sat for 4 Pd. Byg². Da var Summen af Landgilden af Krøngegd og de Gde (og 1 Gadehus) i Krønge, der ikke var Kirketjenere, og som ikke dyrkede Jord paa Hillestrup Mark 17 Pd. Byg fordelt paa 8 Gde + 1 Kirkegd. I 1618 var Summen 18 Pd. Byg fordelt paa 9 Brug + 1 Kirkegd. Krøngegd og dens Agre kan ikke paavises i Mb, og det er klart, at den Ordning, der fandtes i 1682 ikke var af gammel Dato. Det er rimeligt, at sætte den i Forbindelse med Nedlæggelsen af Krøngegd og Grundlæggelsen af Søholt.

I *Kraarup* fandtes Delingstallet 16 (17) kun i 6 Skifter, og ellers meget uregelmæssige Skifter, hvor heller ikke Serien er regelmæssig. De 16 Gde, der alle hørte under Nielstrup, var lige i Matr. 1664; men Indsendte Jbb 1660—62 opregner kun 15 egaliserede Gde. Jorden er imidlertid i nogle Skifter udloddet i omtrent lige Agre til 16 Gde især i Naversvang, og Beregningen af den ligelige Jorddeling maa gælde hele Byjorden, for ogsaa efter Matr. 1688 var Gdenes Hrtk. uden større Udsving.

I *Kældernæs* Otting laa der efter Modelbogen 21 Gde, af hvilke

¹ Rigens Forfølgingsbog 1615—18 fol. 216. RA.

² Fynske Registre 1, 486b. RA.

en i Matr. 1664 er ført op under Saltvig Otting. Markerne i Kældernæs viser en uregelmæssig Del til 10 Gde og en Del, hvor 26 Skifter viser Delingstallet 11 (22) svarende til en Serie paa 11 Gde. Gdene i den regulerede Del var ikke helt lige i Hrtk. i Matr. 1664. De 5 Gde var omtrent lige, en 6. dyrkede ogsaa en øde Jord i Saltvig Otting. Den 7. Gd havde $1\frac{1}{2}$ Gang Hartkornet til de 5, og dens Agre er ret gennemgaaende en Ubetydelighed bredere end Agrene til de andre Gde. 6 Gde havde halv Agerbredde og deres Hrtk. var ca. $\frac{3}{4}$ af de 5 Helgdes.

I *Maglemer* er der ikke noget Delingstal kendeligt i Skiftedelingen. Nogle Skifter viser en regelmæssig Serie paa 23 Gde, i andre omfatter Serien med smaa Afvigelser 22—25 Gde. I Matr. 1664 opregnes 23 Gde, hvoraf 21 laa under Maribo Kloster (11 var egaliserede à 5 Tdr. 2 Skp. Byg Summa 352 Skp., mens 9 var uregelmæssige, Summa 49 Tdr. Byg, den 10. var Vandmøllen) og 2 Gde laa til Aarsmarke (Summa 18 Skp. Byg), egentlig er det kun 1 Fæstegd og et Fæstegadehus. I 1623 havde Maribo Kloster 20 Gde i Byen foruden Vandmøllen, hvoraf 11 var lige (à 1 Pd. $7\frac{1}{2}$ Skp. Byg, Summa $346\frac{1}{2}$ Skp.), mens 9 var uregelmæssige (Summa 49 Tdr. Byg). Af dem skyldte de 6 Ervidspenge, men kun een af de egaliserede. Ogsaa i Maribo Klosters Mb 1620/21 findes disse Tal. Der er ingen Adskillelse i Jorden i Stil med, hvad der er fundet i Kallø eller Majbølle, der svarer til disse Skillelinier i Jbb. De to Grupper af Gde har Agre imellem hinanden. Samme Forhold møder os i Herridslev, hvor Birketjenere (Aalholm Len, 1509 Nykøbing Slot) og Adelens Tjenere havde Agre mellem hinanden. Baade i Herridslev og her er Udlodningen uregelmæssig. Ikke engang Agrene til de egaliserede Gde viser Regelmæssighed, og der kan ikke med Rette siges at være omtrentlige Tal, og der er ikke de samme Forskelle fra Skifte til Skifte.

I *Majbølle* kan Delingstallet sættes til 35—38, og der findes en Serie paa 35. Dette Antal Gde nævnes i Modelbogen, hvor dog 1 Ødegd er lagt sammen med en anden Gd. Matr. 1664 nævner da ogsaa 36 Gde, hvoraf 27 var Kronens Fæstegde (Summa 6 Tdr. $\frac{1}{2}$ Fjerding Smør, 2 Pd. Byg), 2 Gde var Tjenere til Fuglsang (4 Tdr. Havre, 1 Otting Smør), 1 til Krænkerup ($1\frac{1}{2}$ Daler), 3 til Maribo Kloster

(5 Tdr. Byg, 1 Td. Smør; i 1623 3 Gde, Summa 6 Tdr. Byg, 5 Fjerdinger Smør som i Indsendte Jbb 1660—62), 1 til Berritsgd ($\frac{1}{2}$ Td. Smør), 1 til Højbygd (1 Pd. Byg) og 1 Pgd. I Halsted Kloster Lens Ældste Jb (udat.) nævnes under Majbølle Birk¹ 21 egaliserede Gde, Summa 5 Tdr. 1 Fjerding Smør, ogsaa i Udat. Jb (1572), var der 21 egaliserede Gde, men desuden svarede den ene Gd det halve af den sædvanlige Landgilde. Udlodningen viser omtrentlige Tal med store Spring mellem Bredden af Agrene til enkelte Gde, men der er ret faste Relationer fra Skifte til Skifte. De mange egaliserede Gde til Kronen giver Serien og Udlodningen et temmelig ensartet Præg, da Agrene til dem er udmaalt i omtrent lige Bredder. Denne ensartede Del af Serien omfatter Gdene Nr. 9—27 i Modelbogen, der alle hørte under Kronen, og Pgden. Det viser sig, at disse Gde netop er den Del af Byens Gde, der havde Agre i Tofteskiftet i Sm., og de findes da ogsaa sidst i Serien i Skifter, der er maalt fra N. og V., mens den Del af Serien, der havde uregelmæssig Udlodning, svarer dels til Gdene Nr. 1—8, der hørte under Aalholm, og dels til Gdene Nr. 28—35, der var Adelens Tjenere. Men iøvrigt kan Rækkefølgen ikke her vises at være afstemt efter Fæsteforholdet, selv ikke naar der tages Hensyn til de ret store Omskiftelser i Jordbesiddelsen, der kendes fra historisk Tid.

I *St. Musse* kan der ikke i Markinddelingen findes noget Delings-tal, end ikke i den Mark, der helt laa til den regulerede Gruppe af Gde. Matr. 1664 nævner med Annekspgd og 1 øde Fæstejord 18 Brug, hvoraf 9 var Kronens Tjenere, 1 var Fæstegd under Fuglsang og 7 under Bramsløkke, og deri er beregnet en øde Jord. I Modelbogen nævnes 21 Gde, men deraf laa 4 i Ll. Musse. Der er sket store Omskiftelser i Byen, saaledes har Maribo Kloster og Højbygd ejet Gde i Byen; men det har ikke været mig muligt at følge den regulerede Gruppe af Gde tilbage i Tiden; den omfattede 3 Fæstegd og 1 Ejendoms-gaardsæde under Kronen og 3 Fæstegde under Bramsløkke. Agrene i Gruppen viser ikke lige Bredder, der er ret store Spring, og Tallene er kun omtrentlige, men Relationerne er ret faste. Forholdet mellem Gdene er, naar den laveste Bredde sættes lig 1 som følger:

¹ Cf. Kanc. Brevb. $\frac{10}{6}$ 1567.

1 (Gd Nr. 4 Ejendomsgaardsæden), $1\frac{1}{2}$ (Nr. 7 og 20), 2 (Nr. 10 der i 1664 var paa to Hænder) og 3 (Nr. 6, 16 og 17).

Oreby havde 18 Gde, der hørte under Orebygd, og Delingstallet 18 (36) i 13 Skifter. I Matr. 1664 er alle 18 Gde lige i Hrtek. (à 1 Pd. 3 Skp. Byg, Summa 21 Pd.), og i Indsendte Jbb opregnes 20 Gde, der skyldte omtrent lige meget i Rug (à $\frac{1}{2}$ Pd.) og Byg (à $\frac{1}{2}$ Pd.), 2 havde dog 1 Pd. Rug og ikke Byg; men i Penge skyldte de 4 Gde 6 Mark, 11 Gde $4\frac{1}{2}$ Mark 3 Sk., og de øvrige 5 Gde var ulige. Efter J 1568 var der i Byen 19 Gde og 4 Gaardsæder og samme Tal figurerer i Provstebogen fra 1616. Her maa i hvert Fald nogle Skifter være reguleret i nyere Tid, men Byjorden som Helhed er ikke rebet. Tilliggendet er dog beregnet, saa det er omtrent ens til alle 18 Gde (svinger mellem 13 og 15 Td. Ld.).

I *Ravnsby* findes Delingstallet 6 eller Multipla deraf i 17 Skifter. I Matr. 1662 var der 6 egaliserede Gde (à 2 Pd. Byg) under Halsted Kloster. I Matr. 1664 havde den ene Gd, der i Matr. 1662 havde 1 Pd. mindre Sædeland end de øvrige Gde, lidt lavere Hrtek. I Halsted Kloster Lens Jbb (f. Eks. 1641/42) og Ældste Jb (udat.) opføres Ravnsby under Birket Birk med 6 egaliserede Gde (à 2 Pd. Byg og i Fællesskab $\frac{1}{2}$ Td. Smør) og samme Forhold findes i Udat. Jb (1572).

Reersnæs havde Delingstallet 24 (48) i 13 Skifter og en Serie svarende dertil. I andre Skifter er Serien 21 og 23. Modelbogen har kun 23 Gde, hvoraf den ene tog dobbelt, svarende til 22 egaliserede Gde i Matr. 1664 og en 23. med dobbelt Landgilde. De hørte alle under Maribo Kloster. Samme Forhold findes i Indsendte Jbb 1660-62 (Summa 72 Tdr. Byg). I 1623 var de 21 Gde lige og 1 dobbelt, mens 1 Gd svarede en Ubetydelighed mindre (Summa 71 Tdr. 4 Skp.).

I *Refshale* var Serien ikke ganske klar. Agrene er her maalt sammen, hvorfor der ikke kan udfindes noget Delingstal, til en Serie snart paa 7, snart paa 8 og snart paa 9 Gde; men nogle Skifter er uden Regel, og Bredden af Strimlerne til de enkelte Gde er ikke ens til Trods for, at de 6 Gde i Byen, der alle hørte under Engestoftegd, i Matr. 1664 var lige i Hrtek. og Landgilde (à $1\frac{1}{2}$ Pd. Byg, 6 Skp. Havre, Summa 9 Pd. Byg og 6 Tdr. Havre, da den ene Skp. Havre

sandsynligvis er Smaaredsel). Denne Lighed findes ogsaa i 1620 (Maribo Klosters Jb, cf. Svend Aakjær: VJb : 324) og i 1623, Summa 9 Pd. Byg og 6 Tdr. Havre (Sjællandske Registre 17, 412).

Reersø Bys Marker har ikke noget klart Delingstal, mens den Serie, der kan udlæses af Skifterne, svinger mellem 10 og 13. Matr. 1664 nævner 11 Gde, hvoraf 6 var Fæstegde under Kronen (Summa 8 Pd. 1 Td. Byg), 2 hvoriblandt Lille Reersøgd under Krænkerup (Summa 4 Pd. 4 Skp. Byg), 2 under Orebygd (Summa 3 Pd. Byg) og 1 Gaardsæde under Berritsgd (1 Pd. Byg). Eline Gøyes Jb omtaler i 1552 i Ll. Reersø 2 Gde (à 2 Pd. Byg) og i St. Reersø 9 Gde, Summa 19½ Pd. Byg. Disse Tal kan ikke sammenlignes med Matr. 1664, da der som omtalt er lagt Jord fra Byen under Krænkerup. Sandsynligvis er den Orden, der findes i Byjorden, yngre end 1552. Ordenen havde ikke haft til Følge, at de forskellige Godsers Gde fik deres Agre samlet, og i Udlodningen er der ingen faste Regler. De 8 Gde i Serien har ofte omtrent lige brede Agre, mens 4 Gde havde Agre, der var ca. halvt saa brede, og 1 Gd havde dobbelt Bredde. Hvor Serien er 12, kan denne sidste Gd mangle, eller Udlodningen er sket til 8 + 3 + 1 Gde i det først omtalte Størrelsesforhold. Der er ikke Svingninger i Gdenes Landgilde, der svarer til disse Forskelle.

I *Rykkerup* kendes ikke noget Delingstal. Serien i Skifterne er paa 11, men Gdene i Byen er kun 8. Efter Matr. 1664 laa alle 8 Gde, hvoraf 2 var halve Fæstegde, til Rosenlund, den ene var dog Kirketjener. Derfor er der visse Gde, der har Agre flere Steder i Serien. Agrene har meget forskellig Bredde, men Relationerne er faste fra Skifte til Skifte, omend Tallene er omtrentlige. Der er 3 Agre i halv Bredde, 4 i fuld Bredde og 1 i 1½ Gang fuld Bredde og 3 i dobbelt Bredde. Den halve Fæstegd, der var Kirketjener, havde halv Agerbredde, den anden havde fuld Bredde. Gentagelserne og varierende Bredde ophæver Forskellen mellem Gdene, som bortset fra Kirketjeneren (6,5 Td. Ld.) havde omtrent samme Areal fra 16,2 Td. Ld. (den Gd, der i 1662 og 1664 betegnes som halv Fæstegd) til 20,9 Td. Ld. med et Gennemsnit af 18,3. Denne Regulering gaar altsaa paa tværs af den Regulering, som Udlodningen vidner om.

I *Røgbølle* er Delingstallet ikke klart. Der er en Serie paa 5, som ikke passer med Skiftedelingen, og uden for Serien er der Uregelmæssigheder. Matr. 1664 nævner 7 Brug, hvoriblandt 2 øde Kirkejorder, og de 4 Gde har desuden $\frac{1}{4}$ Gds Jord hver. I Aalholm Lens Jb (1652/53) nævnes 5 Gde à 1 Pd. Byg og 1 à $1\frac{1}{2}$ Pd., og samme Fordeling findes i Udat. Jb (1572). Udlodningen kender ikke lige Bredder, og der er ikke faste Relationer mellem Gdene fra Skifte til Skifte. Her er altsaa kun den ret regelmæssige Rækkefølge et Vidnesbyrd om den Regulering af Jordfordelingen, der danner Baggrund for Egaliseringen.

Saltvig havde 12 Gde, der alle hørte under Halsted Kloster. I Mb indgik de 10 Gde i en Serie, mens to Gde stod uden for Serien. I 24 Skifter er Delingstallet enten 10, og i saa Fald har den ene Gd halv Agerbredde, eller 19, hvor Helgdene har to Agre sammen og den halve Gd kun een Ager. I Matr. 1664 var de 8 Gde lige i Hrtk., en havde lidt mindre, og den sidste havde halv Landgilde.

I *Soesmarke* havde 22 Skifter Delingstallet 12, og der var 12 Gde i Byen, alle Kronetjenere. Samme Antal findes i Matr. 1664, hvor de var egaliserede (à $1\frac{1}{2}$ Otting Smør, Summa 2 Tdr. 1 Fjerding) og i Udat. Jb (1572), da Gdene var en Del af Kallø Birk (Summa 2 Tdr. Smør).

St. Sædinge havde ikke klart Delingstal, og Serien var delt i Grupper, som ikke i alle Skifter fulgte efter hinanden i samme Orden. Byen havde 18 Fæstegde under Kronen og 1 Anneksgd. Efter Udat. Jb (1572) deles disse Gde i 3 Størrelsesklasser, 3 Gde à 2 Pd. Byg, 4 à $1\frac{1}{2}$ Pd. og 9 à 1 Pd. samt 2 Gde à 3 Pd., ialt 27 Pd. Byg. Udlodningen af Agrene afspejler disse Størrelsesforhold, dog havde de to sidste Gde omtrent al deres Jord i Særskifter ligesom Anneksgden¹.

Tjennemarke Otting havde med de 2 Løgetgde i Modelbogen 17 Gde, i Matr. 1664 kun 15, idet to findes under Abeds Otting. Byjorden var delt i to Omraader, det ene har Delingstallet 12 i 24 Skifter og en Serie paa 12 Gde. I det andet Omraade havde 3 Gde, som laa uden for Serien, deres Agre. I det regulerede Omraade havde 6 Gde dob-

¹ Se om Byen Widding: FoN XVI: 247 ff, spec. 259 ff.

belt saa brede Agre som de resterende 6. Alle Gdene hørte under Halsted Kloster. I Matr. 1664 havde de Gde, der havde Agre i dobbelt Bredde, Hrtk. fra godt $5\frac{1}{2}$ Td. (to Gde sammenlagt) til 7 Tdr. og de smaa Gde godt 4 Tdr.

I *Taaense* findes i 18 Skifter Delingstallet 21 og en Serie paa 21; men 8 Agre, der ligger parvis, har halv Agerbredde, saa det ideelle Delingstal kan sættes til 17. Modelbogen har 14 Brug, men i hvert Fald de 6 Gde bruger (halve) Ødegde eller Gaardsædegde. I Matr. 1664 er Gdene, der alle var Fæstegde under Kronen, ikke lige i Hrtk., de falder i tre Størrelsesklasser. De 7 Helgde, der ikke dyrkede Ødejord, havde 5 Tdr. 2 Skp. Byg; 5 Gde, der dyrkede Ødejord, havde fra 7 til 9 Tdr., 1 Gd havde 4 Tdr., mens en Gaardsædegd havde 2 Tdr., Summa 21 Pd. og 4 Skp. Byg og 5 Ottinger Smør. I Aalholm Lens Jbb 1641—1653 nævnes under Kettinge Birk i Taaense og Roden 21 Gde, som tilsammen skyldte 21 Pd. 2 Tdr. 4 Skp. Byg og 5 Ottinger Smør. I Udat. Jb (1572) nævnes i Byen 18 Brug, som tilsammen skyldte 20 Pd. 2 Tdr. 5 Skp. og 2 Ottinger Smør. Der kan ikke findes Overensstemmelse mellem Antallet af Brug og Antallet af Gde i Serien.

I *V. Vantore* var der ikke fast Delingstal, Serien er paa 10 eller 11. I Modelbogen kan 8 Gde henføres til *V. Vantore*, saa Gdene havde flere Agre i Serien. Gdene findes i Matr. 1664, dels som Krone-tjenere (3 + 3, Summa 11 Pd. 2 Skp. Byg og 5 Ottinger Smør), og dels som Tjenere til Fuglsang (1 Gd 1 Pd. 2 Skp. Byg) og Bramsløkke (1 Gd 1 Pd. Byg 3 Skp. Rug), 2 Gde havde overtaget hver en halv Ødegd, hvis Landgilde var indregnet i Landgilden i Matr. 1664, men selv bortset herfra var Gdene ikke lige i Landgilde i Matr. 1664. Jfr. under Ø. *Vantore*. Udlodningen viser store Spring, men ret faste Relationer fra Skifte til Skifte. I flere Skifter med Delingstallet 11 havde 4 Gde dobbelt Bredde, 6 fuld Bredde og 1 halv Bredde, og i en Del Skifter med Delingstallet 10 var Fordelingen 6 Gde med dobbelt Bredde, 2 med fuld Bredde, hvoraf en siges at være $\frac{1}{8}$ Gd, og 2 med halv Bredde, disse 2 ligger Side om Side og er en spaltet Ager til »den kvarte øde Jord«. Alle Tallene er omtrentlige.

I en Del af Ø. *Vantores* Skifter raader Delingstallene 25 og 27 med en tilsvarende Serie, men ogsaa her er nogle Ødegdes Agre spaltet og

fordelt mellem de besatte Gde. Ialt er 5 Ødegde fordelt mellem 10 Brugere og Landgilden indregnet i Matr. 1664. Modelbogen har 27 Brug i Vantore, hvoraf 19 kan bestemmes som hørende til Ø. Vantore. I Matr. 1664 genfindes de 19 Kronetjenere nævnt i samme Orden som i Modelbogen (Summa 35 Pd. 22 Skp. Byg, 13 Ottinger Smør). I Aalholm Lens Jbb 1641/42 og flg. Aar findes 32 Gde i hele Vantore (Summa 45 Pd. 23 Skp. Byg) og samme Antal Gde findes i anden Orden i Udat. Jb (1572) (Summa 43 Pd. 22 Skp. Byg, 4 Ottinger Smør), mens Summen i 1664 er 47 Pd. Byg. Det er ikke lykkedes med Sikkerhed at fastsætte Skellet mellem Ø. og V. Vantore i disse Jbb. Det vanskeliggøres af, at man ikke kender Landgilden til Ødegdene, der er fordelt og dertil kommer, at en Del af Gdene er klassedelt. Saaledes skyldte 15 Gde $1\frac{1}{2}$ Pd. 8 Skp. Byg, en Sum, der svarer til 7 Tdr. 2 Skp. i Matr. 1664 ved 6 Gde og 10 Tdr. 2 Skp. ved 5 Gde, der har overtaget halve Ødegde, 2 Gde er skrevet for 22 Skp., som er lige det halve af $1\frac{1}{2}$ Pd. 8 Skp., 3 er skrevet for $1\frac{1}{2}$ Pd. Byg, og 1 for det halve heraf (18 Skp). I Udlodningen findes Svingninger, der synes større end i andre Byer, men da de ikke viser gennemgaaende Forskelle, er Byen regnet med som Eksempel paa omtrent lige Bredder. De ideelle Udlovningsstal er mindre end Antallet af Brug i Lensjordebøgerne, hvortil endda kommer Adelens 2 Gde i V. Vantore. Det kan tydes saadan, at Udlovnningen er ældre end Tilstanden i den ældste Jb, og det Faktum, at man ikke ud fra Jb kan begrunde den Adskillelse, der er mellem Ø. og V. Vantore, peger i samme Retning.

I *Vesternæs* er Delingstallet 24 (48) i 10 Skifter, og Serien omfatter 24 Gde. Modelbogen har 27 Gde, men de 3 havde deres Agre bedre samlet end de øvrige Gde. Matr. 1664 nævner 26 egaliserede Gde til Kronen (Halsted Kloster) og 1 Gd under Rubjerggd (Fredsholm), Summa 26 Pd. Byg. I Udat. Jb (1572) findes 24 egaliserede Gde i *Vesternæs* Birk, Summa 24 Pd. Byg, og samme Tal findes i Ældste Jb (udat.) fra Halsted Kloster Len¹. Agrene er omtrent lige brede til alle Gdene i de regulerede Skifter.

¹ I *JEDA* I (1854): 118 siges det, at *Vesternæs* og *Knubbeløkke* Birk og *Næsby* Birk har været til Kronen ukæret og uilsket i mange Aar, siden *Anders Graa* delte dem til *Laas* (1401?).

Vignæs har Delingstallet 20 i 42 Skifter og en Serie paa 20 svarende til 20 Gde foruden Pgd og Degnejord i Modelbogen¹. I Matr. 1664 var alle 20 Gde lige i Landgilde. Hver skyldte 10 Tdr. Byg, Summa 50 Pd. I Udat. Jb (1572) var der 20 Gde under Kallø Birk, som skyldte 2 $\frac{1}{2}$ Pd. Byg hver, Summa 50 Pd., mens de 1509/10 skyldte 4 Læster $\frac{1}{2}$ Pd. 8 Skp. Byg, dvs. 48 Pd. 3 Tdr. 2 Skp. eller paa det nærmeste 49 Pd.

De Reguleringer, der her er gennemgaaet, deler sig naturligt i tre Grupper. Den første Gruppe omfatter de Byer, hvor der er sket en Udlodning i lige brede eller proportionelle Bredder. Udlodningen i lige Bredder eller med faa Trin findes oftest i Forbindelse med en Egalisering eller Inddeling af Gaardene i faa Størrelsesgrupper, hvorfor Delingsprincippet staar at læse i Mb. Den Orden findes næsten udelukkende i Byer, hvor Kronen, Kloster eller Adel havde Eneherredømme. Her er fuld Overensstemmelse mellem Landgilde og Udlodning, og især i Byer, hvor Kronen var enevældig, tyder Talforholdene paa, at Reguleringen i hvert Fald kan dateres saa langt tilbage som til de ældste Jbb. Derimod er det en Undtagelse at finde Egalisering i Byer, hvor Reguleringen viser store Spring i Agerbredde, men dog stadig er proportionel og altsaa vidner om en Udlodning. Det kan forekomme, hvor en Godsejer er Eneherre i Byen, men det hyppigste — og oprindelige? — er, at den hører hjemme i Byer med springende Landgildesatser, og i Byer, hvor flere Lodsejere havde Part. Hvor der er flere Lodsejere, laa Parternes Agre i Reglen i Flæng, og det kan ikke vises ud fra de historiske Kilder, at det ikke har været Tilfældet ved den oprindelige Udlodning. En Undtagelse danner Majbølle, hvor Kronens Part laa samlet i samme Skifter som Maribo Klosters og Adelen's Tjeneres. I andre Byer derimod er Kronens Part skilt ud med selvstændige Marker. Da Kronens Gde her er egaliserede i Modsætning til de andre, kan det klart følges, hvordan Landgildesatserne har skabt Udlovningsforholdene eller er ansat efter Jordtildelingen.

¹ Det hedder udtrykkeligt, da Kaldet blev oprettet, at Bonderne ikke skulde »udlægge Præsten nogen Ager eller Jord fra deres Gde« se Fr. I.s da. Regist. 1 $\frac{19}{6}$ 1532 cf. 2 $\frac{1}{3}$ 1533.

Den anden Form for Regulering har skabt en lige saa retfærdig Jordfordeling, selvom der ikke er foregaaet nogen Udlodning. Man er gaaet ud fra den Agerinddeling, der fandtes, og har tillagt Gdene Agre efter deres Størrelse og vel ogsaa efter Jordens Kapacitet. Der bliver derved god Overensstemmelse mellem Landgilde og Jordfordeling, hvad enten der er Egalisering eller Klassedeling af Gdene. Delingen er ogsaa mulig ved vekslende Landgildesatser. Paa Grund af de meget ofte forekommende sammenmaalte Agre, kender man her kun Maalene paa Strimlerne og ikke paa de enkelte Agre, hvorfor man er udelukket fra at søge Levn af en ældre Ordning i Landskiftet.

Endelig er der en tredje Gruppe, hvor Reguleringen ikke giver sig Udtryk i Landskiftet, og hvor kun Rækkefølgen vidner om et Indgreb i Fordelingen af Agrene (Reersø, Rykkerup). Her kan dog være faste Relationer i Udlodningen, men Reguleringen af Landgilden maa hvile paa et andet Grundlag, og Udlodningen maa være møntet paa en anden Tilstand. Vi er her naaet til Grænsen for, hvad Mb kan lære os om Administration af Jordegods.

Herforuden er der Byer, hvor Landgilden er ligedelt eller klassedelt, hvor der dog ikke er fundet nogen Regulering af Landskiftet efter de her opstillede Principper. Saaledes nævner Fussing, at Gdene i de Byer, der laa nærmest Pederstrup, i 1596 var delt i 2—3 Størrelsesgrupper¹; men i de Byer findes der ingen gennemført Regulering af Landskiftet i Mbb. Fra senere Tidens Jbb og fra Matriklerne kendes tilsvarende Landgildereguleringer. Kartoffe kan drages frem som Eksempel paa en By med Landgilderegulering af ret ny Dato. I 1664 var der 12 egaliserede Gde i Byen, der alle hørte under Rosenlund; men i Mb viser hverken Skiftedeling, Agerudlodning eller Rækkefølge nogen Regulering. For 9 Gde kendes Landgilden omkring Midten af det 16. Aarh. Da var Bønderne dels Fæstere under Krænkerup og dels jordegne, og der var da heller ingen Egalisering². Der har i Middelalderen ligget en Hgd i Byen, men dens Agre kan ikke paavises i Mb. Det kunde tale for, at den Regulering, der maa være foretaget,

¹ Fussing: Herremand og Fæstebonde (1942): 146.

² Eline Gøyes Jb opregner 4 Fæstegde + Ellehavegd; Mageskifte ²⁰/₆ 1564 nævner 4 jordegne Bdr + 1 Kirkegd.

da Rosenlund blev Eneherre i Byen, ikke blot har bestaaet i en Nyfordeling af de Agre, som fandtes, men at der har fundet en Udlodning Sted paany, uden at Udlodningsprincippet er kendeligt paa Mb.s Tal. Dog er de Muligheder til Stede, enten at Hgds brede Agre er blevet spaltet og derfor er ukendelige, eller at dens Særjord er blevet fordelt. I et Tilfælde som dette er det samlede dyrkede Areal, som de enkelte Gde havde, den bedste Maalestok for, at der har været tilstræbt en retfærdig Jordfordeling. Arealet viser kun smaa Udsving fra Gd til Gd (fra 21,2 til 23,7 Td. Ld., med et Gennemsnit af 22,5).

Lignende Forhold kan findes i andre Byer som Olstrup (Engestofte S : n) og Skelstrup, hvor der i 1623 var 9 egaliserede Gde under Maribo Kloster. Pugemosestofers 3 Gde, der alle var Fæstegde under Krænkerup, svarede det samme i Landgilde, og Klageprotokollen (Nr. 1845) lærer os, at deres Jorder var gjort lige »af Størrelse og Beskaffenhed«. Det er opnaaet uden en Udmaaling i lige brede Agre, og dog har Ordningen ført til en omtrentlig Lighedeling af Jorden (26,3, 26,1 og 26,6 Td. Ld.).

Da Udlodningstallene i disse Byer viser ret store Svingninger og ikke gennemgaaende Forskelle, kan der ikke ligge Rebning af Jorden til Grund for Fordelingen. Der er altsaa flere Former for Regulering, som ikke var befæstet i Jordudmaalingen, og som derfor maatte have svært ved at holde Stand i Tidens Løb.

Kun de sidste Eksempler har vist en Form for Regulering, som ikke falder inden for, hvad der kan bestemmes som reguleret ud fra Mb. Kortet over Landskifteformerne (Pl. 5) er tegnet saadan, at alle de Byer er betegnet som uregelmæssige, som ikke viste (gennemgaaende) Regulering af enten Skiftedeling, Rækkefølge eller Udlodning, uden at det i hver enkelt By er kontrolleret, om Særkenderne for det uregelmæssige Landskifte var til Stede. Da Skellet mellem regulerede og uregulerede Byer er negativt bestemt, er de sidst omtalte Byer og andre Byer, hvor en gammel Orden kan være kommet i Forfald, regnet til de uregelmæssige. Disse Reguleringer skyldes Indgreb fra Godsejernes Side i et Bysamfund, der helt hørte under et enkelt Gods antagelig, som ogsaa Fussing fremhæver, for at opnaa regnskabs tekniske Fordele.

Rebning. I Byer med klar Lighedeling af Jorden er det aabenlyst, at Byjorden er rebet, men der er ingen klar Adskillelse mellem Byer, der er rebet, og Byer hvor Jorden er reguleret med tilstræbt Lighedeling. Under Navnet Rebning sammenfattes to forskellige Processer. I dette Tilfælde bestod Rebningen i en Udlodning af Agre med en Nyfordeling af Agerjorden for Øje. Den var egentlig ikke nogen Grænselægning¹, og det maa have været en Forudsætning, at der var klare Markskel. Denne Form for Rebning kunde ske efter Solskifteprincippet, og de helt lige Bredder forudsætter, at den er foretaget i Forbindelse med en Egalisering. Den har været identificeret med Solskifte², men ogsaa Bolskiftet byggede efter EL II, 54—56 paa en Udlodning af Agre ved Rebning. Der er dog efter Formuleringerne den Forskel til Stede mellem Solskifte og Bolskifte, at Bolskiftet gav Plads for Udligning mellem Gdene efter Jordens Bonitering (EL II, 54). Det vilde i Solskiftet have ophævet Muligheden for en Justering uden Omrebning af hele Byjorden. Det er altsaa ikke ud fra Funktionen nødvendigt at se en Aldersforskel mellem de to Delingsprincipper, de kan være samtidige, men kan have forskellig Baggrund³. Denne Form for Rebning har været betragtet som karakteristisk for Skandinavien, men ikke med Rette, dels kendes den udenfor, og dels har den ikke den Udbredelse i Norden, som man har været tilbøjelig til at tilskrive den⁴.

Ved en Udlodning af denne Art kan der ikke blive Tale om en Standardagerbredde, medmindre ogsaa Skifterne har været inddelt efter lige Maal. Men efter alt at dømme har Skifterne været indrettet efter Terrænforholdene, og Bredden af de enkelte Agre er altsaa blevet bestemt af Forholdet mellem Skifternes Størrelse og Byens Delingstal, hvis ikke Serien fortsætter fra eet Skifte over i et andet. Her kan rent

¹ Cf. Poul Johs. Jørgensen: Da. Retshistorie (1940): 177.

² Jac. Mandix: Haandbog i den da. Landvæsensret² II: 179.

³ Cf. Poul Johs. Jørgensen: Da. Retshistorie (1940): 175.

⁴ Georg Hanssen: Agrarhistorische Abhandlungen II: 185, 234 ff; Vinogradoff: The Growth of the Manor: 179; jfr. Folke Dovring: Attungen och Marklandet (1947): 171 + Fodn. 17 med Henv.; Hoops: Reallexikon IV: 200 kalder den Østnordisk. I denne Udformning er Rebningen næppe »altgermanisch«, Wührer: Beitr. zur ält. Agrargeschichte des germ. Nordens: 105; Tschuprow i Abhandl. aus d. staatswissenschaftl. Seminar zu Strassburg 18: 84.

praktiske Hensyn til Saagangen have været bestemmende for, om et Skifte skulde deles i een Serie med brede Agre eller i to eller flere Serier med smalle Agre.

Fordelen ved dette System laa ikke blot i, at det gav et fast Grundlag for en ensartet og retfærdig Fordeling af de Byrder, der hvilede paa Jorden, men ogsaa deri, at det dæmmede op for Strid mellem Bymændene indbyrdes eller hjalp lettere over eventuelle Stridigheder. Systemet gjorde, at det ikke var nødvendigt at afmærke Lodderne, da der til hver en Tid kunde foretages en Justering enten ved Maaling af enkelte Agre uden at hele Byjorden »kom til Rebs« eller ved Optælling af Furer. Denne Mulighed for Justering af Udlodningen fremgaar af Skaanske Kirkelovs Omtale af Overgreb mod Kirkejord: um man pløhær af kirkiu akre ællær slar af æng, ok uarpær þæt kært, biupi til reps, um repdrøht ær¹.

Rebningen kunde ogsaa have til Formaal at dele et Agerfelt, en Eng eller Skov mellem Byerne eller Lodsejerne, hvor flere var interesseret, eller at fastlægge Markskel eller Skovskel mellem Lodsejernes Interesseomraader. Delingen skete ved en Opsummering af de enkeltes Anparter. Efter de Forholdstal, der derved fremkom, blev Grænserne beregnet, men de enkeltes Anpart kunde ogsaa være Rettesnor for Udlodningen af Agre inden for de fastlagte Grænser².

Hvad dannede Grundlaget ved Beregningen af de enkelte Lods-ejeres Anpart og Krav paa Jord? Recessen 1558 (Kap. 28) paabød, at Gdenes Skyld og Landgilde skulde lægges til Grund for Rebningen, hvor der var Tale om Rebning af Gribsjord, hvor Jorden ikke forud var lagt i Bol, Fjerdings, Otting eller Marksølvjord. Og dog finder man i Processen om Rebningen af Rørbæk Skov, at der spørges, hvorvidt der skal rebes efter Bøndernes Sæd eller efter Skyld³. Hvorfor sker det, naar Spørgsmaalet uden Vanskelighed lod sig afgøre ved en Henvisning til Recessen? Her synes det at skinne igennem, at en Beregning efter Udsæd har været almindelig trods Recessens Ordlyd.

¹ DGL I: 828f.

² Cf. SRD VIII: 142, jfr. DL 5—10—42; HT II (1841): 139; O. Nielsen: Gamle jyske Tingsvidner (1882): 101; Kanc. Brevb. f. Eks. ca. ²¹⁻²⁸/₂ 1553 (Ørridslev), ⁷/₁ 1580 (Hjallelse), ⁹/₃ 1592 (Elnebjærg, Keldskov og Fjeldskov), ⁷/₂ 1637 (Glumsø) o. fl.

³ HT II (1841): 140.

Rebningens hele Forløb er velkendt¹, den er Grundlaget for de faste Relationer fra Skifte til Skifte. Det er et meget lille Antal Byer, der kan bestemmes som rebede inden for det undersøgte Omraade. Der er da ogsaa Vidnesbyrd om, at Rebning ikke har været almindelig i Omraadet i det 16. Aarhundrede, i hvert Fald maa der indkaldes Mænd fra Fyn, som havde Kendskab til Rebning i 1582, »fordi der ikke paa Laaland findes Bønder, som forstaa Rebning«², og Arent Berntsen omtaler, at der blev indkaldt Rebsmænd fra Sjælland³.

Reguleringerne maa være af forskellig Alder. Arup har i sin Danmarkshistorie hævdet, at de driftige og organisatoriske Herremænd i det 15. Aarhundrede har foretaget Omreguleringer, »de danske landsbyers regelmæssighed kan ikke føres længere tilbage end til disse herremænds omreguleringer i 15. aarh.«⁴. I flere Byer, der hørte under Adelen, er de Reguleringer, der er paavist, ikke engang saa gamle; i andre Byer, især Byer der var Kloster- eller Domanielgods, kan der ikke siges noget vist om Alderen af Reguleringen ud fra Materialet.

I denne Forbindelse skal det nævnes, at den samlede Skyld i nogle af Kronens og Maribo Klosters Byer, der laa afsondret, og hvor der ikke kan paavises Forandringer i historisk Tid, kan svare til Tal, der angiver Jordens Taksering efter Marklandsberegningen. Saaledes svarer i Erikstrup Summen fra 1623 12 Pd. og 9 Skp. (= 297 Skp.) omtrent til Marklandets Skæppetal (288 Skp.)⁵. I Vester-næs var Summen i 1572 24 Pd. Byg (576 Skp.) et Tal, der nøje svarer til 2 Markland. Vignæs skyldte 1509 $1\frac{1}{2}$ Pd. 8 Skp. ud over 4 Læster (à 288 Skp.). Ravnsby skyldte ialt 12 Pd. Byg (dvs. 288 Skp.), men desuden $1\frac{1}{2}$ Td. Smør, der sandsynligvis skal omregnes efter Taksten

¹ DL 1-18-1f, 5-10-11f; Mandix: Landvæsensret² (1813) II: 170 ff; Berntsen: Danm. oc Norgis Herlighed (1656) III: 440 ff paa Basis af JL I, 45, 46, 49, 50 og 55, Koldingske Reces (1558) Kap. 28 (Secher: Corpus I: 25) og Fr. II.s Haandfæstning Kap. 33 (Secher: Corpus I: 69); cf. ogsaa Chr. III.s Københavnske Reces 1547 og 1557; Nordisk Kultur XXX: 252f.

² Kanc. Brevb. $1\frac{1}{8}$ 1582; cf. HT II (1841): 141, Da. Slotte og Herregde II: 329.

³ Danm. oc Norgis Herlighed (1656) III: 441.

⁴ Arup: DH II (1932): 224; jfr. Dänische Wirtschaftsgeschichte: 188.

⁵ Jfr. om Talforholdet Svend Aakjær: Nordisk Kultur XXX: 202, 205.

1 Td. Smør = 16 (sjællandske) Tdr. Byg, dvs. 48 Skp. Byg¹. I flere af Kronens Byer findes disse omtrentlige Tal. Ogsaa i Godsted—Røgbølle er der forsøgt en Sammenregning. De to Byer tilsammen skyldte i 1572 300 Skp. dvs. 1 Læst + 12 Skp. Emnet skal dog ikke behandles udførligt her. Da flere af Byerne kun udgør Dele af større administrative Enheder, maatte der kræves mere omfattende Beregninger. Det skal dog fremhæves, at tilsvarende kan findes i Byer, der er bestemt som uregelmæssige. Saaledes hørte i 1572 6 Gde i Dannemare under Meltofte Birk, og de skyldte 1 + 1 + 4 + 3 Pd. og 3 + 3 Ørtug Byg, de 6 Ørtug omregnes til 3 Pd., idet 2 Ørtug ækvivalerede med 1 Pd., Summa for Meltofte Birks Gde var 12 Pd. eller 288 Skp. Byg. Birket skal være oprettet som kongeligt Birk i 1522², og da de 6 Gde fra 1572 med ret stor Sikkerhed kan identificeres med Modelbogens Gde Nr. 22—25, kan det ses, hvordan Agerfordelingen var. Gdene laa dels i Østerballe og dels i Vesterballe, og man kan fastslaa, at der ikke var sket nogen Regulering af Landskiftet. I Dannemare laa der i 1572 endvidere 6 Gde til Halsted Kloster, det var 5 hele Fæstegde (à 1½ Pd. Byg, den ene Gd desuden 1 Otting Smør) og 1 halv Fæstegd (1 Pd.). Ved Omregning af Smørskylden 1 Otting Smør = 2 Tdr. Byg, faar man, at Summa i Byen er 9 Pd. eller 216 Skp. Det er nøjagtig ¾ Byglæst. Gdene identificeres med Sikkerhed med 6 Gde i Matr. 1664, som efter Mb havde deres Jord dels i Østerballe og dels i Vesterballe. De havde ret forskelligt Areal, Helgdene 29,0, 24,3, 27,3, 20,5 og 34,1 Td. Ld., Halvgden 14,8 Td. Ld., og Gden med det største Areal havde samlet 10,7 Td. Ld. ved Gden. Det i Forbindelse med uregelmæssigt Landskifte viser, at der heller ikke her svarer nogen Regulering af Landskiftet til Reguleringen af Landgilden. I Tillitse By laa i 1572 til Knubbeløkke Birk 5 Gde, hvoraf 4 Gde skyldte 2 Pd. 10 Skp. og 1 Gd 1½ Pd. 10 Skp. tilsammen altsaa 278 Skp. Byg.

Der er ikke reguleret Landskifte i de to sidstnævnte Byer, og Landskiftet kan ikke være forvansket Solskifte, det viser Skiftedeling og

¹ Jfr. Nordisk Kultur XXX: 249.

² Erik Knudsen: Birkernes Historie 1500—1660. Mskr. RA.

Udlodning; man vil altsaa se, at Enhederne fra Marklandsberegningen forekommer i saavel regulerede som ikke regulerede Byer¹.

Uregelmæssigt Landskifte. Gennemgangen af de regulerede Byer har givet Eksempler paa, at der ikke var noget Forhold mellem den Landgilde, Gdene skyldte, og de Bredder, deres Agre var udmaalt i. Analysen af Døllefjælde og Bursø viste Eksempler paa Overensstemmelse ved nogle Gaardgrupper, ved andre manglede den, og det blev fremhævet, at uden for Grupperne var der Uregelmæssighed. Det kunde tænkes, at Udlodningen var regelmæssig, selvom Rækkefølgen er uregelmæssig; men det er ikke Tilfældet. Alene den Omstændighed, at Agrene viser stadige Forskelle i Udlodning, gør, at ikke to Skifter kan sammenlignes. Hvis Rækkefølgen af Gdene i det uregelmæssige Landskifte var bestemt ved Lodkastning, som Nordholm med Henvisning til tyske Forhold har antaget², maatte Agrene være fordelt Skifte for Skifte, da der kun undtagelsesvis er samme Rækkefølge i blot to Skifter i hele Byjorden. Hvis man godkendte den Antagelse, maatte det, at nogle Gde havde Agre flere Steder i samme Skifte, snart smalle Agre og snart sammenliggende Agre, forklares som senere Forskydninger. Men hvordan kan Teorien om Lodkastning forenes med Forekomsten af de Gaardgrupper, der er paavist? Hvad enten de opfattes som en oprindelig Del eller som en sekundær Del af Landskiftet, taler de imod Nordholms Forklaring³.

Forholdet mellem Gdene er ikke befæstet i Udlodningen som i de Byer, der er bestemt som rebede. Til Trods for den uregelmæssige Udlodning har Henrik Larsen og Svend Aakjær med Støtte i Olufsens gamle Udtalelse om Agerbredder villet søge en Enhedsager med en Bredde af 9—10 Alen i det uregelmæssige Landskifte⁴. Da Henrik

¹ Erik Lönnroth: Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige, GHÅ: 107; jfr. Ståhle: Studier över de svenska ortnamnen paa -inge (1946): 179 Fodn. 2; Folke Dovring: Attungen och marklandet (1947): 190.

² Nordholm: SGÅ 1931: 195.

³ Gunnar Lindgren: Falbygden (1939): 150 betegner Nordholms Mening som ren Gisning.

⁴ Henrik Larsen Aarb. 1918: 199; jfr. Svend Aakjær: BBH II: 140, Nordisk Kultur XXX: 222 f.

Larsens Fremstilling kan forlede til en falsk Forestilling om Indretningen af det uregelmæssige Landskifte, kræver Enhedsageren særlig Omtale. Det er rigtigt, at der i Byer med uregelmæssigt Landskifte kan findes Skifter, hvor Bredden af Agrene svinger omkring 9—10 Alen. Det gælder saaledes i Oreby, baade i de Marker, hvor Rækkefølgen er regelmæssig og i de Marker, hvor den er uregelmæssig. Men det er ikke udelukket, at denne Bredde kan skyldes Hensynet til Saagangen, for den samme Bredde forekommer ogsaa, hvor en enkelt Gd havde flere sammenliggende Agre. Henrik Larsen maa da ogsaa i samme Aandedræt, som han fastslaar, at der findes en Enhedsager, omtale, at flere Agre havde en Bredde omkring 20 Alen, og andre var mellem 30 og 40 Alen brede, og de samme Forhold er fundet i andre uregelmæssige Byer. I den Prøve, som Henrik Larsen har givet paa Agrenes Maal i det uregelmæssige Landskifte, findes der Agre i alle Størrelser fra 8 til 23 Alen foruden flere endnu bredere, og en og samme Gde har snart Agre, der maa regnes til de brede og snart Agre, der maa regnes til de smalle¹. Da det ikke er rimeligt, at alle de Agre, der er bredere end den postulerede Enhedsager, er opstaaet ved Sammenpløjning, og da Breddetallene ikke er Multipla af 9—10 Alen, kan det ikke med Rette siges, at der i denne Form for Landskifte har fundet en Udlodning Sted, hvorved Flertallet af Agrene har faaet en Bredde paa 9—10 Alen.

Som en Kontrol er Forholdet undersøgt i nogle andre Byer. Derved er der fundet Breddetal, som ikke modsiger, at der har været en vis Ensartethed i Udlodning, men som kun med en Fortolkning kan tages til Indtægt for en Enhedsager paa 9—10 Alen. Det er kun gørligt at udregne Gennemsnittet af Agrenes Bredde Skifte for Skifte, hvor Tværdelinger ikke griber forstyrrende ind. Her skal anføres Gennemsnittet af de to Rækker af Breddemaal for Agrene i nogle Skifter i Tillitse By, hvor Antallet af de hellange Agre kan bestemmes trods stedvis optrædende Tværdeling, og hvor derfor Gennemsnitsbredden kan beregnes. Desværre kan man ved Opgivelsen af højeste og laveste Bredde kun regne med Enkeltagrene, da man ved de sammenmaalte Agre i Mb kun faar opgivet den samlede Bredde af Agrene.

¹ Aarb. 1918: 290—293.

	Skifte Nr.	Antal Agre	sammen- regnet til Helagre	Gennemsnits- bredde i Alen	mindste og største Bredde i Alen
Kirkemark	1	34	—	18 —17	18 —15 21 —22
—	3	13	—	22 ¹ / ₂ —23	13 —12 47 —54
—	5	14	—	17 —18 ¹ / ₂	4 ¹ / ₂ —13 22 ¹ / ₂ —13
Overløkkem.	2 ¹	23	—	17 —17	13 — 8 ¹ / ₂ 15 —16 ¹ / ₂
—	3	11	—	20 —18	14 ¹ / ₂ —12 ¹ / ₂ , 30 ¹ / ₂ —28
—	5	15	14	17 —18	14 —19 , 26 —25 ¹ / ₂
Gadeagersm.	1	36	31	18 —18	11 ³ / ₄ —11 ¹ / ₂ , 25 —23 ¹ / ₂
Toftersmark	1	77	55	18 —19	11 —11 , 25 ¹ / ₂ —26
—	3	32	31	18 —18	12 —12 ¹ / ₂ , 40 —41
Vesterbjergm.	1	70	63	18 —18	13 —12 , 29 —28
Vidjemark	1	35	—	19 —18	11 —10 ¹ / ₂ , 29 ¹ / ₂ —28 ¹ / ₂
—	3	65	54	22 ¹ / ₂ —22	10 —12 , 30 —31 ¹ / ₂
—	4	12	—	19 —20	12 ¹ / ₂ —17 , 29 —30
—	5	12	—	22 —24	17 —14 , 29 —30
—	6	11	—	19 —20	17 ¹ / ₂ —20 ¹ / ₂ , 32 ¹ / ₂ —32

Det er utvetydige Tal. Ogsaa i Øllebølle har jeg udregnet Gennemsnittet for Agerbredden i hele Byjorden til 18 Alen. Men naar de meget forskellige Breddetal for de enkelte Agre i saa mange Skifter giver omtrent samme Gennemsnit, vidner det om, at der har raadet visse Enheder i Udmaalingen af Agre. Kun med den Modifikation kan man tale om en Enhedsager; men hverken Ageren paa 9—10 Alen eller Ageren paa 18 Alens Bredde var dominerende.

Den Fordel ved Udlodningen i lige Bredder, at Muligheden for Nabotrætter mindskedes, og at Jorddelingen i sig selv gav en solid Baggrund for at afvikle eventuelle Trætter, var udelukket ved disse uregelmæssige Agre, hvor det var en Undtagelse at finde to Agre af samme Maal efter hinanden, og hvor Forholdene var forskellige fra Skifte til Skifte. Her var det derfor af Betydning, at den enkelte kunde markere sine Agre eller sin Lod. Denne Form for Landskifte forudsætter Brugen af Rensten, der skulde afmærke den enkeltes Lod og gardere mod tilfældige Afpløjninger. Tillige skulde Skelsten sikre mod, at Skillelinier i Jorden blev udvisket, for vi finder, at Bondejord og fri Jord laa i Flæng, og at Byjord og Gribsjord laa under samme

¹ Her er udeladt de 10 første Agre, der løb i en anden Retning, og som næppe egentlig har været en Del af dette Skifte.

Hegn¹. Men disse Forhold kan selv en grundig Analyse af Mb kun undtagelsesvis give sikre Oplysninger om. Det er ikke altid muligt at identificere de Jordstykker, der omtales i de historiske Akter, med visse Agre i Mb, hvad der bestyrker den Antagelse, at der ved Maalingen er slaaet Enheder sammen, der efter Byens Organisation ikke hørte sammen. Ogsaa om Byjordens Inddeling i Indvang og Udvang tier Mb, og kun tilfældige supplerende Oplysninger eller Forskelle i Landskifte kan røbe Sammenhængen². Da Mb i det store og hele er indrettet paa Maaling, tier den om Jordens Afgrænsninger og om særlige Ejendomsforhold. Paa Grund af Markernes blandede Karakter maa man anlægge et andet Syn paa Skiftedelingen end i de regulerede Byer og dermed ogsaa paa Navnene, der for en historisk Betragtning kan være anderledes signifikative end i de regulerede Byer. Der maa ved Byanalyserne stræbes efter at gøre Skel mellem nye og gamle Skifter og mellem nye og gamle Marker.

Trevangsbruget gør Sondringer af denne Art vanskelige. Kun en Analyse af Skifternes Inddeling og af deres Navne og Brugere giver en Mulighed for at bringe disse Oplysninger for Dagen. Der er f. Eks. i Rødby Bys tre Marker fundet en Deling af Byjorden, idet en Del Marker, der benævnes *Nymarkerne*³, har reguleret Rækkefølgen, mens Udlodningen synes at være omtrent som i de gamle Skifter⁴. Paa lignende Maade er der fundet omtrentligt reguleret Rækkefølge i

¹ Afmærkningen af Særjord har ikke været ved Hjælp af »Sten og Stabel« alene. Det ses af den jyske Benævnelse *kænnæland*, kendt Jord, der i JL (III, 13) sættes i Modsætning til rebdragen Jord. Da det hedder sig i et Eksempel fra 1531, at »alle theris kiend iord och eng skulle legiss til henet« kan det ikke være rigtigt at gengive det 'indhegnet, afmærket jord' (Kalkar efter Moth). »Kendt Jord« eller »Kendagre« har været »Jord der ikke er rebet men særlig afmærket«, som Skautrup oversætter Ordet i sin Ordbog til JL. Sml. Rep. II 7259 »op til Gaardhjørnet, som Sten ligger efter anden *well kienth*« og jfr. Rep. II 7242, 1187, 8742. Jorden har været afgrænset af *kann og byte* (Norge) og svarer saaledes formelt og reelt til, hvad der i Lincolnshire kaldtes *knownland* (Wright EDD III: 485).

² Jfr. Roager Bymænds Udtalelse fra 1695 »vores Mark er urebet og hel ulige i alle Vange og allermost i Udvange« citeret hos v. Stemann: Schleswigs Recht und Gerichtsverfassung (1855): 120.

³ Jfr. at Dronning Sophies Kopibøger v. Svend Thomsen (1937): 47 nævner *Nymarkjorder* i Stokkemarke.

⁴ Widding: FoN XVI: 269f.

Kettinge Kirkeby i Skifterne *Byvangsagre* og *Bregningemark*, men Udlodningen i de to Skifter korresponderer ikke. I det sidste Skifte er Udlodningen uregelmæssig, det første Skifte derimod er udloddet i 30 praktisk taget lige brede Agre, hvoraf dog 2 er spaltet, saa Ager-tallet er 32. Da det i Ekstrakten hedder, at disse Agre »ligger i Bol«, tør man antage, at dette Udtryk alluderer til Lighedelingen. Det er i disse Tilfælde evident, at Tilstanden i Mb viser et Bysamfund, hvis Tilliggende har været i stadig Vækst, og hvor der kun er foretaget Reguleringer af lokal Natur. Denne Iagttagelse maa have generel Betydning for det uregelmæssige Landskifte.

Det har vist sig gørligt i nogle Byer med Femvangsbrug at udskille de nye Marker. F. Eks. havde Kastager By tre gamle Byvange med en anden Ordning end i de to nye Vange. Paa lignende Maade havde Torrig tre Marker, hvor Slader og sammenliggende Agre vekslede, og to Marker hvor der var Overvægt for Enkeltagre. Da en Mark af den sidste Slags førte Navnet *Nymark*, kender vi Aldersforholdet. I de to nye Marker var Rækkefølgen omtrent den samme, og tilmed var Udlodningstallene omtrent ens i begge Marker. Til en vis Grad ligner Landskiftet her det, der er omtalt under nogle regulerede Byer, hvor Udlodningen viser faste Relationer men store Spring mellem Gaardene, men da Gdene har Agre af forskellig Bredde forskellige Steder, er Landskiftet som saadan her det uregelmæssige.

Hvordan Ligheden mellem de to Marker er opstaaet kan ikke siges. Det er tænkeligt, at begge er udmaalt samtidig, men det er ogsaa muligt, at der ved Overgangen fra fire til fem Vange er sket en Ud-lægning af Agre efter de Forhold, der fandtes i den ene af Markerne. I disse Tilfælde maa Markerne altsaa opfattes som kommensurable. Det maa dog ikke tages bogstaveligt, for alle Udlodningstallene er omtrentlige, og der er ikke Tale om en nøjagtig Udmaaling af Agrene.

Denne Ordning er fundet i 5 Byer i Nr. Hrd og i Skibelunde i Sdr. Hrd i Byer, der alle havde Femvangsbrug. Da Overgangen til Femvangsbrug var af ret ny Dato, var det en nærliggende Tanke, at man i disse Marker kunde følge Delingsprincippet. Derfor er det forsøgt i Torrig at stille Udlodningsbredderne i Forhold til Gdenes Skyld. Opgaven er ikke helt lige til, for Serien af Gde er 33—35 (med hen-

holdsvis 43, 49 og 51 Agre), hvorfor nogle Gde har Agre flere Steder i hver Mark. Da der ellers forekommer sammenliggende Agre, maa man vel regne med, at disse modstridende Tal skyldes Forskydninger siden Udlodningen. Efter Modelbogen var der 28 Gde, efter Matr. 1664 og Matr. 1662 29 Gde, der dels var Ejendomsugd og Fæstegd under Kronen og Halsted Kloster og dels Fæstegd under Pederstrup og Maribo Kloster. Desuden var der en Provstetjener og en Officerstjener. De fleste Gde (21) opgives i 1664 som halve Fæstegd, 2 er kvarte, der er $\frac{1}{2}$ og en hel Ejendomsugd og kun een hel Fæstegd. Om enkelte Gde mangler der Oplysning. Den hele Fæstegd havde højeste Hrtk. og største Sædeland (28 Tdr.), den hele Ejendomsugd meget lille Hrtk. og tredjestørste Sædeland (16 Tdr.).

Før 1636 havde Grimstedgd 5 Gde i Byen, som Kronen fik ved Magelæg. De var lige i Landgilde efter Matr. 1664 (Summa 5 Pd. Byg), men ikke ganske lige efter Halsted Klosters Jb 1644/45 (Summa 7 Pd. 17 Skp Byg), og de havde ikke lige stort Sædeland (fra 10 Tdr. 2 Skp. 1 Fk. til 13 Tdr. 2 Skp.). Disse Gde havde ikke deres Agre samlet. Forholdet mellem Udlokningsbredderne ses af følgende Oversigt, der meddeler Breddetallene for Gdenes Agre:

		Nyemark		Krangøremark	
		I		II	
Gd Nr. 17:	33 — $37\frac{1}{2}$	13 —12	(tværdelt)	$32\frac{1}{2}$ — $44\frac{1}{2}$	
- - 18:	$15\frac{1}{2}$ — $12\frac{1}{2}$	15 — $17\frac{1}{2}$		15 — $15\frac{1}{2}$	
	+ $27\frac{1}{2}$ —19	$25\frac{1}{2}$ —25		+ $19\frac{1}{2}$ —19	
- - 19:	45 —45	45 —42	(tværdelt)	$52\frac{1}{2}$ —41	
- - 20:	$13\frac{1}{2}$ — $16\frac{1}{2}$	$17\frac{1}{2}$ —19		$18\frac{1}{2}$ —16	
	+16 —15				
- - 21:	$31\frac{1}{2}$ — $69\frac{1}{2}$?	33 —32	(tværdelt)	33 —30	

Disse Tal afslører ikke faste Relationer mellem alle Gdene. Alligevel viser en udvidet, fuldstændig Sammenligning af Serierne, at der er faste Relationer udtrykt i omtrentlige Tal, omend enkelte Breddetal er helt misvisende. Det vil ses af de følgende Udsnit af Serierne, hvor Gd Nr. 15 er den hele Fæstegd og Nr. 10 og 7 er den hele og den halve Ejendomsugd, Nr. 2 en kvart Gd, Nr. 9, 16 og 27 halve Fæstegde, de to første til Halsted Kloster, den sidste til Pederstrup. De to Breddetal for hver Ager til en Serie af Gde ser i de tre Skifter ud som følger:

Gd Nr. 15:	Nymark	Krangøremark	
		I	II
		82 ¹ / ₄ —113	105 —170
- - 2:	20 ¹ / ₄ — 20	22 ¹ / ₂ — 13	20 —19
- - 22:	14 ¹ / ₂ — 14	13 — 12 ¹ / ₂	17 ¹ / ₂ —12
- - 16:	43 ¹ / ₂ — 54	51 ¹ / ₂ — 56 ¹ / ₂	56 ¹ / ₂ —47 ¹ / ₂
- - 9:	28 — 41	43 ¹ / ₂ — 48	20 ¹ / ₂ —33
- - 7:	12 ¹ / ₂ — 11 ¹ / ₂	13 — 14 ¹ / ₂	16 ¹ / ₂ —14
- - 10:	20 ¹ / ₂ — 24	49 ¹ / ₂ — 59	51 ¹ / ₂ —48
- - 27:	10 ¹ / ₂ — 11 ¹ / ₂	9 ¹ / ₂ — 10	14 ¹ / ₂ —10

Der er aabenbart Tilløb til en Forholdsdeling, men Tallene viser ogsaa klart, at denne Deling ikke kan være fremkommet ved en Udmaaling i proportionelle Bredder afsat paa en Grundlinie. Det er en Deling, der minder om Delingen efter faste Relationer, men med store Spring i Udlodning, som er fundet i Byer som Hjælm og Flintinge. Forholdsdelingen er her dog — efter mit Skøn — ikke saa fast som der. Den kan paavises her i disse to Marker; men i Byens øvrige Marker er der ikke regelmæssig Rækkefølge, og ingen Mulighed for at finde faste Relationer. Det har været forsøgt i flere andre Byer med Femvangsbrug at finde frem til lignende Delinger af Byjorden og at sammenstille Udlovningsbredderne i Skifterne indbyrdes, men uden Resultat, og dermed mangler Grundlaget for en Sammenligning mellem Udlovningsbredder og Landgilde.

Ogsaa i Byer, hvor der er foretaget en Deling af Jorden mellem to Bydele, som ikke er benævnt hver for sig, kunde man vente, at det var muligt at paavise Delingsprincippet. I de regulerede Byer er der kun fundet eet Tilfælde, hvor Serien til en vis Grad var delt, saa i hvert Fald den ene Lodsejer havde sine Agre samlet i Serien. Det var Majbølle, hvor Kronens Gde skilte sig ud som en særlig Serie i samme Skifter som de andre Lodsejeres Gde. Reglen er ellers, at Gdene havde deres Agre spredt imellem hinanden uanset Tjernerforhold. Det Forhold kunde tale for, at Rækkefølgen var bestemt efter Tofternes Plads i Byen, men det kan ikke afgøres uden Specialundersøgelser, om ikke Lodtrækning kan have bestemt Ordenen.

I andre Tilfælde har en saadan Deling mellem Parthaverne i Byen faaet Udtryk i en fuldstændig Adskillelse i Jord. Disse Tilfælde røbes i Mb af det dobbelte Sæt af Vange, og i nogle Tilfælde, hvor Kronen

var den ene Parthaver, var Adskillelsen aktuel i Mb (Kallø, Knubbeløkke). Hvor denne Markordning er forbundet med en Spaltning af Bebyggelsen, mindes man om Bydelingen i St. og Ll. Slemminge og i andre Byer med tilsvarende Deling. Det er dog ikke overalt klart, hvad der har ført til Delingen af Byjorden. Her skal Forholdene omtales i de Byer, der i 1682 saaledes havde dobbelt Sæt af Vange. I *Nøbbet* havde saaledes Halsted Kloster 10 Tjenere i Vestre Ejerlav og 6 i Østre Ejerlav, Maribo Kloster havde 2 i hvert Ejerlav, i Vestre Ejerlav havde Sæbyholm og Gammelgd hver 1 Gd og i Østre Ejerlav havde Højbygd og Bispensø hver 1 Gd. I Byen er der sket store Omskiftelser. I *Skovlænge* var der 10 Marker, men der kan ikke findes nogen helt klar Adskillelse mellem Kronens og Adelen's Gde, tre af Kronens Gde havde i de tre Marker Agre som Adelen's Tjenere, og der savnes Oplysning om, at disse tre Gde har skiftet Ejer.

I *Tillitse* var der med Vænger og Haver 7 Marker og desuden en Mark, som Byen havde fælles med Støby. Byen faldt i to Dele, Byen omkring Tillitse Kirke og den Bydel, der paa Kortene (*Ældste Orig.* 1809, *Orig.* I 1837) kaldes *Klynge*. En nøjagtig Analyse af Jordfordelingen har vist, at der ikke var nogen klar Adskillelse mellem Tillitse og Klynge; men dog et Skel mellem Modelbogens Gde Nr. 1—7 (Tillitsegdene) og Nr. 8—15 (Klyngegdene). Ved Magelæg 1634 fik Rubjerggd 13 af Kronens Gde fra Kronen. Udat. Jb (1572) nævner 7 Krone- og Kirketjenere under Ravensborg Len, 5 Gde under Øgaard (Summa 5½ Pd. Byg), 1 Gd under Meltofte Birk (1 Pd. Byg) og 5 Gde under Knubbeløkke Birk (Summa 278 Skp.); men en Sammenligning mellem disse Kilder og Matr. 1664 kan ikke foretages paa Grund af Ændringer. Her var ikke Forskel paa Landskiftet i de to Bydele. Enkeltagre og sammenliggende Agre var nogenlunde jævnt fordelt i Skifterne, mens Slader især laa i Tofteskifterne og i Vænger. I *Dannemare* maales der i Mb 7 Marker. Denne By er delt i Øster- og Vesterballe, men den Deling af Byen kan ikke bringes i Harmoni med Delingen af Gdene i de ældre Jbb, specielt i Udat. Jb (1572)¹. Her maa Delingen være sket i en Tid, da Brugen af Rodebetegnelse -balle var levende i Navnegivningen, og Udlodningen kan antages

¹ Se herom Widding: LF 1947: 201 ff.

delvis at være middelalderlig. Der er ikke Forskel paa Landskiftet i de to Bydele. Det var uregelmæssigt med klar Overvægt for Enkeltagre. Der er ingen Mulighed for at bringe Forskelle i Agerudlodningen i Relation til Forskelle i Landgilde.

Selvom Jorden i nogle af de sidstnævnte Byer antagelig er inddelt i forholdsvis ny Tid, er der ingen Mulighed for at finde frem til et Delingsprincip. Der er ikke faste Størrelsesforhold mellem Agrene i de forskellige Skifter. I Virkeligheden er der intet overraskende i, at Delingsprincippet i disse Byer ikke kan paavises. Det er tidligere (S. 231 f) omtalt, at der var uregelmæssige Byer, hvor der var reguleret Landgilde, og hvor Jordinddelingen er forholdsvis ny, og hvor der ikke kunde paavises anden Regulering end ligelig Tildeling af Jord.

Delingsprincippet. Jorden i er mange Byer med uregelmæssigt Landskifte saa stærkt opdelt, at Enkeltagre er Reglen, hvorfor der er en vis Lighed med regulerede Byer. Der forekommer andre regelmæssige Træk, hvortil kan regnes de gennemsnitligt ensartede Agerbredder. Det viser, at der i hvert Fald i en Del af Byjorden er foretaget en Deling. Kan den Tilstand, der findes i Mb, være en Ordning i Forfald, hvor en Række Forskydninger, saasom Delinger af Ødegde med Fordeling af Agrene mellem de besatte Gde eller andre Sammenlægninger, eller Oprettelse af Gaardsædegde og Indtagning af ny Jord til Dyrkning, har tilsløret et oprindeligt Ordningsprincip, der har været i Stil med, hvad der er fundet i regulerede Byer? Det maa i den Forbindelse tillægges Betydning, at Skiftedelingen ikke vidner om nogen Regulering og ikke røber noget Delingstal, der taler for en fast Inddeling. Selvfølgelig kan det have spillet ind, at Skifterne er blevet forandret f. Eks. ved Indtagning af ny Jord, hvis de laa omgivet af raa Jord, eller at Skifterne i Mb er Maaleenheder, som ikke repræsenterer nogen oprindelig Delingsenhed. Ogsaa blandt de Byer, der er bestemt som regulerede, er der fundet Skifter, hvor der ikke kan vises noget Delingstal.

Tallene for Variationer i Udlovningsbredde kan i nogle af de uregelmæssige Byer svare temmelig nøje til de Tal, der er fundet i regulerede Byer med store Spring i Bredderne. Men i de uregelmæssige Marker

er Variationerne ikke gennemført fra Skifte til Skifte, og der mangler fast Rækkefølge. Endvidere har Gennemgangen af Gaardgrupperne i Døllefjælde og Bursø vist, at der ved nogle Gde var Lighed mellem Udlodningstallene og Landgilden. Det var dog Undtagelser. Uden for Grupperne, og det vil sige i den største Del af Byjorden, er der ikke Kongruens mellem Agerbredde og Gaardens Størrelse. F. Eks. havde en Gaardsædegd i Øllebølle ikke Agre i Slader, som nogle Gaardsædegde i regulerede Byer. Den havde Agre spredt i Skifterne, og de var i Udlodning som Agrene til Helgdene i Byen, men Gden havde Part i færre Skifter. I Bursø opgives Gd Nr. 3 som Fæstegdsæde under Kronen, Gd Nr. 10 som halv og Gd Nr. 15 som hel Fæstegd under Maribo Kloster; men der er ingen gennemgaaende Forskelle i Udlokningsbredde ved Agrene til disse Gde. Forskellen ligger i Antallet af Agre og det samlede Areal (5,9, 9,4 og 33,0 Td. Ld.). I Dannemare var der 13 hele Fæstegde, hvoraf i hvert Fald een var sammenlagt af to, 7 halve og 2 kvarte Fæstegde, 11 hele og 2 halve Ejendomsgde. Til Trods for at der her er store Svingninger i Udlokningsbredden, er det ikke saadan, at Partsgdene havde de smalle Agre og Helgdene de brede. Agrenes Bredde er ikke paa nogen Maade afhængig af Gaardenes Størrelsesklasse. Ogsaa her er Arealet det eneste, der giver talmæssigt Udtryk for Forskellen mellem Gdene. Begge de kvarte Gde havde 4,9 Td. Ld., de halve havde fra 9,83 til 15,6 med et Gennemsnit af 13,8 Td. Ld., de hele fra 20,58 til 34,0 Td. Ld.

Det ses klart, at Partsgdenes Stilling ikke er bestemt ved Udlokningsbredden af Agrene, men ved Tildeling af Agre. Det maa derfor antages, at de er opstaaet ved Delinger, og at Gdene har afgivet Agre, men omvendt siges det kun undtagelsesvis, at en Gd er sammenlagt og har mere end een Gds Jord. Den tilsyneladende tilfældige Rækkefølge og de varierende Agerbredder afskærer Muligheden for at finde Delingsprincippet ved Hjælp af Mb.s Maal paa Agre. Man spørger uvilkaarligt, hvordan det under de Forhold har været muligt at fastholde en Inddeling og opretholde de Forskelle, der var mellem Gdene med Hensyn til Størrelse og Tilliggende og derved Forskelle i Landgilde? Ved den proportionelle Udmaaling af Jorden var Bysamfundets Opbygning fikseret paa en Maade, der er ukendt her i de uregelmæs-

sige Byer. Det ses, at Reguleringer først og fremmest skyldes Statsmagten, Kirken eller Klostrene, og den maa være sket i administrativt Øjemed, fordi den nemmest gav Overblik over de enkelte Bysamfunds økonomiske Sammensætning og Muligheder¹. Bønderne indbyrdes kunde kun i ringe Grad have Interesse i en saadan Omvæltning, der fæstnede Størrelsesforholdet, da det i Forvejen laa i deres Ret og Pligt i Bysamfundet, deres Part i Græsning og Part i Gærder og Udredning af Fællesbyrder. Det uregelmæssige Landskifte er i særlig Grad karakteristisk for de store Bysamfund med blandede Ejendomsforhold, selvom ogsaa de nyordnede Bysamfund kender dette Landskifte. De sammenfiltrede Interesser har været en Hindring for Reguleringer. Dertil kommer, at det kun ved aabenbar Uret var tilraadeligt at gribe til Rebning, da den kunde falde ud til Skade for den, der ønskede den gennemført².

Hvad er det for en Enhed, der har raadet ved Udlodningen og har fremkaldt en Stabilitet i dette Landskifte, som gjorde det muligt at regne med visse Størrelsesklasser af Gde og fastlægge en proportional Beskatning. Det er mest nærliggende at antage, at Taksationen af Gdene og Bestemmelsen af deres Part i de forskellige Marker og Skifter har været baseret paa Udsæden, som »for Middelalderen og endnu længe efter har staaet som Hovedmidlet til at bestemme en Jords Værdi«³.

Set under eet maatte derfor det uregelmæssige Landskifte snarere være indrettet efter Flademaalet end efter Breddesystemet. Ved den Betragtning faar de tværdelte Agre fornyet Interesse. Man finder ofte i Skifter med ens lange Agre, at de Agre, der er tværdelt, kun har 2 eller 3 varierende Længder. Der skulde altsaa være overholdt visse Maal, saa Delingen ikke kan være ganske vilkaarlig. Men det vil sandsynligvis sige, at den i Breddesystemet almindeligt gældende Regel, at Agrenes Længde er vilkaarlig, ikke kan søges opretholdt i dette Skifte. Det tyder afgjort paa, at Enheden ligger i Arealberegning-

¹ Jfr. Erik Lönnroth: Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige GHÅ 1940: 107f; Folke Dovring: Attungen och marklandet. Lund 1947: 165.

² Cf. Kanc. Brevb. $\frac{30}{10}$ 1551, $\frac{9}{8}$ 1558, $\frac{11}{11}$ 1578, $\frac{18}{5}$ 1585.

³ Kr. Erslev: Valdemarenes Storhedstid (1898): 53.

gen, og at de tværdelte Agre er det mindste Trin i en arealberegrende Skala. Det skulde være en saadan Skala, der laa bag den paaviste Ensartethed i Gennemsnittet af Agrenes Bredde.

Kan de øvrige Trin i den Skala paavises? Rent teoretisk maatte Følgen være, at hvor der er Tale om Udlodning til Gde i samme Størrelsesklasse, maatte det ved ensartede Jordbundsforhold give Udlodningstal, der røber Enheden. Maaske er Skiftet *Dutteagre* i Tillitse By Eksempel paa en saadan Deling. Man finder 23 Agre i omtrent samme Længde (320—340 Alen). Af dem er de tre Gdes 4 sammenlagte Agre henholdsvis 68—75, 73—72 og 72—58 Alen brede, mens tre andre Gde har 2 Agre sammen, der er ca. halvt saa brede (31—38, 38—41 og 36—38 Alen), og fem Gde har Enkeltagre paa 14—14, 14—13, 15—16, 13—8 og 12—10 Alens Bredde. Af disse fem Gde betegnes de fire i Matr. 1664 som halve Fæstegde. Den femte smalle Ager dyrkedes fra Majbølle. De andre Gde betegnes alle som hele Fæstegde i Matr. 1664. Ogsaa i de andre Skifter i Tillitse, hvor Længdetallene lader ane umiddelbar Succession af Agrene, er der søgt en tilsvarende Deling, og hvor det gjordes nødvendigt, er det ved Sammenregning af Agerbredder forsøgt at finde Enheden bag om Agerudmaalingen. Selvom ingen Skifter viser saa klare Forhold mellem Gdene som *Dutteagre*, kan der dog findes ganske frapperende Tal. 14 Agre i Skiftet *Spielderne* sammenregnes til 4 Grupper paa 46—64, 53—49, 49—55 og 55—53 Alen, 11 Agre i *Egeagreskift* til 3 Grupper paa 70—53, 71—69, 69—61 Alen og 1 Ager paa 15—17 Alen, der afviger fra de andre i Længde. 32 Agre i *Nørre Skifte* sammenregnes til 12 Grupper, der laa mellem 40—41 Alen og 47—52 Alen. Samme Forhold findes i flere Skifter. Tallene er forskellige fra Skifte til Skifte, men det betones, at de ikke er valgt ved at foretrække det Talforhold, der gav den bedste Opdeling af de Agerbredder, der nævnes; men i alle Skifterne med Undtagelse af Skiftet *Egeagre* har den største Agerbredde til en enkelt Gd givet den Enhed, der blev vejledende ved Sammenregningen. Der skulde altsaa være forskellige Enheder fra Skifte til Skifte. De røbes i Skifterne med Agre i een og samme Længde af de Agre, der er lagt ud omtrent i Enhedsbredden. De

enkelte Gdes Agerbredde skulde altsaa være Parter af denne Enhed, men da Enheden veksler fra Skifte til Skifte, vilde det give en Forklaring paa, at ogsaa den enkelte Gds Agerbredde veksler. Det afgørende i denne Forbindelse er, at disse Breddenheder kun lader sig paavise, hvor Agrenes Længde er forholdsvis ensartet. Paa Undersøgelsens nuværende Stadium kan det ikke siges, hvorvidt der er sket en Inddeling i brede Stykker, som senere er opdelt i Agre, eller om der har fundet en Udlodning Sted i Agre. Den første Mulighed er tillokkende, fordi den gør det muligt at føre Gaardgrupperne tilbage til saadanne spaltede Bredder. Men selv ved den Antagelse er Benævnelsen Oldbol, som Svend Aakjær har lanceret,¹ ikke velvalgt, da Grupperne synes at kunne være opstaaet ved Skiftedeling til enhver Tid, og da der kan tænkes en Vekselvirkning mellem Sammenlægninger af Agre og Spaltninger.

Da der som nævnt ikke er noget fast Forhold mellem Agrenes Bredder fra Skifte til Skifte, og da det er meget forskelligt, baade hvor mange Gde der er lodtagen i de enkelte Skifter, og hvor store Gdenes Andele er, maatte den anden af de ovennævnte Muligheder, at Landskiftet var baseret paa en Udlodning i Agre, føre til den Antagelse, at Jorden var udloddet efter Proportioner, der kun havde Gyldighed for det enkelte Skifte. Men disse Forskelle imellem Skifterne lader sig ikke forklare i Enkeltheder. Maaske skal man regne med den Mulighed, at de gaar tilbage til Fordelingen af Agre i en Tid, da Jorden har været sladedelt.

Der er en paafaldende Lighed mellem de lollandske Forhold og Forholdene i Västergötland². Begge Steder findes dels Landskifte med lange Agre fordelt i Skifter uden Spor af Reguleringer, og dels Landskifte med sladedelt Jord. I Västergötland er denne Forskel dog knyttet til en Forskel mellem Trevangsbrug og Alsædebrug. Dette Forhold tillægger Lindgren stor Betydning, idet han antager, at Landskiftet med lange Agre er opstaaet ved en Inddeling af sladedelt

---

¹ FoN X: 221, BBH II: 150 jfr. VJb: 318.

² Gunnar Lindgren: Falbygden. Uppsala 1939; Erik Lönnroth: Statsmakt och statsfinans i det medeltida Sverige GHÅ 1940: 76 ff.

Jord, og Omlægningen skal være fremkaldt ved Overgangen til Trevangsbrug¹. Tanken er meget plausibel, og ved en saadan Omlægning vilde netop Areal- og Udsædsberegningen være den bedste Maalestok for Gdenes Andel. Men der er den Forskel paa de to Omraader, at de lollandske Sogne med Sladedeling har Femvangsbrug og ikke Alsædebrug, saa Omlægningen til Trevangsbrug førte ikke nødvendigvis til Udlodning i smalle Agre. En saadan Form for Landskifte, der ikke er breddebestemt fra Skifte til Skifte, er ikke enestaaende. Det synes at være af samme Art som det Landskifte, der i Tyskland gaar under Betegnelsen Lagemorgen, i hvilket der heller ikke kan paavises faste Maal, og hvori der opereres med en skønsmæssig beregnet Lighed mellem Andelene².

Det er kun tilsyneladende, at den Antagelse, at Landskiftet her er baseret paa en Arealberegning snarere end paa en Udlodning efter Breddesystemet, modsiges af Lauridsens Undersøgelse over Skyldjord³. Lauridsen kommer her til det Resultat, at de Enheder for Opmaaling, som han har fundet, viser, at »Ørtugmaalet er en Opsummering af Vaand«, og at Vaanden var den Maalestang, der blev brugt ved Rebningen. De Tilfælde, som Lauridsen gennemgaar, er alle Eksempler paa Opmaaling af Jordarealer med Længdemaal og Breddeemaal og viser, at der ved Siden af Udsædsberegningen fandtes en Arealberegning⁴. Men Ørtuglandet var ikke et fast Flademaal, hvad Rhamm med Rette har hævdet⁵. Man kan dog ikke sanktionere Rhamms videre Fremstilling, hvor han vil gøre gældende, at det danske — og skandinaviske — Breddesystem, der havde den Fordel, at alle Agre i Skiftet var lige brede, havde almindelig Udbredelse. Denne Sætning kunde have Gyldighed i de rebede Byer, men selv ikke med Tilføjelsen, at Agrene var lige brede for Gde i samme Størrelsesklasse, har Sætningen Gyldighed i »Ørtuglandet«. Derfor maa

¹ Gunnar Lindgren: Falbygden: 91.

² Jfr. Georg Hanssen: Agrarhist. Abhandl. II (1884): 217, 256f; Alb. Hömberg: Siedlungsgeschichte des oberen Sauerlandes (1938): 33.

³ Aarb. 1903: 1 ff.

⁴ Cf. Svend Aakjær: VJb: 318f.

⁵ Die Grosshufen der Nordgermanen især: 332.

man se Muligheden for at beregne Enhederne deri, at Regneenhederne for Udsædsmaal og Marklandets Inddeling var beslægtede.

SLUTNING

Udgangspunktet for denne Undersøgelse af Landskiftet var Forholdet mellem Markordning og Landskifte. Hvad er der nu vundet til Opklaring af, i hvor høj Grad Landskiftet har virket ind paa de Tabeller over Markfællesskab, der er givet i Kap. III?

Det fremgaar af Reglerne for Regulering, at Markskellene i de Byer, hvor der er paavist en proportionel Udloдning, har været klare. Det er da ogsaa et Træk, som gaar igen i de regulerede Byer, at de havde deres Marker udparcelleret fra de omgivende Byers Jorder og fri af Byfællesskab. Separationen har været et Led i eller en Forudsætning for Reguleringerne.

Kun faa Byer danner tilsyneladende en Undtagelse herfra, men i dem er der ikke gennemført Regulering i alle tre Marker. Det gælder saaledes Oreby, hvor der i to Marker var regelmæssig Rækkefølge i Skifterne, i den tredje Mark var Rækkefølgen og Skiftedelingen uregelmæssig. Den Mark laa under Hegn med Rørbæk, men Markskellet har været klart. Anderledes i Maglemer, hvor der ogsaa kun i de to Vange var regelmæssig Rækkefølge. Den tredje Vang, der var uregelmæssig med Hensyn til Rækkefølge, Skiftedeling og Udloдning, var Fællesmark for Hunseby, Anderstrup, Skelstrup og Maglemer. Byen hører, hvad Landskiftet angaar, ikke til de regulerede, da Udloдningen i de to Bymarker med regelmæssig Rækkefølge ikke er proportionel.

I de Byer, hvor Landskiftet er bestemt som uregelmæssigt, kan der ikke siges noget generelt om Markskellene. Der er paavist nyinddelte Byer og Bydelinger, som vidner om, at Markskellene har været fastlagt, og det maa ligeledes forudsættes ved de mange Byer, hvor der er fastslaaet Vangelag. Men der er ogsaa fundet uregelmæssigt Landskifte i Byer, der gav Eksempel paa enkelt Byfællesskab. Saaledes var to Byer i Døllefjælde S:n delagtige i een og samme Mark, og Agerfordelingen viste, at de ikke kunde adskilles af nogen Demarkations-

linie. Hvor der i Stedet for enkelt Byfællesskab er kompliceret Fællesskab, saa flere Byer havde Agre i Flæng, kunde Skifterne danne et Netværk, der bandt Byerne sammen og vidner om, at der ikke er foretaget Bydeling af den Jord, der blev taget ind til Dyrkning. Her kunde der ikke ske Forandring i den bestaaende Orden ved ensidigt Indgreb. Den gensidige Afhængighed i disse Bondesamfund gjorde Indførelse af Markskel til en kompliceret Proces, og hvor Byerne hørte under samme Lodsejer, var en Deling af Jorden efter Byer ikke paakrævet.

Disse Forhold gør, at man maa blive staaende ved den Formulering, at Byjord, der er reguleret, har klare Markskel, mens der ved Markfællesskab uden klare Markskel kun findes uregelmæssigt Landskifte.

Det er evident, at Byerne med disse Landskifterereguleringer maa holdes uden for ved en talmæssig Opgørelse over Forholdet mellem Navneled og Byfællesskab. Det er dog i det hele ikke mange Byer med Efterled af de Typer, som her er undersøgt, der viser denne Regulering. Kun 4 Torpbyer, 2 Byer paa -bølle og 2 paa -by. Selv ved en Undersøgelse af Landskiftet giver Mb altsaa ikke sikre, indirekte Oplysninger om Grænsedragninger.

KILDEFORTEGNELSE

- B 1759: Kommissionen til Landvæsenets Fremtarv og Nytte ²⁶/₁₁ 1757—67.
Afd. 3 1757—60. Indkomne Betænkninger over Spørgsmaal til Landvæsenets Fremtarv og Nytte, i Henhold til Kommissionens Cirkulære af 3. Decbr. B. Lolland-Falster og Fyen. RA.
- Forklaring 1784: Indberetning om Forbedringer i Landvæsenet og Fællesskabets Ophævelse 1773—1809. E. Aalholm m. fl. Amter. RA.
- Forordninger ²⁹/₁₂ 1758 og ²³/₁₂ 1759 (Lolland-Falster, Fyen); ⁸/₃ 1760, ²⁸/₇ 1769; ²³/₄ 1781.
- Græspot. Skov- og Græsningstaksring. Lollands Sdr. Hrd. Mb Nr. 626, Nr. Hrd. Mb Nr. 642, Fuglse Hrd Mb Nr. 662, Musse Hrd Mb Nr. 687. RA.
- Halsted Kloster Lens Jordebøger 1584—1645.
- Hb 1571: Herredsbog, Lollands Nr. Hrd 1571. LAS. Se ÆDA V, 2: 870.
- Hb 1690: Indberetninger efter den kgl. Methode udg. paa Københavns Slot 1690. Kirkers og Præsters Jord. LAS.
- Hoveriefterretninger i Henhold til Plakat ²⁴/₆ 1791. 5 Laaland og Falster. RA.
- Indsendte Jordebøger 1660—1662, RA.
- Jb 1572 = Udat. Jb (1572).
- J 1568: Lolland-Falster Stift-Jordebøger, Herredsbøger og Dokumenter vedr. Gejstligheden og Kirkens Indtægter m. m. Lolland 1568—1717. Register for Musse og Fuglse Herreder. LAS. Jfr. HT 8. R. IV: 198 ff.
- Klageprotokoller Nr. 1845 og 1849. Rentekammerets Decisioner paa Antegnelser eller Relationer om Besværinger over den ny Landmaalingsmatrikel. — Relation over Aalholm og Maribo Kloster Amters ny Landmaalingsmatrikels Klagemaal og den derefter reducerede Taksring. RA.
- Landvæsenskommissionerne 1757—1773. Indkomne Betænkninger over Spørgsmaal til Landvæsenets Forbedring i Henhold til Cirkulære af ³⁰/₄ 1768 A—H. C Lolland-Falster, II Aalholm, Halsted og Maribo Klosters Amter. 1768—70. RA.
- Lensregnskaber 1509: Forskellige Stykker Lensregnskaber el. Jordebøger 1498—1513. Nr. 4 Lensregnskab 1509—10. RA.
- Maribo Klosters Jordebog 1620—21. RA.
- Matr. 1662: Halsted Kloster og Ravensborg Lens Matrikul og Jordebog til Matrikulen udi Aalholm Slots Len 1. Fuglse Hrd. 2. Musse Hrd. RA.

Matr. 1664: Frederik III's Matrikel af 1664. RA.

Mb, Mbb: Markbog, -bøger 1681 og 1682. Lollands Sdr. Hrd Nr. 611—625, Nr. Hrd Nr. 627—641, Fuglse Hrd Nr. 643—661, Musse Hrd Nr. 663—686. RA. Angaaende Numrene for de enkelte Sogne se Navnelisten. Modelbøger, Lollands Sdr. Hrd Nr. 1738, Nr. Hrd Nr. 1739, Fuglse Hrd Nr. 1740, Musse Hrd Nr. 1741—1742. RA.

Orig. I: Original I, Serie Kort i Matrikulsarkivet.

Provstebog 1616-1725. Herredsbog Musse Hrd. Lolland-Falsters Provste-arkiv. LAS.

U. R.: Udskiftningskort Rulle (+Nr.), Serie Kort i Matrikulsarkivet. Ældste Jb (udat.), udateret Jordebog fra Halsted Kloster Len (ca. 1572). Æ. (Orig.) R.: Kortene i Serien Ældste Original citeres efter Rulle+Nr. Aalholm Lens Jordebøger 1613—1653.

Stavemaaden i Citater er i Reglen normaliseret.
Agermaal fra Mb er opgivet i sjællandske Alen.

LITTERATURFORKORTELSER

Kun stærkere forkortede Titler er opført.

ANF: Arkiv för nordisk Filologi.

Arup: DH: Erik Arup: Danmarks Historie I—II, Kbh. 1925—32.

ASSF: Acta Societatis Scientiarum Fennicæ.

ASB: Emil Olson: De Appellativa Substantivens Bildning i Fornsvenskan, Lund 1916.

BBH: Bidrag til Bondesamfundets Historie (Instituttet for sammenlig-nende Kulturforskning i Oslo).

Cleasby-Vigfusson: R. Cleasby & G. Vigfusson: An Icelandic-English Dic-tionary, Oxford 1874.

Da. Kancellireg.: Danske Kancelliregistranter 1535—1550 ved Kr. Erslev og W. Mollerup, Kbhvn. 1881—82.

DF: Danske Folkemaal, Kbh. 1927 ff.

DGL: Danmarks Gamle Landskabslove, Kbh. 1920 ff.

DL: Kong Christian den Femtis Danske Lov. Efter V.A. Sechers Udgave ved Borum, Kbh. 1929.

EL: Eriks Sjællandske Lov, DGL V—VI, Kbh. 1932—37.

Eline Gøyes Jb: A. Thiset: Fru Eline Gøyes Jordebog, Kbh. 1892.

Erslev D.: Kr. Erslev: Danmarks Len og Lensmænd 1513—1596. Kbh. 1879. Espeland: Tun og teig. Norsk Folkekultur XVII (1931).

Falk og Torp: EO: Hj. Falk og Alf Torp: Etymologisk Ordbog, Kria 1903—06.

— — EW: Hj. Falk og Alf Torp: Norwegisch-Dänisches Etymo-logisches Wörterbuch I—II, Heidelberg 1910—11.

- Fink: Udsk. Sdrj.: Troels Fink: Udskiftningen i Sønderjylland indtil 1770, Kbh. 1941.
- FoN: Fortid og Nutid. Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie.
- Fr. I's da. Reg.: Kong Frederik den Førstes danske Registranter ved Kr. Erslev og W. Møllerup. Kbh. 1879.
- Fritzner: Johan Fritzner: Ordbog over det gamle norske Sprog I—III, Kria 1886—96.
- Fy. Aarb.: Fynske Aarbøger. Udg. af Historisk Samfund for Fyns Stift, 1939f.
- GHÅ: Göteborg Högskolas Årsskrift.
- Haugner: Loll.: C. C. Haugner: Lolland II—VIII, Nakskov 1918—1942.
- Hellquist: SEO: Elof Hellquist: Svensk Etymologisk Ordbok, Lund 1925, 1939.
- HT: (Dansk) Historisk Tidsskrift.
- JL: Jyske Lov, Danmarks Gamle Landskabslove II, Kbh. 1926—32; Den jyske Lov, udg. af Peter Skautrup, Aarhus 1933—41.
- Kalkar: O. Kalkar: Ordbog til det ældre danske Sprog I—V, Kbh. 1881—1918
- Kanc. Brevb.: Kancelliets Brevbøger 1551—1639, Kbh. 1885—1944.
- Khist. Saml.: Kirkehistoriske Samlinger.
- Kr. Sk(øder): Kronens Skøder, udg. af Rigsarkivet, Kbh. 1892ff.
- LF: Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog.
- Linder: SMöre: N. Linder: Allmogemålet i Södra Möre Härad, Upps. 1867.
- MASO: Meierbergs Arkiv för svensk Ordforskning.
- Mensing: SHWb: Schleswig-Holsteinisches Wörterbuch I—V, 1927 ff.
- NED: Murray: New English Dictionary, Oxford 1888 ff.
- NoB: Namn och Bygd, 1913ff.
- ODS: Ordbog over det danske Sprog, Kbh. 1919ff.
- PA: Aarbog for historisk Samfund for Præstø Amt.
- Pfeifer 1928: Das Siedlungsbild der Landschaft Angeln (1928).
- Rep.: Repertorium regni danici mediævalis, I ed. Kr. Erslev I—IV, Kbh. 1894—1916; II (R.) ed. William Christensen I—IX, Kbh. 1928—39.
- Rosenvinge: GD: Kolderup-Rosenvinge: Udvalg af gamle danske Domme I—IV, Kbh. 1842—48.
- SAOB: Ordbok öfver svenska språket utg. af Svenska Akademien 1898ff.
- Schlyter: SGL: Sweriges Gamla Lagar.
- Sdrj. Hist.: Vilh. la Cour: Sønderjyllands Historie I, 1931.
- Secher: Corpus: V.A. Secher: Corpus Constitutionum Daniæ 1558—1660, I—VI Kbh. 1887—1918.
- Secher: RD: Samling af Kongens Rettertings Domme 1595—1614, udg. af V. A. Secher 1881—86.
- SGÅ: Svensk Geografisk Årsbok, utg. av Sydsvenska Geografiska Sällskapet, Lund.

- SkL: Skaanske Lov, Danmarks Gamle Landskabslove I, Kbh. 1920—33.
 SLSF: Skrifter udg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland.
 Sml. Da. Hist.: Samlinger til den Danske Historie 1—2 Kbh. 1779—84. II. 2
 (1782): 59—90, Kong Christian II. aabne Breve, Lolland angaaende.
 SRD: Scriptorum rerum danicarum I—IX, Kbh. 1772—1878.
 Stud. VJb: Steenstrup: Studier over Kong Valdemars Jordebog, Kbh. 1874.
 Svend Aakjær: BBH: Bidrag til Bondesamfundets Historie (Instituttet for
 sammenlignende Kulturforskning A. XV: 109—182).
 Svend Aakjær: VJb: Kong Valdemars Jordebog, Kbh. 1927—45.
 Swenning: Folkm. Lister Härad: Folkmålet i Listers Härad, Svenska Lands-
 mål 1917 og 1928.
 Torp: NEO: Alf Torp: Nynorsk Etymologisk Ordbok, Kria. 1919.
 Trap: J. P. Trap: Kongeriget Danmark⁴ I—X, Kbh. 1920—1930.
 UUÅ: Uppsala Universitets Årsskrift.
 VJb: Kong Valdemars Jordebog udg. af Svend Aakjær, Kbh. 1927—45.
 VL æR: Valdemars Sjællandske Lov, Danmarks Gamle Landskabslove VIII,
 Kbh. 1939—41.
 Wright: EDD: Joseph Wright: The English Dialect Dictionary I—VI,
 Oxford 1898—1905.
 Wührer: Beiträge: Karl Wührer: Beiträge zur ältesten Agrargeschichte des
 germanischen Nordens, Jena 1935.
 ÆDA: De ældste danske Archivregistraturer I—V, Kbh. 1854—1910.
 ÖG: Schlyter: Sweriges Gamla Lagar II, Östgötalagen.
 Ålander: Kons. Östgöt.: Konsonanterna i Östergötlands Folkhäl, Upps.
 1932.
 Aarb.: Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie.
 Aarb. da. Kulturhist.: Aarbog for dansk Kulturhistorie ved Poul Bjerge.

VIGTIGSTE AARSTAL

- 1509 se Kildefortegnelse: Lensregnskaber 1509.
 1568 se Kildefortegnelse: J 1568.
 1623 Maribo Klosters Gods i Sjællandske Registre 17 (RA.). Kanc. Brevb.
³⁰/₁₁ 1623; Soransk Tidsskrift II (1870): 94—118.
 1660 Indsendte Jordebøger.
 1662 Matrikel.
 1664 —
 1681—82 Markbøger.
 1759 se Kildefortegnelse: B 1759.
 1784 se Kildefortegnelse: Forklaring 1784.

FORKORTELSER

<p>Bdr = Bonder da. = dansk Fgd = Fæstegaard Fjerd. = Fjerding fr. = fransk fsv. = fornsvensk Gd(e) = Gaard(e) G(g) = Gang(e) Hb — se Kildefortegnelse Hgd = Hovedgaard Hm. = Holtemark Hrd = Herred Hrtk. = Hartkorn Kbst = Købstad Kim. = Kirkemark kop. = kopieret LAS = Landsarkivet for Sjælland Lb(er) = Landsby(er) Lds = Landsogn Ll. (i Stednavne) = Lille Matr.ark. = Matrikulsarkivet -m. = -mark Mb — se Kildefortegnelse</p>	<p>Mm. = Mellemmark N. = Nord Nm. = Nørremark Nr. Hrd = Nørre Herred Nyk. = Nykøbing opm. = opmaalt Pd. = Pund Pgd = Præstegaard RA = Rigsarkivet S. = Syd Sdr. Hrd = Sønder Herred Sk. = Skilling Skp. = Skæppe(r) Sm. = Sondermark S:n = Sogn Strm. = Strandmark sv. = svensk SØ. = Sydøst Td(r) = Tønde(r) Td. Ld. = Tønde(r) Land V. = Vest Vm. = Vestermark Ø. = Øst Øm. = Østermark</p>
--	--

FORTEGNELSE OVER FIGURER OG PLANCHER

Fig. 1. Oversigt over Rotationen i 1682.

- 2. Kettinge, Raagelunde og Tokkerup Byer 1775.
- 3. Døllefjælde Bys Marker 1770.
- 4. St. Musse Bys Marker 1789.
- 5. Det dyrkede Areal i 1682 i $\frac{0}{10}$ af Sognets Areal.

Planche Nr. 1. Udsnit af Videnskabernes Selskabs Kort ($\frac{1}{2}$ Størr.) 1776.

- Nr. 2. Udskiftningskort Orig. I, Fuglse og Bøsserup Byer 1784.
- Nr. 3. Vangelagskæde i Musse Herred i 1682.
- Nr. 4. Byfællesskab og Bebyggelsen i 1682.
- Nr. 5. Kendte Former for Landskifte paa Lolland i 1682.

NAVNELISTE

- Abed — Lb og Otting Stokkemark S:n, 106; Gaardtofter i Byen, 211; Landskiftet og Landgilden, 216 — Mb Nr. 611.
- Agerup — Lb Vaabensted S:n, nu Agerupgd, 34.
- Also — Lb Fuglse S:n, 76.
- Anderstrup — Lb Hunseby S:n, 33.
- Arninge — S:n og Lb. Byjorden delvis delt i Slader og ikke i Skifter, 189 — Mb Nr. 624.
- Assenbølle — Lb Olstrup S:n, 84.
- Bandholm — Lb Østofte S:n, 93; Tofte-skifter i Byen, 212; Landskiftet og Landgilden, 216.
- Bandholmgaard — Hgd Ostofte S:n, 95.
- Bentoftens — Skov, se: Bønnetoft.
- Berritsgaard — Hgd Taars S:n, 28.
- Binnitse — Gd Hillested S:n, 91.
- Birket — nedlagt Lb Toreby S:n, 45; Landskiftet og Landgilden, 217.
- Biskopsballe — nedlagt Lb Utterslev S:n, 159 — Mb Nr. 632.
- Bispens Ø — nu Ulriksdal Godsted S:n, 71.
- Bjernæs — Lb Olstrup S:n, 83.
- Bjerremark — Overdrev Taagerup S:n, 87.
- Blangskov — Bregninge og Musse S:ne, 55.
- Blans — Lb og Otting Stokkemark S:n, 108; Landskiftet og Landgilden, 217 — Mb Nr. 612.
- Bondeballemark — Mark i Skovby, Vestenskov S:n, 159 — Mb Nr. 623.
- Bramsløkke Lille — nedlagt Lb Musse S:n, 63.
- Bramsløkkegaard — Hgd Musse S:n, 62.
- Bramstoftegaard — nedlagt Gd Taars S:n, 28.
- Branderslev — S:n og Lb. Jorden reguleret 1685, 215 — Mb Nr. 628.
- Brandsmose — Tirsted S:n, 103 Fodn. 1.
- Brandstolpe — Lb Slemminge S:n, 66.
- Brandstrup — Lb Tirsted S:n, 100 ff.
- Bregerup — nedlagt Lb Krønge S:n, 90.
- Bregerupgaard — nedlagt Gd Krønge S:n, 90.
- Bregninge — S:n og Lb 50 — Mb Nr. 681.
- Brekorpe — nedlagt Lb Stokkemark S:n, 107.
- Bremersvold — Hgd Errindlev S:n, 74.
- Buderup — Lb Vaabensted S:n, 34.
- Bukkehave — Lb Nebbelunde S:n, 81.
- Bukkehavegaard — (1759) Nebbelunde S:n, 81.
- Bursø — S:n og Lb, 90; 163; tværdelte Agre, 187; Landskiftet analyseres, 191 ff.; Tofteskifter i Byen, 212 — Mb Nr. 660.
- Bursøgaard — Gd i Bursø (1624), 192.
- Byagre — Marknavn, 135; Byskifterne viser ikke Regulering af Landskiftet, 181.
- Byskov — Flintinge Toreby S:n, 45.
- Bækkeskov — Kettinge S:n, 49.
- Bærith — nedlagt Lb Taars S:n, 29.
- Bønved — Lb Vesterborg S:n. Fællesskab med Mageltving, 139 Fodn. — Mb Nr. 639.

- Bonnetoft — Toft til Gd i den nedlagte
Lb Tuderød, Taars S:n, 26 Fodn. 1.
- Bosserup — Lb Fuglse S:n, 74.
- Baadeskov — Kettinge S:n, 48.
- Cnytæsbøl -- nævnt i VJb, nu ukendt,
27 Fodn. 1; 162.
- Dannemare — S:n og Lb. Byen delt i
Øster- og Vesterballe, 158 f.; særhegnede
Bytofter, 213; 6 Gde under Mel-
tofte Birk, 236; 6 Gde til Halsted
Kloster, 236; Mb maaler 7 Marker,
244; Udlodningen ikke efter Gaard-
størrelse, 246 — Mb Nr. 620.
- Dansted — Hgd Nebbelunde S:n, 82.
- Døllefjælde — S:n og Lb, 53; Kort 1779
viser Jorddelingen, 138 og Fig. 3;
Landskiftet analyseres, 199 ff.; By-
delingen analyseres i Forhold til
Gaardenes Tofter, 207 f. — Mb Nr.
678.
- Egholm — Lb Herridslev S:n, 60; Land-
skiftet og Landgilden, 217.
- Engebølle — Gd Taagerup S:n, 86 f.
- Engestofte — S:n og Lb, 37; Landskiftet
og Landgilden, 217 — Mb Nr. 676.
- Engestofte — Hgd Engestofte S:n, 38.
- Erikstrup — Lb Østofte S:n, 93; Toftes-
kifterne i Byen, 211; dobbelt Radby,
214; Landskiftet og Landgilden, 218,
235.
- Errindlev — S:n og Lb, 71 — Mb Nr.
644.
- Ettehave — Lb Slemminge S:n, 66, 69.
- Eveby — Evjeby, nedlagt Lb Ringse-
bølle S:n, 88.
- Eyby, Ebby — se: Eveby.
- Fagerstedgaard — nedlagt Gd Taars
S:n, 28.
- Fjælde — S:n og Lb, 64; særhegnede
Gaardtofter, 213 — Mb Nr. 679.
- Flintinge — Lb Toreby S:n, 45; Toftes-
kifterne i Byen, 211; dobbelt Radby,
214; Landskiftet og Landgilden, 218.
- Flaarup — Lb Fuglse S:n, 77.
- Forneby — Lb Engestofte S:n, 37.
- Fuglebæk — Lb Østofte S:n, 95.
- Fuglebæksgaard — Gd Østofte S:n, 95.
- Fuglsang — Hgd Toreby S:n, 47.
- Fuglse — S:n og Lb, 74 — Mb Nr. 643.
- Føllerup — Gd Burso S:n, 90.
- Gadevang, -vænge — Marknavn, 134.
- Galmindrup — nedlagt Lb Errindlev
S:n, 74.
- Galmindrupgaard — (1505) nedlagt Gd
Errindlev S:n, 74 Fodn. 2.
- Gangesmose — Dollefjælde S:n, 208 +
Fodn. 4.
- Geltofte — Gd og Lb nu nedlagt, Toreby
S:n, 47.
- Gerringe — Lb Tirsted S:n, 100 ff.
- Godsted — S:n og Lb, 70; Landskiftet
analyseres, 176 ff.; Godsted Birk, 179;
Tofteskifter i Byen, 212; Landskiftet
og Landgilden, 218, 236 — Mb Nr. 684.
- Grimstrup — Lb Hunseby S:n, 32;
Landskiftet og Landgilden, 219.
- Grænge — Lb Toreby S:n, 44.
- Græshave — S:n og Lb. Byjorden delt
i Slader (Gribsjord?), 190 — Mb Nr.
618.
- Grønnsis — Frejlev Bys Part af Bække-
skov Overdrev, 49.
- Gurreby — S:n og Lb. Fællesskab med
Volshave, 139 Fodn. — Mb Nr. 614.
- Gaardsvang — Marknavn, 134.
- Hadsagergaard — Gd Hunseby S:n, 34.
- Halstedkloster — Ladegaard, Halsted
S:n. Jordfordeling, 155 — Mb Nr. 641.
- Handermelle — Lb V. Ulslev S:n, 57.
- Havbølle — Lb Ryde S:n. Fællesskab
med Toreby, 139 Fodn. — Mb Nr. 615.
- Havløkke — Lb Østofte S:n, 95.
- Havløkkegaard — Gd Østofte S:n, 95.
- Hejrede — Lb Slemminge S:n, 66, 69;
Landskiftet og Landgilden, 219.

- Hejringe — Lb Birket S:n, 113; Landskiftet og Landgilden, 219 — Mb Nr. 638.
- Helnæs — Lb Branderslev S:n, 111 — Mb Nr. 628.
- Herridslev — S:n og Lb, 59 — Mb Nr. 682.
- Hesselskovgaard — Gd Radsted S:n, 43.
- Hillested — S:n og Lb, 91 — Mb Nr. 659.
- Hillestolpe — Lb Fuglse S:n, 75.
- Hjælm — Lb Majbølle S:n, 23; Tofte-skifter i Byen, 212; særhegnede Gaardtofter, 213; dobbelt Radby, 214; Landskiftet og Landgilden, 220.
- Hofvid, Lille — se: Hydeby.
- Holeby — S:n og Lb, 77 — Mb Nr. 648.
- Horeby — nu Holeby (s. d.), 77 Fodn. 3.
- Horsælund Herred — nu Nørre Herred, 108.
- Hunseby S:n og Lb, 31 — Mb Nr. 675.
- Hydeby — nedlagt Lb Horslunde S:n, 110; Lille Hofvid (1632), 111 Fodn. 1 — Mb Nr. 637.
- Hydesgaard — Gd Horslunde S:n, 110.
- Hydeskovs Marker — Ejerlav Radsted S:n, 43.
- Hyldtofte — Lb Taagerup S:n, 86 f.
- Hæso — Ø i daværende Rødbyfjord, 99.
- Høbølle — Marknavn Rødby S:n, 162.
- Højby — Lb Taagerup S:n, 86 f.
- Højbygaard — Hgd Taagerup S:n, 86 f.
- Højfjælde — Lb Halsted S:n, 112; Landskiftet og Landgilden, 220 — Mb Nr. 641.
- Højreby — Lb Sollested S:n. Dens Nm. til Fleds med Troelseby, 141; om Navnet, 153 — Mb Nr. 613.
- Haared — Lb Hillested S:n, 91; Landskiftet og Landgilden, 220.
- Kallø — Lb Taars S:n, 26 ff.; Landskiftet og Landgilden, 220 f.
- Karleby — Lb Godsted S:n, 71.
- Karleby Vester — Lb Herredskirke S:n. Fællesskab med Ringsby, 139 Fodn. — Mb Nr. 633.
- Kartofto — Lb Fjælde S:n, 65; Landgilderegulering uden Regulering af Landskifte, 231.
- Kaslund — Døllefjælde S:n, 55.
- Kastager — Lb Utterslev og Horslunde S:ne, 111; Landskiftet ikke det samme i 3 gamle Marker som i 2 nye, 241 — Mb Nr. 632, 637.
- Kelstrup — nedlagt Gd Errindlev S:n, 74.
- Kettinge — S:n og Lb, 47; særhegnede Gaardtofter, 213; enkelte regulerede Skifter, 241 — Mb Nr. 664, 665.
- Killerup — Lb Taars S:n, 25.
- Klynge — By(del) Tillitse S:n, 244.
- Knubbeløkke — Lb Vestenskov S:n nu Kappel S:n delt saa Kronens Tjenere (Knubbeløkke A) og Adelens Tjenere havde hver fem Marker, 105 f.; Landskiftet og Landgilden i Knubbeløkke A, 221; K. Birk, 229 Fodn., 236 — Mb Nr. 622.
- Knuthenborg — Hgd se: Aarsmarke.
- Knuthenlund — Hgd Stokkemarke S:n, 107.
- Kogangen — Skov Taars S:n, 26.
- Koholt — Del af Merretskov Østofte S:n, 95.
- Koldinggaard — nedlagt Gd Vejleby S:n, 99.
- Koldinggaard — Gd Ostofte S:n, 96.
- Kongstolpe — Fjælde S:n, 65.
- Korsemarke — nedlagt Lb Toreby S:n, 44; Jord i Fled med Povlstrup, 142.
- Korterup — Lb Aageby S:n nu Landet S:n, 98.
- Kragevig — Huse Vaabensted S:n, 36.
- Kroneballejord — Jordlod i Raagelunde, Kettinge S:n, 159.
- Krungerup — Lb Radsted S:n, 42.
- Krænkerup — Hgd Radsted S:n, 43.
- Krønge — S:n og Lb, 89; Birk, 89; Landskiftet og Landgilden, 222 — Mb Nr. 661.
- Kraarup — Lb Vaabensted S:n, 35; Landskiftet og Landgilden, 222.

- Kældernæs — Lb og Otting Stokkemærke S:n, 107; Landskiftet og Landgilden, 222 f. — Mb Nr. 612.
- Kærstrup — Hgd Fuglse S:n, 77.
- Købelev — S:n og Lbyer 111 f. — Mb Nr. 631 og Ekstrakter 630.
- Kaarup — nedlagt Gd Godsted S:n, 71.
- Lang — Ø i daværende Rødbyfjord, 89, 100.
- Langesø — Lb Vesterborg S:n. Fællesskab med Tving, 139 Fodn. — Mb Nr. 639.
- Langet — Lb Dollefjælde S:n, 54; Landskiftet analyseres, 199 ff.; Byens Tofter, 208.
- Langet — Lb Radsted S:n, 43.
- Langet — Lb Østoft S:n, 93.
- Lejrugaard — nedlagt Gd Vaabensted S:n, 36.
- Lindet Ll. — Lb Birket S:n — Mb Nr. 638.
- Lundegaard — Gd Ringsebølle S:n, 88.
- Lungholm — Hgd Olstrup S:n, 85.
- Laagerup — Lb Bregninge S:n, 50.
- Mageltving — Lb Vesterborg S:n. Fællesskab med Bønved, 139 Fodn. — Mb Nr. 639.
- Maglemer — Lb Hunseby S:n, 32; Landskiftet og Landgilden, 223.
- Magleskov — Aageby S:n nu Landet S:n, 98.
- Majbølle — S:n og Lb, 23; Tofteskifterne i Byen, 211; Landskiftet og Landgilden, 223; Kronens Gde havde Agre samlet i Skifterne, 243 — Mb Nr. 670.
- Malterupaard — Gd Vaabensted S:n, 36.
- Maribo — Kbst og S:n, 39 — Mb Nr. 686.
- Mellemmark — alm. Navn til Fællesmarker mellem to Byer, 143.
- Meltofte — Lb Halsted S:n. M. Birk, 236.
- Meltoftegaard — tidligere Hgd i Meltofte Halsted S:n. Agerfordelingen, 155, Fodn. 1; 156, Fodn. 1 — Mb Nr. 641.
- Merretskov — Østoft S:n, 93.
- Musse — S:n og Lbyer, 61; Landskiftet og Landgilden i St. Musse, 224 — Mb Nr. 680.
- Nagelsti — Lb Toreby S:n, 44; særhegnede Bytofter, 213.
- Nebbelunde — S:n og Lb, 80 — Mb Nr. 652.
- Neblehøve — nedlagt Lb Holeby S:n, 78.
- Nielstrup — Hgd Vaabensted S:n, 36.
- Nordlunde Vester — S:n og Lb, 163 — Mb Nr. 635.
- Norre — Lb Nebbelunde S:n, 81.
- Nysted — Kbst og Lds, 39 — Mb Nr. 663.
- Næsby — Lb Vestenskov S:n. N. Birk, 229 Fodn. — Mb Nr. 622.
- Nøbbet — Lb Horslunde S:n delt i to Ejerlav, 109; Delingen ikke efter Tjenerforhold 1664, 244 — Mb Nr. 637.
- Nøbøllegaard — Holeby S:n, 78.
- Nørreballe — Lb Østoft S:n, 95; 158.
- Nørregaard — Hgd Slemminge S:n, 70.
- Norreskov — Kettinge S:n, 49.
- Olstrup — Lb Engestoft S:n, 38; Landgilderegulering uden Regulering af Landskifte, 232.
- Olstrup — S:n, 83 — Mb Nr. 645.
- Olstrupgaard — nu Lungholm Olstrup S:n, 83.
- Opager — Lb Aageby S:n nu Landet S:n, 97.
- Oreby — Lb Saksjøbing S:n, 30; enkelt Radby, 214; Landskiftet og Landgilden, 225.
- Orebygaard — Hgd Saksjøbing S:n, 31.
- Orne — Overdrev Majbølle By og S:n, 23.
- Pallerup — nedlagt Lb Vejleby S:n, 99.
- Pilet — Lb Olstrup S:n, 83.

- Povlstrup — nedlagt Lb Toreby S:n, 44; Jord i Fled med Korsemarke, 142.
- Prierskov — Hgd Toreby S:n, 47.
- Pugemosestofte — Lb Radsted S:n, 43; Landgilderegulering uden Regulering af Landskifte, 232.
- Pugerup — nedlagt Lb Olstrup S:n, 83.
- Pugerup Slæt — Overdrev Olstrup S:n, 84 f.
- Paarup — Lb Østofte S:n, 94.
- Paarupgaard — Østofte S:n, 94 f.
- Radsted — S:n og Lb 41 f. — Mb Nr. 669.
- Ravnsby — Lb Birket S:n, 113; Landskiftet 173; Landskiftet og Landgilden, 225, 235 — Mb Nr. 638.
- Reersnæs — Lb Østofte S:n, 92; enkelt Radby, 214; Landskiftet og Landgilden, 225.
- Reersø — Lb Saksøbing S:n, 30; Landskiftet og Landgilden, 226.
- Refshale — Lb Maribo S:n, 39; Landskiftet og Landgilden, 225.
- Ringseby — Lb Herredskirke S:n. Fællesskab med V. Karleby, 139 Fodn. — Mb Nr. 633.
- Ringsbølle — S:n og Lb, 88 — Mb Nr. 649.
- Roløkke — Lb Købelev S:n, 112.
- Rosenlund — Hgd Toreby S:n, 46.
- Rykkerup — Lb Toreby S:n, 46; Landskiftet og Landgilden, 226.
- Rødby — Kbst, 89; Nymarker i Rødby Byjord, 240 — Mb Nr. 650.
- Røgbølle — nedlagt Lb Godsted S:n, 71; Del af Godsted Birk, 179; Landskiftet og Landgilden, 227, 236.
- Rorbæk — Lb Saksøbing S:n, 29 f.
- Raa — Lb Hillested S:n, 91.
- Raagelunde — Lb Kettinge S:n, 47.
- Raahave — Lb Holeby S:n, 77.
- Saksøbing — Kbst og Lds, 29 — Mb Nr. 673.
- Saltvig — By og Otting Stokkemark S:n, 108; Marker i Fled, 142; Gaardtofter i Byen, 211; Landskiftet og Landgilden, 227 — Mb Nr. 612.
- Sandager — Lb V. Ulslev S:n, 58.
- Sjælstofte — Lb Errindlev S:n, 71.
- Skelstrup — Lb Hunseby S:n, 32; Landgilderegulering uden Regulering af Landskifte, 232.
- Skibelunde — nedlagt Lb Gloslunde S:n, 241 — Mb Nr. 619.
- Skodsebølle — Lb Landet S:n. Jord i Fled med Strogeby Græshave S:n, 142 Fodn. 1 — Mb Nr. 617.
- Skottemarke — Lb Fuglse S:n, 76.
- Skovby — Lb Errindlev S:n, 71.
- Skovby Slæt — Overdrev Errindlev S:n, 85.
- Skovbølle — Lb Købelev S:n, 111.
- Skovlænge — S:n og Lb, 163; dobbelt Sæt af Marker, 244 — Mb Nr. 616.
- Skovotting — Del af Stokkemark S:n, 107 — Mb Nr. 612.
- Skyttehuset — Hus Østofte S:n, 96.
- Skorringe — S:n og Lbyer, 96 — Mb Nr. 656.
- Skaanshave — Østofte S:n, 95.
- Skaarup — Lb Herridslev S:n, 59.
- Slemminge — S:n og Lbyer, 66 — Mb Nr. 677.
- Sløse — Lb V. Ulslev S:n, 57.
- Sløsserup — Lb Toreby S:n, 46.
- Soesmarke — Lb Majbølle S:n, 24; Tofteskifterne i Byen, 211; Forholdet mellem Landgilde og Landskifte, 215, 227.
- Stensøre — Skov til Orebygd Saksøbing Lds, 31.
- Stokkemark — S:n og Lb, 106 — Mb Nr. 611, 612.
- Stokkenæsgaard — Gd Stokkemark S:n, 108.
- Storemark — Landet S:n. Fællesmark for 8 Byer i Sdr. Hrd., 139; 142 Fodn. 1 — Mb Nr. 617.
- Strandby — nedlagt Lb Hunseby S:n, 33.

- Strogeby — nedlagt Lb Græshave S:n.
Jord i Fled med Skodsebølle Landet S:n, 142 Fodn. 1 — Mb Nr. 618.
- Stubberup — Lb Herridslev S:n, 60.
- Suderballe — Lb Arninge S:n, 158.
- Sundby — Lb Toreby S:n, 44.
- Sædinge — S:n og Lbyer, 78 f.; St. Sædinge Landskiftet og Landgilden, 227 — Mb Nr. 651.
- Sædingegaard — Hgd Sædinge S:n, 79.
- Søholt — Hgd Kronge S:n, 90.
- Søndergaard — nedlagt Gd (= Kelstrup) Errindlev S:n, 74.
- Sønderskov — Overdrev Bursø S:n, 91.
- Sønderskov — Flintinge Toreby S:n, 45.
- Sørup — Lb Østofte S:n, 94.
- Sørup — Lb V. Ulslev S:n, 58.
- Teglgaarden — Gd Radsted S:n, 43.
- Tillitse — S:n og Lb. Tværdelte Agre i Byjorden, 187; 5 Gde til Knubbeløkke Birk, 236; Gennemsnit af Agerbredde i 15 Skifter, 238 f.; dobbelt Sæt af Marker, 244; Udlodningen i nogle Skifter efter Gaardstørrelse, 248 — Mb Nr. 621.
- Tirsted — S:n og Lbyer, 100 ff. — Mb Nr. 653.
- Tjennemarke — Lb og Otting Stokke-marke S:n, 107; Landskiftet og Landgilden 227 — Mb Nr. 611.
- Tjustrupgaard — nedlagt Gd Aageby S:n nu Landet S:n, Trap IV 102 Tygestrupgd, 98.
- Tjørneby — Lb Utterslev S:n tidligere Vindeby S:n, 125, 126 Fodn. 1; Toft-roder i Byen, 160 — Mb Nr. 632.
- Tofte — Lb Nebbelunde S:n, 81.
- Tokkerup — Lb Kettinge S:n, 47.
- Toreby — S:n og Lb, 44; særhegnede Bytofter, 213 — Mb Nr. 666—668.
- Toreby — Lb Ryde S:n. Fællesskab med Havbølle, 139 Fodn. — Mb Nr. 615.
- Torpe — Lb Errindlev S:n, 73.
- Torpegaard — nedlagt Gd Vejleby S:n, 99.
- Torrig — Lb Birket S:n, 112; Land-skiftet ikke det samme i 3 gamle Mar-ker som i to nye, 241; Udlodningen i de to nye Marker sammenlignes 241 ff. — Mb Nr. 638.
- Torslunde — S:n og Lb, 82, 163 — Mb Nr. 646.
- Torup — Lb Bregninge S:n, 50.
- Tostrup — Hgd Skorninge S:n, 97.
- Tostrup Fang — Jorden til den nedlagte Gd Tostrup Døllefjælde S:n, 55.
- Troelseby — Lb Sollested S:n. Dens Nm. til Fleds med Højreby Nm., 141 — Mb Nr. 613.
- Trudstolpegaard — Gd Vaabensted S:n, 36.
- Trætteholt — Del af Merretskov Østofte S:n, 95.
- Tuderød — nedlagt Lb Taars S:n, 25.
- Tvede — nedlagt Lb Vejleby S:n, 99.
- Tving — Lb Vesterborg S:n. Fællesskab med Langesø, 139 Fodn. — Mb Nr. 639.
- Tygestrupgaard — se: Tjustrupgaard.
- Taaderød — Lb, se: Tuderød.
- Taagelund — Døllefjælde og Musse S:ne, 55.
- Taagense — Lb Nysted S:n, 41; Land-skiftet og Landgilden, 228.
- Taagerudsgaard — Gd Østofte S:n, 96.
- Taagerup S:n og Lb, 86 f. — Mb Nr. 647.
- Taars — S:n og Lb, 24 f. — Mb Nr. 672.
- Udstolpe — Lb Slemminge S:n, 66.
- Ugleholt — 2 Gde Stokke-marke S:n, 107.
- Ullet Lille — Skov Døllefjælde S:n, 65.
- Ulslev Vester — S:n og Lb, 56 — Mb Nr. 685.
- Ulslev Øster — S:n og Lb, 55, 163 — Mb Nr. 683.
- Underup — Lb Bregninge S:n, 50.
- Urne — Lb Horslunde S:n, 109 — Mb Nr. 637.
- Utterslevgaard — se: Vintersborg.

- Vantore — Lb Nysted S:n, 39; Ø. og V. Vantore Landskiftet og Landgilden, 228 f.
- Vejleby — S:n og Lb, 98 — Mb Nr. 654.
- Vesterballe — Bydel i Dannemare By, 158, 236, 244 — Mb Nr. 620.
- Vesterbo — Lb Købelev S:n, 112.
- Vesterby — Høleby S:n, 77 Fodn. 3.
- Vesternæs — Lb Vestenskov S:n nu Kappel S:n, 106; Landskiftet og Landgilden, 229, 235; V. Birk, 229 Fodn. — Mb Nr. 623.
- Viet — Lb Tirsted S:n, 100 ff.
- Vignæs — S:n og Lb, 22; Tofteskifterne i Byen, 211; Landskiftet og Landgilden, 230, 235 — Mb Nr. 671.
- Vintersborg — Hgd tidligere Utterslevgaard; udskilt af Fællesskab, 155. — Mb Nr. 632.
- Vodskemark — o: Vaarskovmark Dannemare S:n, 95 Fodn. 5.
- Volshave — Lb Gurreby S:n. Fællesskab med Gurreby, 139 Fodn. — Mb Nr. 614.
- Vriet — Del af Merretskov Østofte S:n, 93 ff.
- Vraagaard — Gd Kettinge S:n, 47.
- Vaabensted — S:n og Lb, 34 — Mb Nr. 674.
- Vaarskovgaard — Gd Østofte S:n, 95; cf. Vodskemark.
- Æskemose — Tirsted S:n, 104.
- Æskemose — Overdrev Døllefjælde S:n, 55.
- Øgaard — nu Ulriksdal Godsted S:n, 71.
- Øllebølle — Lb V. Ulslev S:n, 56, 58; Gennemsnit af Agerbredder, 239; en Gaardsædegaard, 246.
- Øskoven — Godsted S:n, 70 f.
- Østerballe — Lb Købelev S:n, 112; 158.
- Østerballe — Bydel i Dannemare By, 158, 236, 244 — Mb Nr. 620.
- Østerby — Lb Slemminge S:n, 66.
- Østerskov — Fuglse S:n, 76.
- Østofte — S:n, 92 og Lb, 94 — Mb Nr. 657, 658.
- Aageby — nedlagt S:n, 97; Lb nu Landet S:n, 98.
- Aalevadgaard — Gd Godsted S:n, 177 ff.
- Aalholm — Hgd Nysted S:n, 41.
- Aalstrup — Hgd Aageby S:n nu Landet S:n, 98.
- Aarsmarke — Hgd (nu Knuthenborg) Hunseby S:n, 34.
- Aaserup — nedlagt Lb Tirsted S:n, 100 ff.; Kronens Gd (1532), 100 Fodn. 3.

ORD- OG SAGREGISTER

Adelby — Centrallandsby, Moderby, 150 ff.

Aflæggerby — By flyttet ud fra Adelby, 150 ff.

Agre — Ager(inddelingen), 114 ff.

Alminde — Marknavn og Bebyggelsesnavn, 123 f.

alternerende Fællesskab — Agrenes spredte Beliggenhed imellem hinanden i Bymarkerne, 14, 135.

Arbejdsjournal — Landinspektørernes Optegnelser under Arbejdet i Marken ved Tegning af Udskiftningskort.

Avred — se *Ævred*.

Avredsbed — se *Ævredsbed*.

-balle — Navneendelse i Bebyggelses- og Marknavne, 158 f.

Birk — Godsted 179, Kallø 26 + Fodn. 3, 29, Kettinge (Vantore) 39, Knubbeløkke 229 Fodn., 236, 244, Krønge 89, Majbølle 23 Fodn. 1, 29, Meltofte 236, 244, Næsby 229 Fodn., Rødby 78 Fodn. 2, Soesmarke 24 Fodn. 1, Vesternæs 106, 229 Fodn., Vignæs 22, 25 Fodn. 2.

Bol — Agre og Eng i B., 49 og Fodn. 1, 241.

Bolskifte — 41, 171, 233.

brot(h)æ — gammeldansk, 129 Fodn. 1.

Brudgærde (Brogærde) — 18 og Fodn. 3.

bryde (brøde) — (i fynske Mbb), hyde, grænse sammen, 130 Fodn. 6.

Brød — Skel eller Grønvej, 129.

-by — Navneendelse, 147 ff; Markfællesskab i Byer paa *-by*, 157.

By — *-anlæg* 214, *-fællesskab* se: Markfællesskab, *-grænser* 126, *-jord tvedeles* 207, *-spaltning* 151 (cf. Kolonisation).

Bølbrod — (ærosk) Tværager eller Grønvej, 129.

-bølle — Navneendelse 147 f.; Markfællesskab i Byer paa *-bølle* 160; i Marknavne 161.

Delingstal — det Antal Agre hvori Skifterne fortrinsvis deles i de regulerede Byer, som Regel stemmende med Antallet af Gde (Undtagelser herfra 60, 69).

Egalisering — Lighedeling af den Landgildeydelse, der paahviledes en By, imellem samtlige Gde. Da Hartkornet i Matr. 1664 blev udregnet paa Grundlag af Landgilden, blev ogsaa det ens for Gdene.

Ejrlav — 14, 144; By delt i to E. 109.

Ekstrakt — Uddrag af Markbogens Maa-leprotokoller, der viser den enkelte Gds Tilliggende og Areal.

Eng — takseret, ikke maalt, 118 f.

Enhedsager — Ager af Standardbredde 237 ff.

Enkeltagre — Udlodning af Jorden saa hver Gd kun havde een Ager ad Gangen i Skiftet (Modsætning til sammenliggende Agre).

externt Fællesskab — Fællesskab, der omfatter flere Byer i store Fællesmarker, cf. Planche 2; 75, 109 (cf. internt Fællesskab).

Fang — Tostrup Fang 55.

Fjerdng — Inddeling af Byer i F-er, 159 f.

Fjerre — smal Ager, 116 f.

Fled — bruges ikke i Mb om en særlig Form for Fællesskab, 140 ff.

Fornskifte — uregelmæssigt Landskifte, 171.

Forslætter — Engstrækninger i Udkanten af Agerskifter.

Fælade — omdannet af Fæ-laue, 131 Fodn. 2.

Fælænd — omdannet af Fæ-lane, 121 + Fodn. 3.

Fælded — Overdrev, Overdrift; dels om los Græsning i Vangene, dels om faste Græsningsomraader, 119 ff.

Fællesskab — alternerende F. 135; F. i Overdrev 136; By- eller Markf. 137 ff.; kompliceret F. 100, 111, 140; externt F. 75, 109, 161; internt F. 42, 143, 161.

Fævej — hegnet Vej fra By til Overdrev 84, 86, 92.

Gjædda — (bornholmsk), lollandsk Fjerre, 117 Fodn. 1.

Gærder — Hegningsbestemmelser og Former for Hegn, 16 ff.

Gaardsæde — f. Eks. 57, 61, 98; halv G. 61; Tildeling af Agre 216, 246.

Hafnskipti — (norsk), 171 Fodn. 8.

Halvbed — (sjællandsk *Halvbrød*), tværdelt Ager, 114 Fodn. 5.

Hammerskifte — sladedelt Jord, 171 Fodn. 8, 190. Til Behandlinger af Emnet kan nu føjes: Nordholm: By »i hambri ok i forni skipt«. Vetenskaps-Societeten i Lund. Årsbok 1948, 39—103.

-have — Navneendelse, 147, 190.

Haver — Vænger eller samlede Jordlodder i Skovegne, Skovhaver, 91, 95 f., et passim.

Hede — Benævnelse for Fælded i Lollands Nørre Herred, 121.

Helmissomad — Afgifter i Naturalier til Præst og Degn. Oplysninger herom i Hb 1571; Povl Rogerts Samlinger i Thott fol. 730, cf. Khist. Saml. 3. R. VI, 401; 4. R. II, 273. Svares af Hgd efter Nedlæggelse af Landsby, 46 (cf. Tiende).

Herred — Herredsgrænse (i Forhold til Sognegrænse), 31, 97, 137; cf. Planche 5.

Hyd (Høvd) — Skelager (Forpløjning) eller Gronvej, 130.

Hydager — Forpløjning, tværløbende Yderager i Skifte 114, 185; som Skel mellem Ejerlav (1539), 82 Fodn. 2.

hyde (høyde) — grænse sammen, dels om Jordlodder, 68 + Fodn. 2, og dels om tværdelte Agre, der ligger i Forlængelse af hinanden imellem hellange Agre, 114 f., 130 Fodn. 6.

Hyder — Agerskifte ved Sogneskel, Hejrede H. 68; 78, 91.

Hydesten (Højde-) — Skelsten, dog ikke af de autoriserede med Kul og Flint under, 131.

högha byr — (fsv.), 152.

Hørtoft — Marknavn, 152.

høræ toft — (EL II, 54, 68), 152.

Hovd — se: *Hyd*.

Indvang — 105, 240.

-inge — Navneendelse, 147, 149.

internt Fællesskab — alternerende Fællesskab, der omfatter to Byer, i Reglen i samme Sogn, 42, 143, 161.

Jorddeling — Separation og Kobbeldeling, 53 + Fodn. 1, 138.

Kolonisation — Udflytning paa ikke bydelt Jord, 151 (cf. Byspaltning).

kænnæland — (jysk *Kendagre*, *kendt Jord*), JL III, 13; 240 Fodn. 1.

Landskifte — Delingen af Jorden mellem Byer i Marker, Skifter og Agre. Former for L., Planche 5; 172 ff.; reguleret L.

- 172 ff; uregelmæssigt L. 180 ff.; analyseret i Bursø 191 ff.; i Døllefælde 199 ff.; L. og Landgilde i Byer med Regulering 214 ff.; det uregelmæssige L. 237 ff.; forskellige Former i samme Bys Jorder 240 f.; Delingsprincip i Byer med sen Forøgelse af Vangene 241 f.; i Byer med dobbelt Sæt af Vange 243 f., 245 ff.; L. baseret paa Flademaal snarere end paa Breddesystem naar uregelmæssigt, 247.
- lev* — Navneendelse, 147 f.
- lunde* — Navneendelse, 147 f.
- lokke* — Navneendelse, 134.
- marke* — Navneendelse, 147, 149.
- Markfællesskab — Byfællesskab, Fællesskab i Agerjord mellem to (eller flere) Landsbyer, 14, 137 ff.
- Modelbog — i Matriklen 1688 en Række Protokoller med Taksering af de enkelte Gde til Hartkorn.
- Maalsgaard — 23 + Fodn. 2.
- Oldbol — her benævnt Gaardgruppe (i uregelmæssigt Landskifte), 249, cf. 195, 204.
- Ophov* — Yderager i et Skifte, hvor Maa-lingen er begyndt, 185 Fodn. 2.
- Ornum — 63, 171, 182.
- Ornummebol — 27, 79, 171.
- ouerlut, gaa* — (bornholmsk) gaa i Ævred, 169.
- overskaaren* — om Ager: tværdelt, 114 Fodn. 4, 115.
- Radby — enkelt og dobbelt R., 214.
- Rebning — dels Udlodning af Agre, 233; dels Deling mellem Byer eller Lods-cjere, 234; R. efter Sæd eller efter Skyldfald, 234; R. ualmindelig paa Lolland, 235; R. fraraades, 247 + Fodn. 2.
- Regulering af Landskifte — dels ved en Udlodning i proportionelle Bredder, 230; dels ved en proportional Tildeling af Agre uden Udlodning, 231; Tiden for R., 235; R. især i Byer, der var Kloster- eller Domanialgods, 235, 247.
- Renbroder — Renbrødre kaldtes to Naboer i Agerjorden, der havde Agre løbende Side om Side (undertiden adskilt af en Ren, dvs. uplojet Strimmel), 195.
- Rensten — Skelsten, 239.
- Rotation — Omdrift, den bundne Om-skiftning af Sædart, 19 ff.; Fig. 1.
- Rud* — Rydninger, 70 93, 94; 181 f.
- sammenliggende Agre — to eller flere Agre Side om Side i samme Skifte, dyrket af een Gd, 184 ff.
- sammenmaalte Agre — Agre der er maalt under eet, som Regel uden at Maalene for de enkelte Agre er opgivet; sammenliggende Agre.
- Separation — lodsejervis Adskillelse af Fællesjord, 137.
- separere — skifte Jorden lodsejervis, 51.
- Serie — her brugt specielt om den regelmæssige Rækkefølge af Byens Gaarde i et Skifte. Gdene havde Agre i bestemt Orden i Skifter, der var maalt fra S. og Ø. og i modsat Orden i Skifter maalt fra N. og V.; Serien kan findes to og flere Gange i samme Skifte.
- Skel — naturligt S., 55, 61, 78, 80; dobbelt Grøft langs Skeldige afløser ældre Ordning, 60, 102; S. i Form af Grønvej mellem Marker, 52; S. uden Gærde tegnet som stiplede Linie paa Udskiftningskort, 53, 55, 78; manglende S. omtales af Konduktørerne, 15, 64, 81; S. i Form af Hyder, 77; Hyd eller Brød, 83, 88 Fodn. 1; S. og Grænser 124 ff.
- Skelle(r)ne* — Skelager eller Skelagre, 131.
- Skifte — Aas, Fald, 117 f.; -deling i reguleret Landskifte, 173 ff.; i uregelmæssigt Landskifte, 180 ff.; Forskelle alt efter Skiftets Plads i Byjorden, 184.

- Skove — takseret, ikke maalt, 122 ff.
- skovløben — specielt om Agerjord, som er løbet i Skov, er blevet bevokset med Busk og Krat; Skovjord.
- Slade* — samlet Areal af dyrkede Agre (under Fællesskabets Periode); nu: Mark, Stykke.
- sladedelt Jord — Jord delt i Agerstykker og ikke i Skifter med alternerende Fællesskab, 189 f., 249; hammerskiftet Jord, champs ouverts et irréguliers.
- Slæt* — Benævnelse paa Fællesoverdrev paa Sydlolland, 121.
- Sogn — Sognet som en Dyrkningsenhed, 163 f.; Sogdenes Opdyrkningsprocent 164 og Fig. 5; Sognegrænser i Form af Broder eller Hyder, 88 Fodn. 1; 125.
- Solskifte — 171, 233.
- sted* — Navneendelse, 147, 149.
- Stuf — Særjord fri for Rebningsklausulen, 182.
- Særjord — under Rebningsklausulen, 189.
- Tiende — Refusion for Tidendetab som Følge af Arrondering, 70 (cf. *Helmissenmad*); T. svares til Nabosogn, 25.
- tofte* — Navneendelse, 147, 149.
- Tofter — særregnede Toftevænger, 64, 81, 213; ikke Særjord i flere regulerede Byer, 211; T. i Byer med uregelmæssigt Landskifte, 212; 209 ff.
- torp* — Navneendelse, 147, 149 f.; Byfællesskab i Torpbyer, 153 f.; Navneledet i Marknavne, 156 f.
- Tovangsbrug — 133 f.; se Fig. 1.
- Treding — Inddeling af Byer i Tredinger, 159 f.; Toftrode 160.
- Trevangsbrug — 133 f.; se Fig. 1.
- Tvedeling af Byjord — 26, 63, 105, 107, 204, 207, et passim.
- tværdelte Agre — overskaarne Agre, Kendetegn paa uregelmæssigt Landskifte, 186 ff.; mindste Enhed i en arealberegrende Skala, 247 f.
- Udejer — saaledes betegnes i Mbb Selvejere og Fæstere, der dyrkede Jord, der regnedes til Nabobyernes Omraade, 14, 109.
- Udfald* — Yderager i et Skifte, hvor Maaingen afsluttes, 185 Fodn. 5.
- Udlodning — Deling af Skifter i Agre, i reguleret Landskifte, 173 ff.; i uregelmæssigt Landskifte, 183; dæmmer op for Trætte, 234; baseret paa Breddesystemet i reguleret Landskifte, 230 ff.; maaske paa Flademaal i uregelmæssigt Landskifte, 247.
- Udsæden — Grundlag for Gaardenes Taksation, 247.
- Udvang — 105, 240.
- Vang — Mark, eller specielt om to eller flere Byers Marker, der følges i Rotationen og er lagt sammen i Vangelag, 113 ff.
- Vangelag — Ævredsfællesskab, Sammenlægning af to eller flere Byers sammenstødende Marker under fælles Hegn, 19; 131 ff.
- Varp* — (jysk), lollandsk Fjerre, 117 Fodn. 1.
- varskógr* — gammelnorsk (14. aarh.), fsv. *varskogher*, 95 Fodn. 5.
- waræ* — (gammeldansk) Ore, 95 Fodn. 5.
- Vasegårde* — 18 + Fodn. 4.
- Vratte* — (jysk) Tværager, passim.
- Ævred — den dobbelte Betydning i nordisk, Afgift af Jord og Jordomraadet har en Parallel i engelsk *average* og i andre Ord, 166 ff.
- Ævredsbed (Avredsbed)* — 167.

SUMMARY

The main source of these agrarian-historical studies is the Surveyors' Inventory of Land from 1681—82. It is not a first-rate source of information about the field-system of the period in question. It has been corrected and supplemented by means of maps showing the allotment from about 1770—1825 and by different reports in connection with the allotment.

The area examined is the island of Lolland. The system with open fields was common in Europe during that period. Its development in Lolland is characterized by the fact that freeholders and tenants in some cases cultivated strips of land situated in fields belonging to neighbouring villages, and that the open fields were common to two or more villages, having no enclosures or marked-out boundaries. Even if the boundary between two villages was fixed, there was no fence on the border-line. Instead the fences stretched from the village to the border-line, where they adjoined fences from the neighbouring villages. In this way the fences separating the fields were like radii with the village as the centre. This practice depended on a mutual accord as to the fencing and as to the rotation of crops sown in the fields.

Chapter I gives a description of the field-system of each village, in particular in the two easterly hundreds of the island of Lolland. The fields and the shots (flats) named in the Surveyors' Inventory 1681—82 are located by means of the maps showing the allotment (1770—1825) so as to allow investigations of the borders of the arable land and of the way in which the boundaries were marked out.

In Chapter II a short description is given of the units characterizing the country: the fields, the meadows, the pasture commons, and the woods.

Of the parish boundaries now to be found a few can be traced back beyond the geometrical regulation in connection with the allotment. There are different kinds of boundaries according to the age of the boundary or to the district in which it is found. In former woodland it could be "terraced" or fixed by means of a few points (stones, hills, or trees). We often find that the parishes were kept apart by areas of common pasture, which were not divided between the villages unless it was wooded or had been wooded at an earlier stage. In few cases it is found that the fields of a village were surrounded by woods or meadows used for feeding the cattle. Here the fences were circular, but where the fields adjoined fences from the neighbouring villages the fences were radial and continued in the neighbouring fields. This way of fencing may have originated from the three-field system and have constituted one of the advantages of this system.

The boundaries were marked out in different ways by means of dikes, ditches, mere-stones, or by a green strip of land named *høvd* (which is supposed to be the same word as *huvers* (*uvers*) in Lincolnshire) or *brød* (Old Norse *brot*).

Because of the special way of fencing many villages were interdependent as to the rotation of crops (Plate 3). The triennial succession of (1) rye, (2) barley, and (3) fallow was customary in the eastern part of the island of Lolland. In the midland there was a quadrennial succession of (1) rye, (2) barley, (3) peas, and (4) fallow; and in the western part a quinquennial succession. Here barley was sown twice in the succession (fig. 1).

The use of names like *Gaardsvang* (*Gadevænge*) and *Byagre* makes it likely that the fields have formerly been divided into infield and outfield.

In this field-system community generally denotes: (1) intermixed and scattered arrangement of the ridges (lands, rigs, selions) in the shots (flats) of the three, four, or five fields, (2) obligation to follow the rotation of crops fixed by the villagers in common, (3) common use of meadow, wood, and pastures (hams), (4) participation of two villages in the same area of arable land without boundaries, (5)

participation of several villages in the same area of arable land without boundaries, and (6) complicated community where any one village was bound in community to two or three others.

Of these special stress has been laid on nos. 4 and 5. Plate 4 shows the existing cases of community of arable land between two or more villages. They are divided into two types: (1) internal community in cases where two villages participated in the same arable land and had intermixed strips of plough-land, and (2) external community where two—or often more—villages participated in the same arable land with their areas to some extent apart, though without boundaries. The internal community only exceeded parish-boundaries when a village had been transferred from one parish to another, whereas the external community often exceeded the parish-boundaries.

As to degree, this kind of community differs, some villages having only one, others having two, three (four or five) fields in common with neighbouring villages. In the former case the community is internal. It is found especially in the eastern part of the island, where a main village (*adelby*) has been split up into two, a detached village (*af-læggerby, torp*) being moved out onto a field pertaining to the main village. This kind of community may be a remnant from the time when the detached village (*thorp*) was first founded.

The external community is of the same kind as the complicated one and implies cultivation of common pastures with no boundaries. The complicated community comprises several villages, in a few cases even all the villages of a parish.

Lauridsen has described a special kind of community which he calls *fled*. Analyses of the cases where the term *fled* is used in the Surveyors' Inventory of Land about community indicate that it signifies no special type of community. What Lauridsen has called *fled* corresponds to a certain distribution of the ridges where one farm had an uninterrupted succession of ridges, presumably strips of plough-land dating back to the period when they were meadows or wood.

Chapter III deals with the relation between field-system and

habitation. Johs. Steenstrup was the first to calculate the ratio between the place-name of a village and the size of the village. Steenstrup compared the rent-roll of King Valdemar (1231) with the standard of land tax (*hartkorn*) in 1844 and pointed out that the villages with names ending in *-lev* and *-inge* were larger than villages with names ending in *-by*, *-torp*, and *-næs*. This constant ratio was by Lauridsen considered from a historical point of view. He asserted that the minor villages were younger than the others. This view has been adopted in the interpretation of place-names as a clue to the dating of the habitations. But its use as a historical touchstone does not seem to be justified. The villages of Lolland show the same relations as found in other Danish villages. The discussion of the different types of names (*-by*, *-torp*, and so on) shows the limitation of this method of dating the foundation of villages. The main source of error springs from community between villages.

The dividing up of the land, and perhaps also the fencing adopted when the triennial fallow got into use, may have put a stop to the foundation of new villages. Previously the foundation of new villages took place either through a colonisation (if the village was built on land that had not been divided) or through a moving out of a few farms to form a new village in the field pertaining to the main village. In the former case the new village got an infield of its own, in the latter community could be established on arable land. This may explain the expression *høræ toft* (higher toft) mentioned in the medieval law of King Erik, probably alluding to a habitation that has been moved out into the village field.

When the names of the villages are grouped according to endings it appears that half of the names ending in *-torp*, registered as a township (*ejerlav*) in 1688, had part of their arable land in community with other villages. Still there is a difference between villages with names ending in *-torp* as to their foundation. Some of them are founded as manorial estates by a colonisation on commons, others are villages moved out into the village field and in this group community in one field of arable land is often found. In the western part of the island names in *-torp* are rare, being mostly replaced by

names ending in *-by*. These villages often have community in the arable land.

Names in *-balle* are either place-names or field-names. The meaning 'part of a village' found in one village, which was divided into east- and west-*balle*, probably originates from a division of the village into quarters (wards) during the feudal period, the ending being identical with French *bailli*, Med. Lat. *ballia*.

Place-names in *-bølle* are generally considered to date from about the same period as names in *-torp*. Because of the fact that villages with names ending in *-bølle* as a rule have external or complicated community in arable land while villages ending in *-torp* mostly have internal community, it is supposed that the choice of name may have been due to villages with names ending in *-bølle* being founded in an infield of their own, while the villages ending in *-torp* were founded in the common field.

Chapter IV deals with the principles of division of the arable land into shots (flats) and of the shots into ridges. The understanding of these principles is conditioned by the exactness of the Surveyors' Inventory of Land (1681—82), where the dimensions of the acre-strips (ridges) are given in great detail.

The stress is laid on the division of the shots, on the succession of the shareholders of the land, and on the portioning out of the ridges. On the basis of these details it is found that several principles have been applied in dividing the arable land. There are two main groups, regular and irregular land-division, each of which may be subdivided. Plate 5 shows the results of these investigations.

In cases of regular land-division it is often found that the shots are divided into ridges according to the number of farmsteads in the village. The succession of the farmsteads was alike in all the shots. In some cases the succession was regulated according to the site of the (enclosed) home-field (toft). The principle was that the farmsteads having a share in the home-field to the south or to the east of the village are the first in the succession where measuring started from the eastern or the southern end of the shots, while farmsteads having home-fields (tofts) to the west or north are last in the succes-

sion. Conversely, they are the first if the measuring started from the western or northern end of the shots. This rule corresponds to the rule of the medieval regulation named *solskifte*. It appears that the breadth of the ridges corresponds to the size of the rent of land in contemporary rent-rolls. Where the tenants were levelled as to rent the ridges were of equal breadth; where they were divided into a few classes the breadth of the ridges varied accordingly.

In some villages the succession of farmsteads in the shots was interrupted, only short series occurring. The short series are regulated according to the *solskifte*, but they do not alternate regularly. This type of regulation corresponds to the medieval regulation named *bolskifte*.

In villages where tenants and freeholders had ridges side by side, a division has in a few cases been found in which the breadth of the ridges varies considerably, but the proportions are kept up from one shot to another. In these cases there is no levelling in the rent-rolls.

Another type of land-division is characterized by strips of land to each farmstead containing an uncertain number of ridges in the shot. These strips were proportioned to the rent of land.

In all these cases it is obvious that the purpose was a just division of the fields within the frames of the open-field system.

In what is called the irregular land-division there is no trace of the distinctive features that gave the regular land-division its peculiar stamp. The characteristics of the irregular land-division are in the first place the irregular shots, some of them being small with few ridges, others large with ridges for most or all of the shareholders. Few shots are divided into single ridges only, each belonging to one farmstead; but very often two, three, or more ridges, lying side by side, pertained to one farmstead. Only now and then there are shots, especially in the outskirts of the fields, which are divided according to the regular land-division. As to the breadth the ridges varied considerably.

In villages having irregular land-division the leasehold farms are of full or half size, and further farmsteads representing a fourth, eighth, or sixteenth part of a farmstead are common, whereas in the

villages with regular land-division only leasehold farms of full or half size occur. It is a characteristic feature in the irregular land-division that all shareholders in the village might have broad ridges as well as narrow ones, and consequently it is not possible to find a ratio between the breadth of the ridges and the size of the rent of land.

A third characteristic feature is that the length of the ridges varies so much within the single shots that the series of the ridges mentioned in the survey cannot indicate a succession of ridges lying side by side in the shots. In special cases it may be proved from the measures that the ridges were divided across into two, or sometimes three parts. Therefore, even if we know the measures of all the ridges in a shot, it is as a rule impossible to draw the outlines of the entire shot.

As a fourth characteristic is mentioned the placing of land in exclusive possession (*særjord*); it might be situated on the outskirts of the shots, or within the shots among the ridges cultivated by freeholders or tenants. Sometimes it was situated in special shots near the farmstead to which it belonged; but only occasionally it can be stated to have been an enclosed homefield or paddock.

A special type of irregular land-division is found in the southwestern part of the island. Here the farmsteads had not intermixed ridges, instead whole shots belonged to one farmstead. It is supposed to be the land-division which in France is called *champs ouverts et irréguliers*, in Sweden *hammerskiftet* land.

Although the succession of the shareholders is not regular, still the series of farmsteads is not quite disorderly. A statistical calculation reveals that two or sometimes three farmsteads might constitute a group that more frequently than the others had ridges side by side. These groups were not regulated according to the above principle known from *solskifte* occurring in the regulated fields, and were rarely composed of farmsteads belonging to the same landlord.

Tofts. In villages with regular land-division the tofts were often regulated by the same principles as the fields. That is to say, they were no longer enclosed homefields, and it is questionable whether

the size of the tofts has been a criterion of the division of the rest of the fields.

Still, in some villages enclosed tofts are to be found whether the land-division is regular or not, when natural material for fencing was at hand in abundance.

Division of land and rent of land. It is not known when or by whom the regulations were established. In villages with regular division of land there may be a clear ratio between the number of ridges in the shots and the number of farmsteads in the village as well as between the breadth of the ridges and the rent of land. Regulations have been found especially in villages where the Crown or monasteries owned—or had owned—the whole village, or where it belonged to a manor. It is often combined with a levelling of the farmsteads as to rent of land, or with a division of the farmsteads into two or three groups. Still, there are villages where an equalizing of the rent of land was not combined with a regular division of land. This levelling is of later date and is probably made out of consideration to the accounts.

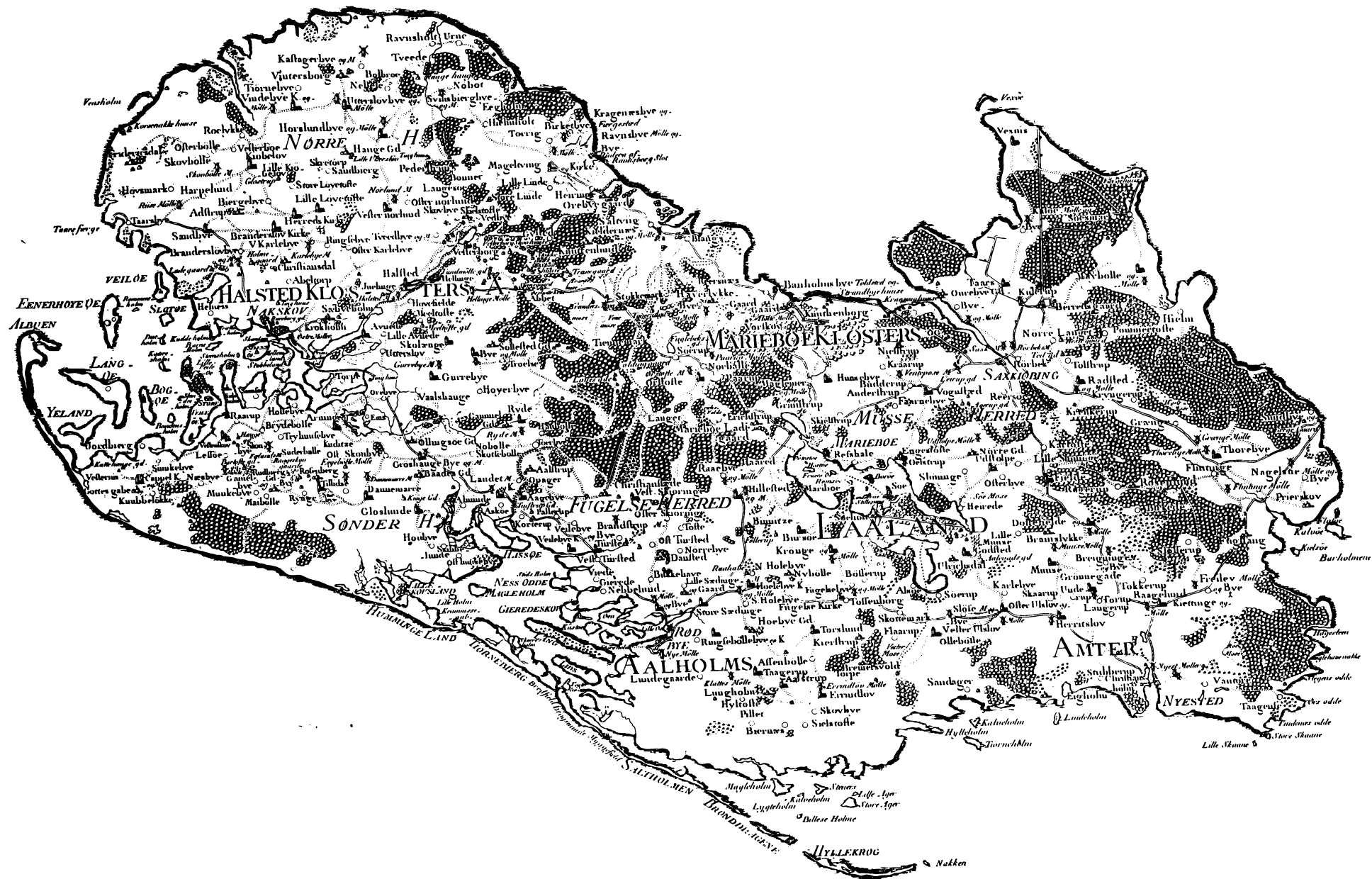
The division of land in these villages must have been carried out by means of measuring-ropes (*rebning*). This way of dividing land was used in measuring out the ridges of the shots, as well as in tracing the boundaries between two or more estates through a summing up of the quota of each shareholder.

In a royal statute (*recess*) of 1558 it was claimed that measuring with ropes should be based on the rent of land. Most likely the common usage, also after that time, was to base this measuring on the quantity of seed sown by the shareholders.

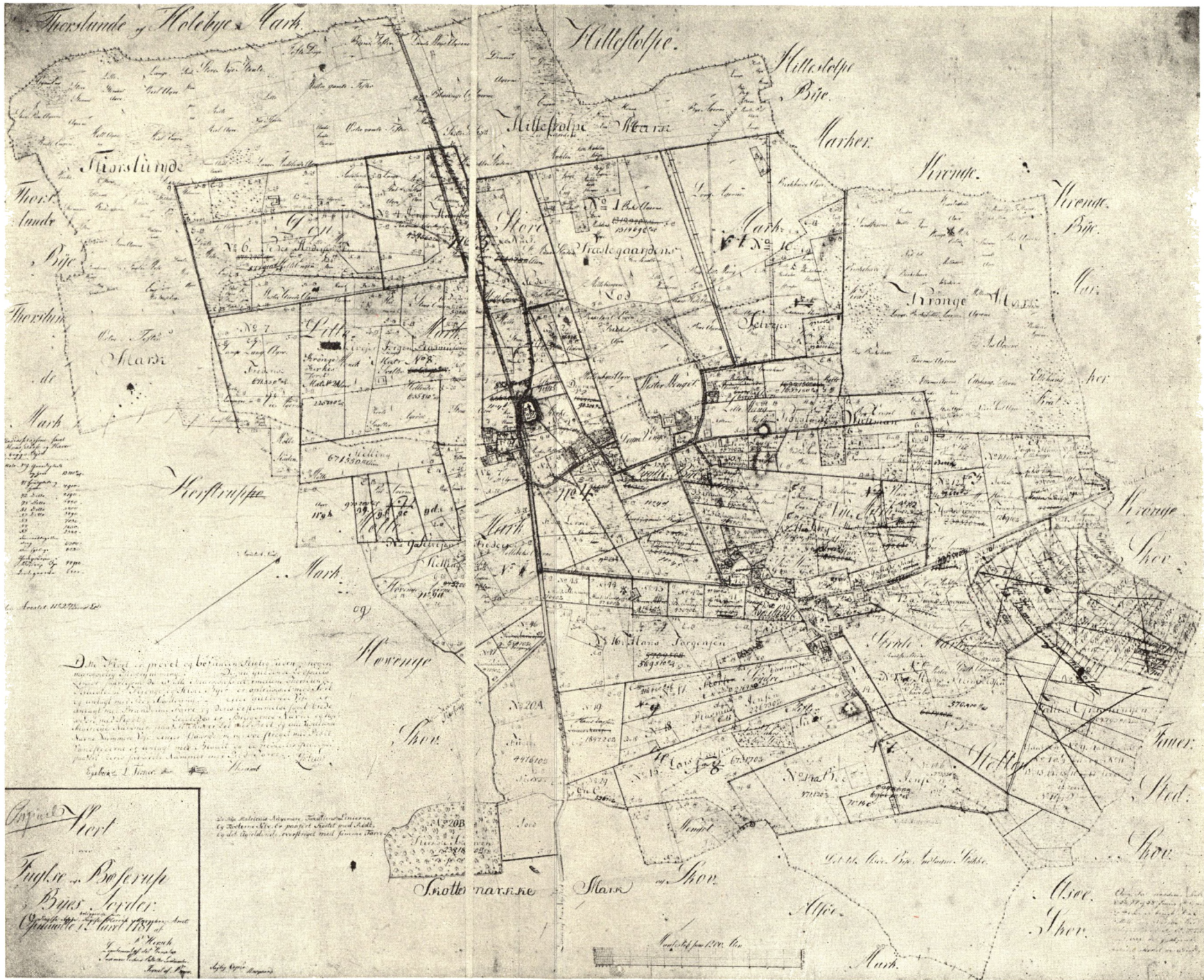
In villages with irregular division of land, there are only occasional traces of a measuring out of the ridges by means of a rope. These villages have no relation between the breadth of the ridges and the size of the rent of land. It has been asserted that the division was based on a standard ridge of 9 *alen* (18 feet). The average of the ridges is in several shots calculated at about 18—20 *alen* (36—40 feet). As the ridges varied in breadth, and as ridges divided across in one shot were generally divided into two or three lengths, it is

presumed that the unit in the irregular division of land is based on the seed, and not on a measuring out by means of rope. While in the regular division of land a breadth-measure decided the parceling out of the ridges, a surface-measure must have been decisive here, in connection with a calculation of the acreage. This was possible because of the ratio between the measure of seed and the units used in the division of land.

In villages where the number of fields increased in the 16th century from four to five, it is tried to verify the principle of division. It appears that one of the fields was divided into two. A consequence of this method is that 6 villages having the five-field system, had each two fields which may be said to be fairly commensurable.

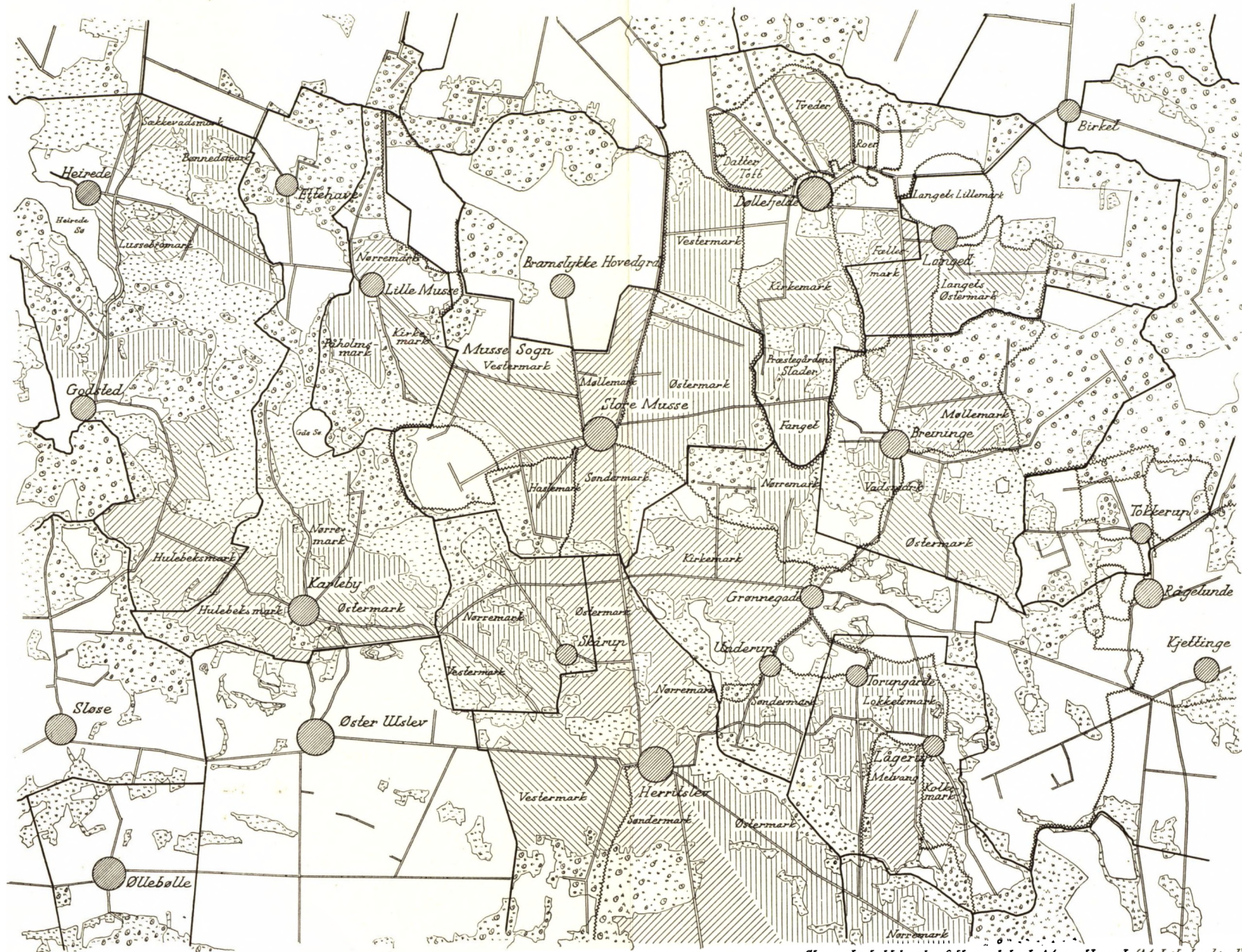

Udsnit af Videnskabernes Selskabs Kort (1/2 Storrelse) 1776.

Udskiftningskort Orig. I: Fuglse og Bøsserup Byers Marker 1784. Udskiftningslinierne er tegnet ind i Vangene, som Byerne havde fælles med Torslunde, Hillestolpe og Krønge.

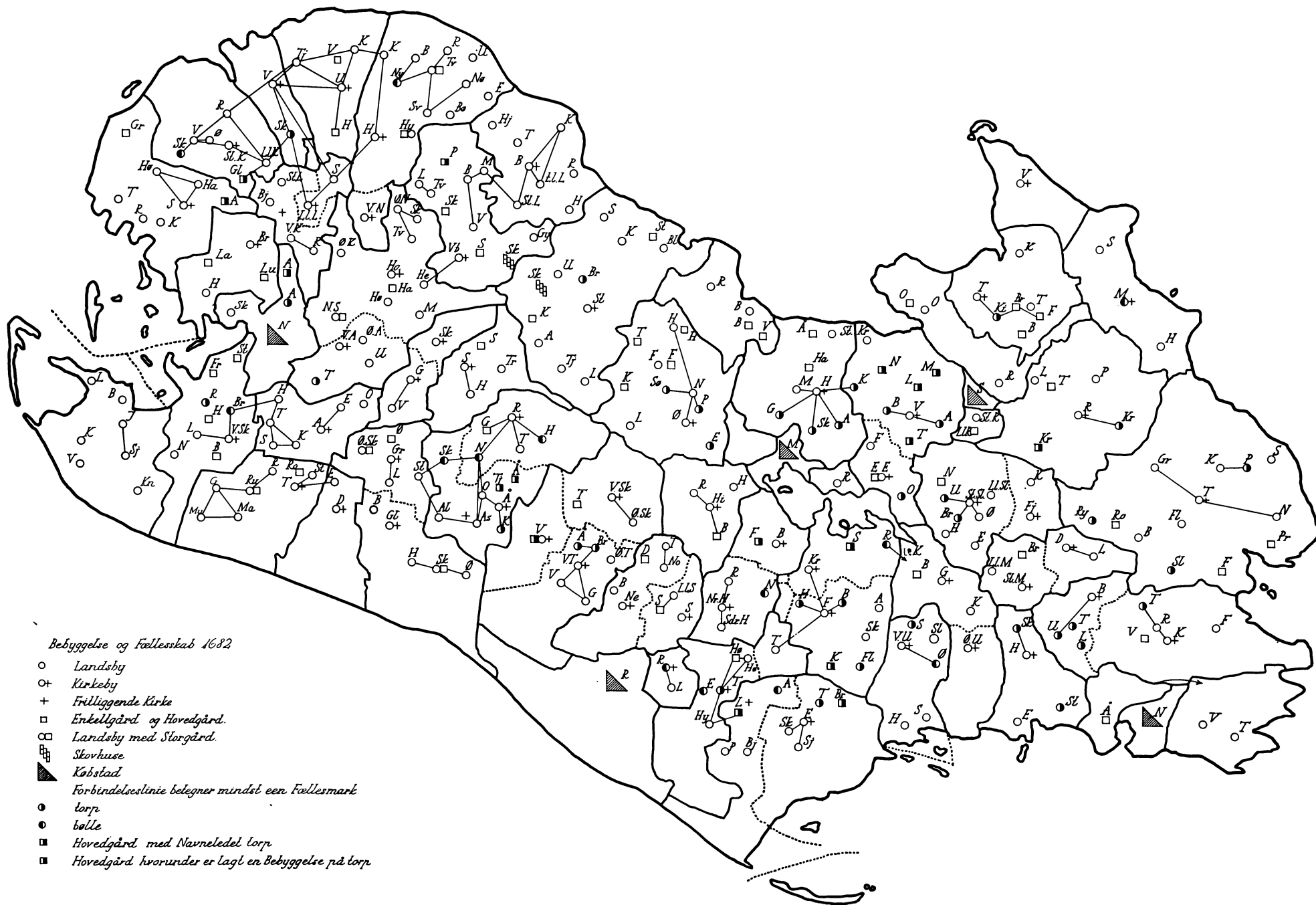

Skematisk Udsnit af Herredskort, Musse Herred. (Matrikulararkivet)

—	Vej eller planlagt Vej	-----	Sædskifte i 1682
—	Ejerlavsskel		Udlæg Byg Rug
—	Risgærder (på Udskiftningskort)		

Vangelagskæde i Musse Herred. — De Risgærder, der findes paa Udskiftningskortene, er lagt ind paa et Herredskort, der viser Ejerlavsgrensene omkring Aar 1800. Derefter er Sædskifterne fra Markbøgerne 1682 markeret. Man ser, at Hegningssystemet er radiale, og at de sammenstødende Bymarker følges i Sædskifte i udstrakt Grad.

Bebyggelse og Fællesskab 1682

- Landsby
- ⊕ Kirkeby
- + Frilliggende kirke
- Enkeltgård og Hovedgård.
- ⊕ □ Landsby med Storgård.
- ▣ Skovhuse
- ▴ Købstad
- Forbindelseslinie betegner mindst een Fællesmark
- torp
- bølle
- Hovedgård med Navneledet torp
- Hovedgård hvorunder er lagt en Bebyggelse på torp.

